

**T.C.
MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

**ÜSKÜDAR MEYDANI'NIN VE BU MEYDANI TANIMLAYAN ANITSAL
YAPILARIN TARİHSEL SÜREÇTEKİ DEĞİŞİMİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mimar Serap DAĞTAŞ

Restorasyon Anabilim Dalı

Koruma Yenileme Programı

Tez Danışmanı: Y. Doç. Dr. Zeliha Hale TOKAY

HAZİRAN 2010

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iii
SUMMARY	iv
ÖNSÖZ	v
HARİTA LİSTESİ	vi
RESİM LİSTESİ	ix
ÇİZİM LİSTESİ	xii
1. GİRİŞ	1
1.1. Çalışmanın Amacı	2
1.2. Çalışmanın Kapsamı	2
1.3. Araştırma Yöntemi	3
2. MEYDAN TANIMI, KAVRAMI VE GELİŞİMİ	4
2.1. Meydan Tanımı, Kavramı Ve Özellikleri	4
2.2. Meydan Oluşumu	8
2.3. Avrupa’da Meydan	9
2.4. Batı Kentleri İle Karşılaştırmalı Olarak İslam Ülkelerinde Meydan	10
2.5. Osmanlı’da Meydan	12
2.6. Cumhuriyet Döneminde Meydan	15
3. ÜSKÜDAR	17
3.1. Konumu Ve Topografik Özellikleri	17
3.2. Sosyo-Kültürel Ve Ekonomik Yapı	22
3.3. Üsküdar’ın Kısa Tarihçesi	26
4. ÜSKÜDAR MEYDANININ OLUŞUMU VE TARİHSEL SÜREÇTEKİ DEĞİŞİMİ	36
4.1. Üsküdar Meydanı ve Yakın Çevresinin Tarihsel Gelişimi	36
4.1.1. Osmanlı İmparatorluğu Öncesi Dönem	37
4.1.2. Osmanlı İmparatorluğu Dönemi	48
4.1.3. Cumhuriyet Dönemine Geçiş Sürecinde Üsküdar	52
4.2. Üsküdar Meydanını Tanımlayan Öğeler, Bu Öğelerin Tarihsel Süreçteki Değişimi ve Meydana Etkileri	67
4.2.1. Külliye Ve Camiler	68
4.2.1.1. Selman Ağa Cami	68
4.2.1.1.1. Tarihi	69
4.2.1.1.2. Mimari Özellikleri	70
4.2.1.1.3. Tarihsel Süreçteki Değişimi	71

4.2.1.2.Mihrimah Sultan Külliyesi	74
4.2.1.2.1. Tarihi	74
4.2.1.2.2. Mimari Özellikleri	79
4.2.1.2.3. Tarihsel Süreçteki Değişimi	99
4.2.1.3.Yeni Valide Sultan Külliyesi	121
4.2.1.3.1. Tarihi	121
4.2.1.3.2. Mimari Özellikleri	123
4.2.1.3.3. Tarihsel Süreçteki Değişimi	138
4.2.2. Çeşmeler	146
4.2.2.1. Sultan III. Ahmet Çeşmesi	146
4.2.2.1.1. Tarihi	147
4.2.2.1.2. Mimari Özellikleri	152
4.2.2.1.3. Tarihsel Süreçteki Değişimi	145
4.2.3. İskeleler	164
4.2.4. Yollar, Sahil Sınırı Ve Yerleşim	183
4.3. Meydanı Tanımlayan Öğelerin Meydana Yansımaları Ve Değişim Sürecine Etkileri	191
4.4. Dönemler Arası Karşılaştırma	195
5. GÜNÜMÜZDE ÜSKÜDAR MEYDANI	257
6. DEĞERLENDİRME	264
7. SONUÇ	279
KAYNAKLAR	286
ÖZGEÇMİŞ	291

ÖZET

Yapılan araştırmada, konumu ve içerdiği tarihi yapısal elemanlarıyla İstanbul'un özellikli meydanlarından olan Üsküdar Meydanı'nın oluşumu ve kendini oluşturan anıtsal yapılarla beraber tarihsel süreç boyunca geçirdiği evreler, yazılı ve harita, fotoğraf, gravürler gibi görsel dokümanların ışığında incelenmiş, Üsküdar Meydanı'nın sorunlarına parmak basılmıştır. Üsküdar örneğinden yola çıkılarak, tarihsel öğelere sahip olan bütün meydanların incelenmesinde koruma-yenileme perspektifinden bakmanın gerekliliğini gözler önüne sermek amaçlanmıştır.

Araştırmanın amaç, kapsam ve çalışma yöntemlerinin belirtildiği giriş bölümünü takiben ikinci bölümde, meydan kavramı mimari teori açısından tanımlanmış, meydanın oluşumunun, Avrupa Meydanları ve onlarla karşılaştırmalı olarak İslam ülkelerinde ne şekilde gerçekleştiği incelenmiştir.

Araştırmanın tarihsel bağlamını oturtmak amacıyla kaleme alınan üçüncü bölümde, Üsküdar hakkında genel incelemeler yapılmış, semtin tarihi merkezinin yapısını etkileyen konumu, topografik özellikleri, sosyo-kültürel ve ekonomik yapısı araştırılmış, tarihçesi hakkında kısa bir bilgi verilmiştir.

Dördüncü bölümde, Üsküdar Meydanı incelenmiş, oluşumu ve Osmanlı İmparatorluğu dönemi öncesi ve sırasında geçirdiği değişiklikler ortaya konulmuştur. Bu yapılırken, Üsküdar Meydanı'nı oluşturan elemanlar olan anıtsal yapıların, iskelelerin, yolların her birinin tarihsel süreçte geçirdiği değişimler, parçadan bütüne gitme tekniğiyle tek tek ele alınmış, bunların meydan bütününe etkileri incelenmiştir. Bu bölümde Üsküdar'ın ve Üsküdar Meydanı'nın geçirdiği değişim süreci, en eskisi 13. yüzyıla kadar uzanan haritaların detaylı bir analizi vasıtasıyla daha da netleştirilmiş, dönemler arası fark ortaya konulmuştur.

Beşinci bölümde, yaşayan ve değişen Üsküdar Meydanı'nın günümüzdeki durumu incelenmiş, tarihe tanıklık etmiş bu meydanın sorunları irdelenmiştir.

Sonuç bölümünde yapılan çalışmaların genel bir değerlendirmesi yapılmış, özellikli bir tarihe sahip olan Üsküdar Meydanı'nı ilgilendiren sorunlar bu tarih çerçevesinde yorumlanmıştır. Kendisini oluşturan öğelerin tarihsel süreçteki değişimi paralelinde meydanın değişen çehresinin bugünkü meydan sorunlarına etkisi analiz edilmiştir. İçerdiği öğeleriyle bir bütün oluşturan meydanın, yine içerdiği öğeleriyle beraber yaşadığı sorunlarla baş edebilmek, çözebilmek için bütüncül ve tarihe duyarlı çözüm önerileri üretmenin gerekliliği vurgulanmış, bu çözümlerin çıkış noktasını oluşturacak bir kavramsal çerçeve oluşturulmuştur.

Anahtar Kelimeler:

meydan, restorasyon, harita, görsel analiz, Üsküdar

SUMMARY

Üsküdar Square poses a peculiar example in Istanbul with its geographical location, historical elements and monumental buildings. This study examines the foundation, transformation and problems of Üsküdar Square in light of the written documents, historical maps, photographs and gravures. It aims to demonstrate the importance of approaching the historical squares from a reconstruction-restorational perspective.

Following a brief introduction that lays out the purpose, content and methodology of the study, the second chapter defines the “square” as a theoretical architectural concept. To do so, it juxtaposes European and Islamic squares from a comparative perspective.

With the aim of setting the context of the study, the third chapter examines the district of Üsküdar in general, and touches upon its political history, geographical location, topographical characteristics, socio-cultural and economic structures in terms of their impacts on the historical center of the district.

The fourth chapter focuses on the foundation of Üsküdar Square and the historical transformations it went through before and during the Ottoman Empire. The monumental buildings, ports, and roads that circumscribe and define the square are examined individually in terms of the changes they faced and their impacts in the shaping of the square. This chapter also crystallizes the transformation of Üsküdar Square with its detailed analysis of the maps the earliest of which goes back to the 13th century.

The fifth chapter maps out the current situation of Üsküdar Square which has witnessed and embodied a long history but which is also a living and changing place.

The conclusion provides a general evaluation of the study and an interpretation of the problems about today’s Üsküdar Square in light of its historical significance. It attempts to identify the impact of the changes in the square on such problems. It emphasizes the necessity of producing holistic solutions that are sensitive to the problems of individual structures within the square without disregarding the “totality” of the square they each contribute to.

Keywords:

square, restoration, map, visual analysis, Üsküdar

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın çıkış noktasını, Üsküdar Marmaray Tüp Geçit Projesinin arkeolojik kazı biriminde sorumlu mimar olarak bir senelik çalışmam sırasında; kazıda çıkan buluntuların, bana Üsküdar'ın üstündeki tarihinin dışında, altında da başka bir tarih yattığını göstermesi oluşturmuştur. Bir Üsküdarlı olarak zaten merak ettiğim, ilgi duyduğum semtimin merkezini oluşturan meydanının, tarih boyunca geçirdiği değişiklikleri, girdiği kimlikleri elimden geldiğince katman katman görmek, göstermek amacıyla yola çıktım.

Üsküdar Meydanı'nın ulaşılabilen tarihinden günümüze kadar olan süreçte, barındırdığı tarihsel elemanlarıyla beraber geçirdiği değişim bu araştırmanın kapsamını oluşturmaktadır. Bu çalışma, mevcut yazılı ve görsel kaynakların yetersiz kaldığı, araştırmanın Osmanlı Dönemi öncesindeki Üsküdar tarihi ele alınırken, Marmaray buluntuları ile şimdiye kadarki bilinen tarihten daha farklı söylenecek sözleri de içerebilmektedir.

Üsküdar Meydanı gibi tarihle iç içe bulunan meydanların koruma ve yenileme perspektifinden ele alınmalarının önemini vurgulayan bu araştırmanın gerçekleşmesinde öncelikle yüksek lisans öğrenimim boyunca ve tez çalışmam süresince değerli bilgileri ve yardımlarıyla bana destek olan danışman hocam Sn. Y. Doç. Dr. Z. Hale Tokay'a, hayatımın her döneminde maddi manevi destekleriyle her zaman yanımda olan sevgili annem ve babam Halise-Seçkin Dağtaş'a, ve benden yardımlarını, desteğini, sabrını ve bilgisini esirgemeyen ablam Seçil Dağtaş'a, sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Serap Dağtaş

Haziran, 2010

HARİTA LİSTESİ

	Sayfa No
Harita 3.1 Üsküdar ilçesinin mahalleleri (URL-1, 2010).....	20
Harita 4.1 1932 tarihli Pervititch Haritası (Pervititch, 2001).....	61
Harita 4.2 Pervititch Haritası, 1933 (Pervititch, 2001)	73
Harita 4.3 1933, Pervititch Haritası (Pervititch, 2001)	97
Harita 4.4 Pervititch Haritası, 1930 Mihrimah Sultan Kervansarayı (Pervititch, 2001)	116
Harita 4.5 1913 tarihli Alman Mavileri haritasında Mihrimah Sultan Külliyesi (Dağdelen, 2006).....	116
Harita 4.6 1933, Pervititch Haritası (Pervititch, 2001)	119
Harita 4.7 Pervititch haritası, 1932 (Pervititch, 2001)	139
Harita 4.8 Alman Mavileri, 1913 (Dağdelen, 2006)	141
Harita 4.9 Pervititch haritası, 1932	143
Harita 4.10 1913, Alman Mavileri (Dağdelen, 2006)	153
Harita 4.11 1933, Pervititch Haritası (Pervititch, 2010)	154
Harita 4.12 1930 tarihli Pervititch haritası (Pervititch, 2001).....	166
Harita 4.13 1933, Pervititch Haritası (Pervititch, 2001)	172
Harita 4.14 1932 tarihli Pervititch haritası (Pervititch, 2001).....	176
Harita 4.15 19. yüzyıl sonlarına tarihlenen bu haritada Üsküdar ve Osmanlı Üsküdar'ını tanımlayan temel ulaşım omurgaları gösterilmiştir (Coşkun, 2004).....	184
Harita 4.16 1422, Buondelmonte, Christoforo. Urbis Constantinople.....	196
Harita 4.17 1544, Münster, Sebastian. Constantinopel Des Griechischen Keyserthumbs Hauptstatt İm Lande Thracia Am Meere Gelegen (Kubilyay, 2010).....	197
Harita 4.18 1580, Atlas, Walter (URL-3, 2010)	198
Harita 4.19 1624, des Hayes, Baron Louis. Constantinople Quiest Appelee Par Les Turcs Stambol, (Kubilyay, 2010).....	199
Harita 4.20 1624, Des Hayer, Baron Louis. Constantinople Quiest Appellee Par Les Turcs Stambol (Kubilyay, 2010).....	200

Harita 4.21 1690-1696, Coronelli, Vincenzo Maria, Canale Di Constantinopoli gia delto Bosforo Tracio (Kubilay, 2010).....	201
Harita 4.22 1705, Liebaux, Jean Baptist. Veue De La Ville Du Port De Constantinople (Kubilay, 2010).....	202
Harita 4.23 1720, Andelfinger, Johann Jacob. Plan De Constantinople De Son Port Canal Et Environs (Kubilay, 2010).....	203
Harita 4.24 1730, Homann, Johann Baptist. Accurate Vorstellung Der Orientalisch-Kaygerlichen Haupt-Und-Residenz-Stadt Constantinopel (Kubilay, 2010).....	205
Harita 4.25 1743-45, Pococke, Richard. A Map of the Thracian Bosphorus or Canal of Constantinople (Kubilay, 2010).....	207
Harita 4.26 1753, İbrahim Paşa Suyolu Haritası (Çeçen, 1991).....	209
Harita 4.27 1764, Bellin, Jacques Nicolas. Plan De La Ville De Constantinople (Kubilay, 2010).....	210
Harita 4.28 1764, Von Reben, Johann Baptist. Bosphorvs Thracievvs (Kubilay, 2010).	212
Harita 4.29 1767, Lotter, Tobias Conrad. A Plan Of Constantinople Places Adjacent And Canal Of The Black Sea (Kubilay, 2010).....	213
Harita 4.30 1771, Andrews, John. Plan Of The City Constantinople (Kubilay, 2010).	215
Harita 4.31 1784, du Bocage, Jean-Denis Barbie. Plan du Bosphore de Thrace pur le Voyage du Jeune Anacharsis (Kubilay, 2010).....	216
Harita 4.32 1786, Kauffer, François. Carte De Constantinople (Kubilay, 2010).....	217
Harita 4.33 1786, Kauffer, François. Plan De La Ville De Constantinople (Ünlü ve diğ., 2003).....	218
Harita 4.34 1786, Kauffer, François (Kubilay, 2010).....	219
Harita 4.35 1788, Mollo, Tranquillo. Plan De Constantinople Et Du Bosphore (Kubilay, 2010).....	220
Harita 4.36 1801-1807, Benard, G. Bosphore De Thrace ou Canal De La Mer Noire (Kubilay, 2010).....	221
Harita 4.37 1830, Dower, J. Constantinople With Its Suburbs (Kubilay, 2010).....	223
Harita 4.38 1831, Kauffer, François. Plan Von Constantinopel (Kubilay, 2010).....	224
Harita 4.39 1845, Kauffer, Lechevalier, Barbie du Bocage, Joseph. Plan de Constantinople et de Ses Facbourgs (Kubilay, 2010).....	226
Harita 4.40 1838, Fisher. Constantinople And The Bosphorus (Ünlü ve diğ., 2003)...	228
Harita 4.41 1840, Hellert. Constantinople-Stambool (Kubilay, 2010).....	229
Harita 4.42 1850, Heck, J. M. Constantinopel (Kubilay, 2010).....	231
Harita 4.43 1860, et Compaignie, Artaria. Carte Du Cours Du Danube (Kubilay, 2010).	232
Harita 4.44 1866, Stolpe, C. Plan De Constantinople (Kubilay, 2010).....	233
Harita 4.45 1869, Von Scheda, Josef Ritter. Plan Von Constantinopel (Kubilay, 2010).	235

Harita 4.46 1889, Bradshaw, George. Constantinople (5) (Bradshaw's Continental Railway Guide) (Kubilay, 2010).....	237
Harita 4.47 1890. Bradshaw, George. Constantinople (5) (Kubilay, 2010).	238
Harita 4.48 1908, Nazmi Efendi. İstanbul Haritası (Kubilay, 2010).	239
Harita 4.49 1908, Harita Heyeti. İstanbul ve Civarı (Kubilay, 2010).....	241
Harita 4.50 1913, Alman Mavileri (Dağdelen, 2006).	243
Harita 4.51 1914, Debes, Ernst. Scutari (Kubilay, 2010).	245
Harita 4.52 1917, Harita Heyeti. Bilad-ı Selase (Kubilay, 2010).	246
Harita 4.53 1918, Necip Bey. Şehremaneti İstanbul Rehberi (Kubilay, 2010).....	248
Harita 4.54 1925-1928, Üsküdar Planı (Atatürk Kitaplığı Arşivi)	250
Harita 4.55 1926-1928, Carl Lörcher, Üsküdar-Kadıköy imar planı. Kat yükseklikleri (Kayra, 1990)	251
Harita 4.56 1926-1928, Carl Lörcher, Üsküdar-Kadıköy imar planı. Yollar, caddeler (Kayra, 1990)	252
Harita 4.57 1926-1928, Carl Lörcher, Üsküdar-Kadıköy imar planı. Yeşil alanlar (Kayra, 1990)	253
Harita 4.58 1930, Pervititch Sigorta Haritaları (Pervititch, 2001).	254

RESİM LİSTESİ

	Sayfa No
Resim 2.1 Trafalgar Meydanı, Londra; Times Meydanı, New York;.....	10
Resim 2.2 Taksim Meydanı, İstanbul; Beyazıt Meydanı, İstanbul;.....	16
Resim 4.1 Apsidial Yapı (Karagöz, 2006).....	43
Resim 4.2 Apsidial yapı içindeki iskeletler (Karagöz, 2006).....	44
Resim 4.3 Marmaray sondaj buluntuları, kylix (M.Ö. 6.yy) ve kantharos (M.Ö. 4-3.yy) (Karagöz, 2006).....	44
Resim 4.4 Henry Barlett, 1835, III. Ahmet Çeşmesi (Arslan, 1992).....	54
Resim 4.5 Eugene Flandin, 1863 (Arslan, 1992).....	55
Resim 4.6 John Frederick Lewis (1838), III. Ahmet Çeşmesi, Mihrimah Sultan Cami (Arslan, 1992).....	55
Resim 4.7 Michel François Preault, 18.yy ilk yarısı, III. Ahmet Çeşmesi (Arslan, 1992)	56
Resim 4.8 1933 tarihli hava fotoğrafı (Atatürk Kitaplığı Arşivi).....	58
Resim 4.9 1933 tarihli hava fotoğrafı (Atatürk Kitaplığı Arşivi).....	59
Resim 4.10 Reji Tütün İşleme Binası (Ünlü ve diğ., 2003).....	62
Resim 4.11 Yeni Valide Sultan Külliyesi yanındaki yapı adalarının yıkılmasıyla oluşan boş alan (Ünlü ve diğ., 2003).....	64
Resim 4.12 Selman Ağa Camii Avlu Duvarı (Anıtlar Kurulu Arşivi).....	69
Resim 4.13 1965 tarihli fotoğraflar (Anıtlar Kurulu Arşivi).....	71
Resim 4.14 1933 tarihli hava fotoğrafı (URL-2, 2010).....	72
Resim 4.15 2009 tarihli hava fotoğrafı (URL-2, 2010).....	72
Resim 4.16 Mihrimah Sultan Camii iç tezyinatlar.....	86
Resim 4.17 1940, Mihrimah Sultan Camii ve Medresesi (Encümen Arşivi, 1940).....	90
Resim 4.18 Mihrimah Sultan Camii ve Medresesi (Göncüoğlu, 2008).....	91
Resim 4.19 1938, Mihrimah Sultan Sübyan Mektebi (Encümen Arşivi, 1938a).....	92

Resim 4.20 1938, Mihrimah Sultan Camii ve Sübyan Mektebi (Encümen Arşivi, 1938b)	93
Resim 4.21 1938, Mihrimah Sultan Sübyan Mektebi (Encümen Arşivi, 1938c-d)	93
Resim 4.22 Mihrimah Sultan İmareti envanteri (Encümen Arşivi)	96
Resim 4.23 John Frederick Lewis, 1838, sahilde kayıklar, (Arslan, 1992)	101
Resim 4.24 Thomas Allom, 1839 (Arslan, 1992)	102
Resim 4.25 Eugene Flandin, 1863 (Arslan, 1992)	102
Resim 4.26 1940 öncesi, Eski iskele ve solundaki eski itfaiye binası (Ünlü, 2006)	103
Resim 4.27 Mihrimah Sultan Cami saçak kenarlarının yuvarlak dönüşü (Ünlü, 2006)	104
Resim 4.28 Mihrimah Sultan Cami muvakkithanesi (Ünlü, 2006)	105
Resim 4.29 Mihrimah Sultan Cami Muvakkithanesi, (Ünlü ve diğ., 2003)	106
Resim 4.30 Muvakkithane (Anıtlar Kurulu, 2008a)	107
Resim 4.31 Almaşık Duvarlı Yapı ve Muvakkithane (Göncüoğlu, 2008)	107
Resim 4.32 Almaşık Duvarlı Yapı (Göncüoğlu, 2008)	108
Resim 4.33 Almaşık Duvarlı Yapı ve ahşap fevkani yapı (Anıtlar Kurulu, 2008a)	110
Resim 4.34 Ahşap fevkani yapı (Ünlü ve diğ., 2003)	111
Resim 4.35 1980'lerde Üsküdar Meydanı'ndaki dükkânlar (Ünlü ve diğ., 2003)	113
Resim 4.36 Üsküdar Meydan çarşısında yağ ve sirke fiçileri (Göncüoğlu, 2008)	113
Resim 4.37 Mihrimah Sultan Medresesi (Ünlü ve diğ., 2003)	114
Resim 4.38 Mihrimah Sultan Kervansarayı (Ünlü ve diğ., 2003)	115
Resim 4.39 Mihrimah Sultan Kervansarayı (Encümen Arşivi, 1933b)	117
Resim 4.40 Mihrimah Sultan Kervansarayı (Ünlü, 2006)	117
Resim 4.41 1931'de Kervansaray binası yıkılırken (Göncüoğlu, 2008)	118
Resim 4.42 1931 yılında Kervansaray binası yıktırılırken (Göncüoğlu, 2008)	118
Resim 4.43 Yeni Valide Cami (URL-1, 2010)	124
Resim 4.44 Yeni Valide Sultan Külliyesi Çarşı Kapısı ve ahşap Hünkar Kasrı	134
Resim 4.45 Yeni Valide Sultan Camii genel görünüş (Ünlü ve diğ., 2003)	140
Resim 4.46 Yeni Valide Cami Külliye birimlerinden sebil, türbe, muvakkithane ve hünkâr kasrı (Ünlü ve diğ., 2003)	140
Resim 4.47 Demokrasi Meydanı (Ünlü, 2006)	144
Resim 4.48 2010 yılı hava fotoğrafı (URL-2, 2010)	145
Resim 4.49 1982 yılı hava fotoğrafı (URL-2, 2010)	145
Resim 4.50 1966 yılı hava fotoğrafı (URL-2, 2010)	145
Resim 4.51 III. Ahmet Çeşmesi Cepheleri (Anıtlar Kurulu, 1998)	150

Resim 4.52 İlk Üsküdar Meydanı düzenlemesinin ardından 1940 yılı (Göncüoğlu, 2008)	155
Resim 4.53 III. Ahmet Çeşmesi (Ünlü, 2006)	156
Resim 4.54 Michel François Preault, 18.yy ilk yarısı, III. Ahmet Çeşmesi (Arslan, 1992)	157
Resim 4.55 Henry Barlett, 1835, III. Ahmet Çeşmesi (Arslan, 1992)	158
Resim 4.56 Thomas Allom, 1839 (Arslan, 1992)	159
Resim 4.57 John Frederick Lewis, 1838, III. Ahmet Çeşmesi, Mihrimah Sultan Cami (Arslan, 1992)	159
Resim 4.58 Eugene Flandin, 1863 (Arslan, 1992)	160
Resim 4.59 Eugene Flandin, 1863 (Ünlü, 2003)	161
Resim 4.60 III. Ahmet Çeşmesi, deniz cephesi (Anıtlar Kurulu, 2008a)	162
Resim 4.61 İskele Meydanı 1890lı yılların başı (Göncüoğlu, 2008)	162
Resim 4.62 III. Ahmet Çeşmesi, deniz cephesi (Ünlü, 2003)	163
Resim 4.63 Şirket-i Hayriyye tarafından yenilenmeden önce iki katlı iskele binası (Ünlü ve diğ., 2003)	169
Resim 4.64 Şirket-i Hayriyye tarafından yaptırılan Üsküdar'ın ilk vapur iskelesi, arkada Mihrimah Sultan Külliyesinin kervansarayı da görülmektedir. (Ünlü, 2006)	169
Resim 4.65 1943, İskele Meydanı vapur iskelesi (Ünlü ve diğ., 2003)	170
Resim 4.66 Üsküdar Meydanı ve İtfaiye Teşkilatı binası (Ünlü ve diğ., 2003)	173
Resim 4.67 Üsküdar İskelesi ve kayıkçılar, Kanaat Lokantası Koleksiyonu (Ünlü ve diğ., 2003)	174
Resim 4.68 İlk araba vapuru 'Suhulet' (1872-1961) Kabataş İskelesinde (URL-1, 2010)	175
Resim 4.69 Çöp İskelesi (Ünlü ve diğ., 2003)	177
Resim 4.70 Balaban İskelesi (Ünlü, 2006)	178
Resim 4.71 William Henry Barlett, 1835, Salacak sahilinden İstanbul (Ünlü ve diğ., 2003)	180
Resim 4.72 Salacak İskelesi (Ünlü ve diğ., 2003)	181
Resim 4.73 Eugene Flandin, 1863, Salacak Sahili (Ünlü ve diğ., 2003)	182
Resim 4.74 Üsküdar Meydanı'nın denizden görünümü (Ünlü, 2006)	192
Resim 5.1 Üsküdar Meydanı'nın günümüzdeki durumu (Marmaray Projesi Kazı Ekibi Arşivi)	260
Resim 5.2 Üsküdar Meydan Projesi, 2010 (URL-4, 2010)	262
Resim 5.3 Üsküdar Meydan Projesi, 2010 (URL-4, 2010)	263

ÇİZİM LİSTESİ

	Sayfa No
Çizim 4.1 Dönem buluntuları (Marmaray Projesi Kazı Ekibi Arşivi).....	47
Çizim 4.2 1938, Üsküdar Meydanı, İmar müdürlüğü (Atatürk Kitaplığı Arşivi).....	65
Çizim 4.3 Selman Ağa Camii	68
Çizim 4.4.4 Selman Ağa Camii rölöve çizimi (Anıtlar Kurulu Arşivi, 1964a)	70
Çizim 4.5 Mihrimah Sultan Külliyesi	74
Çizim 4.6 Mihrimah Sultan külliyesi, Vaziyet Planı ve Silüet (Anıtlar Kurulu Arşivi, 2008)	79
Çizim 4.4.7 Mihrimah Sultan Cami Zemin kat planı (Anıtlar Kurulu Arşivi, 2008)	83
Çizim 4.8 Mihrimah Sultan Camii Cepheleri (Anıtlar Kurulu Arşivi, 2008).....	84
Çizim 4.9 Mihrimah Sultan Camii Kesitleri (Anıtlar Kurulu Arşivi, 2008).....	85
Çizim 4.10 Set duvarı önündeki kayıkhaneler, İM Mimarlık 1548 yılı restitüsyon çizimi (Anıtlar Kurulu, 2008a).....	100
Çizim 4.11 Mihrimah Sultan Külliye Birimleri, plan ve sağ yan görünüş	109
Çizim 4.12 Mihrimah Sultan Külliyesi Dönemsel Katmanlar	120
Çizim 4.13 Yeni Valide Sultan Külliyesi.....	121
Çizim 4.14 Yeni Valide Sultan Külliyesi Vaziyet planı ve silüetler (Anıtlar Kurulu Arşivi, 2007a).....	124
Çizim 4.15 Yeni Valide Sultan Külliyesi çatı planı (Anıtlar Kurulu Arşivi, 2007a)....	125
Çizim 4.16 Yeni Valide Sultan Külliyesi kesitler (Anıtlar Kurulu Arşivi, 2007a).....	126
Çizim 4.17 Yeni Valide Sultan Külliyesi Cepheler (Anıtlar Kurulu Arşivi, 2007a) ...	126
Çizim 4.18 Yeni Valide Sultan Külliyesi mahfil katı planı (Anıtlar Kurulu Arşivi, 2007a).....	130
Çizim 4.19 Yeni Valide Sultan Külliyesi dönemsel katmanlar	144
Çizim 4.20 III. Ahmet Çeşmesi.....	146
Çizim 4.21 III. Ahmet Çeşmesi rölöve çizimi (Anıtlar Kurulu Arşivi 1999a)	148
Çizim 4.22 Üsküdar Meydanı (Atatürk Kitaplığı Arşivi)	166

Çizim 4.23 1943, Üsküdar Meydanı Tevsi ve Tanzim Planı, İmar Müdürlüğü Proje Şubesi (Atatürk Kitaplığı Arşivi).....	170
Çizim 4.24 1949, Üsküdar İskele önü Tanzim Planı, İmar Müdürlüğünden hazırlayan: M. Osman Gürel (Atatürk Kitaplığı Arşivi).....	171
Çizim 4.25 Mevcut düz ve yokuş yolların, sahil sınırının analizi (Karagöz, 2006)	187
Çizim 4.26 Yollar, Sahil Sınırı, Yerleşimin Bir Arada Tarihsel Gelişimi	190
Çizim 4.27 M.Ö. 650 - M.Ö.530 Arkaik Dönem.....	265
Çizim 4.28 M.S. 4. yy Dönemi	266
Çizim 4.29 M.S. 11. - 12. yy Bizans Dönemi	267
Çizim 4.30 M.S. 15. yy Osmanlı Dönemi.....	268
Çizim 4.31 M.S.16. yy ilk yarısı	269
Çizim 4.32 M.S. 16. yy ikinci yarısı	270
Çizim 4.33 M.S. 17. yy Dönemi	271
Çizim 4.34 M.S. 18. yy Dönemi	272
Çizim 4.35 M.S. 19. yy Dönemi	273
Çizim 4.36 M.S. 20. yy ilk yarısı	274
Çizim 4.37 M.S. 20. yy ikinci yarısı	275
Çizim 4.38 M.S. 21. yy Dönemi	276
Çizim 4.39 M.S. Tasarlanan meydan projesi	277
Çizim 4.40 Dönemsel katmanların kronolojik değerlendirmesi	278

1. GİRİŞ

Bir kentin algılanması kentin düğüm noktalarıyla olur. Bu düğüm noktaları kentin merkezinde toplanarak, bir imge kazanmasını sağlar (Oktay, 2007).

Buradaki düşüncenin temelinde, her bütünün bir merkezi olduğu gibi, kentin de bir merkezi olması gerektiği yatar. Kamusal mekânlar arasında merkez kavramıyla en çok örtüşen kent bileşenleri olarak meydanlar gelmektedir. Bu nedenle öncelikle ve geniş bir bağlamda meydanların ele alınması önem arz etmektedir.

İstanbul'un Anadolu yakasında meydanlar yok denecek kadar azdır. Bunda, 'Meydanlar' bölümünde detaylı olarak incelenecek olan Osmanlı'nın meydan kültürü ve onun getirdiği yeni meydanlarını Bizans ve Roma meydanlarının üzerinde kurma anlayışının etkileri büyüktür. Bu nedenle İstanbul'un nitelikli meydanları büyük çoğunlukla tarihi yarımada içindedir. Anadolu yakasındaki az sayıdaki meydanların en önemlileri arasında Üsküdar Meydanı'nın göze çarpması elbette ki tesadüf değildir. Üsküdar, tarihi yarımada olan yakınlığı, Asya'yı Avrupa'ya bağlayan stratejik konumu, kapı olma işlevi ile yüzyıllardır onlarca medeniyete ev sahipliği yapmış, her birinin uygarlıklarından beslenmiş ve bu yaşanmışlığı ile Üsküdar olmuştur. Tarihsel süreç boyunca her biri birbirinin üstüne gelerek katman katman Üsküdar'ı oluşturan tarihi eserleri ve bu açıdan özgünlüğüyle Üsküdar Meydanı özel bir yere sahiptir.

Meydan irdelenirken, mekânda insanların birbirleriyle ve çevredeki yapılarla olduğu kadar, o mekânı oluşturan öğelerin tarihiyle nasıl ilişkilendirildikleri de aynı ölçüde dikkat edilmesi gereken bir konudur. Üsküdar Meydanı'nın yenilenmesi, yeniden yapılanması sürecinde bu bahsedilen tarihi dikkate alınmazsa, meydan, o meydanı dolduran, yaşatan, birbirleriyle sosyalleşen farklı kimlik, sınıf ve topluluklardan insanlardan soyutlanmaya ve unutulmaya mahkûm olacaktır. Bu nedenle Üsküdar gibi bir tarihe sahip olan tarihi elemanlarla dolu meydanların tek bir yapı perspektifinde düşünülüp, kentsel tasarım uğraşının yanında onunla paralel olarak restorasyon ve özellikle koruma ve yenileme kapsamında gözden geçirilmesi gerekmektedir.

Geçmişten kalan kültürel miras, toplumların geçirdikleri dönemlerini, sosyo-kültürel ve ekonomik durumlarını ortaya koyması açısından önemlidir. Dünyada çağdaş koruma anlayışı içinde, kent kültürünün ve kent kimliğinin önemli bir parçası olan kamusal mekânların tarihi dokusuyla gelecek kuşaklara aktarılması önemli bir sorumluluktur.

Tarihi zenginliklerle dolu meydanlara sahip toplumlar, bu tarihi miraslarına, tek yapı ölçeğinde olduğu kadar, kentsel ölçekte, meydan ölçeğinde de sahip çıktıkları ölçüde kaliteli, yaşanabilir özgün, kendi kimliklerini yansıtan kentsel mekânlar oluşturabilirler.

1.1. ÇALIŞMANIN AMACI

Tarihsel açıdan zengin bir dokuya, barındırdığı bütün medeniyetlerden kalan önemli bir kültürel mirasa sahip Üsküdar Meydanı'nın tarih boyunca geçirdiği bütün değişimleri görmek ve bu sayede bu mirası daha iyi tanıyıp korumak amacıyla yola çıkan bu araştırma ile aynı zamanda tarihi zenginliklerle dolu meydanlara önemli bir örnek teşkil eden Üsküdar Meydanı'nın, içerdiği tarihsel yapılarıyla bütün olarak adeta tek bir bina gibi ele alınıp nasıl korunması, tasarlanması ve gelecek kuşaklara aktarılması gerektiği konularına ışık tutmak amaçlanmıştır.

1.2. ÇALIŞMANIN KAPSAMI

Bu araştırmanın kapsamı, ulaşılabilen tarihine kadar olan kısmından günümüze kadar olan süreçte, içerdiği tarihsel elemanlarıyla geçirdiği değişim, ve bu değişimin restorasyon birimlerine verdiği sorumluluk ile sınırlıdır.

Araştırmanın coğrafi sınırı Üsküdar Meydanı çerçevesinde ele alınarak, meydan ve meydanı oluşturan mimari elemanlar incelenmiştir. Araştırmanın diğer bir kapsamını da içerdiği dönem belirlemektedir. Burada, sadece belli bir dönemi inceleme yoluna gidilmemiş, Üsküdar ile mevcut kaynakların el verdiği ölçüde, Marmaray kazısında çıkan buluntuların da katkılarıyla, olabildiğince eski dönemlere gidilmiş, o tarihten günümüze kadar olan süreç incelenmiştir.

1.3. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Araştırmanın sınırları ve kapsamı yaklaşık olarak belirlenmesi amacıyla, Üsküdar hakkında genel incelemeler yapılarak meydana oluşturan ve etkileyen faktörler araştırılmıştır. Çalışma konusu olan Üsküdar Meydanı'nı oluşturan mimari yapılar ve bu yapıların geçirdiği evreler detaylı olarak araştırılmış, önce tek tek ortaya konmuş, sonra bu meydanın yapı taşlarının ayrı ayrı değişimlerinin birleŐerek meydana yansımaları üzerinde çalışılmıştır.

Tez çalışmasının son anına kadar süren araştırma evresi, bir yandan literatür taraması, bir yandan da Üsküdar'a ait görsel dokümanların taranması şeklinde gerçekleşmiştir.

AraŐtırmada incelenen Üsküdar Meydanı'nın tarihsel süreçteki değişimi, bulunan Üsküdar haritaları çerçevesinde analiz edilmiştir.

Tarihsel süreçte meydanın şekillenmesi, haritaların analizi sonrasında elde edilen bilgi ve bulgular ışığında, katmanlar halinde çizimle gösterilmiş, bu dönemsel katmanların kronolojik olarak değerlendirmesi yapılmıştır.

2. MEYDAN TANIMI, KAVRAMI VE GELİŞİMİ

2.1. MEYDAN TANIMI, KAVRAMI VE ÖZELLİKLERİ

Meydan, kentsel bir mekândır. Mekân, mimari tanımına göre, insanı sararak ait olma duygusu yaratan, içinde eylemler gerçekleştirilen, düşey veya yatay elemanlarla sınırlandırılmış üç boyutlu bir alandır. Jeodicle'a göre, boyutlarına ve sınırlarının niteliklerine göre mekânı, büyükten küçüğe doğru birbirinin içinde yer alan, mimari, kentsel ve doğal mekân olmak üzere üçe ayırmak mümkündür. Mimari mekânın sınırlarını duvar ve döşemeler, kentsel mekânın sınırını yapılar, doğal mekânın sınırını ise kentler oluşturur (Tayşi, 2006).

Meydanların tanımlanabilmesi için kentsel dokunun üst ölçekte okunması gerekir. Kentlerin fiziksel yapısını, pozitif öğeler olarak tanımlanan binalar ile negatif öğeler olarak nitelendirilen dış mekânlar oluşturur. Yapıların dışında kalan ve onların cephe biçimi, oran ve tipolojileri tarafından sınırlandırılıp şekillenen hayatın tüm eylemlerinin gerçekleştiği dış mekânlar, başka bir deyişle kentsel dokunun negatif öğeleri, kentsel mekân olarak adlandırılır. Kentsel mekân sert veya yumuşak olarak iki farklı niteliği içinde barındırır. Sert olarak tanımlanan ve genelde sosyal aktiviteler için toplanma amacını içeren mekânlara meydan ve sokaklar, yumuşak olarak adlandırılan ve daha çok doğal dokunun egemen olduğu, rekreasyon amaçlı kullanılan kentsel mekânlara ise parklar ve bahçeler örnek verilebilir (Dostoğlu, 2007).

İnsanların kullanmayı keşfettiği ilk kentsel mekân olan meydanlar kentsel yapının en belirgin bileşeni olup, binaların mekân etrafında oluşturdukları süreklilik ile biçimlenip sınırlanarak tanımlanırlar (Oktay, 2007). Kentsel mekân olarak, belli veya çeşitli fonksiyonları içinde barındırabilen, kentsel odak ve toplanma-dağılma mekânı olan meydan, en az üç yönden yapılarla kesin biçimde sınırlandırılmış bir kentsel ve kamusal açık alan ya da geometrik düzen ilkelerine bağlı bir mimari olgu olarak da tanımlanabilir (Tayşi, 2006). Zucker'in "psikolojik bir dinlenme yeri" dediği meydanlar,

çeşitli etkinliklerin gerçekleşmesine olanak sağlayan toplanma alanlarıdır ve bu anlamda sosyal önem arz ederler.

Sözlük anlamı olarak “meydan”, geniş ve açık alan olarak tanımlanabilir. Meydan karşılığı olarak; Latince açık yer ya da genişletilmiş cadde anlamına gelen “Platea”, ondan türeyen İspanyolca “plaza” ve İtalyanca “piazza” kelimeleri ile İngilizce, sınırları yapılarla belirlenmiş, tanımlı mekânlar olarak tanımlanan “square” kelimesi kullanılır.

Meydanlar kent dokusu içerisinde; hem fiziksel olarak farklı tipolojik özellikler sergileyebilir, hem de işlevsel anlamda çok çeşitli faaliyetlere ev sahipliği yapabilirler.

Kentsel bir mekân olan meydanın, mekân-sınırlandırıcı elemanları; onu çevreleyen strüktürlerin dizisi (bina cepheleri), döşemenin yayılması ve gök küresidir. İnsan eylemlerini çerçeveleyen bu yapısal düzenleme, kendisini güçlü ya da gevşek bir biçimde çevreleyip tanımlayan binalar açısından, bina biçimlerinin ilişkisi, onların boyut ve oranları; açık mekân açısından, açık mekânın genişlik-uzunluk ilişkisi ve bu açık mekâna giren caddelerin açısı, kıyı ve yol şeridi; üç boyut öğeleri açısından da anıt, heykel, dikilitaş, saat kulesi, ağaç, havuz ve bunun gibi üç boyut vurgularının konumu gibi etkenlerle şekillenmekte, tanımlanmakta ve çeşitli nitelikler göstermektedir (Sala, 2009, Tayşi 2006). Diğer bir deyişle meydanlar, etrafı yalnızca yapılarla ve duvarlarla çevrilmiş kamusal alanlar olabildikleri gibi çoğu zaman peyzaj öğeleri ve plastik sanat objeleri ile çeşitlenip daha karma ve zengin bir hacimsel biçim sergilerler. Meydanların çeşitliliği onların kent dokusu ile olan ilişkisinde de gözlenebilir. Kimi meydanlar sokak ve cadde gibi açık akslarla, kimileri ise arkadlar gibi kapalı ve sınırları net olan ulaşım akslarıyla kentlerin diğer kısımlarına bağlanırlar (Kayalar, 2006).

Meydanın bu etkenlerle olan görsel ve kinetik ilişkileri sonucunda hacimsel olarak yatayda ve düşeyde tasarlanan, örgütlenen meydan, bir boşluk veya bir bütün olarak algılanır. Algılanan bu mekân, geleneksel yerleşmelerdeki gibi, doğal gelişim içinde ortak değerler ışığında kendiliğinden ortaya çıkan ve herkes tarafından benimsenen bir çeşme başı ya da çınar altında oluşabildiği gibi, tüm kente hizmet veren, yeni kurulacak kentlerde başlama noktası olarak görülen, merkez niteliğinde planlı ve düzgün geometrilik mekânlar şeklinde de hayata geçebilir (Eyüce, 2000).

Meydanın Özellikleri

Değişen sosyo-ekonomik ve teknik şartlara sahip, kent yaşamının önemli bir parçası olan meydanın elemanları olan binalar, anıtlar, yer kaplamaları ve çeşme gibi elemanlar zaman etkisine açık nesnelere olduklarından, hasar görebilir hatta yıkılabilirler ya da zamanla meydana başka objeler eklenebilir. Dolayısıyla kentin parçası olan meydan sürekli değişime açıktır (Sala, 2009). Bu şekilde kimlik değiştirerek varlığını sürdürebilmesi ve bu sebeple zamana karşı yapılardan daha fazla dirençli olması, meydanların en önemli özelliklerinden biridir (Kayalar, 2006). Ancak bu direnci mümkün kılan faktör meydanı oluşturan yapısal öğelerin mimari sağlamlığından ya da korunmasından ziyade değişen zamana ve sosyo-ekonomik, politik ve teknik koşullara ayak uydurması ise; meydanların restorasyon perspektifinden korunmaları ve yenilenmeleri ilginç tartışmalara gebecektir.

Bu tartışmalardan bazılarını şu sorular çerçevesinde düşünebiliriz: Canlılığını ve devamlılığını değişebilirliğinden alan bir mekânsal öğenin -meydanın- tarihle olan bağını koparmaksızın yenilenmesi mümkün müdür? Mümkünse hangi koşullarda ve ne şekilde gerçekleşebilir? Meydanların yapıtaşını oluşturan ve tarihsel önemleri buldukları meydana konum ve işlevleriyle belirlenen yapıların (daha sonra inceleyeceğimiz camiler ve külliye örneklerinde olduğu gibi) korunması ve yenilenmesi ile ilgili meseleler bu yapıların ilişki içinde buldukları meydanların da korunması ya da yenilenmesi ile doğrudan ilintili değil midir? Bu gibi durumlarda meydanın *zamanla birlikte* dönüşebilirliği ile yapıların *zamana karşı* gösterebildiği (ya da göstermesi istenen-beklenen) direnç arasında nasıl bir denge sağlanmalıdır ki meydanlar ve onları oluşturan yapılar bir bütünlük içerisinde tarihi bugüne en verimli ve işlevsel şekilde taşıyabilsin?

Bu tezin ilerleyen aşamalarında, Üsküdar Meydanı'nı bu soruların açtığı doğrultuda inceleme çabasında bulunulmuştur.

Meydanların zaman ile ilişkisine daha yakından baktığımızda, yalnızca boyutları, biçimi, çevrelerindeki doluluk ve boşluk oranı ya da dolulukları meydana getiren binaların geometrisi gibi mimari nitelikleri değil, bu mekânlardaki yaşanmışlık, yani orada “meydana gelmiş olayların açıkça ya da gizlice sürüp giden etkileri” (Tümer,

2007) de ön plana çıkar. Tüm mimari mekânlar için geçerli olan yaşanmışlık dediğimiz şey, meydan biçiminde ortaya çıkan ilk kentsel açık mekânlar söz konusu olduğunda onların geçmiş ile gelecek arasındaki bağın kurulmasına yarayan kültürel yapılarını da içerir. Önder ve Akınoğlu'nun (2002) da belirttiği gibi “tarihi kent meydanları, bulunduğu kent ve tarihte yaşanmış önemli olaylarla özdeşleşmiştir.”

Meydanın tarih içindeki gelişimi incelendiğinde, en başarılı meydanların, fiziksel olarak çok iyi tanımlanmış olduğundan kent yaşamının doğal bir parçası olan meydanlar oldukları görülmektedir (Oktay, 2007). Bu bağlamda belirli bir zamanda, belirli bir yerde ve belirli bir kültürde etkili olan bir tasarım konseptinin başka bir ortama aktarılması sorunlara neden olmaktadır.

Bir mekânı okumak, o mekânın sadece mimari veya kentsel açılardan değil, tüm sosyal, ekonomik ve politik bağlamları ile bir arada ele alınmasını gerektirir. İnsanların kullandığı ilk kamusal mekânlardan biri olan meydanlar, tarihsel süreçte üstlendikleri farklı işlevlerle kentsel yaşamın önemli bir parçası olmuştur (Dostoğlu, 2007). Kent yaşamına fiziksel, sosyal ve ekonomik katkıları olan, kullanıcıların dinlenme, alışveriş, eğlenme ve her türlü etkinlik gereksinimlerini karşılayan meydanlar, yaşamın sahneleri, kentlerin buluşma noktaları olarak kentsel yaşamı canlandırmaktadır (Şahin, 2007).

Meydanlar, geleneksel şehrin röper noktaları olmasının da etkisiyle; gündelik yaşamda kültürel, tarihsel, siyasal vb. olaylar, eylemler ve etkinlikler için ortak bir arena olmuşlardır.

Kent meydanları dün olduğu gibi bugün de dini, siyasi tören ve kutlamalarda ticari aktivitelerde, kültürel ve sanatsal etkinliklerde kullanılabilen, ayrıcalıklı kamusal alanlardır. Aynı zamanda meydanlar gündelik hayatta rekreatif amaçlı kullanılacak alanlar olarak, kent mekânının en tanınmış, en işlevsel kamusal açık alanlarıdır (Kayalar, 2006).

Meydanlar kentsel dokudaki odak noktaları olarak insanlara sürekli ve yönlendirilmiş bir hareket düzeninden çok, durma ve toplanma olanağı veren, hareketliliği zorlamayan dolayısıyla toplanma işlevini içeren mekânlardır (Dostoğlu, 2007). Bu nedenle, meydan, kentte sürekli yaşayan ve kenti geçici bir süre için ziyaret eden kişilere, bir araya gelerek birbirleriyle ve paylaştıkları kent ile ilişki kurma potansiyeli içerir (Şahin,

2007). Bir anlamda tüm kent halkının kullanımına açık bu alanlar, kentlinin kentsel mekânı keşfettiği, kentli olmanın cevabını bulduğu ve iletişim gereksinimini karşıladığı yerlerdir.

Farklı sosyal, ekonomik ve kültürel toplumsal sınıfların bir arada eşit kullanım hakkıyla yaşadığı kentsel mekânda sosyal iletişim ve etkileşim, kentlilerin (farklı yaşam tarzlarını benimsemiş olsalar da) ortak bir merkezde yani “kent meydanlarında” buluşması ile gerçekleşmektedir (Kayalar, 2006).

Tümer’e (2007) göre, bütün öğeleri, bütün bileşenleri ve bunların her birinin birbirleriyle ilişkileri dikkate alınarak bakıldığında kentlerin, özellikle de büyük dünya kentlerinin, metropollerin, megapollerin, insanoğlunun yarattığı en karmaşık yapıtlar oldukları görülür. Bu karmaşıklığın, en belirgin ve en yoğun biçimde, ‘meydana çıktığı’ alan da kentlerin meydanlarıdır. Meydanlar, toplumların, kentlerin kalbinin attığı, nabzının tutulduğu yerlerdir. Bu kapsamda incelendiğinde meydanların kentsel yaşamda önemli bir yeri olduğu, kullanıcıların beklentilerini fiziksel, sosyal ve ekonomik açılardan nitelikli bir biçimde karşıladığı sürece kentsel yaşam kalitesine de katkıda bulunacağı açıktır (Dostoğlu, 2007).

2.2. MEYDAN OLUŞUMU

İlk meydan örnekleri, ilkçağlarda açık alan etrafında konutların gruplanması sonucu ortada bir avlu oluşmasıyla başlar. Konutların avlu etrafında toplanması, bir ölçüde iç mekânlarda kontrolü sağladığı gibi bu durum insanların toplum olmanın doğal bir gereksinimi olan, bir araya gelme isteğinin bir sonucu ortak mekân oluşturma çabası olarak da ortaya çıkmıştır. Ayrıca bu tip avlular genellikle sembolik bir değere sahiptir, öyle ki sonrasında manastır, cami avlusu gibi pek çok kutsal mekânın kurgusunda model alınmıştır. Konutların bir avlu etrafında toplanması, zaman içinde konut biçimlerine yansımış ve tekil evlerin meydan çevresinde toplanması gibi, odalar bir avlu etrafında konumlandırılmıştır. Dolayısıyla, bugünkü Batı tarzı evlerde gördüğümüz salon, binalardaki avlu ve binaların çevrelediği meydanların yegâne ya da en önemli ortaklığı hepsinin farklı ölçeklerde birer sosyalleşme mekânları olmalarıdır. Meydanın kamusal yönü ise bu tür karşılaştırmalarda mekânın ayırt edici özelliği olarak dikkate alınmalıdır (Şahin, 2007).

MÖ 6000’lerde ki Hitit yerleşmeleri de avlu mekânına örnek olarak gösterilebilir. Hitit yerleşmelerinde geniş revaklı avlular oluşturulmuştur. Döşemesi taş kaplı, üstü açık bu avlular, toplanma amaçlı olarak kullanılmıştır. Avlu ile başlayan ortak mekân yaratma süreci zamanla gelişerek, tüm kente hitap eden kent meydanları oluşturulmasına olanak vermiştir (Şahin, 2007).

2.3. AVRUPA’DA MEYDAN

Ortaçağ döneminde, Avrupa kentlerinde, birbirlerini dik açılarla kesen ve dümdüz grid sistemde sokaklar, caddeler, bulvarlar, onların vardıkları, kare biçiminde, dikdörtgen biçiminde, simetrik, görkemli boşluklar olarak tasarlanmış kocaman meydanlar yoktur, onun yerine organik ve kendiliğinden gelişen bir anlamda çarpık-çurpuk, daracık sokaklar ve neredeyse her biri farklı biçimlenmiş alanlar vardır.

Dışa kapalı olan bu meydanlar, öteki mekânlarla olan ilişkileri belli oranlarda kesen bir yapıya sahiptir. Çoğu motorlu trafiğe kapalıdır ve genellikle dinsel bir yapının, bir kilisenin, bir katedralin önündedirler.

Bu tür insanlarda nostalji duygusu uyandıran mekânlara Avrupa’nın, Ortaçağ’dan kalma hemen her kentinde rastlanabilmektedir. Napoléon Bonaparte’in “Avrupa’nın, tavanını gökyüzünün oluşturduğu en güzel salonu” dediği Venedik’teki dünyaca ünlü San Marco Meydanı, türünün çok özel bir örneğidir. Le Corbusier’nin, dik açılı, düz çizgili, soğuk, katı modernizmine karşı olan Viyanalı mimar ve sanat tarihçisi Camillo Sitte, bir kitabında, Nurenberg, Verona, Palermo, Padova, Ravenna, Siena ve daha pek çok kentteki Ortaçağ meydanını, şematik çizimler aracılığıyla, çok somut olarak incelemiştir (Tümer, 2007).

Bu dünyada pek çok kent, o kentlerde de pek çok meydan vardır. Tümer (2007, syf. 28-33) meydanları anlattığı bir makalesinde Avrupa Meydanlarından şöyle bahseder:

“İtalya, irili ufaklı çok sayıda meydanıyla deyim yerindeyse, bir meydanlar cennetidir. Bunların özellikle Ortaçağ’dan kalmış olanları ayrı bir güzeldir. Taşın dantela gibi işlenebileceğinin kanıtı olan Milano Katedrali’nin önündeki meydan, Siena’daki Piazza del Campo, bu tür meydanlardandır. Roma’nın forumları Foro Romano, İmparatorluk Forumları, Fori İmperiali ise Roma’yı Roma yapan mekânların başında gelir. Vatikan’daki San Pietro Katedrali’nin önündeki San Pietro Meydanı, bir Barok meydandır. Plaza de Santa Ana, Plaza de Cibeles, Plaza de las Salesas ve Plaza de

Espana da Madrit'in meydanlarıdır. Times Square, New York'un en şık, en pahalı, en ünlü meydanıdır. Bir Eski Prag, bir de Yeni Prag vardır; Çekçe'de Eski Prag, Stare Mesto, oradaki meydan ise Staromestske Namesti'dir. Londra'ya gidenler, Trafalgar Meydanı'na, Brüksel'e gidenlerse, Grand Place'a gitmek zorundadırlar. Bir de Champs - Elysées'si ile Paris vardır. Champs-Elysées, biraz bir ucundaki Concorde Meydanı, biraz da öteki ucundaki Etoile Meydanı'dır. Polonya'nın eski başkenti Krakow'un en büyük meydanı Rynek Glowny, bir zamanlar yalnızca Krakow'un, yalnızca Polonya'nın değil, Avrupa'nın en büyük meydanı olmuştur. Şimdiki başkent Varşova'nın tarihi bölgesinde yer alan Ryneck Starego Miasto, II. Dünya Savaşı sırasında, neredeyse taş üstünde kalmamacısına bombalanmış; savaştan sonra ise çok iyi restore edilmiştir. Atina'nın Yeni Atina'nın göbeğindeki Omonia Meydanı ile Eski Atina'nın göbeğindeki önemli meydanlardır.”

**Resim 2.1 Trafalgar Meydanı, Londra; Times Meydanı, New York;
Concorde Meydanı, Paris; Aziz Peter Meydanı, Roma (URL-5, 2010)**

2.4. BATI KENTLERİ İLE KARŞILAŞTIRMALI OLARAK İSLAM ÜLKELERİNDE MEYDAN

Kentleşme, Jean-Louis Huot'nun vurguladığı üzere ilk olarak M.Ö. 3000'lerde Nil Vadisi'nin yanı sıra, eski çağlarda dünyanın en önde gelen kültür merkezlerinden biri olan Mezopotamya'da başlamıştır. Bu bölgedeki o zamanların ünlü metropolleri Uruk, Hububa Kabira, Ugarit, Kaniş, Biblos, Tell-El- Amarna, Ninova, Babil gibi, dünya kentleri sayılabilecek kentlerin planlarında meydanlar ağır basmazlar. Yazdığı tarih

kitabında, Babil kentinin surlarından, labirent benzeri su kanallarından, sokaklarından, evlerinden, saraylarından, tapınaklarından oldukça ayrıntılı bir biçimde söz eden Herodotos, kentin meydanlarına değinmez; çünkü oralarda bu tür mekânlar ya hiç yoktur ya da önemsizdir (Tümer, 2007).

İslam dininin kurallarının, dış mekân kullanımını dolayısıyla da meydan oluşumunu büyük ölçüde engellediği bu nedenle İslam kentlerinde, Batı kentlerindeki gibi meydanların bulunmadığı şeklinde bir iddia da vardır ki, Doğan Kuban da, Tümer (2007)'in makalesine aldığı bir yazısında bu iddiayı olumlu şekilde,

“İslam’da meydan düşüncesinin birkaç istisna dışında yok oluşu, İslam toplumunun kendine özgü yapısından kaynaklanmaktadır.”

der. Kuban (Tümer, 2007, syf. 28-33), ayrıca aynı yazısında cami meydan ilişkisiyle ilgili şu bilgileri verir:

“İslam kentinde sosyal yaşam cami ve çarşıda sahnelenir. [...] Büyük camiler, başka bir deyişle, Cuma camileri (yani kalabalık cemaatlerin toplanıp Cuma namazı kıldıkları camiler), kentlerin ticaret ve üretim alanlarının, yani çarşıların yakınında ya da içinde yer alır, ya da cami çarşuları kendine çeker. Büyük kalabalıklar camide ve cami avlularında buluşur. *Cami, İslam kentinin forumudur.*”

Osmanlı kentinde, Cerasi'nin vurguladığı gibi (Oktay, 2007), kamu mekânı kendine has bağımsız biçimler alır ve İtalyan tarzı piazza'nın işlevlerini büyük cami avlusu ve çarşı karşılar.

Yani aslında meydan İslam kentlerinde batıdakinden farklı olmakla beraber içerdiği fonksiyonlarıyla yine de mevcuttur. Doğu'daki İslam kentlerindeki kentsel meydanlar ile Batıdakileri sosyo-kültürel faktörleri göz ardı ederek kıyaslamak yanlış sonuçlar doğurur. Roma meydanları, Mekke meydanlarıyla aynı potaya konmamalıdır. Ama bu, Mekke'de ve benzeri İslam kentlerinde, meydan kavramının bomboş kavramlar olduğu anlamına gelmez. Bilindiği gibi, Hac zamanında Müslümanlar, Mekke'deki İslam'ın en kutsal yapısı olarak kabul edilen Kâbe çevresini tavaf etmektedirler. Bütün bu işlerin yapıldığı mekân, bir kentsel meydandır. Batı dışı kültürlerle bakıldığında, özellikle İslam kentleri dışı kapalı sosyo-kültürel yapıları gereği kamusal hayatı ancak cemaatler halinde külliye ve çarşılarında yaşatmaktadır ve dolayısıyla ortak paylaşım alanları daha sınırlı kalmaktadır.

İslam kent meydanları, kullanım amacı açısından olduğu gibi yapısal açıdan da Batı meydanlarından farklıdır. Spiro Kostof Ortaçağ İslam kent meydanlarını, Batı kentindeki gibi genellikle ‘amaçlanmış’ planlama ve tasarım aktivitesi gösteren bir sanat çalışması şeklinde değil de, belirli bir düzen yansıtmayan planlama sonucu oluşmuş alanlar olarak tanımlar (Zengel, 2007). Tanyeli’ye göre Anadolu Türk kentlerinde meydanlar, önceden örgütlenmiş nitelikte değil, hangi etkinlik için kullanılacaksa ona göre geçici olarak donatılan niteliktedir.

Düzensiz karakteristikler gösteren sokak yapısına sahip Türk kentlerinde meydanlar, bir sokağın biraz genişlemesiyle ya da birkaç yolun kesişmesiyle kendiliğinden oluşmuş küçük ölçekli açık alanlar olup, hiçbir zaman geometrik biçimli bir mimari odak olmamışlardır (Zengel, 2007). Batı Avrupa kentlerinde ise meydanlar (square) kent yaşamının odak noktasında, biçimsel temsilcilik işlevini üstlenmiştir.

Etimolojik açıdan bakarak da ‘meydan’ın toplumlara ifade ettiği farklılığı daha net okumak mümkündür. Farsça bir terim olan maïdan belirgin biçimi de olabilen bir meydanı anlatır. Türkçedeki “meydan” ise, sadece boşluk, açıklık anlamında tercüme edilmiş olup, geniş, yapılaşmamış alanı belirtse de, kurumsal anlamda tanımı vardır (Oktay, 2007).

2.5. OSMANLI’DA MEYDAN

Osmanlı Dönemi’nde bir süre Byzantion, bir süre de Constantinopolis olan, Nea Roma (Yeni Roma) olarak da adlandırılan Osmanlı’ya uzun yıllar başkentlik yapmış İstanbul’da Roma’nın kimi mekân türleri benimsenmiş ve kullanılmıştır. Bunların arasında, forumlar önemli bir yer tutarlar. Her ne kadar Roma ve Nea Roma dönemlerinde kullanılan bu meydanlar, Fetih’ten sonra işlevlerini yitirmişseler de, ilginç bir şekilde, Kuban’ın belirttiği gibi, Müslüman İstanbul’un toplumsal iletişim mekânları, yani kentsel meydanları olarak kabul edilen külliyyeler, bu forumların bulunduğu yerlerde ya da onların çok yakınlarında inşa edilmişlerdir. Gerçekten de, Constantinus Forumu üzerinde Atik Ali Paşa Külliyesi ve Nuruosmaniye Camii, Tauri Forumu üzerinde Beyazıt Külliyesi, Bous Forumu üzerinde Valide Camii, Arkadios Forumu yakınında, Cerrah Mehmed Paşa Camii vardır (Tümer, 2007).

Müslüman İstanbul'da, Batı'da olduğu gibi, çeşitli etkenleri dikkate alarak, “city beautiful” anlayışı ya da başka birtakım ilkeler doğrultusunda tasarlanıp inşa edilmiş bir meydanın bulunmadığı bellidir. Bu durumun bilincine varan II. Abdülhamid, Fransız mimar Joseph Antoine Bouvard'a, Sultanahmet ve Bayezıt Meydanları için ‘kentsel tasarım’ siparişleri vermiştir. Ancak, Beaux Arts anlayışı çerçevesinde eğitim görmüş olan Bouvard'ın, yeri görmeden yaptığı tasarımlar uygulanamamıştır. Hipodrom ise, Osmanlılar tarafından oluşturulmamıştır; onların hazır buldukları bir meydandır. Ama Osmanlı İmparatorluğu zamanında, o hazır meydan, oldukça yoğun bir biçimde kullanılmıştır (Tümer, 2007).

Burada unutulmaması gereken en önemli nokta, hiçbir medeniyetin sabit, dönüşmeyen ve kendisinden önce aynı mekânı kullananların kültürleriyle ilişkilenebilen bir geleneğe sahip olmadığıdır. Dolayısıyla Osmanlı'nın, hüküm sürdüğü İstanbul'un eski meydanlarını ya da fetihten sonra orada kalmaya devam eden halkın o meydanlarla kurdukları ilişkileri tamamen yok saydıklarını düşünmek inandırıcı değildir. Onun yerine bu meydanları kendi perspektif, kültür ve gelenekleriyle ne şekilde kullanıp dönüştürdükleri sorusu daha önemli ve üretken bir tartışmanın kapısını aralar. Üsküdar özelinde de bu şekilde düşünülürse Osmanlı döneminde Üsküdar Meydanı'nın vücut bulduğu şekli iki temel ilişkiler ağı çerçevesinde değerlendirmek gerekir: Osmanlı'nın Fetih öncesinde Üsküdar'da hüküm sürmüş, çatışmalarına kısaca 3. Bölümde değinilecek olan uygarlıklardan miras kalanlarla ne yaptığı ve Osmanlı'nın hâkimiyeti süresince Avrupa ile kurduğu ilişkiler. 19. yüzyıl bu ikinci tür ilişkiler ağının ivme kazandığı bir dönem olması itibarıyla ayrıca incelenmeyi hak etmektedir.

19.yy.da Osmanlı Meydanlarının Gelişimi

Geleneksel Türk kentinde kentsel mekânlar, toplumun politik, ekonomik, dini ve kültürel yapısına göre şekillenmeye başlamış ve zamanla gelişme göstermiştir. Bu gelişim, 19. yüzyıldan sonra, çoğunlukla dış etkiler sonucu gerçekleşmiştir. Öyle ki bu dönemde geleneksel sosyo-ekonomik yapı çözülmüş, batılılaşma / modernleşme süreci başlamış ve bu sayede bazı çağdaş katı doktrinler ve felsefelerden etkilenilmiştir (Gençel, 2000). Özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısı, İstanbul'un modernleşme tarihinde radikal dönüşümlerin yaşandığı önemli bir zaman dilimi olmuştur. Batı modernleşmesi

ile etkileşiminin kendi içsel ve toplumsal dönüşümüne bir katalizör görevi görmüş olması da ihtimal dâhilindedir.*

Yaşanan bu dönüşümlerde vurgulanması gereken nokta, kent mekânına yapılan müdahalelerde ‘dışa’ dönük yaklaşım ilkelerinin kent mekânı tasarımında kullanılmaya başlanmasıdır. Geleneksel Osmanlı’daki kamu yararına hizmet eden kentsel boşluklar, ‘içe’ dönük külliye avluları idi. 19. yüzyılda içe dönük geleneksel avluların yerini dışa dönük kentsel mekân düzenlemeleri alır. Bu ‘iç’ten ‘dış’a dönüşümün kent mekânındaki tasarım ilkeleri, aks, arkad ve yapı yüzü olarak sıralanabilir (Yeşilkaya, 2007).

19. yüzyıl İstanbul kent mekânı ve mimarlık alanındaki dönüşüm yalnızca fiziksel alanla sınırlı kalmamakta, bu dönüşümün kamu yaşamındaki izleri veya kamu yaşamının mekân üzerindeki karşılıklı etkileri okunabilmektedir. Bugün artık mekânı yalnızca fiziksel nitelikleri ile ele alan klasik mimarlık ve kent tarihi yazımı eleştirilmekte ve mekânın çok daha derin ve geniş bir perspektiften ele alınmasının önemi vurgulanmaktadır. Mekânın geçirdiği fiziksel ve sosyal dönüşümlerin karşılıklı ilişkiler içerisinde ele alınması, incelenen konunun daha kapsamlı bir şekilde anlamlandırılmasını sağlamaktadır (Yeşilkaya, 2007). Dolayısı ile Osmanlı İmparatorluğu’nun modernleşme sürecinde kamusal mekânların geçirdiği dönüşümü, yalnızca mimari / kentsel nitelikleri ile değil, aynı zamanda yer aldığı sosyal bağlamları içerisinde de incelemek gereklidir.

Geç Osmanlı döneminin Tanzimat devrinde, Batılılaşma hareketleri uzantısı olarak meydan kavramı saat kuleleri, su çeşmeleri gibi farklı mimari rekreatif öğelerle desteklenmeye başlamıştır (Zengel, 2007). Ayrıca batılı anlamda modernleşmenin etkileriyle yapılan düzenlemeler kapsamında geniş ve düz yollar açılmıştır.

Bugüne kadar 1856 yılında gerçekleşen Aksaray Meydanı düzenlemesi, İstanbul’un modernleşmesinde önemli bir referans noktası ve bir ilk olarak kabul edilmiştir (Yeşilkaya, 2007). Bu çalışmalar şüphesiz İstanbul modernleşme tarihini aydınlatan değerli kaynaklardır.

---

* Osmanlı modernleşmesinin karmaşık yapısına dair tarihçilerin öne sürdüğü farklı hipotezler için bakınız. Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, İletişim yayınları, İstanbul.

19. yüzyılda Üsküdar Meydanının bu bağlamda geçirdiği önemli değişikliklere daha sonra ayrıntılı olarak değinilecektir.

Osmanlı'daki diğer tüm sosyal alanlarda olduğu gibi meydanlarda da 19. Yüzyılda hiddetlenen Batı etkisi en önemli kırılma noktasını Cumhuriyetin ilanıyla başlayan süreçte yaşamıştır.

2.6. CUMHURİYET DÖNEMİ

Tanzimat dönemi ile başlayıp Cumhuriyet döneminde de devam eden süreç, sivil toplum inisiyatifinin toplumsal örgütlenmeyi ve ona bağlı kentsel düzenlemeleri ele geçirdiği bir dönemdir. Osmanlı geleneğinden Cumhuriyet'e kadar cemaat sistemine dayalı parçalı kamusal alan, Genç Türkiye Cumhuriyeti'nin modernite projesinde Batı merkezli kamusal alan olarak yeniden tanımlanmıştır.

Bu meydanların oluşum süreci, esas olarak I. Dünya Savaşı sonrası René Danger Planı ile Fransız ekolünün kentin tasarımında egemen olmasıyla başlamıştır. Beaux-Arts tarzı bir kompozisyon anlayışı içinde ışınsal yollar, bulvarlar ve meydanlar, kent oluşumunda asal kentsel elemanlar olarak kabul edilmiştir (Zengel, 2007).

İstanbul'daki bu tarzda yapılmış kentsel mekânların büyük çoğunluğu kendiliğinden oluşan küçük meydanların devlet eliyle büyütülüp genişletildiği, büyük anlamsız boşluklar olup, bir anlamda da zorlama mekânlardır. Yine de kent insanının sosyal ilişkiler kurma ihtiyacını karşılaması açısından, kent meydanları olarak önemlidirler.

Aslında 19. yy sonu ve Cumhuriyet Dönemi İstanbul Meydanları büyük çoğunlukla, Bizans ve Roma dönemi meydanlarının üzerine kurulmuştur. İstanbul'un önemli meydanlarının tarihi yarımada olması ve Anadolu yakasında çok az meydanı olması bundan dolayıdır.

Taksim meydanı, Beyazıt meydanı, bugün büyük ulaşım arterleri ile büyük bir kısmı kapanan Aksaray Meydanı, Sultanahmet Meydanı, her ne kadar farklı özelliklerde de olsa Kadıköy Meydanı İstanbul'un önemli meydanlarıdır.

Resim 2.2 Taksim Meydanı, İstanbul; Beyazıt Meydanı, İstanbul; Kızılay Meydanı, Ankara; Konak Meydanı, İzmir (URL-5, 2010)

İstanbul'un Anadolu yakasındaki az sayıdaki meydanlarından en önemlileri arasında olan Üsküdar Meydanı ise tarihsel süreçte gelişerek şekillenmiş, organik yapıya sahip bir kentsel mekân olarak ayrıca özelliğindedir.

Üsküdar Meydanı'nın sınırlarının belirlenmesinde, iki yakayı bağlayan kapı olma işlevi ve doğal topografik özellikleri etkili olmaktadır. Merkez, Üsküdar'ın temel kapı olma işlevi nedeniyle daima limanda düğümlenmiş olan temel ulaşım omurgaları ve bu düğüm noktasının topografik elverişliliği ile tanımlanmış ve sınırlanmıştır. Bu nokta, limanı çevreleyen yükseltelerin kıyı çizgisini çizmeden önce karada geniş bir düzlük oluşturdukları noktadır ve bu durumuyla alternatifsizdir. Üsküdar'ın Osmanlı'nın kurguladığı senaryo çerçevesindeki ticari rolü ve bu rolün boyutu, limanı çevreleyen düzlüğü merkez oluşturmak üzere dolduran yapılar bütününe hacmi ve yapıların karakterlerinin oluşmasında etkili olmuştur (Coşkun, 2004).

3. ÜSKÜDAR

3.1. KONUMU VE DOĞAL ÖZELLİKLERİ

Konumu

Üsküdar ilçesi İstanbul'un Anadolu yakasında, Marmara Denizi ile İstanbul Boğazı'nın birleştiği yerde Kocaeli Yarımadası'nın batı kesiminde yer alır. Güneyde Kadıköy, kuzeyde Beykoz, doğuda Ümraniye ilçelerine komşudur.

Üsküdar toprakları, İstanbul Boğazı kıyılarının güneydoğusunda kuzey-güney doğrultusunda uzanır. 36 kilometrekarelik bir yüzölçümüne sahip olan Üsküdar, denize doğru hafifçe bir burun oluşturur.

Üsküdar'ın iskân edilmiş alanı güneyde Harem Deresi başlangıç noktası olarak alındığında Nuhkuyusu, Bağlarbaşı, Beylerbeyi doğrultusunda kuzey doğuya devam ederek Çavuş Tepe ve Bülbül Dere havzalarını içine almakta ve kuzeyde Kuzguncuk Deresi yatağında son bulmaktadır (Serdaroğlu, Sinemoğlu, İşözer, 1986).

Derelerle dolmuş düz bir zemin olan Üsküdar Meydanı, yükseklikleri yüz metreyi bulmayan Açıktürbe, Toygar, Susuzbağ ve Sultan tepeleri ile çevrilidir.

Kıyı şeridi genellikle dardır. İskelelerin bulunduğu, kamuya açık alan dışındaki kıyı şeridi ya dik yamaçlar, ya da özel yapılarla kapatılmış şekildedir

Bir yandan Marmara Denizi'ne uzanan, bir yandan da Boğaz'a hâkim olan Üsküdar, coğrafi açıdan değerlendirildiğinde; hem Asya'yı Avrupa'ya bağlayıcı bir köprü, hem de Asya'nın batı kapısı durumunda bulunmaktadır.

Jeolojik Durum

Üsküdar Meydanı, Bülbül, Çavuş ve Balaban Dereleri'nin taşıdıkları artıklar ile oluşmuş düz bir dolgu zemin üzerine de kuruludur. Dolgu ve kuvaterner yaşlı alüvyonlar* tarafından örtülmektedir. Özellikle kıyıya yakın bölgelerdeki dolgu ve alüvyon zemin kalınlıkları önemli derecededir. Toprak, kum, kil, kireçtaşı parçaları, kiremit parçaları, magmatik çakıllar, organik materyallerden oluşurlar. Genellikle gevşek olup değişik renkler arz ederler (Serdaroğlu, Sinemoğlu, İşözer, 1986).

Topografik Durum

Üsküdar toprakları doğudan batıya doğru geniş sırtlar ve tepeler halinde hafif eğimlerle kıyıya yaklaşarak İstanbul Boğazı'na iner. Üsküdar'da genel eğim, doğu kesiminde Kocaeli Yarımadası'nın iç bölümlerine, güney kesimde Marmara Denizi kıyısına, batı kesimde ise İstanbul Boğazı kıyısına doğrudur. Orta kesimde kabaca kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda uzanan bir sırt yer alır. Bu sırt üzerinde denizden yükseklikleri 262m ve 229 m ile İstanbul'un en yüksek tepeleri olan Büyük ve Küçük Camlıca Tepeleri yükselmektedir. Nuhkuyusu Caddesi ve Sultan Tepe ile sınırlanan Üsküdar'ın yerleştiği Toygar Tepe, Açık Türbe, İhsaniye, Bağlarbaşı ve Sultan Tepe'nin yükseklikleri 50 ile 100 m arasında değişir. Hatipoğlu (1973, syf.1), Üsküdar'ın dik yamaçlarını anlatırken şöyle der:

“Çamlıca tepelerini ihata eden düzlük sahası batıya doğru uzanarak Bağlarbaşı'na kadar gelir ve Sultan Tepesi Sırtı ile Boğaz'a doğru uzanır. Bu sırtın kuzey yamacı Boğaz' a doğru inen İstavroz Deresi gibi bir kaç kısa vadi ile yarılmıştır. Kıyıda ise düzlükler, 40 metreyi bulan yarlar ile sona erer ve bu yarların dik yamaçları üzerinde yalnız Harem Salacak'ta denizle temas edilebilir. Salacak'tan Şemsi Paşa'ya doğru ise yarlar yüksekliklerini kaybederler ve bugün İskele Meydanı'nı teşkil eden geniş düzlükte sona ererler.”

Bülbül Dere, Çavuş Dere ile diğer küçük derelerin getirdikleri sürüntü maddeleri** ile dolan Üsküdar'ın düzlük alanı, Çavuş Hayrettin ve İnkılâp Mahalleleri'dir.

Meydan, düz bir alanda yer almaktadır. Boğaz kıyılarında, deniz seviyesinden bir metre civarında yükseklik mevcutken, yükseklik iç kesimlere doğru çok hafif bir eğimle

---

* Kuvaterner yaşlı olan alüvyon: Akarsuların taşıdıkları malzeme, aşınma artıkları ve kıyının dolması ile oluşan, kil, silt, kum, killi kum, çakıl ve killi çakıllardan ibaret olan alüvyonlar

** Sürüntü maddesi: Akarsu yatağında yuvarlanarak ve kayarak hareket eden maddelerdir.

artmaktadır. Bu yükseklikler eski Tekel depolarının bulunduğu yerin güneyinde 1,70 metre, Yeni Camii doğu köşesinde 3.57 metre, Selman-ı Pak Caddesi kavşağında 3.20 metre, Belediye Binası yakınlarında ise 4.85 metre civarındadır (Serdaroğlu, Sinemoğlu, İşözer, 1986).

İklim

İklim yönünden Marmara Bölgesi'nin karakteristik özelliklerini gösteren Üsküdar'da, bir yandan Marmara'nın ılıman havası öte yandan Balkanlar'dan gelen soğuk hava etkisini gösterir. Yazları sıcak ve kurak, ilkbahar, sonbahar ve kış ayları ise genelde yağmurlu geçer. Yıllık ortalama sıcaklık 15 derecedir. Yıllık ortalama yağış miktarı metrekare başına 650-700 kg'dır. Nem oranı yüksek olup, ortalama nispi nem %75'tir (URL-1, 2010).

Nüfus

İstanbul Boğazı'nın Marmara Denizi ile birleştiği yerde kurulmuş olan Üsküdar İstanbul'a bağlı, beş yüz yirmi beş bin nüfuslu bir kaza merkezidir.

Üsküdar İlçesi; 33 mahalleden oluşmaktadır.

Nüfus sayımlarına göre nüfus büyüklüğü aşağıda verilmiştir.

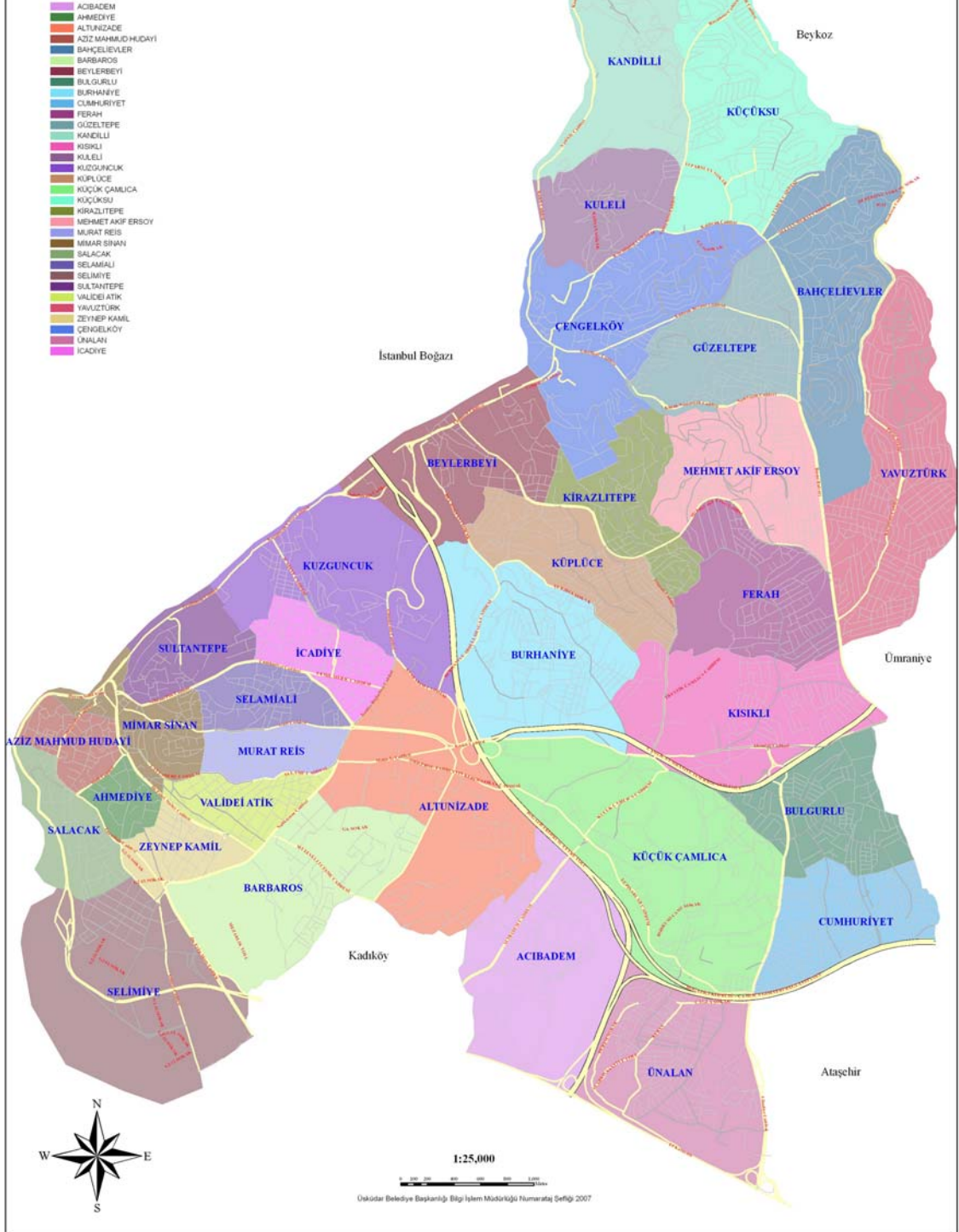
1927 yılı	145.423
1940 yılı	54.969
1975 yılı	254.895
1980 yılı	366.186
1985 yılı	485.711

1980-85 yılları arasındaki yıllık nüfus artışı oranı % 56,49'dur (Serdaroğlu, Sinemoğlu, İşözer, 1986).

2000 Yılı Genel Nüfus Sayımı verilerine göre Üsküdar nüfusu 495.118'dir.

ÜSKÜDAR

Yeni Mahalle Sınırları

Harita 3.1 Üsküdar ilçesinin mahalleleri (URL-1, 2010)

Üsküdar İlçesi'nde Anadolu'dan İstanbul'a göçle şekillenen nüfus artış oranı, Üsküdar'ın şehir ile bağlantısını kuran meydanın biçimlenmesinde etkili olmaktadır. Deniz ve kara ulaşımı ile şehrin bir düğüm noktası olan bu meydanda nüfusla beraber artan ulaşım ağının yoğunluğundan, iskele meydanı özgün karakteristik özelliklerini kaybetmektedir. Bu meydanın sadece ulaşım amaçlı değil, Üsküdar ilçesi nüfusunun sosyal ve kültürel amaçlı gereksinmelerini de karşılayan bir meydan olması gerekmektedir (Serdaroğlu, Sinemoğlu, İşözer, 1986).

Ulaşım

Üsküdar Meydanı hem Üsküdar semtinin hem de Anadolu yakasındaki Boğaziçi yerleşmelerine E-5 Karayolu ile bağlantılı tüm çevre yerleşmelerinin şehirle bağlantısını sağlayan bir düğüm noktasıdır.

Üsküdar'ı bir yandan şehirlerarası ulaşımına diğer yandan şehir içi ulaşımına bağlayan ana arter olan Hâkimiyet-i Milliye Caddesi, vapuru iskelesi önünde meydana ulaşmakta, sonra Paşa Limanı Caddesi adını alarak Beykoz yönüne dönmektedir. Bu ana artere Hâkimiyet-i Milliye Caddesi'nde Yeni Cami güneyinde Uncular Caddesi trafiği, daha ileride doğuda Selman-ı Pak caddesi trafiği katılmaktadır. Bu noktada yolun batısındaki park yerleri ve dolmuş duraklarının giren ve çıkan araçlarının da karışması sonucu geliş, gidiş ve her yöne dönüşle çok karmaşık bir kavşak sorunu ortaya çıkmaktadır. Bunlara özellikle yoğun yaya trafiğini de eklemek gerekir.

Üsküdar'da deniz ulaşımı şehir hatları ile olmaktadır. Bu hat üzerinde bir seferde taşınan fiili ortalama yolcu adedi 500 olarak kabul edilebilir. Bu hatta taşınan yıllık yolcu adedi yaklaşık 19 000 000 civarındadır. Bunun dışında özel şirketlerin deniz motorları da yolcu taşımaktadır.

Üsküdar Meydanına bağlantı karayolu ile çevreye dağılan otobüs, minibüs, dolmuş ve taksilerle yapılmaktadır. Günümüzde 53 işletme hattında, işgünlerinde toplam yaklaşık 287 otobüs işlemektedir. Bu sayı hafta sonu tatil günlerinde 207ye indirilmektedir. Üsküdar meydanından çevre bağlantısı sağlayan minibüsler, üç hat güzergahında çalışmaktadır. Genel olarak bu güzergahlar, Alemdağ, Örnek Mahallesi, Ümraniye yerleşmeleridir (Serdaroğlu, Sinemoğlu, İşözer, 1986).

3.2. SOSYO-KÜLTÜREL VE EKONOMİK YAPI

Sosyo-Kültürel Durum

İstanbul'un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmet, tezin '3.3. Üsküdar'ın Kısa Tarihçesi' bölümünde daha ayrıntılı anlatılacağı üzere, Üsküdar'dan kaçan Rumların yerlerini Anadolu'dan gelen Türklerle doldurmuştur. İskele Meydanı'na yaptırmış olduğu Bedesten ile çarşının gelişmesini sağlamıştır. Bu devirde imar hareketleri ile çehresi değişen ve Türk İslam şehri kimliği kazanan İstanbul, tarihi yarımada'nın dışına taşmaya başlamıştır.

Üsküdar'ın mahallerine yerleşim de geleneksel Osmanlı imar ve iskân politikası çerçevesinde gerçekleşmiştir. Göçlerle getirilen büyük çoğunluğunu Müslüman Türklerin oluşturduğu nüfus, bir dini öge ekseninde işaretlenen mahallelerde yerleştirilmiştir (Coşkun, 2004).

17. yy'da yaşamış olan Evliya Çelebi, Üsküdar ahalisinin birkaç fırkadan oluştuğunu, halkın çoğunluğunun Anadolu'dan bir bölümünün de Tebriz'den geldiğini yazmıştır. 70 mahallenin Müslüman, 11 mahallenin Rum ve Ermeni, 1 mahallenin Yahudi mahallesi olduğunu ve bölgede bir tek Avrupalı bile yaşamadığını belirtmektedir.

Gayrimüslim nüfusun çoğunluğunu Ermeni ve Rumlar oluşturmaktadır. Bu nüfus, İstanbul'un Doğu'ya açılan bir kara kapısı olması sebebiyle Üsküdar'daki limanın hem arkasında hem de ekseninde konumlanmış olan yükseltinin doğusunda, Bülbüldere ve Çavuşdere doğrultuları arasında tanımlı Yeni Mahalle ve Selamsız Mahalleleri'nin bulunduğu iç kesime yerleşmiştir. Mahallelerini, yanlarındaki mektep ve manastırları da olan Rum, Peygamber İlya ile Ermeni, Surp Karabet ve Surp Haç kiliseleri etrafında oluşturmuşlardır (Coşkun, 2004).

İstanbul 19. yy.da büyük bir değişim geçirirken, yeni şehircilik anlayışı Pera'da egemen olarak buradan Haliç'in batısındaki Şişli, Nişantaşı gibi bölgelere yayılmış ve o yüzyılın varlıklı kesimi Asya kıyısında, Marmara Denizine paralel olarak (bugünkü Bağdat Caddesi güzergâhında) geniş bahçeler içinde yazlık konaklarını yaptırmışlardır. 1950 sonrası genişlemede, bu bölgelerin hızlı apartmanlaşma sürecine girmesine karşılık Üsküdar bütün bu gelişmelerin dışında kalsa da 1930'lu yıllarda 60 bine yakın nüfusun meskûn olduğu şehir 1960'lı yıllardan itibaren göç alarak hızlı bir nüfus artışına maruz kalır

(Özkan, 2005). Bu nüfus eski iskân alanında yoğun yapılaşma sonucu çoğalan meskenlerde ikamet ettiği gibi iskân dışı açılarak yeni mahalleler de oluşturmuştur. Çamlıca, Bulgurlu ve daha doğudaki alanlarda hızlı bir gecekondulaşma yaşanmıştır. Kirazlıtepe, Güzeltepe, Bahçelievler, Yavuztürk, Mehmet Akif Ersoy ve Hasippaşa gibi mahalleler de imar yasasına aykırı yapılaşmalar ortaya çıkan mahallelerdir. Yeni oluşan mahallelerde, Karadeniz Bölgesi illerindeki nüfus ağırlıklı olmak üzere Doğu ve İç Anadolu'dan gelen nüfusla birleştikleri ve halen kendi bölgelerinin şiveden giyime kadar bir kısım kültürel değerlerini muhafaza ettikleri sosyal durum gözlenmektedir.

1973'te Boğaziçi Köprüsü'nün açılması, otomobilin yaygınlaşması, ulaşım kolaylığı Üsküdar ve çevresinde yerleşimi özendirilmiş ve 1970-1980 arasında ilçenin yıllık ortalama nüfus artışı yüzde 10'u aşmıştır. 1988'de Fatih Sultan Mehmet Köprüsü'nün tamamlanması ile çevre yollarının geçtiği kırsal kesimde hızlı bir yapılaşma süreci yaşanması sonucunda Ümraniye'nin 1987'de Üsküdar'dan ayrılarak ilçe yapılmasıyla Üsküdar ilçesi nüfusu 1985'te 490.185'ten 1990'da 395.623'e gerilemiştir (Özkan, 2005).

İstanbul'un fethinden önce Türk egemenliğine giren Üsküdar'da İslam inanç ve kültürünün Rumeli ve Balkanlara ulaştırılmasında hizmet veren kişilerin yetiştiği bilinmektedir. Bu özelliğinden dolayı, genel olarak Üsküdar'da geçmiş asırlarda olduğu gibi bugün de muhafazakâr insanlar ikamet etmektedir.

İlçe, genel olarak iskân alanıdır. Sanayi ve ticaret merkezleri yer almamıştır (URL-1, 2010).

İmar Çalışmaları

Bir zamanlar mutasarrıflık olan Üsküdar, 1876'da Mithat Pasa tarafından meşrutiyetin ilanı üzerine şehremanetine bağlanmıştır.1926'da Mülkü Teşkilat Kanunu ile İstanbul'un bir ilçesi olmuştur. 25.5.1931 tarih ve 11135 sayılı kararname ile Belediye olarak faaliyette bulunmaya başlamıştır (Şentürk, 1992).

İstanbul'un planlı döneme geçişi 1830'larda başlamış, II. Mahmut döneminde başlatılan harita çalışmaları belli ölçülerde önerileri de içeren planlamalara dönüşmüştür.

1934 yılında H. Elgötz, ardından da 1935-1938 yılları arasında M. Wagner tarafından İstanbul imar planı çalışmaları yürütülmüştür. 1936'da İstanbul'a davet edilen H. Prost'un 1937'de tamamladığı İstanbul Nazım İmar Plan Raporu 1939'da uygulamaya girmiştir.

İlk olarak Abdülaziz devrinde imar planı uygulaması gören Üsküdar, uzun yıllar plansız kalmıştır. H. Prost tarafından hazırlanan 1/2000 ölçekli Üsküdar İmar Planı 1942 yılında tamamlanmış, 1948 yılında uygulanmıştır.

1971 yılında 1/1000 ölçekli Üsküdar Merkez Bölgesi Uygulama İmar Planı hazırlanmış ve bu plan 1993'te İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından hazırlanan 1/5000 ölçekli Nazım İmar Planı'na kadar geçerli olmuştur. Üsküdar Belediyesi tarafından da bu Nazım İmar Planı'na göre hazırlanan, 1/1000 ölçekli Uygulama İmar Planı hazırlanmış ve Haydarpaşa ile Kuzguncuk arasındaki merkez bölgeyi içeren bu plan 1997'de yürürlüğe girmiştir (Özkan, 2005).

III Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 16.4.1997 gün ve 9263 sayılı kararı doğrultusunda Üsküdar Belediyesi tarafından Ayazma-Rumi Mehmet Paşa Camii ve Çevresi ile Valide Atik Camii ve Çevresi Kentsel Sit Alanı Koruma Amaçlı Uygulama İmar Planı hazırlanmıştır. 1/1000 ölçekli bu planlar KTVKK kararı doğrultusunda uygun görülmüş, 1998'de İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından onaylandıktan sonra yürürlüğe girmiştir (Özkan, 2005).

Eğitim

Üsküdar İlçesinde Bulunan Eğitim ve Öğretim Kurumları :

1. 68 Devlet, 22 Özel İlköğretim Okulu. 1. 68 Devlet, 10 Özel Ortaöğretim Okulu
2. 18 Yurt ve Pansiyon
3. 14 Özel Kurs
4. 12 Özel Dershane
5. 1 Devlet, 1 Özel Fakülte

İlçe genelinde, ihtiyaca göre okul sayısı ve kapasitesi iyi durumdadır. Ancak bazı semtlerde dengesiz ve süratli yapılaşma sebebi ile ilköğretim okulu ihtiyacı oluşmaktadır (URL-1, 2010).

Sağlık

Üsküdar'da sağlık hizmetleri itibariyle ortam, gerek geçtiğimiz yüzyılda gerekse bugün ülke şartlarına nazaran çok yüksek seviyede olmuştur. 19. yüzyıl sonlarına doğru hizmete giren Tıbbiye-i Şahane'de, yapısal revizyonlarla birlikte sürekli hizmet verilmiştir.

M.Ü. Tıp Fakültesi ve Eğitim Hastanesi, Haydarpaşa Numune Hastanesi, Dr. Siyami Ersek Kalp ve Damar Cerrahi Hastanesi ile Zeynep Kâmil Kadın ve Çocuk Hastalıkları Eğitim ve Araştırma Hastanesi bu kök etrafında gelişmiş, yüksek hizmet kapasiteli tedavi kurumlarıdır. Ayrıca, özel poliklinik, laboratuvar ve özel doktor muayenehanesi bulunmaktadır (URL-1, 2010).

Ekonomi

Üsküdar İlçesi, genel olarak eskiden beri iskân alanıdır. Evliya Çelebi (Konyalı, 1976, syf. 34-35), o tarihlerde halkın kazancını nasıl sağladığını şöyle anlatmıştır:

“Üsküdar ahalisi birkaç sınıftır. Bir sınıfı, askerî sınıfının ayan ve eşrafıdır ki, çeşitli kıymetli kumaşlar giyerler. Bir sınıfı ulema ve salihlerdir. Bir sınıfı fakirliğe kanaat etmiş, Kisudar Mahmut Efendi fukaralarıdır ki, pek çoktur. Bir fırkası gemiciler, kayıkçılar, bir fırkası sanat ehlidir. Bu sınıfın elbiseleri iktidarlarına göre kapama, dolama, feracedir. Bu halkın çoğu Anadolu tarafından gelme ve lisanları Türk'tür. İçlerinde ehl-i dil fasih, belîğ bilgin ve şairleri vardır. Tebriz' şehrinde gelenlerde ise - bu şehrin suyu ve havasının güzelliğinden dolayı- birçok güzelleri vardır ki, Üsküdar'da emsali yoktur. Yiyeceklerinden has ve beyaz pidesi, tandır kebabı, kaymağı, hora üzümü, karanfilli üzüm şerbeti meşhurdur...”

Bugünkü Üsküdar yerleşmesinde çevre ve şehir arasındaki ulaşım ağırlığı Üsküdar Meydanı'nda toplanmış, gelişen fonksiyonlarla ulaşım arterleri üzerinde ticaret faaliyeti büyümüş, iskele meydanına yaya yolları bağlantıları üzerindeki idari, merkez iş hanı faaliyeti yollar boyunca yayılmıştır. Ancak meydan dışında eski küçük çaptaki ziraat alanları dahi yerleşim alanına dönüşmüştür. Sanayi ve ticaret merkezleri yer almamıştır. Su ürünleri alanında da bir adet su ürünleri kooperatifi vardır. Üye olan 90 kişinin dışında tahminen 500 civarında üye olmayan tahminen balıkçı avcılıkla geçinmektedir.

Sinaî teşebbüs, eskiden beri Üsküdar'da yer almamışsa da çok sayıda sinaî ve ticari teşebbüsün yönetim merkezi buradadır. Mevcut imalathaneler az sayıda ve atölye boyutundadır.

Halkın gelir düzeyi orta derecede olup, işçi, memur, esnaf ve emekli nüfus ağırlıktadır. Günlük ihtiyacı karşılayacak ticaret merkezleri faaliyet göstermektedir. İki büyük alışveriş merkezi vardır (URL-1, 2010).

3.3. ÜSKÜDAR'IN KISA TARİHÇESİ

Üsküdar'ın genel tarihçesine kısaca bir göz gezdirildiğinde bölgenin farklı güç odaklarının, medeniyetlerin ve grupların iktidar mücadelesine hem sebep hem de mesken teşkil etmiş bulunduğu dikkatlerden kaçmayacaktır. Bu mücadelelerin niteliği, galip çıkanların kimliği, ilişki içinde olduğu gruplar ve nüfus özellikleri tarih içinde değiştikçe, bölgenin hem mimari, sosyo-kültürel ve ekonomik çehresi, hem de edindiği isimler dönüşüme uğramıştır. Aşağıda bu iktidar mücadelelerinin mekâna olan etkilerine kısaca değinilecektir. Bundaki temel amaç, Üsküdar'ın tarihine katkıda bulunan aktörlerin *çeşitliliğini* gözler önüne sermek ve Üsküdar meydanının tarihsel süreçteki gelişiminin daha ayrıntılı olarak inceleneceği 4. bölüme giriş yapmaktır.

Üsküdarın İsimleri

Üsküdar'ın en eski adının Khrysopolis olduğu ileri sürülmektedir. Ksenophon, Onbinlerin Dönüşü adlı eserinde (M.Ö. 401-400) Üsküdar'dan 'Khrysopolis' diye bahseder. Strabon (M.Ö. 64-M.S. 21) Coğrafya adlı kitabının IV-VIII. bölümlerinde "Pontus'un ağzında Megaralılar tarafından kurulmuş olan Kalkhedon ve bir köy olan Khrysopolis ve Kalkhedon'lar tapınağı bulunur." demektedir. M.S. 920 yılında Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası adlı kitabında Leo Phokas, "Bosphor'un üstündeki Chrysopolis'ten kaçarak buraya gelmişti" diye Üsküdar'dan bahseder. Buna karşılık Herodotos (M.Ö. 484-420), kendi tarihinde Khrysopolis isminden hiç bahsetmemiştir (Haskan, 2001a).

Yunan gelenek ve adetlerini anlatan Bizanslı Etyen; Rumların şehir adlarını kendi ırklarından bazı kahramanların adlarından aldığını söylüyor. Bu iddiaya göre Khrysopolis adı da MÖ. VII. yy.da Bizans şehrinin kurucusu Khryseis ile Agamemnon'un, şimdi Üsküdar denilen topraklarda ölen oğlu Khryses'in adından gelmiştir (Konyalı, 1976).

Bazı yazarlar 'Altın Şehir' ya da 'Altın Şehri' anlamına gelen Khrysopolis isminin, üzerlerine günün değişik saatlerinde farklı açılarla düşen güneş ışınlarının altın gibi parıltılar oluşturduğu Üsküdar pencerelerinin karşıdan algılanan alevli görüntüsüne bağlı olarak, altın anlamına gelen Khrysos isminden geldiğini ileri sürmektedirler (Serdaroğlu, Sinemoğlu, İşözer, 1986).

Üsküdar, daha sonra antikçağ'da deriden kalkanlar yapıldığı ve imparatorların deri kalkanlı muhafızları bu kentte yaşadıkları için Grekçe ham ve tabaklanmış deri anlamına gelen Skytos kelimesinden gelen Skytarion; Roma egemenliği döneminde de Skytos'un latince karşılığı olan Scutum'dan türetilen Scutari kelimesi ile anılmıştır (Çeçen, 1991). Başka bir rivayete göre de Bizanslılar zamanında İskütari (Scutari) adlı bir çeşit askerlerin burada İskütariyon denilen kışlaları bulunduğu için böyle adlandırılmıştır. Küçük Asya'nın yazarı da "Bu Üsküdar (Scutari) ismi, hiç şüphesiz imparator Valens'in Sajiter yani okçularla beraber vücuda getirdiği (Scutarii) yani Kalkanlı Alayı tabirinden gelse gerek. Bunlar ikinci Kalkanlı Alaya tekabül ederler ve Şark'a mahsus milis reisinin emri altında bulunurlardı." demektedir (Konyalı, 1976).

Zamanla Scutari değişmiş. Türkçe Üsküdar olarak kullanılmıştır. Bazı kaynaklara göre Üsküdar kelimesi Farsça'dır. Burhan-ı Katı' Tercemesinde Üsküdar kelimesi şöyle açıklanmıştır. "Menzilhaneye derler. Menzil atına dahi denir. Her merhalede (konakta) padişah hükümlerini ve başka mektupları elden ele süratle ileten ve eriştiren piyadelere ve ulaklara dahi derler. Ulakların mektup koydukları kese ve haritaya da denir. Türkçede çevrezen derler." Evliya Çelebi'ye göre "Asıl ismi Eskidar'dır. Üsküdar bunun meşhur bir galatıdır. Üsküdar denilmesine de sebep, Battal Gazi'nin Üsküdar Bahçesi yanında Harun-ür-Reşid'in sera perdesi önünde inşa ederek meşhur olduğu darlardır." (Konyalı, 1976).

Üsküdar'ın Tarihçesi

Erken dönem Üsküdar yerleşimi Fenikelilerin, biri Kalkhedon (Kadıköy), diğeri Moda Burnu'nda olmak üzere iki liman kenti kurmaları ile başlar. O dönemde Fenikeliler, bugünkü Salacak bölgesinin sahile doğru uzanan sığlık kısmına büyük taşlar doldurarak bir mendirek oluşturmuş ve ticaret iskeleleri ile tersanelerini Salacak çevresinde kurmuşlardır (URL-1, 2010).

Fikirtepe ve Moda'daki iki Fenike kenti kuzeyden Yunanistan'a inip, savaşlar sonucu İyonya'ya yerleşen Akalar'ın Akhun kolu tarafından M.Ö. 675 yılında ele geçirilmiştir. İlk önce Bahariye (Mühürdar)-Moda kesimine yerleşen bu kol kısa zamanda Gebze'den Boğaziçi'ne kadar olan bölgede hâkimiyet sağlamış, küçük bir

Kalkhedon devleti kurmuştur. Kalkhedon kentinin ticaret iskeleleri ve tersanelerinin bulunduğu Üsküdar ve dolayları da bu yeni devletin toprakları arasına katılmıştır (Haskan 2001a).

Khryso polis MÖ 508’de, M.Ö. 522-486 yılları arasında hüküm sürmüş olan Pers Kralı Darius’un egemenliği altına girmiştir. MÖ. V yüzyılda birleşik Hellen donanması, Pers donanmasını Marmara Denizi’nde bugünkü Bandırma’da Balkız ören yeri olan Kyzikos açıklarında yenilgiye uğratmış, bir yıl sonra ise Bizantiyon ve Kalkhedon’u zapt ederek Boğazların kontrolünün tekrar Atina’ya geçmesini sağlamıştır. Donanmanın komutanı Atinalı Alkibiades M.Ö. 410’da kent çevresine sur yaptırmış ve boğazdan geçen gemilerden yüklerinin onda birini haraç olarak vermeleri zorunluluğu getirmiştir (Konyalı, 1976).

M.Ö. 405’te Atina donanmasının Çanakkale Boğazı’nda Spartalılar’a yenilmesiyle Bizantiyon’la Kalkhedon’u ele geçiren Spartalılar Boğazlara ve oradan yapılan hububat sevkiyatına tamamen egemen olmuşlardır (Haskan 2001a).

Spartalıların sayıları onbine inen ordusunun, M. Ö. 404 yılında Trabzon’dan Karadeniz sahil yoluyla Marmara kıyılarına nasıl vardıkları, Khryso polis’te bir hafta kalarak getirdikleri ganimetleri burada nasıl sattıklarını yazar Ksenophon “Onbinlerin Dönüşü” adlı kitabında anlatmaktadır.

M.Ö. 340 tarihinde Makedonya kralı Philippos Marmara Ereğlisi’ni ve Byzantion topraklarını kuşatmış fakat kalıcı bir başarı gösterememiştir (Haskan 2001a). Aynı yüzyılda Byzantion, Anitalı’larla olan mücadelesinde Philippos’un tarafını tutunca, Anitalılar büyük bir donanma göndermiş, Bizans askerlerini yenerek Khryso polis Burnunu ele geçirmişlerdir. Donanmayı komuta eden Khores, eşi burada vefat edince onun adına bir mezar anıtı, bir sunak ve bir adak sütunu inşa ettirmiştir (Serdaroğlu, Sinemoğlu, İşözer, 1986).

Büyük İskender ve haleflerinin zamanında Anadolu’nun kuzeybatısıyla birlikte Kalkhedon ve Khryso polis küçük Frigya’nın sınırları içindeydi. Frigyalılar’ın milli tanrıçaları olan Sibel’e ve Sibel Mabetlerine ait bugün Üsküdar’da hiçbir iz yoktur. Büyük İskender’in M.Ö. 13 Haziran 323’te Babil’de ölmesiyle beraber memlekette bir

takım karışıklıklar çıkmış, bölge bir kaç satraplıklara bölünmüş ve Marmara yöresi Leonnatos'un idaresine geçmiştir. Bu karışıklık 300 yıl sürmüştür.

M.Ö. 280 yılından başlayarak bağımsızlıklarını ilan eden Bitinya, Pontus ve Kapadokya gibi prensliklerden Bitinya Krallığı, M.Ö. 280 - 255 tarihlerinde Yunan kültürünü az çok benimsemiş olan yerli prenslerden Zipoites tarafından kurulmuştur. Bu devletin, Trakların bulunduğu Üsküdar'ı da kapsayan İstanbul Boğazı, İzmit Körfezi ve Sakarya ile sınırlanan bölgeyi içine aldığı bilinmektedir (Haskan 2001a).

Romalılar, önce M.Ö. 200 tarihlerinde Makedonya kralı Philippos'u mağlup edip Yunanistan ve Anadolu'daki bütün topraklarını ele geçirmiş, sonra M.Ö. 191'de Anibal'in komutasındaki Suriye Donanmasını mağlup edip Anadolu topraklarına ayak basmışlardır. M.Ö. 175 tarihine gelindiğinde doğu Akdeniz'e tamamen hâkim olan Romalılar, Üsküdar'da da uzun yıllar hâkimiyet sürmüşlerdir (Haskan 2001a).

M.Ö. 89-88 yılında 'bütün Anadolu'yu egemenliği altına almak isteyen Roma İmparatorluğu' ile 'bütün Anadolu'yu içine alan tek ve millî bir Anadolu devleti kurmak isteyen Pontus kralı' arasında savaşlar başlamıştır.

Bu savaşlar sonucu Kalkhedonya ile Skutariyon ve dolayları, Pontus devleti sınırları içine girmiştir. M.Ö. 63 yılında Pontus kralı Mihirdad'ın ölümü ile devleti ortadan kalkınca bu yerler tekrar Roma'nın Hâkimiyetine girmiş ve 458 sene öyle kalmıştır (Haskan 2001a).

M.S. 20 Eylül 323 tarihinde, Roma İmparatorluğu içindeki iktidar mücadelesi sırasında Byzantion ve Kalkhedon şehirleri, İmparator Constantinus'un, Bizans'ın desteklediği rakibi Licinius'u Khrysopolis civarında mağlup etmesiyle teslim olmuşlardır.

Bu savaştan sonra M.S. 324'te, Roma'dan başka bir yerde ve merkezi durumda olan Byzantion, Roma İmparatoru Consiantinus tarafından başşehir olarak seçilmiştir. Böylece, M.Ö. 660 yılında kurulan Byzantion, 990 sene sonra Roma İmparatorluğu'nun başşehri olmuştur. Resmi adı Roma Nova olan şehir, Kuzey milletleri tarafından 'Büyük Şehir' anlamına gelen 'Miklagard' olarak anılmıştır.

M.S. 395 tarihinde Roma İmparatorluğunun, Arkadyüs ve Honoryüs arasında ikiye bölünmesi ile Khrysopolis de Doğu Roma İmparatorluğu'nun, yani Bizans'ın hâkimiyetine girmiştir (Haskan 2001a).

Bizanslılar döneminde Üsküdar, önemli bir ticaret ve konaklama merkezi haline gelmiştir. Üsküdar'ın cazibesini daha da arttıran bu durum, değişik tarihlerde İranlıların ve Arapların İstanbul'a dönük fetih çabalarında Üsküdar'ın uğrak yeri olmasına neden olmuştur.

İstanbul Araplar zamanında birçok defa kuşatma altına alınmıştır. Bunlar; 668 ve 672 yıllarında Emevi halifelerinden birinci Muaviye, 717 yılında Emevi halifesi Süleyman ve 782 yılında Abbasi Halifesi Harun Reşid tarafından olmuştur. Bu kuşatmalar zamanında Üsküdar'ın ismi hâla Khrysopolis'tir (Konyalı, 1976).

Büyük Türk seyyahı Evliya Çelebi Arapların bu son kuşatması hakkında şu bilgileri vermektedir: (Haskan, 2001a, syf. 25)

“İstanbul, eski zamanda Emevîler ve diğer padişahlar tarafından yedi defa kuşatılmıştır. Bu kuşatmaların bazılarında ise haraç alınarak fetihsiz geri dönüldü. Fakat Peygamberimizin hicretinin 245'inci (M. 859) senesinde, Herakl adlı kralın Konstantiniyye'de ölmesi üzerine Eleni kral oldu. Abbasilerden Halife Harun Reşid 150.000 asker ile Üsküdar'dan geçerek İstanbul'u kuşattı. Nihayet 'fetihsiz dönmek ayıptır' diye bir sığır derisi genişliğinde yer alıp Silivri Kapısı yakınında, Koca Mustafa Paşa Camii yerinde bir kale ve Müslüman mahallesi yapıp, kale içine bin kadar muhatız koyarak her sene kâfirlerden 50.000 altın haraç olmak üzere peşin üç yıllık haraç alıp Bağdat'a döndü. Bu sırada Seyyid Battal Gazi üç bin kadar bahadırıyla Üsküdar'da pusuda yatıp kafirlerden ganimet ve haraç alarak, üzerine musallat olmazdı. Fakat Battal Gazi İstanbul'da İslamların toptan şehid edildiklerini duyunca, içine gayret ateşi düşüp hemen o anda Kuzgunca, Çnegelse (herhalde Kuzguncuk ve Çengelköy olacak) şehirlerini Kartal, Darıca kasabalarını yağma ederek ele geçirdiği üç bin kadar düşman askerini kılıçtan geçirdi. Oradan Bağdat'a gidip Harun Reşid'e İstanbul'daki İslamların acınacak hallerini anlatır. Seyyid Battal Gazi'nin -ki mübarek isimleri Hüseyin Gazi oğlu Cafer'dir- Üsküdar'da deniz kıyısında Kızkulesi'ne karşı bir tepede çadırlarını kurup (bu tepe Ayazma Camii ile Salacak plaj gazinosunun üzerinde bulunduğu tepedir. Eskiden burada Ayazma İskeleyi adıyla anılan ve esası Fenikelilere kadar dayanan bir iskele bulunuyordu) orada muhafız kalır, yedi sene sükunetle yaşayıp oralarda bağ ve bahçeler yetiştirirdi. Şimdi o bağlara, Battal Gazi Bağları, Âl-i Bahadır Bağları, Gazi Köyü Bağları derler. Yanlış olarak Kadıköy Bağı da diyolarlar.

İşte bu yedi sene zarfında ilk defa olarak Üsküdar'ı ve Kadıköy'ü Battal Gazi imar etmiştir.

Sonraları Battal Gazi Şam'a memur olunca Kanador (Bizans imparatoru) denilen kral Kadıkoyü'ne sağlam bir kale bina etmiştir ki, hâlâ bu hakirin bağı içinde burçlarının temelleri görülür. Sonra Üsküdar'ın kara tarafına ta Çamlıca Dağları'na kadar bir hendek açtırır. Toprağını iç yüzüne kapatıp kapı yerleri falan bırakır. Çamlıca Dağı üzerinde bir karakol kulesi, Toygar Tepesi'nde, Yassitepe'de (Toptaşı ve Zeynep Kâmil Hastahanesi'nin üzerinde bulunduğu tepe), Piyale Paşa Tepesi'nde (Tunus Bağı ve Çiçekçi Durağı'nın olduğu yerler), daha başka oniki yerde büyük karakollar yapar. Üsküdar'ın dört tarafına 40.000 kadar bekçi tayin eder. (Kalkanlı süvariler kışlası belki de bu zaman inşa edilmiştir.) Üsküdar'ı bu surette eli altına aldıktan sonra Battal Gazi'nin korkusundan deniz yüzünde büyük bir kule yaptırıp, Üsküdar tekfurunun kızını ve diğer kıymetli ve lüzumlu insanı içine koydurur. O kuleye Pargos Tiskuris derler ki, Kızkulesi demektir.

Bu sırada Battal Gazi de Şam'ı feth ederek, Üsküdar'ın böyle tahkim edildiğini işitince yanına 700 serdengeçti gazi alıp gelir ve birdenbire Üsküdar'ı basar. Oradan kayıkla Kızkulesi'ne geçip, kralın kızını, hazinesini ve diğer lüzumlu şeyleri alıp Üsküdar'a döner. Üsküdar bahçesi yerinde iki rekat namaz kılıp: 'ilâhî, burayı, Muhammed ümmetine nasib et ki, mamur olsun!' deyu dua edip yalvarır. Sonra Üsküdar'a dokunmadan ganimetlerini alıp Medâyin (İran) şehrine yönelir. Sonra Battal Gazi'nin ayağının kerameti olarak Kanator kralı Üsküdar'ı öyle mamur etmiştir ki, güya bir cennet bahçesi olmuştur."

Anadolu'nun Türkler tarafından fethedilmesinden sonra, kaynaklarda Dânişmend Gazi'nin arkadaşlarından Turasan'ın, Üsküdar'a gelip Alemdağ'ı üzerinde bir kale yaptırdığı, hatta Bizanslılarla çarpışırken kalesinin önünde şehit düştüğü bilgisi verilmişse de bugün sözü edilen kaleye ait hiçbir ize rastlanamamıştır.

Üsküdar'da kalıcı Türk izleri, 1071 Malazgirt Zaferi sonrasına aittir. İznik'in fethini takiben 1078 yılında Üsküdar'da ilk dönem Türk yerleşmeleri oluşmaya başlamışsa da bu dönem iskânlar tamamen sivil ve münferit yapıda olmuştur.

Üsküdar, İran ve Arapların kuşatmalarından başka Bizans tarihi boyunca Anadolu Eyaletlerinin de ihtilâl girişimlerinin başlangıç noktası olmuştur. Bu girişimler arasında, IV. Konstantin (669), II. Anastasius (716), Konstantin Kopronymos (742) I. Nikephoros (803), Nikephoros Phokas (963) örneklerini saymak mümkündür.*

XI. yüzyılda Türklerin elindeki Kudüs'ü almak için düzenlenen Haçlı seferleri dönemi, 1094 tarihinden 1270 tarihine kadar sürmüş, Üsküdar'ın en müthiş yağma ve talana uğradığı dönem olmuştur.

---

* Nikephoros Phokas, Asya birliklerinin başında kendini, Khrysopolis'de imparator ilân edip iktidarı kolayca ele geçirmişti. 1056 yılında İsaak Komnenos, IV. Mikhail Stratiotikos'u tahttan yine burada indirmişti. (Serdaroğlu, Sinemoğlu, İşözer, 1986).

Bouillon'lu Godphrey, Tankred ve Bohemond'un komuta ettiği Haçlı Orduları, 1097 yılında Boğazı Rumeli-Anadolu Hisarları arasından aşır Khrysopolis tepelerine ordugâh kurmuşlardır. 1101 ve 1102 yıllarında Haçlı Seferleri devam eder. 1147 yılında Fransa Kralı VII. Louis ve 1203 yılının 26 Temmuzunda da Alman Kralı Konrad, IV. Haçlı seferinin başında Khrysopolis'i ele geçirmiş ve Skoutarion Sarayına yerleşmişlerdir (Serdaroğlu, Sinemoğlu, İşözer, 1986).

Üsküdar'da, Haçlı seferleri sonucu yaşanan Latin egemenliği 1204'den 1261'e kadar 57 sene devam etmiştir.

Latin imparatorluğunun ortadan kalkmasıyla Bizans Devleti yeniden kurulmuş, bu sırada Khrysopolis, Bizans ordularının Anadolu'da Türk ilerleyişini durdurmak amacıyla toplandığı ve hazırlandığı yer olmuştur. İmparatorlar sık sık Skoutarion Sarayı'nda ikamet etmişlerdir (Serdaroğlu, Sinemoğlu, İşözer, 1986).

Orhan Gazi, Bizans imparatoru Kontakuzinos'un kızı ile evlenince, 1347 yılında kayınpederinin davetlisi olarak Üsküdar'a gelmiştir. Bu evlilikle bir anlamda uzlaşan iki devletin arası Orhan Gazi'nin Venediklilere yenilen Cenevizlilerin yardım çağrısına 1352 yılında Üsküdar'a süvari kuvveti göndererek cevap vermesi ile bozulmuştur. Bu vesileyle Osmanlılar Boğaz'ın bu kilit noktalarına yerleşip bir anlamda İstanbul'un fethinden tam 101 yıl önce Üsküdar'ı almıştır (Konyalı, 1976). Bu tarihten sonra artık Türk egemenliğindeki Üsküdar, Bizans ile olan temasların yapıldığı yer olmuş ve 1413 yılında, yine burada yapılan bir anlaşma uyarınca, Mehmet Celebi kuvvetleri Rumeli yakasına buradan geçmişlerdir.

Orhan Gazi zamanında 1348 yılında Kocaeli Yarımadası, Büyük ve Küçük Çamlıca'dan Doğancılar'a kadar uzanan bölge Osmanlı Türklerinin egemenliği altına girmiştir. Daha sonra Yıldırım Bayezid'in Güzelcehisar'ı (Anadoluhisarı) yaptırmasıyla Üsküdar-Güzelcehisar doğrultusu, askerî güvenlik ve ulaşım kolaylığı da sağladığından Osmanlı padişahlarının adeta gelenek haline getirerek Rumeli'ye geçişlerinde kullandıkları istikamet haline gelmiştir (URL-1, 2010).

29 Mayıs 1453'te İstanbul'un fethedilmesinden sonra Üsküdar hızla gelişme göstermiştir. Daha önce küçük bir Anadolu kasabası görünümünde olan Üsküdar, İstanbul'un fethinden sonra bir liman ve aynı zamanda yerleşme yeri olarak gelişmiş,

özellikle Asya yönüne gönderilen malzeme ve insan gücünün toplanma ve hazırlanma mekânı ve kervanların çıkış noktası olarak önem kazanmıştır. Fatih Sultan Mehmet'in, Salacak'ta kendi adıyla anılan bir mescit yaptırmasıyla, Üsküdar'ın Osmanlı klasik şehir dokusuna uyan ilk mahallesi ortaya çıkmıştır. Fatih, Anadolu'dan göçe tâbi kıldığı Türklerin bir kısmını buralara yerleştirmiş, şimdiki İskele Meydanı'na yaptırdığı bedesten ile ticaretin hızlı bir biçimde gelişmesini sağlamıştır (URL-1, 2010).

Üsküdar İstanbul'un fethinden önceki devirlerde Osmanlıların en önemli üssü olduğu gibi, fetihden sonra da Anadolu'dan başlayan bütün seferlerde orduların ikmal ve teçhiz edildiği yer olmuş, hemen her sefer hareketinin başlangıcı buradan yapılmıştır. Anadolu'ya, Hicaz, Mısır, İran, Irak, Kafkasya, Suriye'ye yapılan seferlerde Üsküdar'ın bir hareket üssü olarak kullanılmış ve bunun sonucunda burada hükümdar ve devlet adamlarının dinlenmesi için bir takım saray ve kasırlar inşa edilmiştir. Yoğun yapım faaliyetleri sonucunda önemli camiler inşa edilmiştir. 1471 de Vezir Rum Mehmet Paşa tarafından yaptırılan ve paşanın adını taşıyan tabhaneli cami ve türbe ile günümüz ulaşamamış olan medrese ve hamam, Üsküdar'daki en eski Osmanlı yapılarından (Özkan, 2005).

15. yüzyılın sonlarında Üsküdar'da üç yeni mahallenin daha eklenmesiyle Türk nüfusu artmıştır. Başkenti Anadolu'ya bağlayan karayollarının başlangıcında olması dolayısıyla önemi artmış, kervan yollarının Üsküdar'a ulaştığı noktada yeni çarşılar, hanlar ve kervansaraylar yapılmıştır.

16. yüzyılda Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanatının son döneminde Haliç, Boğaz kıyıları ve Üsküdar'da İstanbul nüfusunun yaklaşık 500.000'e ulaştığı sanılmaktadır. Şehrin en önemli semtlerinden biri olan Üsküdar'da, yapılan cami ve mescitlerin sayısına bakılarak toplam nüfusun onda birinin burada oturduğu ve dolayısıyla yeni mahallelerin kurulduğu sonucu çıkarılabilir.

17. yüzyılda bölge önce Anadolu'ya, oradan da Ermenistan ve İran'a ulaşan ticaret yolunun başlangıç noktasında önemli bir ticaret kenti haline gelmiştir. Yüzyılın ilk yarısında IV. Murat döneminde (1623-1640) yapılan binaların dökümü çalışması sonucunda Üsküdar'da 12 saray, 12 cami ve mescit, 5 medrese, 4 darülkurra, 3 imaret,

11 aşhane, 6 tekke, 5 hamam, 4 kervansaray, 500 han, 2 çeşme, 2 yağhane. 2500 dükkân, 8 mesire, 7 gezi yeri bulunduğu saptanmıştır.

İstanbul nüfusunun Haliç, Boğaziçi ve Üsküdar'da yoğunlaştığı 18. yy.da yalnızca Üsküdar'daki sahil köşk ve saraylarının sayısının 100'ü bulunduğ söylenmektedir.

1807'de III. Selim tarafından Selimiye Kışlası inşa edilip Selimiye Mahallesi'nin kurulmasıyla Üsküdar sınırları Doğancılar'dan öteye Haydarpaşa'ya doğru genişlemeye başlamıştır.

1837'de Boğaz'da Rus ve İngiliz vapurları yolcu taşımaya başlamış, 1851 yılında Şirket-i Hayriye kurulmuş ve ilk vapur seferini 1854 yılında Anadolu yakasının büyük yerleşim merkezi olan Üsküdar'a yapmıştır. Böylelikle tarihi yarımada ve Pera dışındaki yerleşim merkezlerinin kentle birleşmesi sonucunda Üsküdar gelişmeye başlamış, yerleşim alanı açısından kazandığı önem artmıştır.

19. yüzyılda Üsküdar; 50.000 nüfuslu, 25 mahalleli, 74 Camii, 42 tekkesi ve Karacaahmet Mezarlığı ile dinsel açıdan zengin bir semttir.

20. yüzyılın başında kamu taşımacılığının gelişmesiyle İstanbul'un dış dünya ile, Üsküdar'ın da İstanbul ile bağlantısı artmıştır. 1872 yılında Sirkeci-Hadımköy, 1873'te ise Bağdat Demiryolu'nun İstanbul-İzmit bölümü tamamlanmıştır. 1904'te Haydarpaşa Limanı, 1909'da ise Haydarpaşa Garı inşa edilmiştir. 1927 yılında kurulan Üsküdar-Kadıköy ve Havalisi Halk Tramvayları Şirketi bu semtler arasında tramvay seferlerini başlatmıştır. Böylece bu bölgeler yüzyılın başında yazlık olarak kullanılan kent dışı mahallerken, artık sürekli oturlan ve sur içi kenti terk eden eski Türk aileleri için gözde yerleşme alanları olmuştur (Özkan, 2005).

Üsküdar, ayrıca her yıl ramazan ayında, on dört gün önceden Mekke'ye yola çıkarılan Sürre Alayı'nın (Sürre-i Hümayun) da hareket yeridir (Serdaroğlu, Sinemoğlu, İşözer, 1986).

Tarihsel gelişimine kısaca değindiğimiz Üsküdar, yakın bir zaman öncesine kadar, önemli camisi, özgün yalı, konak veya evleri, tipik sokakları, meydanı, imaret ve tekkeleri, çeşme ve sebilleri ile İstanbul şehrinin özelliklerini en kusursuz biçimde yansıtan semtlerinden biri idi.

Bugün, Üsküdar hâlâ anıtsal yapılarıyla ayakta, sanat zenginliği ön plâna geçmiş ender bölgelerimizden biridir.

Bölüm Değerlendirmesi

Ülkemizde yer alan kentlerde sosyal ve ekonomik değişimlerden en çok etkilenen bölgelerin kent merkezleri olduğu görülmektedir. Fiziki planlama sürecine paralel olarak kentleşme olgusu da büyük değişimlere uğramaktadır.

Sanayileşme ve kentleşme, tarihi kent merkezlerinin dokusunu ve yapısını bozmaktadır. 1950'lerden sonra Köyden Kent'e göç yoğunluk kazanmış dolayısıyla kentler ve kentsel merkezler de büyük önem kazanmıştır.

Üsküdar kent merkezi ve yakın çevresi de diğer örneklerde olduğu gibi kentleşme ve sanayileşmeden olumsuz yönde etkilenmiştir. 1940'larda 54.969 nüfusa sahip olan bu merkez, 1985 sayımına göre 485.711'e ulaşmıştır. Bu hızlı nüfus artışı merkez ve çevresinde çarpık bir doku ortaya çıkarmıştır. Sosyal ve ekonomik değişimlerin yarattığı baskıya karşı fonksiyonel, dolayısıyla fiziksel değişimlere de neden olmuştur. Ulaşım açısından bir düğüm noktası olacak şekilde yoğun bir yüke sahip olması, Üsküdar yerleşmesinin fiziksel ve demografik yapısında büyük değişimlere neden olmuştur.

Üsküdar'ın değişimlerini tam olarak algılayabilmek için coğrafi özellikleri, sosyo-kültürel ve ekonomik yapısının yanında, genel tarihine de kısaca göz gezdirmek, Üsküdar'ın tarih boyunca nelere sahne olduğunu, nelere sebep olduğunu, hangi mücadelelerde başrol oynadığını bilmek gerekir. Bu bilgi bize, tarihteki roller ve aktörler değiştikçe onlara bağlı olarak Üsküdar'ın mimari, sosyo-kültürel ve ekonomik çehresindeki değişimini, dolayısıyla bugünkü çeşitliliğinin kökenini, adım adım ne şekilde gerçekleştiğini verir.

4. ÜSKÜDAR MEYDANININ OLUŞUMU VE TARİHSEL SÜREÇTEKİ DEĞİŞİMİ

4.1. ÜSKÜDAR MEYDANI VE YAKIN ÇEVRESİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Üsküdar'da yakın zamana kadar Osmanlının İstanbul fethi öncesi dönemine ait hiçbir kalıntıya rastlanmamıştır. Ayrıca, Üsküdar'ın İlkçağ ve Ortaçağ tarihine ve hatta fethiye kadarki Osmanlı dönemine * ait bilgiler de oldukça sınırlıdır.

Öte yandan, genellikle fetih sonrası Osmanlı dönemine ağırlık veren az sayıda kaynak ve Üsküdar tarihine ışık tutmak amaçlı yola çıkılmamış da olsa, 2004 yazında başlayan Marmaray Tüp Geçit Projesi kapsamındaki Üsküdar Marmaray Arkeolojik Kurtarma Kazılarında** elde edilen buluntular bize ilkçağlardan itibaren Üsküdar'ın önemli bir yerleşim merkezi olduğunu göstermektedir.

Bu bölümde Üsküdar'ın tarihsel gelişimi, sözü edilen kısıtlı kaynaklar ve Marmaray buluntuları çerçevesinde değerlendirilecektir. Bu değerlendirmede, Üsküdar'ın mimari gelişimine yoğunlaşılacak, ancak bu süreci etkileyen ve şekillendiren sosyal, kültürel ve demografik gelişmeler de gözden kaçırılmayacaktır. Bugünkü Üsküdar'ın yapı taşlarının oluşturan tarihi değerlerin hemen hemen hepsi fetih sonrası Osmanlı döneminden kalmıştır. Bu eserlerin tarihsel gelişimleri ve mimarı özellikleri ilerleyen bölümlerde detaylı olarak ele alınacaktır. Bu bölüm ise daha çok, okuyucu gözünde sözü edilen eserlerin konumlandığı tarihsel bağlamı oluşturmaya ayrılacaktır. Bu amaçla, fethiye kadar olan dönem Üsküdar genelinde, fetih sonrasında günümüze kadar olan dönemse meydanı sınırlandıran yapı taşlarının çevresindeki yapılaşmalar çerçevesinde incelenecektir. Yapılacak değerlendirme, Üsküdar'ın ve Üsküdar Meydanı'nın süreç

---

* Osmanlının fetih öncesi Üsküdar üzerindeki hâkimiyeti 14. yy sonlarına kadar uzanmaktadır.

** “Üsküdar-Marmaray Arkeolojik Kurtarma Kazıları” 2004 yılında İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürlüğüne, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürü Sn. Dr. İsmail Karamut'un resmi başkanlığında başlatılmış, kazı sorumlusu Sn. Arkeolog Şehrazat Karagöz olmak üzere bir mimar, 13-15 serbest arkeolog ve yaklaşık 65-90 işçiden oluşan bir ekip ile birlikte yürütülmektedir. (Karagöz, 2006).

boyunca geçirdiği mimari evreleri, günümüze ulaşan ve ulaşamayan değerleriyle bir arada görüp anlamamıza katkıda bulunacaktır.

4.1.1. Osmanlı İmparatorluğu Öncesi Dönem

Fenikeliler Döneminde Üsküdar

M.Ö. 1650 yıllarında büyük bir medeniyet kurmuş olan Fenikeliler, Kalkhedon ve Moda Burnu'nda iki liman kenti kurmuşlardır. Kalkhedonya'ya bağlı olan Üsküdar'da oldukça derin ve rüzgârlara karşı korunur halde bir liman vardır. Fenikeliler bugünkü Salacak sahiline doğru uzanan sığlık kısma doldurdukları büyük taşlar ile bir mendirek oluşturmuş ve bu bölgede ticaret iskeleleri ile tersanelerini kurmuşlardır (Konyalı, 1976). Bu, Ayazma İskelesi adıyla da anılan iskelenin esası Fenikelilere dayanmaktadır (Haskan 2001a).

Helenler Döneminde Üsküdar

M.Ö. 508'de Pers Kralını yenerek Boğazların kontrolünü eline alan Helenler'in büyük donanma komutanı Alkibiades, M.Ö. 410'da Üsküdar etrafını surla çevirip, boğazdan geçen gemilerin yüklerinin onda biri oranında vergi almıştır (Konyalı, 1976). Bu konuda Ksenophon, 'Hellenler'in Tarihi' adlı eserinde (Karagöz,2006, syf. 139);

“...Attikalı komutanlar Khalkedon'un Khrysopolis'ine geldiklerinde onu surlarla donattılar, orada vergilerin toplandığı bir yer yaptırıldılar. Karadeniz gemilerinden onda bir vergi aldılar ve oraya iki komutanla otuz gemilik bir muhafız birliği bıraktılar...”

demektedir. Bu tarihi belgeler bize, boğazın Asya kıyısında gümrük niteliğinde bir işlevi de olan antik bir liman kenti bulunduğunu göstermektedir.

Evliya Çelebi, Üsküdar surlarının bakiyelerini, kendi bağının içinde de kale burçlarının temellerini gördüğünü söyler. Bu konuda;

“Battal Gazi Üsküdar'ın kara tarafına, ta Çamlıca dağlarına kadar bir hendek eştirir. Toprağını iç yüzüne set ittürüb kapı yerleri vesaire bırakır ve Çamlıca Dağı üzerine de bir karakol kulesi, Toygar Tepesinde, Yassı Tepede ve Piyâle Paşa Tepesinde ve daha başka on iki yerde büyük karakolhaneler inşa edüp, Üsküdar'ın dört tarafına 40.000 kadar gözcü kor.”

der (Konyalı, 1976, syf.33). Buna rağmen Evliya Çelebi bir yerde de Üsküdar'ın kalesi olmadığını açıklar.

Pek çok kaynakta Üsküdar Kadıköy'ün bir köyü şeklinde gösterildiğine göre, Üsküdar'ın bir kalesi olmaması gerekir. Ayrıca sur duvarından günümüze ulaşan hiçbir kalıntı bulunmamaktadır.

M.Ö. IV. yüzyılda Byzantion, Anitalılara karşı Makedonya Kralı Philippos'un tarafını tutmasıyla Anitalı'lar, Khores'in komutasında büyük bir donanma göndermiş, Bizans askerlerini yenerek Khrysopolis Burnunu ele geçirmişlerdir. Khores, eşi burada vefat edince onun adına bir mezar anıtı, bir sunak ve bir adak sütunu inşa ettirmiştir (Serdaroğlu, Sinemoğlu, İşözer, 1986). Bugün Üsküdar'da böyle bir sunak görülmemektedir.

Frigyalılar Döneminde Üsküdar

Büyük İskender'in ve haleflerinin zamanında Khrysopolis'in sınırları içinde olduğu Frigyalılar'ın milli tanrıçaları olan Sibel'e, Sibel Mabetlerine ait burada hiç bir eser ve iz yoktur. Kaynaklar da o devirde bu yerlerin durumu hakkında hiç bir şey söylememektedir. Sibel dinine göre çam, dişi mabudenin âşık olduğu Atis'i temsil ettiği için kutsal sayılır, kesilmez. Frigya'nın dini mabudelerinden Üsküdar ve çevresinde geniş çam ormanları kalmıştır. Bizans döneminde, Doğancılar'dan itibaren Üsküdar'ın doğusunun tamamen çam ormanları ile örtülü olduğu bilinmektedir. Bugün de bu çamlık alanın izlerine rastlanmaktadır. Doğancılar parkı, Karacaahmet ve mukaddes çamın adını alan Büyük ve Küçük Çamlıca tepelerinde çam ormanının izleri görülmektedir (Konyalı, 1976).

Bitinyalılar Döneminde Üsküdar

M.Ö. 280-255 tarihleri arasında hüküm süren Bithynia dönemindeki Üsküdar'la ilgili Şarl Tesiye; "Ticarî önemi ne olursa olsun, Krizepolis (Üsküdar) şehri Bitini kralları zamanında hiç bir umrân ve terakki göstermemiştir."demektedir (Konyalı, 1976).

Amasyalı Tarihçi-coğrafyacı Strabon kimi kaynaklara göre M.Ö. 7 kimi kaynaklara göreyse M.S. 18-19 yıllarında 17 cilt hâlinde tamamladığı Geographika başlıklı tarihî coğrafi eserinde, Khrysopolis'in, Bithynia'da M.Ö. 1. yüzyılda *basit bir köy yerleşmesi* durumunda olduğunu bildirmektedir ki (Haskan, 2001a), bundan kentin Hellenler Devrindeki erken surlarından artık yoksun olduğu anlaşılmaktadır.

Bizans Döneminde Üsküdar

R. Janin Bizans dönemi Üsküdar'ı hakkında şu satırları yazmıştır (Karagöz, 2006, Syf.141):

“Khrysopolis, Khalkedon (=Kadıköyü)’un sadece bir ileri varoşu idi ve hiçbir vakit modern Üsküdar’ın önemine sahip olamadı. Bizanslılar zamanında orası Asya yakasının önemsiz, basit bir kasabası olarak görülüyordu. Oranın belirli bir genişliğe sahip olması için Osmanlı Devrine kadar çıkmak gerekir.”

Üsküdar Limanı

Gezgin Ch. Texier, Boğaz’ın bu yakasına ait kıyıları tarif ederken,

“... Kadıköy’den Karadeniz’in ağzına kadar İstanbul Boğazı’nın suları ile yıkanan Asya kıyısı kısmı, hiç bir derin körfez oluşturmaksızın kuzeyden güneye doğru uzanır. Gemiler daha önce derin olan ve daha sonra iskânlar dolayısı ile doldurulan Üsküdar (Scutari) koyuna yanaşabilir.”

demektedir (Karagöz, 2006, Syf.142).

Kalkhedon şehrinin yaklaşık olarak yıkıldığı tarih olan M.S. 4.yüzyılda tüm doğu Akdeniz havzasını yerle bir eden ve yıllarca süren depremler, sonrasında gelen yabancı istilalardaki yıkımlar sonucu, Üsküdar limanının tamamen olmasa bile bir kısmının doldurulduğu anlaşılmaktadır. Diğer kısmı da Bizans imparatorları tarafından, barbarların gizlenecek ve kaçacak bir yer bulamaması için doldurulmuştur (Konyalı, 1976).

Ayrıca Çavuş ve Bülbül derelerinin getirdikleri alüvyonların dere ağızlarını doldurduğunu da hesaba katmak gerekir. Marmaray Projesi* Üsküdar aç-kapa istasyonu arkeolojik kazılarındaki tüm kazı açmalarında sürekli temel suyu yükselmesi ve buna bağlı olarak kum-çakıl-balçık karışımı oluşması ile zemindeki temel duvarları kalıntılarının altından çıkan ahşap direkler, geçmişte bu arazideki iskân durumuna bağlı olarak oluşturulan sağlam zemin arama çalışmalarını göstermektedir (Karagöz, 2006).

Haberleşme Kuleleri

Bizans döneminde imparatorlar, verdikleri emirleri yurdun her tarafına karadan süratle göndermek ve yaymak, yurdun başka köşelerinden gelecek haberleri almak için Tarsus

---

* Marmaray, Ulaştırma Bakanlığı Demiryolları, Limanlar ve Hava Meydanları (DLH) Genel Müdürlüğü'nün, Asya yakasında Gebze, Avrupa yakasında Halkalı arasındaki merkez Haydarpaşa ve Sirkeci banliyö hatlarının iyileştirilmesi ile demiryolu boğaz tüp geçişine ait büyük projesinin tanımıdır.

ile Üsküdar arasında geceleri ışıkla anlaşma ve haberleşme sağlayan yedi yerde kuleler yapmışlardır.

Birinci kule Üsküdar'da, Bulgurlu (Küçük Çamlıca) Dağı üzerindedir. Burası, doğrudan doğruya şimdi kısmen Sultanahmet Camii'nin yerinde bulunan Bizans Sarayı ile işaretlenerek haberleşirdi (Konyalı, 1976).

Skoutarion Sarayı

Bizans İmparatorları Üsküdar'da birçok manastır inşa ettirmişlerdi. Phlippikos daha sonra kendisinin de bahçesine gömüldüğü bir saray yaptırmıştı. Bugün, Kavakburnu denilen Damalis'de Skoutarion Sarayı vardı. Bu yapıların yerleri maalesef, tam olarak bilinmemektedir.

S. Eyice de Üsküdar tarihini anlatırken, Salacak Burnu'nda (Damalis) Skoutarion isimli bir yazlık saray olduğunu ve 12. Yüzyılda İmparator Manuel Komnenos (1143-1180)'un son günlerinde hayatını uzatacak şifayı bulmak için burada kaldığını belirtir (Karagöz, 2006).

G. de Villehardouin'in hatıralarından anlaşıldığına göre ise bu saray, Haçlılar'ın gemileri, kolayca çıkarma yapabilecekleri bir yerde, İstanbul'un kıyısında ve karşısında bulunuyordu (Karagöz, 2006).

Anadolu'da Türk ilerleyişini durdurmak için hareket eden orduların toplanma ve hazırlık mahalli olan Khrysopolis'deki Skoutaion Sarayı'nın adı tarihte sık sık geçmektedir. 1147 yılında Fransa Kralı VII. Louis ve 26 Temmuz 1203 yılında da Alman Kralı Konrad IV. Haçlı seferinin başında Khrysopolis'i ele geçirmiş ve Skoutarion Sarayına yerleşmişlerdir. Latin imparatorluğunun ortadan kalkışı ve Bizans Devleti'nin yeniden kuruluşu sırasında Skoutarion Sarayı, imparatorların ikamet ettikleri yer olmuştur (Serdaroğlu, Sinemoğlu, İşözer, 1986).

Khrysopolis ve Phlippikos Manastırı

Eyice Bizans Devrinde Üsküdar'da sadece büyük ve önemli Khrysopolis ve Phlippikos Manastırı adı altında bir manastırın bulunduğunu ve bazı küçük manastırların ise hiçbir iz bırakmayarak kısa zamanda kaybolduğunu yazar. Tek büyük dini tesisin 10. yüzyılda adının tarihten çekilmesine ve ötekilerin ise 14. yüzyıla

kadar peş peşe sıralanan kısa ömürlü manastırlar olduğuna göre, hep aynı yerin gittikçe küçülerek ve ad değiştirerek ömrünü sürdürdüğüne de ihtimal vermek mümkündür. Üsküdar'da Bizans devrine inen hiçbir iz görülmediği gibi ufak buluntuların da olmayışı bu görüşü desteklemektedir. Ayrıca Türk devrinde başlı başına bir şehir şeklinde gelişen bu yerde esaslı kilise olan hiçbir cami veya mescit de olmayışı dikkat çekicidir. III. Mustafa tarafından bir Osmanlı devri sarayının arazisi üstüne 1757-1774 yılları arasında yaptırılan Ayazma Camii'nin bu adı belki Bizans Çağına kadar inen bir ayazmadan aldığına ihtimal verilebilir. Bu durumda Philippikos Khrysopolis Manastırı'nın buralarda, Üsküdar'ın en yüksek kısmında olma ihtimali de vardır. Karacaahmet mezarlığının Bağlarbaşı Caddesine açılan kapısı yanında görülen büyük Bizans sütun başlıkları ile Ahmediye Camii avlu kapısı dibinde duran, dibek veya yalak olarak içi oyulmuş iri bir başlık da, eğer daha uzak yerlerden getirilmediler ise, Üsküdar'daki Bizans manastırının kalıntıları olarak görülebilir. Üsküdar, Bizans devrinde Anadolu ilçelerine uzanan kervan yolunun başlangıcı, bitimi ve karşıya geçişin iskelesi karakterini alamadığı gibi bir yerleşme yeri olarak da tarihe geçmemiştir. Kısacası Üsküdar'ın başlı başına bir şehir görünüşü alması ve bütün askeri ve ticaret yollarının düğüm noktası olarak en önemli bir iskele başı olarak gelişmesi ancak Türk devrinde olmuştur (Çeçen, 1991).

Janin, 'La Banlieue Asiatique De Constantinople' eserinde, Khrysopolis ve Philippikos Manastırı adı altındaki bu dini kompleksin tek ve aynı olduğunu söyler. Tarihçi Kedneros'a göre de, İmparator Mavrikios (582-602)'un kız kardeşi Gordia'nın kocası Philippicos tarafından Meryem adına 595'te bir kilise yaptırılmıştır. Philippicos'un burada manastıra komşu sulak ve bahçesi güzel bir sarayı ya da villası vardır. Mavrikios öldürüldüğünde Philippikos kendi manastırına kapatılmış, 610'dan az sonra öldüğünde de buraya gömülmüştür. Bu bilgilerden burada önemli bir merkez sayılan imparatorluk kuruluşu bir manastır bulunduğu anlaşılmaktadır. Patrik Nikephoros (806-815) bir yazısında bu manastırın güzelliğini anlatır. Bizans kaynaklarında 10. yüzyıldan sonra bu manastırın adına rastlanmamaktadır ve bu büyük manastırın Üsküdar'ın neresinde inşa edildiği de kesin olarak bilinmemektedir (Karagöz, 2006).

Hagia Marina Şapeli ve Manastırı

Eyice ve diğer bazı kaynaklardan edinilen bilgilere göre, 1042'ye doğru patrikhanenin aforozuna uğrayarak yarımadayı terk etmek zorunda kalan Simeon Theologos'a Phagoura adlı biri tarafından Üsküdar'da bir arazi bağışlanır. Simeon, burada bulunan çok harap bir durumdaki Hagia Marina Şapeli'ni ihya eder. Tarihte hiç bir iz bırakmayan bu şapel ve aynı adlı manastır hakkında bilinen tek şey bir tepe eteğinde ve bir bataklık yakınında olduğudur. Bülbülderesi içindeki 'Selanikliler Mezarlığı' arazisinin bu tesisin yeri olabileceği çok zayıf bir ihtimal olarak ileri sürülebilir. Ayrıca yine Üsküdar'da bir Lykhnia adı da sadece bir defa 1282'de geçer (Karagöz, 2006). Tek büyük dini tesisin 10. yüzyılda adı tarihten çekildiğine ve ötekilerin ise 14. yüzyıla kadar peş peşe sıralanan kısa ömürlü manastırlar olduğuna göre, Eyice'nin dediği gibi hep aynı yerin gittikçe küçülerek ve ad değiştirerek ömrünü sürdürdüğü ihtimali yüksektir.

Apsidial Yapı

2004 yılında başlatılan Marmaray Tüp Geçidi'nin Üsküdar Meydanı'ndaki kısmında yürütülen Üsküdar-Marmaray Arkeolojik Kurtarma Kazıları'nda, M.Ö. 4. yüzyıldan son dönem Osmanlı mimarisine kadar pek çok yapının temellerine rastlanmıştır. Bunun yanı sıra 5.-6. yüzyıla ait dağınık ya da duvar örgüsünde kullanılmış mermer eserler, dönemi belirlenemeyen anfora parçaları, porselenler, mumluklar, çanak çömlek parçaları, Bizans ve Osmanlı dönemlerine ait çanak çömlekler, Kütahya, İznik, Çanakkale çömlekleri bulunmuştur (Karagöz, 2006).

Kazının Mihrimah Sultan Camii ve market önündeki deplase alanında A/68-70, A/72, A1/69, A1/70, A2/70, A2/71 ve A3/72 plan karelerinin yer aldığı alanda, dikdörtgen planlı, apsis kısmı kuzeydoğu doğrultusunda olan tek nefli bir yapı ortaya çıkarılmıştır (Resim 4.1). Temel duvarları Bizans Dönemi mimarisine ait özellikler göstermektedir. Yapının duvar örgü tekniği olan gizli duvar tekniğinden 11-12. yüzyılda inşa edildiği belirlenmektedir. Yapı yakın tarihe kadar yapılan binaların temel kalıntıları ile kaplanmıştır. Ancak, bu yakın tarihte ortadan kaldırılmış kent doku temelleri altından ortaya çıkarılan antik kalıntılar, Üsküdar tarihine yeni bilgiler sağlayacak niteliktedir (Karagöz, 2006).

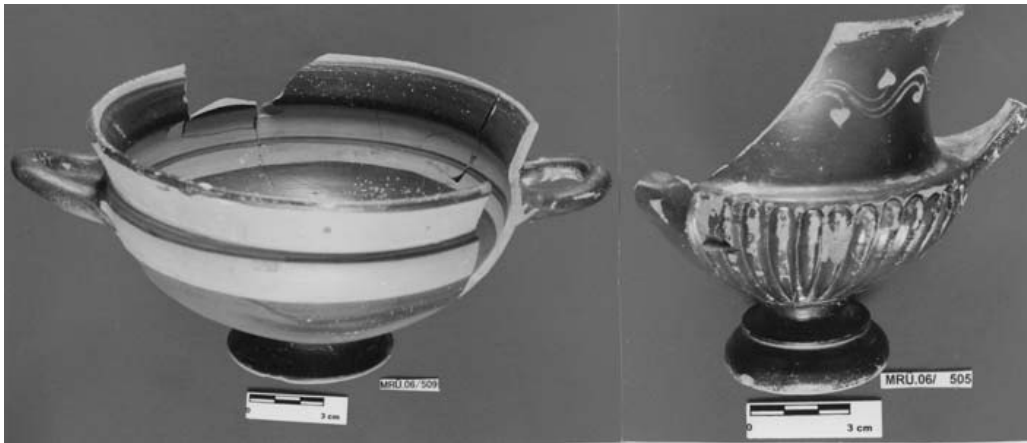
Resim 4.1 Apsidial Yapı (Karagöz, 2006)

Apsidial yapı içinde döşeme bulmak amacıyla yapılan kazılarda şimdilik hiçbir mimari taşa rastlanmamış, ancak iskeletler bulunmuştur (Resim 4.2). Apsidial yapı içinde tümü yan yana, alt ve üst sıra halinde ve ayrıca çevresindeki duvar altında aynı seviyede gömülü durumdadır. Apsidial yapı içindeki bir ve dışındaki iki iskeletin yanında bulunan istiridye kabuğu dışında yanlarında mezar hediyesi bulunmamıştır. Önce dolgu toprak içinde bulunan nesne olarak nitelenen kabuklar incelendiğinde dip kenarlarına düzgün birer delik işlendiği görülmüştür. Bu istiridye kabuklarının basit ip ile boyna asıldıkları düşünülmektedir.

Resim 4.2 Apsidial yapı içindeki iskeletler (Karagöz, 2006)

Yapılan kazı çalışmalarının en önemli buluntusu, yaklaşık 8 metre derinlikteki sondaj kazılarında ele geçirilen Arkaik ve Klasik Dönem keramikleridir. Bu keramikler antik dönem iskân izlerinin olduğuna dair bir belgesel buluntu özelliği taşımaktadır. M.Ö. 540'lara tarihlenen açık pembe hamurlu, siyah şerit-bant boyalı skyphos ile M.Ö. 4. yüzyıl başlarına ait kantharostan başka örnekler de kırık parçalar halinde ele geçirilmiştir. Apsidial yapının içinde ve çevresinde 10.-13. Yüzyıllarda kullanılan amphora parçaları, Geç Roma dönemi keramiği, erken Bizans döneminden geç dönemlere dek tarihlenen çanak çömlek ve kandiller, rölikerler, ayrıca apsisin içinde Roma İmparatorluk Dönemine ait, üst kısmı kırık, kucağında aslanı ile oturan ve kaidesi yazıtlı ufak Kybele heykel parçası bulunmuştur (Karagöz, 2006).

Resim 4.3 Marmaray sondaj buluntuları, kyliks (M.Ö. 6.yy) ve kantharos (M.Ö. 4-3.yy) (Karagöz, 2006)

Marmaray-Üsküdar Arkeolojik Kurtarma Kazısı Sorumlusu Şehrazat Karagöz'e göre (2006) bulunan tek nefli apsidial yapı, kuvvetli bir ihtimalle bir tepenin yamacında olduğu söylenen Hagia Manastırı'na aittir. Hatta Karagöz, Selman Ağa Camii olarak adlandırılan tek mekânlı ufak caminin, olasılıkla bu manastır kompleksinden ayakta kalan bir bölümü olup Osmanlı İmparatorluğu Döneminde camiye çevrildiğini, Selman Ağa Camii'nin karşısındaki Üsküdar Küçük Hamam olarak tanınan, bugün market olarak kullanılan yapının da Bizans Devrinde bu manastır kompleksine bağlı bir ayazma olması ihtimalinin yüksek olduğunu iddia etmektedir. Şehrazat Karagöz (2006, syf. 137-166), bu savını 15. Müze çalışmaları ve kurtarma kazıları sempozyumunda verdiği şu açıklamalarla desteklemektedir

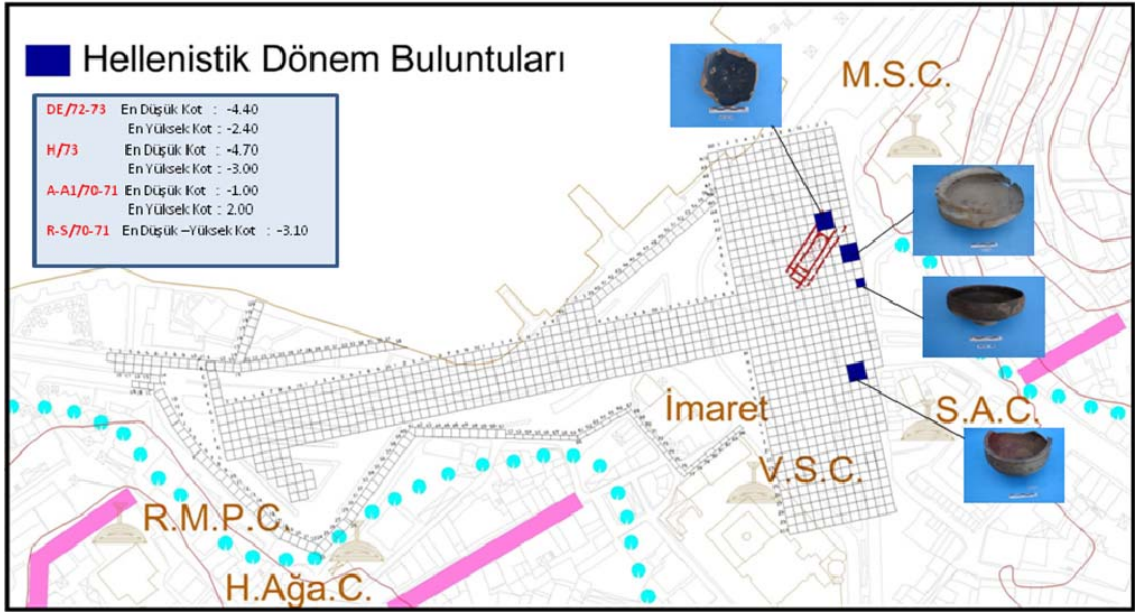
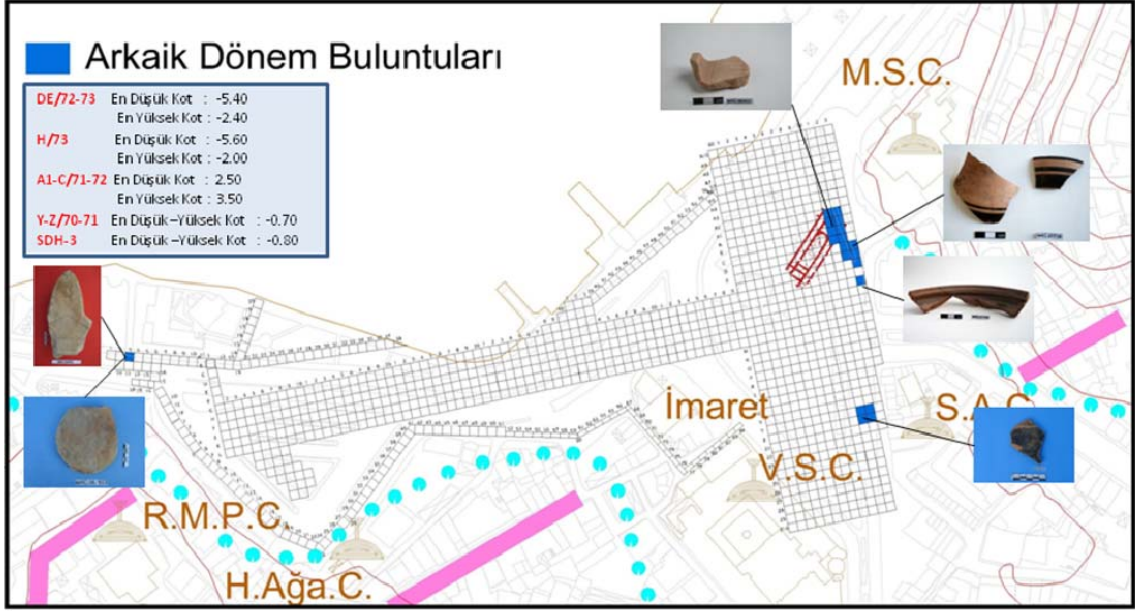
“Eski çağlardaki Bülbül ve Çavuş derelerinin ve çevresinin doğal durumu göz önüne alındığında, Boğaz kıyılarında bugün sadece adı bilinen sahil manastırlarından biri olduğu görüşü yanlış olmamalıdır. Çevreye yayılmış büyük bir manastır kompleksinin trapezası (yemekhane) olabilecek yapının, tarihî yarımada'daki tek benzeri Haliç yamaçlarındaki 'Kefeli Mescidi' gibi görünmektedir. Aynı plan ve etrafında bir mezarlığın oluşturulduğu apsisli şapelin örneği Ephesos'ta da bulunmaktadır.”

Üsküdar'da Roma ve Bizans devrinden kalan bir su tesisine rastlanmamıştır. O devirlerde Üsküdar, önemli bir yer olmadığı için küçük birkaç menbain suyu (Ayazma) ihtiyacı karşılayabilmiştir (Çeçen, 1991).

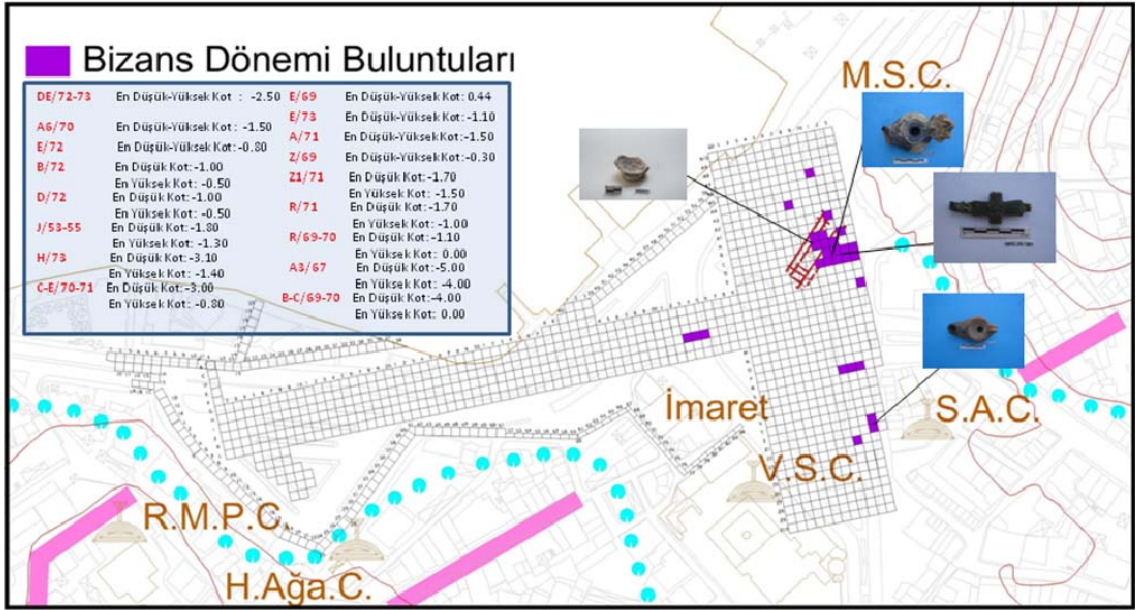
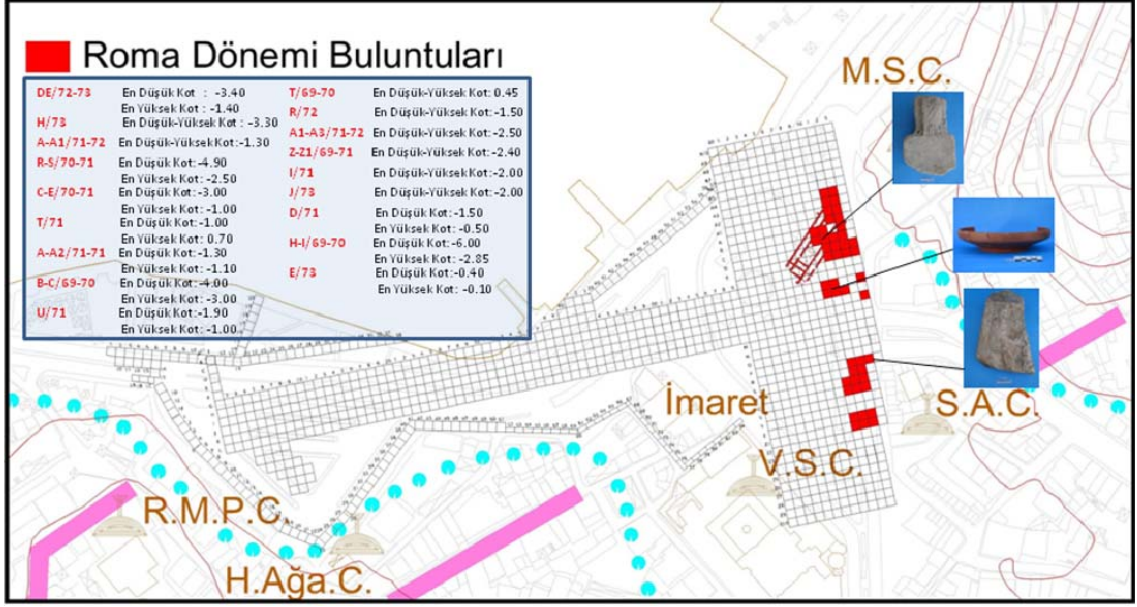
Üsküdar'daki Bizans ahali İstanbül'un Osmanlılar tarafından fethedilmesinden çok önce bu yerleri terk ederek bir kısmı Rumeli Yakası'na ve bir kısmı da Mora, Ege adalarına gitmişlerdi. Uzun seneler buraları ıssız kalmış ve bundan dolayı Üsküdar'da Bizanslılara ait tek bir eser bize intikal etmemiştir.

Tarihçi Mustafa Cenabi, Danişmendlilerden Turasan Bey'in Bizans'ın kapısı sayılan Üsküdar'a kadar geldiğini, Alemdağı'nda bir kale yaptırdığını yazar. Anadolu'dan beklediği yardımı alamayan Turasan Bey, Bizanslılarla çarpışırken kalesinin önünde şehit olmuştur (Konyalı, 1976). Bugün ise sözü edilen bu kaleye ait hiçbir ize rastlanmamıştır.

Çizim 4.1 Dönem buluntuları (Marmaray Projesi Kazı Ekibi Arşivi)

Marmaray Projesi kazı ekibince yapılan aşağıdaki çalışmada, çıkan buluntuların dönemleri ve çıktıkları yerler kazı haritası üzerinde işlenerek, o dönemlerdeki Üsküdar tarihi hakkında bilgi edinilmeye çalışılmıştır.

4.1.2. Osmanlı İmparatorluğu Dönemi

Fetih Öncesi Üsküdar

Daha önce de belirtildiği gibi Üsküdar'ın İlkçağ ve Ortaçağ tarihine ait bilgiler oldukça sınırlıdır. Bu sınırlılık, 14. yy sonlarından itibaren Üsküdar üzerinde hâkimiyet elde ettiği bilinen Osmanlı'nın Fetih öncesi dönemini de kapsamaktadır.

Eyice bu konuda şöyle söyler:

“İstanbul'un fethinden önce Üsküdar artık Bizans'la ilişkisi tamamen kesilmiş bir Türk yerleşim yeri olmasına rağmen ne yazık ki burası hakkında bugüne kadar yazılı bir kaynak olmadığı gibi Fetih öncesi Üsküdar'daki Türk yerleşiminin kalıntısı sayılabilecek herhangi bir iz de rastlanmamıştır.”

Üsküdar'da kalıcı Türk izlerinin görülmesi 1071 Malazgirt Zaferi'nden sonra olmuştur. İznik'in fethinden sonra yaklaşık 1078'de Üsküdar'da erken dönem Türk yerleşmeleri başlamıştır, ancak bu tarihlerdeki iskânlar tamamen sivil ve münferit yapıdadır (Konyalı, 1976).

1347 veya 1348 senelerinde Kocaeli yarımadası, küçük ve büyük Çamlıcalar Osmanlı Türklerinin kontrolünde veya elindedir. Zamanla bu hâkimiyeti Üsküdar'ın şimdiki Doğancılar tepesine kadar ilerletmişlerdir. Deniz kıyılarına yerleşmemelerinin sebebinin Bizans donanması olma ihtimali yüksektir.

Üsküdar, 1351 tarihinden 1402 Ankara muharebesinde tekrar Bizanslıların eline geçene kadar Osmanlılarında kalmıştır. Üsküdar'a o tarihlerde hâlâ Krisopolis denmektedir. Çelebi Mehmet Üsküdar'a kadırga ile geldiğine göre ya şimdiki araba vapurları iskelesinin bulunduğu yerde, fakat biraz daha iç tarafta bulunan iskeleye veya Ayazma Camii'nin ön tarafında bulunan iskeleye yanaşmış olmalıdır. Buradan hareket eden Çelebi Mehmet Doğancılar Tepesi'ndeki çadırına gelmiştir (Haskan 2001a).

Fetih sonrası Üsküdar

İstanbul'un 29 Mayıs 1453 tarihinde Türkler tarafından fethedilmesiyle deniz kıyısından gelebilecek tehlikeler ortadan kalkmış, Üsküdar, hızla gelişmeye başlamış ve süreç boyunca 91 cami ve mescit, 51 tekke, 12 hamam, 11 kervansaray, 2 imaret, 7 medrese, 260 çeşme, 5 iskele (büyük), 2 darüşşifa, 2 menzilhane, tabhane, sıbyan mektebi,

kütüphane, darülhadis, sebil ve posta teşkilâtı ile birçok padişah, sultan, paşa ve devlet ricali sarayı, yalı ve köşkleri ile süslenmiştir.

Fatih Sultan Mehmet, Salacak'ta kendi adıyla anılan Fatih Mescidini yaptırmış ve böylece Üsküdar'ın ilk mahallesini ortaya çıkarmıştır. Üsküdar bir asra yakın Türk kontrolünde bulunmasına rağmen bu zamana kadar daimi bir yerleşme alanı olamamıştır. Fatih zamanında Anadolu'dan Türk halkı buraya getirilerek yerleştirilmiştir. Fatih'in buradaki ikinci eseri İskele Meydanı'nda yaptırmış olduğu Bedesten'dir. Bununla da çarşının ve ticaretin gelişmesini sağlamıştır (Haskan 2001a).

Bundan sonra Üsküdar hızla gelişmeye başlamış, 1455'te inşa edilen Salacak Fatih Mescidi'nden sonra yine aynı tarihte Toygartepe'de Durbali Mescidi, 1460 senesinde Hamza Fakih Camii, 1471'de de Rum Mehmet Paşa Camii yapılmıştır. Bu camilerle beraber etraflarında mahalleleri de kurulduğundan beldenin nüfusu gitgide artmıştır.

Petri Gyllius, De Bosporo Thracio, Libri adlı eserinde 1444 yılında gelip 1447 yılına kadar yaşadığı Konstantinopolis'te gördüklerini, yaşadığı bazı olayları tarihsel coğrafya ile birlikte anlatmaktadır. Kanuni Sultan Süleyman'ın kızının Asya kıyısına yaptıracığı Mihrimah Sultan Camii ile imarete yer sağlamak için eski limanın bir kısmının geriye kalan harabelerini yıkarlarken gördüğünü söylemektedir.

Tarihçilerin anlattıklarına göre cami, imaret, kervansaray, medrese ve mektepten oluşan Mihrimah Külliyesi Mimar Sinan tarafından 954 H. 1547 M. yılında yaptırılırken liman hayli dolmuştur. Bu külliye Sultantepe'den inen keskin bir yamaca oturtulmak için temel ve yer açılırken, topraklar ve taşlar limana dökülmüştür. Sultan III. Ahmet tarafından annesi Emetullah Sultan adına 1120 H. 1708 M. yılında yapılan Yeni Valide Külliyesi de bu limanı biraz daha doldurmuştur (Konyalı, 1976).

18.yy Üsküdar'ı için bir menzilhaneler şehri denebilir. Üsküdar, Osmanlılara geçtiği zamandan itibaren bir menzilhaneler şehri olmuştur. 1174 H. 1760 M. yılında Ayazma Camii'ni yaptıran Sultan III. Mustafa burada hem menzihane oturmaları hem de menzihane hayvanlarının bağlanmaları, beslenmeleri ve yetiştirilmeleri için Doğancılar'da ve At pazarı taraflarında üç menzihane yaptırmıştır (Konyalı, 1976).

15. yüzyılda Üsküdar'da birkaç mahalle kurulduğu bilinmektedir. 1851 tarihli haritalarda da Üsküdar'ın Tunusbağı'ndan öteye gitmediği görülmüştür (Şentürk, 1992).

İstanbul'un her tarafında olduğu gibi, Türk mahalleleri Üsküdar'da da camilerin etrafında gelişmiştir. Bu eski camiler, Rum Mehmet Paşa (1471-72). Kaptan Paşa (Hamza Fakih) (1499), Davud Paşa (1505), Selman Ağa (1506) ve Mihrimah Sultan (1547) Camileri'dir. Bunların hepsi boğaza yakın bölgede olduklarına göre şehrin merkezinin de bu bölgede olduğu anlaşılır (Çeçen, 1991).

18.yy sonunda İstanbul adlı eserinde Carbognano, bu kentte ayrıca Kemerhan adını taşıyan bir han olduğundan bahseder. Ona göre bu han, bakışım gözetilmeden yerleştirilmiş sütunların taşıdığı çok büyük bir yapıdır. Hanın, tüccarların kullandığı, içinde ocağı olan çok sayıda odası ve her yük hayvanının barındığı birçok mekânı vardır (Carbognano, 1993).

Limanla bütünleşen Üsküdar kent merkezinde çok sayıda depolama ve konaklama birimi gereksinmesi oluşmuştur. Çelebi, Üsküdar kent merkezinin ticari hareketliliğinin yapısal karşılıkları olarak, 100 odalı ve atlar için 100 gözlü Mihrimah Sultan ve 100 ocaklı ve 1000 atlık ahırlı Yeni Valide başta olmak üzere pek çok kervansaray, tüccar ve toptancılara konaklama, mallarını saklama ve depolama imkanı tanıyan pek çok han, çarşı içi hamamları ve yaklaşık 2600 dükkân bulunduğunu belirtmiştir (Coşkun, 2004). Bir anlamda meydanın işlevlerini gerçekleştirme olanağı sunan Mihrimah Sultan Külliyesi, binaların aslında meydanın ve onun sosyalliğinin çehresindeki önemi açısından incelenmesini gerekli kılan bir durum olduğunu göstermektedir. Meydanı bu anlamda besleyen binalar, meydandan bağımsız değil tam da onun parçası olarak mevcuttur.

Bahsedilen bu ticari hareket Haydarpaşa'ya kadar gelen demiryolunun Üsküdar'ın kervan ticaretini ortadan kaldırmasına kadar sürmüştür. Üsküdar, ticaret yolunun varış noktası olma özelliğini yitirdiğinde, kervansaraylar ve hanlar işlevlerini kaybetmişler ve zamanla mimari varlıklarını da yitirmişlerdir.

Saraylar

Osmanlı Sultanları ve üst düzey yöneticileri Üsküdar'da pek çok külliye, saray, köşk, yalı, kervansaray, hamam ve çeşme yaptırmışlardır. Osmanlılar döneminde Üsküdar kuzeye ve doğuya doğru gelişmiş ve 1873 ve 1921 yangınları yerleşmenin önemli bölümünü yok etmeden önce bir süre nüfusu yüz bine varmıştır (Serdaroğlu, Sinemoğlu, İşözer, 1986).

Üsküdar, Evliya Çelebi'nin tabiri ile (Haskan 2001a, syf.48),

“Yedi dağın dere ve tepesi üzerine kurulmuş, dokuz bin bağlı bahçeli, yalılı evler ve diğer imaretlerle süslü büyük bir şehirdir. ...Ayrıca kasır ve sarayları ile meşhur olan bu şehirde Salacak'ta Ayşe Sultan Sarayı, Atik Valide Sultan Sarayı, Hanzâde Sultan Sarayı, Doğancılar yakınında Hacı Paşa Sarayı, Ak-Mehmed Paşa Sarayı, Nazif Paşazade Sarayı, Cinci Hoca Sarayı, Arslan Ağa Sarayı gibi seçkin sarayları bulunur. Bunun yanında daha nice büyük ve muntazam saraylar vardır ki yazılması usanç verir.”

Bunların dışında Kavakburnu'nda kayalıkların üzerinde Kavak İskelesinde Kavak Sarayı, Şemsipaşa Külliyesi solunda Şemsipaşa'nın yaptırdığı Şemsipaşa Sarayı, Mimar Sinan'ın yenilediği 1758 yılında yıkılan, Ayazma Cami civarındaki Üsküdar Sarayı Üsküdar'ın önemli saraylarıdır.

Kıyı boyunca bulunan Üsküdar sahil sarayları kıyı kesiminin hanedan mensuplarına tahsis edildiğini göstermektedir.

Köşk Ve Yalılar

Evliya Çelebi'nin anlattığına göre, XVII. Yüzyılda şehir, bağlık-bahçelik dokuz bin yalı, köşk ve evi bağrında yaşatıyordu.

18.yüzyıla gelindiğinde, İstanbul nüfusunun Haliç, Boğaziçi ve Üsküdar'da yoğunlaşmaya başladığı ve bu dönemde Üsküdar sahil köşk ve saraylarının sayısının 100'ü bulduğu sanılmaktadır (Özkan, 2005). Bu köşkler bilhassa yazın kısa bir müddet oturmak için başta Boğaziçi olmak üzere şehrin çevresindeki sayfiye yerlerinde irili ufaklı olmak üzere inşa edilmiştir (Kayım, 1982).

Boğaziçi yalılarını sıra ile bize aktaran dört Bostancıbaşı defteri vardır. Bunlardan 19. yüzyıl başındaki defterden, kahvehaneye kayıkhanelerin, eski arabalı vapur iskelesi ile Kavaklı İskele Sokağı'na kadar geldiği bu iskeleden sonra görkemli yalıların bulunduğu anlaşılmaktadır (Çeçener, 2008).

Şemsi Paşa semtindeki Şemsipaşa Sarayı yerine III. Ahmet tarafından yaptırılan Şerefabad Kasrı Üsküdar'ın önemli kasırlarındandır.

Mesire Yerleri

Kasır ve saraylara ile meşhur olan Üsküdar'ın diğer önemli özelliği mesire yerlerinin çokluğudur. Evliya Çelebi bu konuda şöyle yazmaktadır (Danışman, 1969, syf. 143):

“Şehrin her köşesi gezinti yeridir. Padişahlara mahsus bahçeler ki cennet gibidir. Birer yol ile seyr olunsa her biri bir seyir yeri ve ayrı dünyadır.

Büyük Çamlıca mesiresi, Göklere baş kaldırmış bir yüksek dağın ta tepesinde bir tekke idi. Orada padişahımız kendilerine mahsus (Cihan bağı) adıyla bir büyük bahçe tanzim etmiştir.

Küçük Çamlıca mesiresi: Büyük Çamlıca’dan biraz aşağıda, çimenlik av yeri, çınar ağaçlarıyla süslü bir vadidir.

Kalamış burnu gezinti yeri, Kadıköy bağları gezinti yeri, Haydarpaşa bağı, Atl-i Bahadır bağları, Secah bağları, hep emsalsizdir.”

Ayrıca Ayazma Cami’sinin bulunduğu tepedeki Bağlar hakkında da;

“Seyyid Battal Gazi’nin -ki mübarek isimleri Hüseyin Gazi oğlu Cafer’dir- Üsküdar’da deniz kıyısında Kızkulesi’ne karşı bir tepede çadırlarını kurup orada muhafız kalır, yedi sene sükunetle yaşayıp oralarda bağ ve bahçeler yetiştirirdi. Şimdi o bağlara, Battal Gazi Bağları, Âl-i Bahadır Bağları, Gazi Köyü Bağları derler. Yanlış olarak Kadıköy Bağı da diyorlar.”

demektedir (Haskan 2001a, syf. 24).

Kuban (2000), özellikle 17. yüzyılda Üsküdar’ın İstanbul’a bakan kıyıları boyunca büyük bahçeler içinde inşa ettirilen bir dizi sarayı, Çamlıca’nın bir mesire yeri olarak kullanılmaya başlanmasını ve buraya ulaşan yol boyunca inşa ettirilmeye başlanan gösterişli köşk ve konakları modernleşme kapsamında batı mimarisini ve kültürünü taklit etme arzusu çerçevesinde değerlendirir. Dolayısıyla 19. yy öncesinde gerçekleşen değişimin, kent mekânını değiştirmeye yönelik bilinçli bir hareket olmaktan çok, Batı mimarisini ve kültürünü, hayranlıkla çıkagelen öykünmeci bir tavırla yinelemekten ibaret olduğunu belirtir.

4.1.3. Cumhuriyet Dönemine Geçiş Sürecinde Üsküdar

Kent mekânını değiştirme yönünde ilk girişim, ne kadar bilinçli hareket edildiği tartışılır olsa da 19. yüzyıl başında Üsküdar’ın Kadıköy’e doğru uzanan doğu kıyılarında III. Selim’in emriyle inşa ettirilen kışla ve civarındaki onu bütünleyen mahalledir. * Kışla ve mahalleden oluşan bu bütünün her iki ögesi de Batı’lı modelleri örnek almıştır. Yapısal öge olan kışla, kentin geleneksel anıtsal öğelerinden farklı, devasa boyutlara sahip olup 18. yüzyıl Fransız mimarlığına; kentsel öge olan mahalle ise, kentin geleneksel mahalle dokusundan farklı yol ve yapı adası karakteristiklerine sahip olup, Batı’nın geometrik bir düzen yaratma arzusunda olan plan şemasına göre inşa edilmiştir (Coşkun, 2004).

* Bu mahalle Üsküdar’daki geometrik dokuya sahip ilk mahalle değildir. 18. yy da Ermeniler tarafından -büyük ihtimalle de yaşanan ekonomik devinimler neticesinde büyük servet yapmış olanları tarafından- yaptırılmış olan İcadiye Mahallesi, dokusunda mutlak bir geometrik 'düzen'in okunabildiği ilk mahalle olmuştur (Coşkun, 2004).

1853 Kırım Savaşı sırasında İstanbul'a gelen askerlerden yaklaşık kırk bininin 1854-1856 arasında aileleriyle birlikte Üsküdar'a yerleşmesi sonucu Üsküdar sakinleri için batı kültürüyle ilk yakın temas olmuştur. Bir kısmı Selimiye kışlasına ve etrafındaki mahalleye, bir kısmı da Üsküdar'da kiralanmış konutlara yerleşmiş olan bu asker ve aileleri ile olan karşılaşmanın Üsküdar'ın toplumsal yapısı üzerinde etkili olmuş olma ihtimali yüksektir (Coşkun, 2004).

1854'de Üsküdar'la İstanbul arasında vapur seferleri başlamış, 1870'de ilk arabalı vapur seferi gerçekleştirilmiştir. Vapur seferlerinin kolaylaştırmış olduğu ulaşım, bu dönemde gerçekleşen nüfus artışının da gerisindeki etmendir. Bu etkenler Üsküdar meydanında ihtiyaç duyulan donanımların değişmesine neden olmuştur.

1880'lerde sıra ev ve apartman inşalarına başlanmıştır. Ekonomik ve sosyal devinimlerin yarattığı yeni 'burjuva' sınıf tarafından tercih edilen bu yeni yapılar, ilk olarak da gayrimüslimlerin yaşadıkları mahallelerde ortaya çıkmışlardır (Coşkun, 2004).

Ulaşım ile ilgili gerçekleşen bir diğer çarpıcı değişim, Almanya'nın Ortadoğu ve Hindistan'la bağlantısını sağlaması beklentisiyle inşa ettirdiği Haydarpaşa Garı çıkışlı demiryolu hattı olmuştur. Bu hatla beraber kapı Doğu'ya Üsküdar limanından değil gar binasından açılmaya başlanmıştır. Ancak aynı zamanda demiryolunun zamanla Haydarpaşa'ya kadar gelmesi Üsküdar'ın kervan ticaretini ortadan kaldırmış, kervansaraylar ve hanlar işlevlerini kaybetmişlerdir. Böylece Üsküdar da ticaret yolunun varış noktası olma özelliğini daha fazla koruyamamıştır. Eski Çağ Khryso polis'inden görünürde pek bir şey kalmamıştır. Sürekli iskân edilen yerleşmede sonraki çağların yapılaşması eski kalıntıları hızla ortadan kaldırmıştır (Serdaroğlu, Sinemoğlu, İşözer, 1986).

Öte taraftan karadan ulaşım ilerlemiş, yeni yollar, ulaşım ağları açılmıştır. Üsküdar'ın diğer Boğaz köyleriyle deniz ulaşımına bağlı kurduğu ilişki, yirminci yüzyılın ilk yarısında açılan Üsküdar-Beykoz yoluyla karadan sürdürülmeye başlanmıştır. Üsküdar-Kısıklı tramvay hattı projesi hazırlanmış ve uygulamaya geçirilmiş, Bağlarbaşı, İcadiye, Kısıklı tarafları yoğunlaşmaya başlamıştır. Ulaşım da gerçekleşen her yeni değişiklik ile yeni göçlerin ve buna bağlı fiziksel değişikliklerin de önü açılmıştır. (Coşkun, 2004).

18. 19. ve 20. yüzyıllardaki Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi Üsküdar meydanındaki yapılar hakkında bilgi sahibi olmak için harita, fotoğraf, gravür ve yazılı kaynaklardan yararlanmak mümkündür.

Üsküdar'ın en önemli merkezini oluşturan meydanda 18. ve 19. yy.da ortada III. Ahmet Çeşmesi, arkasında Mihrimah Sultan Camii ve ön kısımda da iskele binası bulunmaktadır.

Üsküdar'ın pek çok semtinde ufak tefek pazarlar kuruluyor olsa da, en büyük pazarın, J. Pardoe'nin The Beauties of the Bosphorus eserinde dediği üzere III. Ahmet Çeşmesi'nin etrafındaki alanda yani meydanın tam ortasında yer aldığı söylenmektedir. Başka yazılı kaynaklar da bunu doğrular. Mehmet Raif, Mirad-ı İstanbul'da "Barlett'in resminde çeşmenin yanında görülen buğday yığınları III. Selim zamanında yapılan buğday ambarlarını simgeliyor." demiştir.

Resim 4.4 Henry Barlett, 1835, III. Ahmet Çeşmesi (Arslan, 1992)

O devirlerde İskele meydanında fazla bina bulunmamaktadır. Tek tük yapılmış binaların mimari özellikleri gravürlerden anlaşıldığı kadar bilinmektedir. Binalar ahşap olup genellikle iki katı geçmemektedir. Yapıların elibögründelerle destekli oluşu yolun eğimli olduğunu gösterir. Bu özellik gerek Lewiss'in ve gerekse Eugene Flandin'in

resimlerinde kesinlik kazanıyor. Bugün, çoğu üçgen alınlıklı bu eski İstanbul evleri yerini modern binalara bırakmıştır.

Resim 4.5 Eugene Flandin, 1863 (Arslan, 1992)

Resim 4.6 John Frederick Lewis (1838), III. Ahmet Çeşmesi, Mihrimah Sultan Cami (Arslan, 1992)

1817 yıllarında çeşmenin sağ tarafında deniz kenarında bir tütün fabrikası bulunmaktadır. M.Preault tarafından yapılan resimde bu açıkça görülmektedir. Binanın bacalarının çokluğu ve binanın ön kısmında nargile içen insanların varlığı binanın bir sigara fabrikası olduğunu vurgular. Tütün fabrikasının varlığını kanıtlayan en önemli husus ise Charles Pertusier' in 1817 yılında yazmış olduğu yazılarda “ellerinde sigara, minderler üzerlerine oturmuş insanlar, tütün fabrikası önünde gün boyu görünürler.” demesi tütün fabrikasının varlığını kanıtlamaktadır (Kayım, 1982).

Resim 4.7 Michel François Preault, 18.yy ilk yarısı, III. Ahmet Çeşmesi (Arslan, 1992)

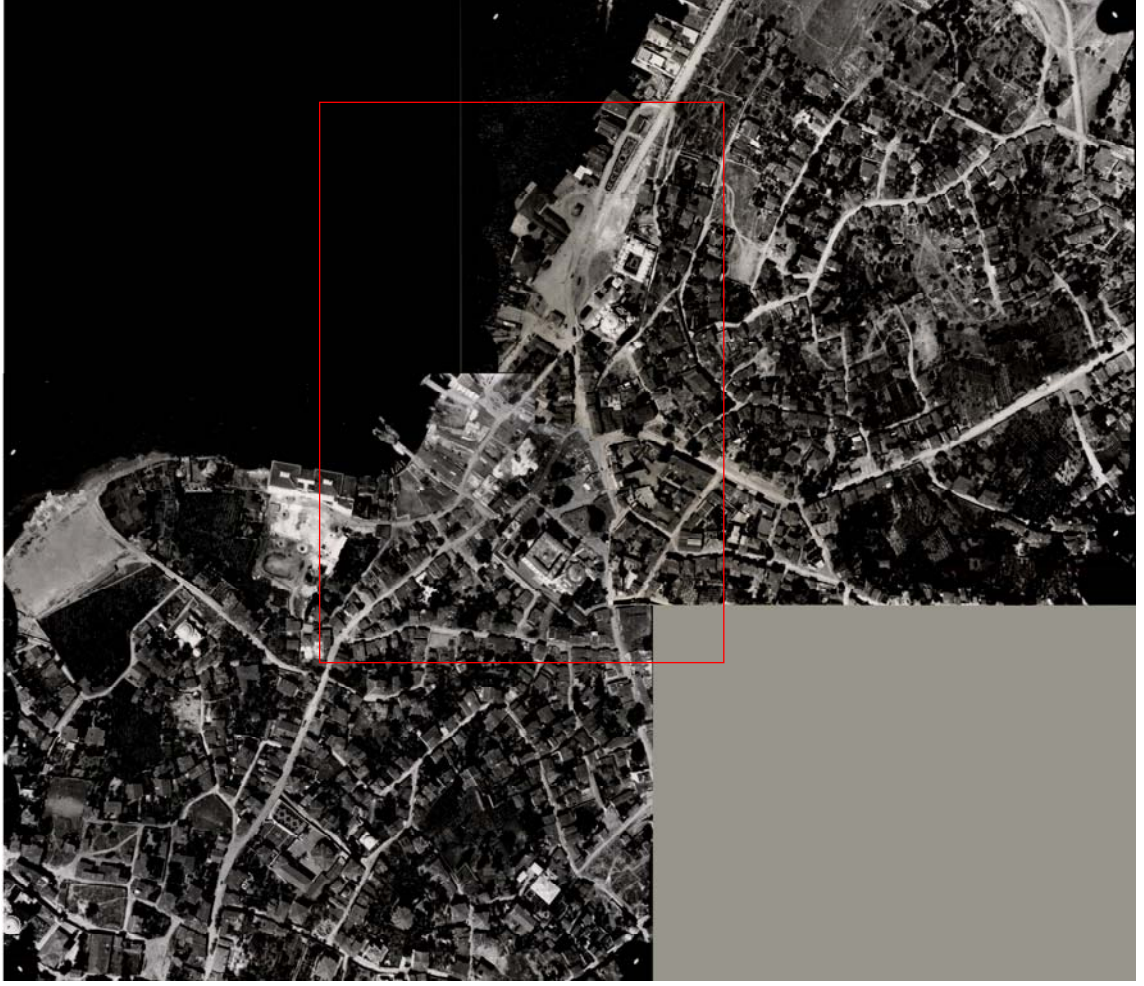
1922-1945 yılları arasında Türkiye Sigortacılar Daire-i Merkeziyesi için çizilen Pervititch Sigorta haritalarında o tarihlerdeki Üsküdar yerleşimindeki mekânlar açıkça görülmektedir.

Ayrıca Üsküdar Anıları kitabında yaşadığı yer olan Üsküdar'ı anlatan Besim Çeçener de Balaban Bölgesiyle ilgili birçok detaylı bilgi vermiştir.

Marmaray Tüp geçit Projesi kapsamında yapılan tüm kazı alanlarının yüzeyinde Üsküdar Meydanını tamamen kaplayan 0,35-0,45 cm. kalınlığındaki, -beton-kum-çakıl-asfalt-gibi maddelerden oluşan bir zemin vardır. 19. yüzyıl ortasından 20. yüzyıl sonuna kadar çeşitli

amaçlarla kullanılan mekânların (depo, dükkân, mağaza gibi) temel duvar izleri hemen bu asfalt zeminin altındadır. Bu durum, özellikle 1956 ve 1980 yıllarında zamanın yönetimlerince, İstanbul meydanlarının iyileştirme planları adı altında kentin çeşitli alanlarında değişiklik yapılmasından kaynaklanmıştır. Bu temel kalıntıları arasında kentin altyapı tesislerinin (P.T.T, İSKİ, Elektrik gibi) tüm alanları tahrip ederek eski yerleşime ait derin tahribat yaptığı da kazılar sırasında açıkça görülmüştür (Karagöz, 2006).

Marmaray Projesi kapsamında yapılan, “orta refüj” adı verilen, Şemsipaşa Camii ve kütüphanesi ile Yeni Valide Sultan İmareti ile sınırlı Boğaziçi’nden Kadıköy’e giden sahil yolunu kapsayan alanlarındaki kazı kurtarma çalışmaları sonucunda, 19. yüzyıl ortasından 20. yüzyıl sonuna kadar çeşitli amaçlarla kullanılan mekânların temel duvarları tespit edilmiştir. Burada ortaya çıkarılan kalıntılar, 1933 yılı Pervititch kent planında da saptanan yerleşimdeki mekânlara ait temel duvarlarıdır. Bu mekânlar çeşitli yiyecek ve malzeme depoları, tahıl-kiremit-kömür gibi maddelerin depolandığı dükkânlar, mağazalar, limana özgü yapılar şeklindedir. Bu yapıların çoğunluğu, denize dikey inen, kaba şekilli taş ya da Arnavut kaldırım döşeli sokaklara açılmaktadır. Arazi deniz kıyısı çizgisine paralel meyillidir. Kayıklara ait çekekler, özel sahil konutları ve yalıların varlığı sadece temel izlerinden anlaşılmıştır.

Resim 4.8 1933 tarihli hava fotoğrafı (Atatürk Kitaplığı Arşivi)

Resim 4.9 1933 tarihli hava fotoğrafı (Atatürk Kitaplığı Arşivi)

Çeçener'in (2008) anlattığına göre 1930'lar Üsküdar'ında Balaban, Anadolu yakasının mal indirme ve yükleme kapısı ve balıkçıların mekânıdır. Sahilde bugün artık tamamen kaldırılmış olan arabalı vapur iskelesinden sonra, Şemsi Paşa Meydanı'na doğru gidildiğinde, Besim Çeçener'in sabun imalathanesi dediği iki katlı kargir yapı, bunun hemen yanında çöp iskelesi ve iskelenin önünden başlayan toprak yaya yolu ile girilen kalafathane bulunduğu bilinmektedir. Bahsedilen bu kalafathanenin kapalı kısmı

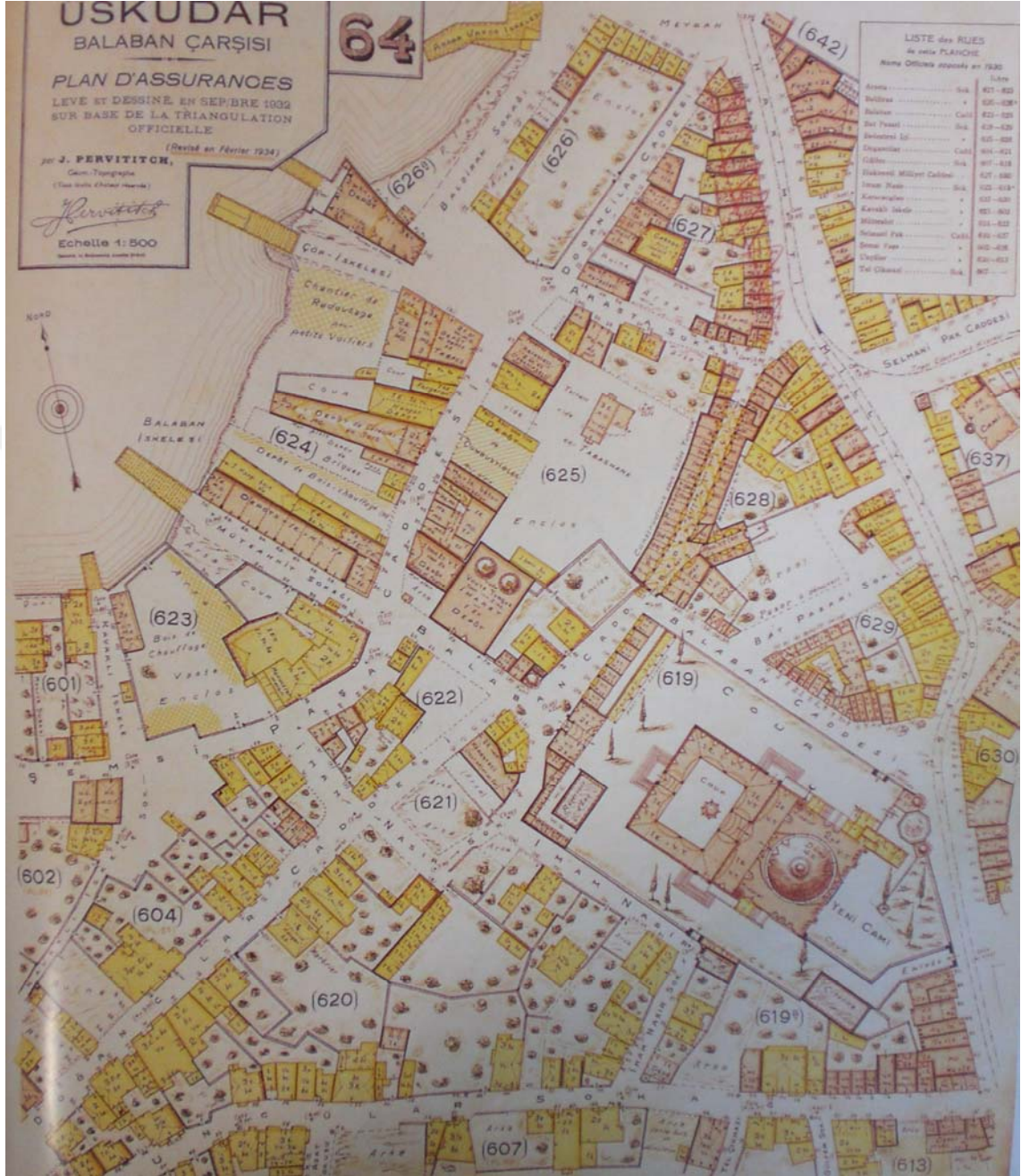
olmayıp, en fazla 3-4 tane 40-80 tonluk ahşap teknenin insan gücü ile karaya çekileceği boyutlarda olduğu söylenmektedir.

1930'lar Üsküdar'ının daha ayrıntılı anlatımı Çeçener'in (2008) anılarından yola çıkılarak yapılabilir. Buna göre; Balaban İskelesi'nin bağlandığı Müteahhit Sokak, bu sokağı kesen Şemsi Paşa Caddesi'ni atlayınca Balaban Caddesi ismini alır. Bu cadde boyunca Yeni Valide Camii'nin esas kapısı olan Balaban Kapısı'na, oradan sola dönerek, 1958-1959 yıllarında yıkılan Bedesten'in kapısı, sağa dönerek eski Bit Pazarına (Bat Pazarı) ulaşılır. Üsküdar semti, Rum Mehmet Paşa'nın "elli dükkândan meydana gelen" Batpazarı'nı yapması ile şenlenmiştir. Bit Pazarını geçince Hâkimiyet-i Milliye Caddesi'ne yani çarşıya çıkılır. Müteahhit Sokağı'nın bir tarafında, 1987 yılında Balaban tamamen yıkılana kadar kullanılan tek katlı kargir sıra dükkânlar vardı. Bu dükkânların deniz kenarındaki ucunda hamalların kullandığı Hamallar Kahvehanesi bulunur. Şemsi Paşa Caddesi ile Doğancılar Caddesi'nin birleştiği yerde, Balaban Tekkesi önünde de balıkçıların kahvehanesi olan Haydar'ın Kahvesi bulunur. Çeçener'in (2008) Üsküdar Anıları'nda bu kahvehaneye ilgili, yoldan bir iki basamakla çıkılan, giyotin pencereli, firdolayı peykeli eski klasik kahvehanelerden olduğu bilgisi de verilir.

Ayrıca Çeçener'in (2008) aynı eserinden, Müteahhit Sokak'taki diğer dükkânların bir kısmının boş, bir kısmının depo ve iki tanesinin demirci dükkânı olduğu öğrenilmektedir. Bu yapılar zamanla ortadan kalkmıştır, bugün bu bölge, Marmaray kazı alanı olarak kullanılmaktadır.

Pervititch'in 1933 yılı çiziminde görülen Müteahhit Sokağı ve buradaki dükkânlar, sokağı doğudan sınırlayan dikdörtgen planlı dükkânlar ile doğuya doğru birbirine bitişik nizamda, Şemsi Paşa Caddesi'ne açılan ve depo olarak kullanılmış olan yapılara ait mimari kalıntılar Marmaray kazılarında ortaya çıkarılmıştır. Bu kalıntıların tamamının denize doğru kuzey yönünde eğimli yapılmış olduğu saptanmıştır. Depo binaları içerisinde yapılan çalışmalar sonucunda, duvar önlerinde ve orta kısımlara yerleştirilmiş dikme kaidelerinden, çatının ahşap direklerle desteklenmiş olduğu anlaşılmaktadır (Karagöz, 2006).

Harita 4.1 1932 tarihli Pervititch Haritası (Pervititch, 2001)

Yine 1930'lar Üsküdar'ında, Müteahhit Sokağın Şemsi Paşa Caddesi ile birleştiği köşede, bugün mevcut olmayan Taşdelen Suyu deposu vardır. Bu iki katlı depo Cumhuriyet döneminde eski dükkânların bir kısmı yıkılıp yapılmıştır. Su deposunun yan karşı köşesinde, 1940 yıllarında çalışmayan depo ve ev olarak kullanılan Madam'ın Fırını isimli iki katlı fırıncı dükkânı vardır (Çeçener, 2008).

Balaban iskelesinin yanında, çocukların ‘Kumluk’ adını verdiği hayvan kapanı Pervititch haritasında görülmektedir. Yaklaşık 1.500 metrekare alanlı etrafı duvarlarla çevrili ve iki kapılı bu üstü açık mekân, özel nitelikleri nedeni ile o dönemde mahalle maçları, amatör tiyatro gösterileri, bayram eğlenceleri yapılan bir semt stadyumu gibidir. Kumluk’un Müteahhit Sokağı’ndan, Kavaklı İskele Sokağı’na kadar olan taş rıhtımlı sahile açılan deniz kapısından, içerde konaklayan kesim hayvanlarının çıkarılıp motorlara doldurularak mezbahaya götürüldüğü bilinmektedir.

Bir yanı hayvan kapanının duvarıyla örtülü olan yaklaşık 30 metre uzunluğunda 1,5 metre enindeki bu halka açık taş rıhtım, Üsküdar İskele Meydanı’ndan Kavaklı İskele Sokak’a kadar kıyıda yaya olarak geçilmesini sağlamış, balıkçı kayıklarının bağlama yeri olarak kullanılmıştır.

Kavaklı İskele Sokak’ın bir ahşap iskele ile son bulunduğu bilinmektedir. Marmaray Projesi kapsamında bu sokak civarında yapılan kazılarda Kavaklı İskelesi yolunun bir bölümü, iskele yolu doğusunda yer alan iki katlı beton yapının bir kısmı ve çevre duvarı ile Çeçener ailesinin olan Kuşçubaşı’nın yalısına ait olduğunu Pervititch haritasından anlaşılan bir kayıkhaneye ortaya çıkarılmıştır (Karagöz, 2006).

Deniz kıyısında Osmanlı döneminde yapılan Reji Binası (Tütün işleme binası) ile arkasındaki büyük tütün deposu Üsküdar’ın en büyük tesisidir. Arkadaki depo 1930’lu yılların sonunda, o dönemin yeni sayılan mimari üslubu ile inşa edilmiş olup, her ikisi de 1987’de yıktırılıp yol yapılmıştır.

Resim 4.10 Reji Tütün İşleme Binası (Ünlü ve diğ., 2003)

Marmaray kazılarında, Pervititch'in 1933 yılı çiziminde Duhan Tütün Şirketi olarak görülen bu yapının güneydoğu kanadının temel duvarları ortaya çıkarılmıştır.

Bunun haricinde yine bu bölgede yapılan açmalarda fiçilerin görüldüğü tabakhanenin bir bölümü ve Arasta Sokak kalıntıları bulunmuştur.

Yukarıda sözü edilen mimari kalıntılar dışında orta refüj olarak adlandırılan bu bölgede daha antik dönemlere ait mimari bulguya rastlanmamıştır. Orta refüj kazılarında mekânların içinden ve mekân dışındaki dolgu topraktan sırlı-sırsız Osmanlı Dönemine ait çanak-çömlek parçaları, ithal porselen ve seramikler, geç döneme ait cam parçaları, bol miktarda lüle parçaları, İznik ve Kütahya işi çini ve seramik parçaları, bol miktarda şamdan parçaları ile az miktarda Osmanlı ve Bizans Dönemine ait grafiti çanak-çömlek parçaları toplanmıştır (Karagöz, 2006).

Hâkimiyet-i Milliye Caddesi ve Selman Ağa Camii önündeki bölgede, Cumhuriyet sonrasında da kullanılan, Geç Osmanlı Dönemine ait basit ve kabaca yapılmış yapılar vardır. Marmaray kazılarında asfaltın yaklaşık 60-80 cm. altında oldukça tahrip olmuş şekilde temelleri ortaya çıkan bu yapılar; birbiri ardına dizili, kareye yakın planlı ufak dükkânlar ve işliklerdir. Yapılardaki tahribatın yangın, deprem ya da iş değiştirme gibi nedenlere bağlı olarak oluştuğu tahmin edilmektedir.

Bu bölgede yapılan kazılarda deniz kotu seviyesinden 1.80-2.00 m. aşağıya inildiğinde, Roma ve Bizans dönemine ait kalıntılar ortaya çıkmıştır. Bugün cadde olan eski Çavuş Deresi'nin dolgu kum-çakılları içinde, mimarisi belirsiz temel kalıntıları arasındaki Osmanlı temel örgüsünde, Roma Devrine ait mezar steli parçası ile Bizans Devrine tarihlenen haç şeklinde "...filancanın oğlu Petrus burada yatıyor" ifadesi bulunan yazıtlı levha parçası bulunmuştur.

Z/69 açmasında ortaya çıkarılan işlikte, kare planlı bir mekân içinde, yan yana sıralanmış hâlde, üst kısmı kırık ve yitik 4 adet devasa pithos* bulunmuştur. Pervititch haritalarından bir helvacı dükkânı kalıntısı olduğu anlaşılan işlik, asfalt-kum-çakıl dolgusunun yaklaşık 40-45 cm. altında saptanmıştır. 1958-60 yıllarında, zamanın yönetimince gerçekleştirilen meydan düzenlenmesi çalışmaları sonucunda yıkılmıştır.

---

* Pithos: Antik çağlarda kullanılan pişmiş topraktan, küp şeklindeki büyük boyutlu saklama kabı.

Mihrimah Sultan Cami önündeki deplase alanındaki A1-A7/68-73 plan karelerinde yapılan açmalarda bulunan, Pervititch'in 1933 yılı çiziminde de yer alan bir bahçe duvarı ile dükkânlara ait temel izleri bulunmuştur. Yakın zamanlarda ya da geç dönemde bu dükkânlara ilâveler yapılmış, genişletilmek istenmiştir. Bu durumun burada esnafın kullanım amacına yönelik olduğu anlaşılmaktadır. 3. Ahmet Çeşmesi'nin güneyinde yer alan sokağa açılan mekânların erken dönemde daha sağlam temel duvarlarına sahip olduğu tespit edilmiştir (Karagöz, 2006). Sonradan meydan düzenlemesi kapsamında bölgedeki bütün yapılar yıkılmıştır. Meydan için imar bürosunca çeşitli planlamalar yapılmış olsa da, alan dört tarafı araç yoluyla çevrili boş bir mekân haline gelmiştir.

Resim 4.11 Yeni Valide Sultan Külliyesi yanındaki yapı adalarının yıkılmasıyla oluşan boş alan (Ünlü ve diğ., 2003)

Çizim 4.2 1938, Üsküdar Meydanı, İmar müdürlüğü (Atatürk Kitaplığı Arşivi)

Şimdiye kadar anlatılanlardan anlaşılacağı üzere, Üsküdar Meydanı yüzyıllar boyunca pek çok medeniyetin mücadelesine sahne olmuş, yağmalar, afetler, yangınlar ve başka birçok etken sonucunda sürekli değişime uğramış, yıkıntıların üstünde tekrar yapılanma gerekliliği doğmuştur.

Bugüne kadar normal bir tarihsel akışla devam eden bu değişim süreci, Marmaray Projesi ile farklı bir tarihsel bir kesintiye uğramıştır. Çeşitli nedenlerle insan ve doğa eliyle ortadan kalkan ve giderek varlığı unutulan birçok yapının aslında geleceğe yönelik bir ulaşım projesi vesilesiyle kalıntılar halinde tekrardan yüzünü göstermesi dikkate şayandır. Bu kalıntılarla ne yapılacağına dair çıkan tartışmalar, fikir ayrılıkları ve mücadeleler ise meydanın bugün ne durumda olduğunu ve proje tamamlandığında nasıl bir şekil alacağını somut bir biçimde etkileyebilmektedir. Bu durum, özellikle, Üsküdar Meydanı'nı gündelik hayatta kullananların buranın tarihi ile ilişkilene biçimine etkisi açısından ilginç bir örnek teşkil etmektedir. Ani bir toplumsal hafıza dönüşü, insanları bu kentin ve bu meydanın uzun müddet toprak altında kalmış tarihiyle yüzleşmeye zorlamaktadır. Kalıntılara ne olacağına dair tartışmalar süresince ve sonrasında kazı süresi uzamış, bu süreç boyunca trafik kesintiye uğramış, toplu taşıma araçlarının durakları işgal edilmiş, güzergâhlar değişmiş, esnafın ticari faaliyetleri sekteye uğramıştır. Bu şekilde, meydandan geçen herkes, gündelik yaşama dair bu sıkıntılardan etkilenirken aynı zamanda bilinçli veya bilinçsiz olarak o kalıntıların varlığıyla da ilişkilene zorunda kalmıştır. Şu haliyle bu tarih, ne tam olarak meydanın geri kalanıyla bütünleşmiştir, ne de artık eskisi gibi üstü örtülmüş ve gizlemiştir.

Bugün, meydanda bir tarafta kalıntılar, bir tarafta da çeşitli etkenlerden dolayı kalamayanlar mevcuttur. Üsküdar dediğimiz toprakların tam da bu durumuyla, bugünkü haliyle var olmasında kalanlar kadar kalamayanların da etkisi olduğu ise yadsınamaz bir gerçektir. Yani bugün onların kalamaması ve yerine başka yapıların dikilmesiyle meydan bugünkü haline kavuşmuştur. Kalan yapılar ise, işlevleri, mimari bütünlükleri ve nasıl var oldukları açısından değişimlere uğramışlardır.

Yok olanların kendilerini hatırlatmalarının yanında, var olanların ne şekilde varlıklarını sürdürdükleri de meydan açısından önemli ve dikkat edilmesi gereken bir noktadır. Bu ikinci çerçevede, bütün azametiyle meydanda kendini gösteren camiler ve külliyeler ile meydanı etkileyen iskele, çeşme gibi yapılara, meydanın işlevini tanımlamaları ve aslında meydanın ögesi olarak meydanın tarihini de anlatıyor olmaları sebebiyle detaylı olarak değinmek gerekmektedir.

4.2. ÜSKÜDAR MEYDANINI TANIMLAYAN ÖĞELER, BU ÖĞELERİN TARİHSEL SÜREÇTEKİ DEĞİŞİMİ VE MEYDANA ETKİLERİ

Üsküdar Meydanı'nın tarihsel süreçteki değişimini görebilmek, tam ve net olarak kavrayabilmek için, meydanı oluşturan öğelerin aynı süreçte gösterdikleri değişimi görmemiz gerekmektedir. Buradan hareketle Üsküdar Meydanı'nı oluşturan yapısal öğeler aşağıda ayrı ayrı incelenmiştir.

4.2.1. KÜLLİYELER VE CAMİLER

Üsküdar'da tarihin kaydettiği 107 cami veya mescit bulunmakta olup bunların bugün yalnız 92 adedi ibadete açıktır (Haskan, 2001a).

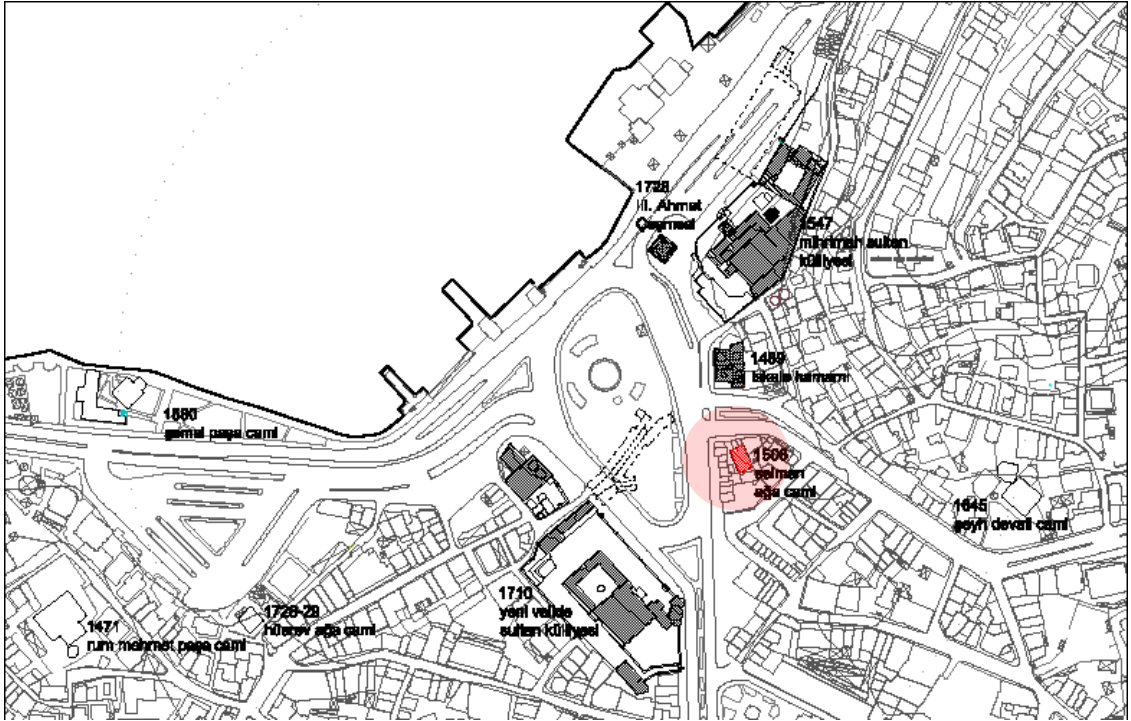
Merkezde bulunan ticari-sosyal öğeleri, onlarla bütünleşmiş farklı ölçeklerde dini öğeler tamamlamıştır. Selman Ağa Cami (1506) merkezdeki en eski dini öğe olup küçük bir çarşı içi cami niteliğindedir. Merkezin içinde, yolların birleştiği kısımdaki konumuyla, meydanın sınırlayıcı öğesi durumundadır. Davut Paşa Cami (1510) ve Gülfem Hatun Cami (1540) mütevazı ölçekte ve merkezin yakınında ve uzantısında, temel kara kervan yolu omurgası üzerindedir. Şemsi Paşa Cami (1580) ölçek bakımından benzer çizgidedir ve merkezin yoğunluğundan uzakta, medresesi ile birlikte. Buna karşılık Mihrimah Sultan (1547) ve Yeni Valide (1710) Camileri tam da merkezde bulunmakta ve merkez oluşturmakta, anıtsal ölçekleriyle de merkez ve civarındaki diğer dini öğelerden farklılaşmaktadırlar. Coşkun'un (2004, syf.112-113) de söylediği gibi

“Bu iki cami bir yandan imaret, kervansaray, hamam, kiler, ahır gibi kendilerini bütünleyen diğer yapısal öğelerle birlikte Üsküdar'ın temel işlevine ve merkezdeki yaşamın gerekliliklerine yanıt vermiş, öte yandan Üsküdar'ın bir kapı olma durumunun İstanbul açısından ne derece önemli olduğunu, konumlandıkları kapının iki yanını işaretleyen noktalar ve anıtsal ölçekleri ile vurgulamış, bir başlangıç-bitiş noktası oluşturarak Üsküdar merkezini kent bütününde işaretlemişlerdir.”

4.2.1.1. SELMAN AĞA CAMİ

Üsküdar Meydanı'ndaki en eski dini öge olan Selman Ağa Camii, daha mütevazı ölçekteki boyutuyla, küçük bir çarşı içi cami özelliğindedir. Meydanın doğu sınırında bulunmaktadır.

Selman-ı Pak Caddesi ile Hâkimiyet-i Milliye Caddesi'nin birleştiği yerde, Selman-ı pak Caddesi'nin sağ köşesindedir. Caddeye Selman-ı Pak denmesi, cami banisi Selman Ağa'nın isminden dolayıdır.

Çizim 4.3 Selman Ağa Camii

Resim 4.12 Selman Ağa Camii Avlu Duvarı (Anıtlar Kurulu Arşivi)

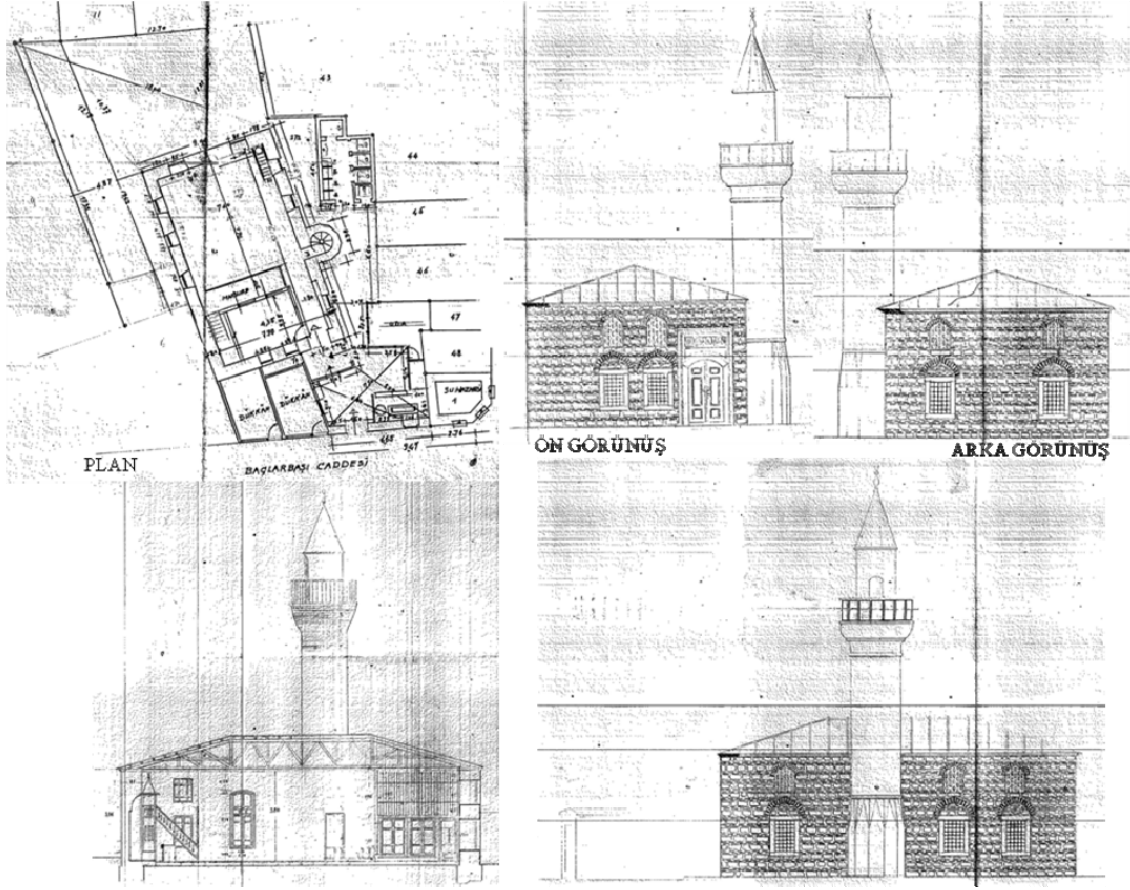
4.2.1.1.1. Tarihi

Caminin kapısı üstündeki kitabeye göre Abdullah oğlu Selman Ağa'nın yaptırdığı bu cami 912 (1506) yılı Recebinde bitmiştir.

Selman-ı Pak Caddesi'ne açılan ve 1965 tarihinde yaptırılan kesme taş kemerli avlu kapısının sağ tarafında üst kenarlarında çiniler bulunan üç yüzlü Horhor Çeşmesi ve cami banisi olan Selman Ağa'nın H. 914 tarihli kabri bulunmaktadır (Haskan 2001a). Mezar taşındaki kitabeye göre Sultan II. Bayezid'in kapı ağası Selman Ağa, 914 (Ekim 1508 M.) yılı Cumad-el âhiresinde camiyi yaptırdıktan iki sene sonra Sultan II. Bayezid'in fermanı ile idam edilmiştir (Konyalı, 1976a).

Selman Ağa'nın kabri önünde caddeye bakan bir hiket penceresi vardır. Caminin avlusunda bulunan su haznesi şeklindeki kapaklı şadırvanı, 1256 (1840M.) tarihinde Tıflızade Mahmud Ağa, eşi Fatma Hanım'ın ruhu için yaptırmıştır (Konyalı, 1976a, Haskan 2001a).

4.2.1.1.2. Mimari Özellikleri

Çizim 4.4.4 Selman Ağa Camii rölöve çizimi (Anıtlar Kurulu Arşivi, 1964a)

Dikdörtgen plânlı caminin duvarları taş ve tuğla ile yapılmıştır. Çatısı, minberi ve son cemaat yeri ahşaptır. Ahşap çatısının üzeri kurşun kaplıdır. Giriş kapısı kemerlidir. Caminin kible tarafına ve sağına ikişer, soluna üç pencere açılır. Üst pencereler vitraylıdır.

Sağ taraftaki minarenin kaidesi kesme taş, üst kısmı ise ince tuğladandır. Son yapılan tamirde onarım görmüştür (Haskan 2001a).

Resim 4.13 1965 tarihli fotoğraflar (Anıtlar Kurulu Arşivi)

4.2.1.1.3. Tarihsel Gelişim

Caminin avlusundaki su haznesi ilk yapıldığı dönemden olmayıp, 1256 (1840M.) tarihinde yapıya eklenmiştir (Konyalı, 1976a, Haskan 2001a).

Mabet, 1313 (1895) tarihinde, Galip Paşanın Evkaf Nezareti döneminde tamir edilmiştir (Haskan 2001a).

Resim 4.14 1933 tarihli hava fotoğrafı (URL-2, 2010)

Resim 4.15 2009 tarihli hava fotoğrafı (URL-2, 2010)

1964 yılında Eskişehirli hayırsever bir zengin olan Süleyman Çakır'ın onarım talebi sonrasında 20.03.1965 tarih ve 2743 sayılı karar (Anıtlar Kurulu Arşivi, 1965) ile caminin maksure kısmındaki eski ve ağır direklerin muhafazasıyla özgün hali mümkün olduğunca korunarak tamirine karar verilmiştir. 1965-1968 yılları arasında yapılan onarımda cami ve minaresi, kesme taş kemerli avlu kapısı yenilenmiş, abdesthane ve abdest alma yerleri de yaptırılmıştır (Konyalı, 1976a). Yine bu onarım sırasında, muhtelif zamanlarda yapılan onarımlar sonucu mimari karakterini kaybetmiş olduğundan cami duvarları yıkılarak restorasyon projesine göre biraz da yükseltilerek eski şekline göre yeniden yapılmış, maksuredeki direkler de kullanılamamıştır (Anıtlar Kurulu Arşivi).

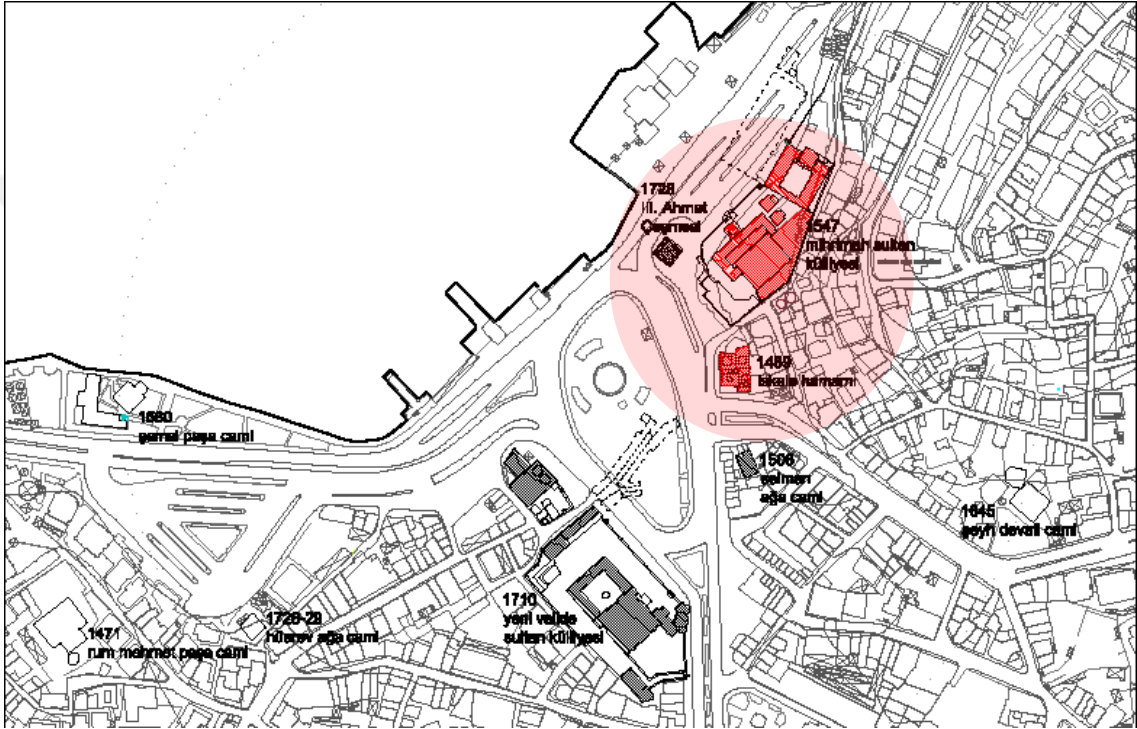
18.03.2004 tarihinde Selman Ağa Cami Mütevelli Heyet başkanı Muzaffer Demircioğlu Anıtlar Kuruluna verdiği dilekçede ilk yapıldığında caddeye bakar durumda olan caminin giriş avlusundaki 3 dükkânın sonradan yapılmak suretiyle caminin girişinin kapatıldığını iddia etmektedir. Ancak 04.09.1950 tarihli çaplı tasarruf vesikası, 05.05.1962’de düzenlenen tespit fişi ve 30.06.1976 tarihli tapu yazısında eser, ‘Selman Ağa Cami ve ahşap iki dükkân’ olarak kayıtlıdır (Anıtlar Kurulu Arşivi).

Harita 4.2 Pervititch Haritası, 1933 (Pervititch, 2001)

4.2.1.2. MİHRİMAH* SULTAN KÜLLİYESİ

Meydanın merkezindeki konumuyla ve meydandaki en eski külliye olma özelliğiyle Üsküdar Meydanı'nı en çok etkileyen anıtsal öğelerin başında tarihsel süreçte pek çok birimi yıkılmış olan Mihrimah Sultan Külliyesi gelmektedir.

Çizim 4.5 Mihrimah Sultan Külliyesi

4.2.1.2.1. Tarihi

Türk İmparatorluğunun özellikle Süleyman devrinde giderek artan kudreti, onların yaptırdığı eserlere de yansımıştır. Üsküdar'daki İskele Camii adıyla da anılan Mihrimah Sultan Camii, Kanuni Sultan Süleyman'ın Haseki Hürrem'den doğan kızı ve Rüstem Paşa'nın hanımı Mihrimah Sultan** tarafından bir külliye olarak yaptırılmıştır (Haskan 2001a). Ancak Peçevi,

* *Mihrimah*: Bu caminin adı Tezkiret-ül-Bünyan ve devrinin birçok arşiv vesikalarında Mihr-i mah (Mihr ü Mah) şeklinde yazılır. Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinde bulunan bir vakfiyesinde adı mah-ı mir şeklinde geçer. Ayın güneşi demektir(Konyalı, 1976). Literatürde “Mihrimah” yazılışı yaygınlik kazanmıştır (Kaçar, 2005).

** *Mihrimah Sultan*: Kanunî Sultan Süleyman'ın Haseki Hürrem Sultan'dan doğan kızı ve sadrâzam Rüstem Paşa'nın zevcesidir (Baysun, 1979).

“Mihrimah Sultan için Üsküdar’da lebideryada vaki iki bab kervansaray ve medrese, mektep, cami ve imaret serapa ol padişahın hayratından mahsup olup cümlesi kendi fermanı şerifleriyle ve ekser masarif ve levazımları canibi ailelerinden verilmekle bina olunmuştur.”

diyerek külliyeinin Kanuni tarafından yaptırılmış olduğunu yazar (Kuban, 1994, syf. 456-457). Yine Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi’nde de (Orman, 2005) külliyeinin Kanunî Sultan Süleyman tarafından kızı Mihrimah Sultan adına yaptırıldığı söylenmektedir. Evliya Çelebi’ye göre ise iskele başındaki Mihrimah Sultan Cami’yi, Sultan Süleyman yaptırıp sevabını kerimesi Sultan merhumenin ruhuna hediye etmiştir (Konyalı, 1976).

Caminin istalaktitli cümle kapısı üzerinde beş satır halinde yazılı olan Arapça kitabede;

“Bu sağlam ve erkanlı cami hafıkeynde (doğuda ve batıda hakanların hakanı) iki meşrukta (şarkta ve garbda) sultanların sultanı adı ve ihsaniyle yeryüzünü imar eden iman ehli (müminler) için emn-ü eman kurucusu Selim Han’ın oğlu Sultan oğlu Sultan Sultan Süleyman Han’ın kızı hayrat ve hasanat sahibi diye, dünya ve yurdun ismeti, Allah’ın kendisini fazılla, ihsan yapmakla seçkin kıldığı hanım Sultan yaptı. Cami Peygamberin hicretinin 954. yılı Zilhiccesinde bitti.”

yazmaktadır (Konyalı, 1976, syf. 217).

Buna göre 1540’ların ilk yıllarında başlanan külliyeinin inşası, 954’te (1547-1548) tamamlanmıştır (Orman, 2005).

Caminin mimarının Mimar Sinan olduğu, Nakkaş Sai’ye nispet edilen yazma ve basma, manzum ve mensur Tezkiret-ül-Bünyan, Tezkiret-ül Ebniye ve Tezkiret-ül Mimariye

---

Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte babasının tahta çıkışının ilk yıllarında 928’de (1522) dünyaya geldiği tahmin edilmektedir.

Mihrimah Sultan’ın vefat tarihi hakkında birçok eserde farklı bilgiler mevcuttur. Ayvansarayî Hüseyin Efendi, Hadika’sında “*Hadise-i mevt* 965” tarihinde, Kara Çelebizade Abdülaziz Efendi ise Ravzatül-Ebrar adlı eserinde Zilkade 984 (Ocak/Şubat 1577)’de vefat ettiğini kaydetmiştir. Mihrimah Sultan’ın babasının sağlığında öldüğüne dair rivayetler de vardır. Bunlardan biri olan Sicil-i Osmânî yazarı Süreyya Bey, ölüm tarihinin “964 ya da 965 (1557)” olduğunu söylemektedir. En doğru rivayet olarak, Joseph von Hammer[†] ve S. Gerlach[†]’ın kaydettiği tarih olan, 16 Zilkade 985 (25 Ocak 1578) tarihi kabul edilir. Süleymâniye Camii’ndeki türbede, babası Kanuni Sultan Süleyman’ın yanındaki sandukasının baş tarafındaki levhada ise tarih yazılı değildir (Haskan 2001a).

Osmanlı sarayında kadınlar saltanatını başlatanların ilk sırasında yer alan Mihrimah Sultan yaşamı boyunca saltanat mücadelelerinde etkin bir rol oynamış, Kanuni Sultan Süleyman ve onun ölümünden sonra II. Selim ve III. Murad’ın saltanat yıllarında sarayın ve haremın en nüfuzlu kadınları arasında yer almıştır (Baysun, 1979, Kaçar, 2005).

Dindarlığı ve sahip olduğu büyük servetini hayır işlerine tahsis etmesinin de etkisiyle babasının Süleymaniye, annesinin Haseki, eşinin Rüstem Paşa külliyelerine koşut olarak Edirnekapı’da ve Üsküdar’da iki büyük külliye yaptırarak kentin imarına katkıda bulunmuş, İstanbul dışında da Arafat Dağı’ndan Mekke’ye su yolu döşettirerek önemli bir tesis oluşturmuştur (Baysun, 1979, Sakaoglu, 1994).

adlı kitaplardaki Mimar Sinan'ın olduğu iddia edilen listelerde, adının 'Merhume Sultan Camii', 'Merhume Mihri-mah Sultan Camii' şeklinde geçmesiyle ortaya konulmaktadır (Konyalı, 1976).

Mimarı Mimar Sinan olan caminin bina emini Mehmed Ağa'dır. Üsküdar'da Taşçılar Camii'ni de yaptırmış olan Mehmed Ağa, Mihrimah Camii'ni tamamladıktan sonra 955 H. 1548-49 M. yılında idam edilmiştir (Konyalı, 1976).

Mimar Sinan'ın mimarbaşı olduktan sonra Şehzade Külliyesi ile eş zamanlı olarak inşa edip aynı anda bitirdiği ilk önemli yapı gruplarından olan külliye, İstanbul fizyonomisinin Anadolu yakasındaki önemli öğelerinden biridir.

Bu eser, Mimar Sinan'ın Üsküdar'daki ilk eseri olması bakımında da önemlidir. Bu külliye ile beraber Sinan, Üsküdar'a otuz dört eser kazandırmıştır. İstanbul'un hiç bir kazasında Sinan'ın bu kadar yapısı yoktur.*

---

* Mimar Sinan'ın Üsküdar'daki eserleri şunlardır:

1. Mihrimah Sultan Camii
2. Mevlâna Ahmedî Efendi (Divitçiler) Camii
3. Şemsi Paşa Camii
4. Valide-i Atik Camii
5. Hacı Ahmet Paşa Camii
6. Valide-i Atik Medresesi
7. Gülfem Hatun Medresesi
8. Mihrimah Sultan Medresesi
9. Şemsi Paşa Medresesi
10. Valide-i Atik Darrül-kurrası
11. Behram Paşa Türbesi
12. Hacı Ahmet Paşa Türbesi
13. Sinan Paşa Türbesi
14. Şemsi Paşa Türbesi
15. Valide-i Atik Dârü's-şifası
16. Sadrazam Rüstem Paşa Sarayı (Imrahor'da)
17. Sokollu Mehmet Paşa Sarayı (Sultantepe de)
18. Siyavuş Paşa Sarayı
19. Üsküdar Sarayı (Harem'de)
20. Sultan III. Murat Köşkü (Üsküdar Sarayı içinde)
21. Sultan II. Selim Köşkü (Üsküdar Sarayı içinde)
22. Siyavuş Paşa Sarayı (Aynı Paşanın ikinci bir sarayı)
23. Hüseyin Paşa Hamamı (Doğancılarda)
24. Üsküdar Sarayı'nda hamam
25. Valide-i Atik Hamamı (Çarşı içinde Yeşil Direkli Hamam)
26. Valide-i Atik Hamamı (Toptaşı)
27. Valide-i Atik Kervansarayı
28. Mihrimah Sultan Kervansarayı
29. Valide-i Atik Tabhanesi
30. Valide-i Atik Mektebi
31. Valide-i Atik imareti

Mihrimah Sultan Cami'si Üsküdar İskele Meydanının kuzeyinde Paşalimanı Caddesi başında Sultantepeci'nin eteğinde hâkim bir set üzerinde, Sultan III. Ahmet Çeşmesi'nin karşısında kurulmuştur. Eski kaynaklarda (leb-i derya) denizin dudağında kurulmuş olarak gösterilir.

Evliya Çelebi'ye göre bu bölge üç tarafında at pazarı, çarşı-pazar, fırın ve hanları bulunan bir yer, bir şehristandır (Kömürçüyan, 1988).

Konyalı'ya (1976) göre Mihrimah külliyesi; cami, medrese, imaret, kervansaray, mektep, kiler, anbardan oluşmuştur. Yine Konyalı, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde 954 tarihli ve Mihrimah Sultan'la Rüstem Paşa'nın vakıflarına ait defterde, külliyenin “cami, onaltı hücre ve bir dersaneli medrese, sekiz bab misafirhane, ahır, bir kiler, bir anbar ve bir han” vakf edilmiş olduğunun yazıldığını söyler.

Tezkiret-ül Bünyan'da medrese “Mihrimah Sultan medresesi Üsküdar'da”, imaret “Mihr-i mah Sultan imareti Üsküdar'da” şekillerinde geçer. Külliye içinde bulunan mektep, ahır, anbar, çeşme, sebül ve kiler gibi yapılar ana müesseseye bağlı olduğundan Nakkaş Sai'nin listelerinde ayrı ayrı yer almazlar (Konyalı, 1976).

Haskan, (2001a) Konyalı'nın külliye de mevcut olduğunu söylediği yapıların yanında, hamam ve muvakkithane ve bir türbe olduğunu söyler. Onun bu söylemine paralel olarak Aslanapa, (2004) Osmanlı Devri Mimarisi adlı eserinde külliyenin cami ile beraber “İki türbe, medrese, sibyan mektebi, imaret, hamam, kervansaray ve çeşme” yapılarından oluştuğunu belirtir. Şeyhsuvaroğlu'nun (2005) ‘cami medrese, mektep, imaret, hamam ve misafirhane’ den oluştuğunu söylediği kompleks hakkında Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisinde İsmail Orman, (2005) cami, medrese, sübyan mektebi, imaret-tabhâne ve han yanında suyolları, çeşme, hazire ve hela gibi tesislerden oluştuğunu ancak sonraki dönemlerde külliye ye iki türbe ve bir çiftte hamamla varlığı gravürlerden tesbit edilebilen ahşap bir kasır ve muvakkithâne eklendiğini söyler ve yazısına imaret-tabhâne, han, kasır ve muvakkithânenin zamanla ortadan kalktığını,

---

32. Mihrimah Sultan İmareti

33. Şemsi Paşa Tekkesi

34. Valide-i Atik Tekkesi

yakın yıllara kadar hizmet veren çifte hamamın ise restorasyon sırasında mağaza haline dönüştürülerek özelliğini kaybettiğini ilave ederek devam eder.

Burada sözü edilen imaret-tabhane (ya da mihmanhane), imaret ve han bugün yoktur. Tabhane ve imaret 1722’de yanarak yok olmuştur (Günay, 2002).

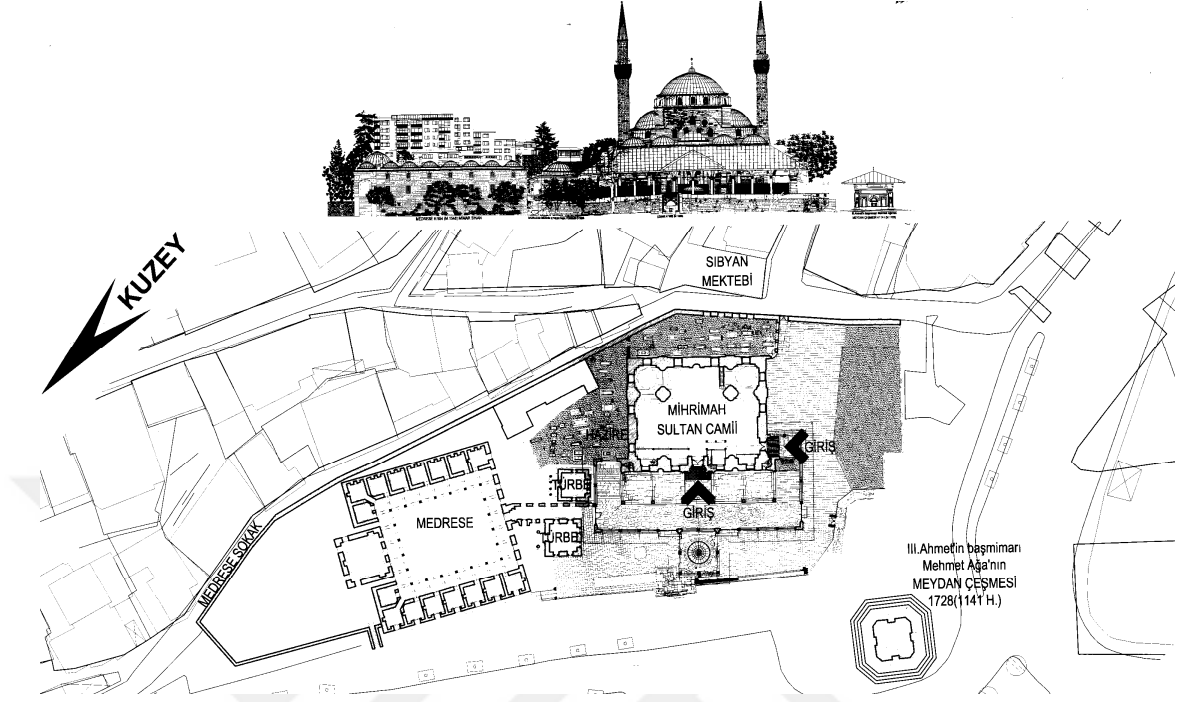
Deniz kıyısına ve eğimli bir arazi üzerine yerleştirilen külliye yapıları topografyadan dolayı kuzey-güney doğrultusunda dağınık şekilde yerleştirilmiştir. İlerde detaylı olarak ele alacağımız bu külliye binalarının hemen hemen ortasında bulunan cami ve medrese, önündeki sahil yolundan yaklaşık 2 m. yükseklikteki geniş bir dış avlu içinde, han bunların kuzeyinde, sübyan mektebi ve bugün market olarak kullanılan ve külliyeyle ait olup olmadığı kesin olarak bilinmeyen çifte hamam ise güneyde yer almıştır, imaret-tabhâne binasının yeri ise tam olarak tesbit edilememiştir (Orman, 2005).

Avlunun Selman Ağa Sokağı’na açılan kemerli kapısının sağ tarafındaki cami duvarının sağ köşesinde 1183 H. 1769-70 M. tarihli Yeni Cami muvakkiti Derviş Yahya’nın çizip, evkaf memurlarından saatçizade Mehmet Arif Efendi’nin yaptığı bir güneş saati vardır (Haskan 2001a).

Cami, medrese ve türbelerin yer aldığı dış avluya, Selman Ağa Sokağı, İskele Meydanı ve Paşa Limanı Caddesi ile medreseye açılan dört kapıdan girilmektedir. Yüksekçe bir teras üzerinde yer alan avlunun İskele Meydanı ve Paşa Limanı Caddesi girişleri taş merdivenlerle olur.

Mihrimah Sultan Külliyesi, eski gravürlerde de görüldüğü gibi, hemen kıyıdan yükselen istinat duvarlı bir set üzerinde, denize açılan çift revaklı son cemaat mahalini örten büyük saçağı ve köşkü ile Boğaziçi’nin başlangıcında, dış avlunun asimetrik girişlerinin ve her ne kadar özgün dönemden olduğu kesin olmasa da merdivenlerinin yapı pitoreskini artıran etkisiyle, Sinan’ın arsanın konumuna ve çevreye duyarlı mimari tasarımının güzel örneklerinden biridir.

Çizim 4.6 Mihrimah Sultan külliyesi, Vaziyet Planı ve Silüet (Anıtlar Kurulu Arşivi, 2008)

Mihrimah Sultan Camii, büyük meydan Camii kimliğiyle tam da meydanın ortasında yoğun yaya sirkülasyonunu da barındıran bir şekilde avlusunu merdivenleriyle meydana bağlayarak, bir anlamda daha önce meydanlar bölümünde detaylı olarak incelenen meydan-avlu ilişkisine Üsküdar Meydanı açısından güzel bir örnek teşkil etmektedir. Dışa nispeten daha kapalı ikinci bir meydan niteliğinde olan cami avlusu ve hatta avlunun içerdiği son cemaat mahali, içerdiği fonksiyonlarıyla farklı ölçekte bir sosyalleşme mekânı oluşturarak meydanı besler.

4.2.1.2.2. Mimari Özellikleri

İskele Camii olarak da tanınan ve külliyeinin çekirdeğini teşkil eden cami, merkezî kubbeyi üç yönde destekleyen yarım kubbelerden oluşan harim kısmı ile beş kubbeli son cemaat yeri ve bunu üç yönde çeviren ikinci bir son cemaat mahallinden meydana gelmektedir.

Son Cemaat Yeri

Son cemaat yeri, altı mermer sütunun taşıdığı beş kubbeli bir revaktan oluşur. Girişi örten ortadaki kubbe çarpı işareti şeklinde ve daha derindedir. İstalaktitli başlıklı

sütunların üstlerindeki altı kemer, son cemaat yerinin kible duvarındaki istalaktitli başlıklı dört payende ile iki salkımlı küme başlıklara dayanır (Konyalı, 1976).

Son cemaat yerinde, buraya açılan dört pencere, istalaktitli iki mihrapçık, sağda sonradan açılan ve caminin yapıldığı dönemden olmayan ahşap mükebbirlik ve iki yanda minare kapıları vardır. Caminin kible kapısı mermerden bir taç ve tak halindedir. İstalaktit salkımlarının altında beş satır halinde nesih Arapça Kitabesi vardır (Konyalı, 1976).

Bu son cemaat yerine açılan birer şerefeli iki minare kapısından soldakinin üzerinde Türk taş işçiliğinin ve oymacılığının şaheser bir örneği olarak eşi bulunmaz bir işleme mevcuttur. Taşa kabartma olarak ‘Kelime-i Tevhid’ kazılmış, yazıların boşluklarına ve kelimelerin etrafına paladiyen şeklinde kırmızı ile karışık renkli çeşitli taşlar yerleştirilmiş ve bu levha aynı şekilde bir çerçeve içine alınmıştır. Diğer minare kapısının üstüne de madalyon içine sade ‘Kelime-i Tevhid’ kazılmıştır (Konyalı, 1976).

Son cemaat yerindeki sağdan üçüncü mermer sütuna, Roma İmparatorluğu zamanında açılan asma yaprağının yerine kırmızı ve başka bir yere de yeşil somaki geçirilmiştir (Konyalı, 1976).

Soldaki sütunun tunç bileziğine güzel bir nesih ile Osman Çelebi isminde birisinin 1020 yılı Rebiülevvel’inin ilk haftasında perşembe günü kazdığı Arapça beytin Türkçesi şöyledir: “Maişet (rızk) için gönlü yaralı olma! Rızık ancak Kerim olan Allah’ındır.” (Konyalı, 1976).

Yine soldaki son mermer sütun kaidesinin alt pirinç bileziğinde 1017 (1608) tarihli bir ayet, bunun yanındaki sütunda ise; “Elçiler *Şah’a* giderler Muharrem’in ikisinde, 1070” diye yazılıdır ki, bu 19 Eylül 1659 tarihidir (Haskan 2001a). Sultan IV. Mehmed zamanında 1070 yılı Muharrem’inin ikinci günü İran şahına elçiler gönderildiğini gösteren bu kayıt tarihini kaynaklar doğrulamaktadır (Konyalı, 1976). Evliya Çelebi, bunlar gibi mühim olayları, cami, türbe gibi abidelerin tunç bileziklerine kazımakla görevli adamlar bulunduğunu yazar (Konyalı, 1976).

Beş kubbeli son cemaat yerini önden ve yanlardan saran kurşun kaplı ahşap sundurma bir saçak vardır. Bu saçak, on bir mermer sütuna ve altı sütun kabartmalı ve kesme taştan yapılan ayaklara bindirilmiştir (Haskan 2001a). Bu son cemaat yerini çitalı ahşap

tavanla saçakvari çeviren sundurma, tam ortada denize doğru bir çıkıntı yaparak buradaki şadırvanı örter (Ana Britannica, 2000).

Mabedin ana giriş kapısından başka sağ tarafına açılan ikinci kapısının önünü de ayrıca iki sütunlu bir saçak örter.

Caminin kıyıda dar bir alan üzerinde inşa edilmesi sonucu klasik revaklı avlu şekillenmesi mümkün olamamıştır. Ayrıca dıştaki şadırvanı da içine alan ahşap örtü sistemiyle kapatılarak oluşturulan ikinci bir son cemaat yeri, önemli bir yol güzergâhında bulunan ve kuzey rüzgârlarına açık olan yapıda hem mekân değerlendirmesi, hem de her vakit yoğun cemaat olabilmesi açısından iyi bir çözümdür. Bu açıdan avlu tam bir sosyalleşme mekânı oluşturma konusunda başarılı bir örnektir. Yine de cami, tasarım ve yerleşimdeki başarısına karşılık nisbetleri bakımından her ne kadar geometrik biçimlenişte son derece yalın çizgilere sahip olsa da özellikle son cemaat yerinin ağır görüntüsü meydana yansımaktadır.

Minare

Caminin kuzeydoğu ve kuzeybatı köşelerinde birer şerefeli iki minaresi bulunmaktadır. Minareler, muntazam kesme taşla yapılmış tam şerefeli sülün endamlıdır, şerefe altları çok güzeldir. Kaideleri üzerinde Türk üçgenleriyle yükselen minareler, muntazam kesme taşla yapılmıştır. Minarelerden sağ taraftaki daha ince ve yüksektir. Bu durum devir farklılığı olma olasılığını düşündürmektedir (Kuban, 1994).

Sultan camilerine has olan bu çifte minare, Sinan'ın sonraki dönemlerine göre daha ağır proporsiyonlara sahip olduğundan caminin görünümünde ağırlığını arttıran unsurlar arasındadır.

Cami

Cami geneline bakacak olursak, Mimar Sinan'ın bu yapıyla yepyeni bir plan ortaya çıkardığını söyleyebiliriz. Planın müstesnalığı yalnız son cemaat yerine has değildir, yapının kendi planı yonca yaprağı şeklindedir.

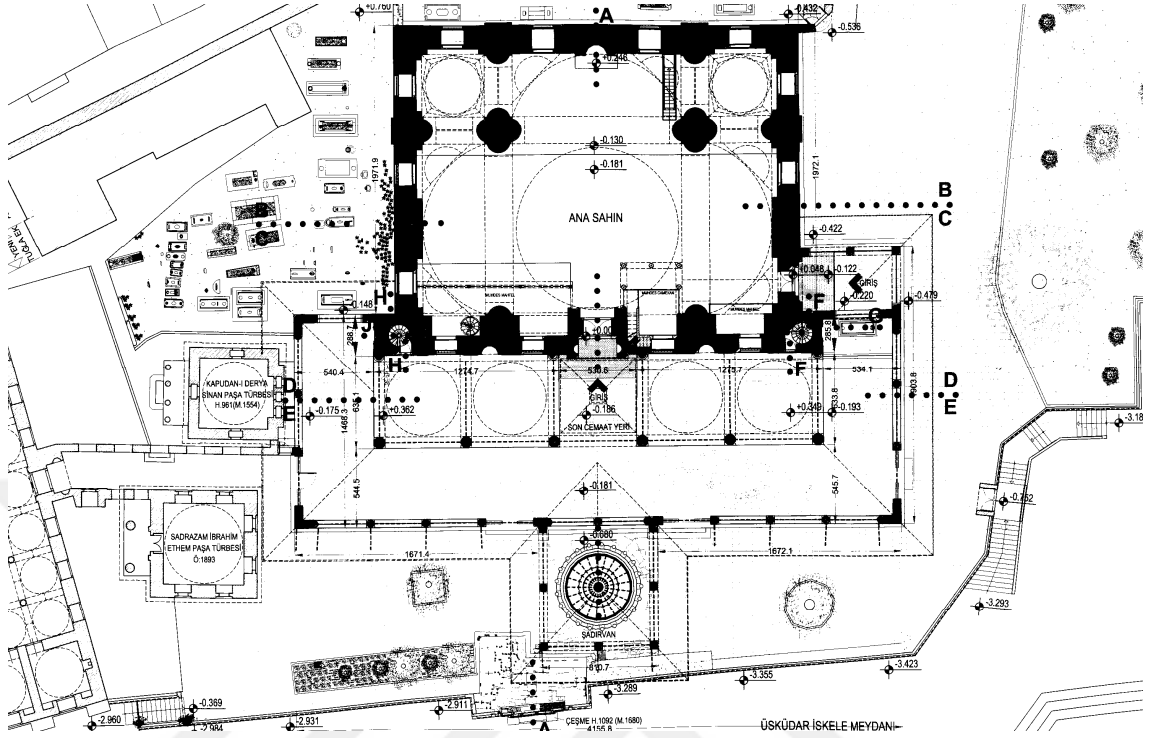
Plan Özellikleri

Mihrimah Sultan Camii'nde dikkati çeken en önemli özellik, aynı zamanda yapılmakta olan Şehzade Camii'nde uyguladığı dört yarım kubbeli merkezî şemadan farklı

olarak, burada giriş yarım kubbesinin kaldırılmış olmasıdır. Sinan'ın tasarladığı ilk yarım kubbeli cami olan bu yapıda orta kubbe üç yandan yarım kubbelerle desteklenir. Taç kapıdan sonra ana kubbenin altına geçişle derinlik etkisi sığ olsa da (Günay, 2002) hemen mekânın kavranmasını sağlayan bir etkisi de vardır. Böylece sadece kubbenin daha etkili olduğu bir hacim elde edilmiş olmanın yanında, safların oluşması açısından her zaman yeğlenen enine bir namaz mekânı fikri de gerçekleşmiş olur (Kuban, 1994).

Sinan burada kubbeyle örtülü bir hacmin en güçlü etkisinin doğrudan kubbealtına girerek elde edildiğini kabul etmiş olmalıdır. Bu açıdan bu cami, Mimar Sinan'ın sonraki yapılarında yoğunlaşacağı mekân araştırmalarının başlangıcı kabul edilebilir.

Kahire Kalesi'nde Mısır Valisi Hadım Süleyman Paşa'nın, Mihrimah Sultan Cami'sinden yirmi yıl kadar önce 1528 (935H)'de yaptırdığı üç yarım kubbeli camide de benzer bir plan şeması vardır. Mimar Sinan bu camiye görmediği halde, bu camideki ileri doğru çıkıntı yapan mihrap bölümü yarım kubbesi ve diğer yarım kubbelerin alçak tutulması yüzünden oluşan basık, sıkıntılı etkiyi, plan şemasını toparlayıp geliştirerek, denge sağlayarak yok etmiş, Mihrimah Sultan Cami'sinde geniş ve ferah bir mekân elde etmiştir (Aslanapa, 2004).

Çizim 4.4.7 Mihrimah Sultan Camii Zemin kat planı (Anıtlar Kurulu Arşivi, 2008)

İskele Camii olarak da bilinen cami, enlemesine dikdörtgen planlı olup 16 pencereli bir kasnak üzerinde bir büyük kubbe bulunmaktadır. Bu büyük merkezi kubbe, batı, doğu ve kible yönlerinde önlerinde dörder pencere bulunan birer yarım kubbeye desteklenir. Bu yarım kubbeleri üçer istalaktit salkımı sarkan üçer pencereli, dikdörtgenin güneydoğu ve güneybatı köşelerinde oluşan boşlukları örten ikişer küçük kubbe daha beslemektedir (Konyalı, 1976, Ana Britannica, 2000). Kubbe kasnağı dıştan kavisli ayaklarla desteklenmiştir (Haskan 2001a).

10 metre çapındaki orta kubbe, dörtlü yonca yaprağı şemasında iki paye ile giriş tarafındaki iki duvar payesine kemerlerle oturtulmuştur (Aslanapa, 2004).

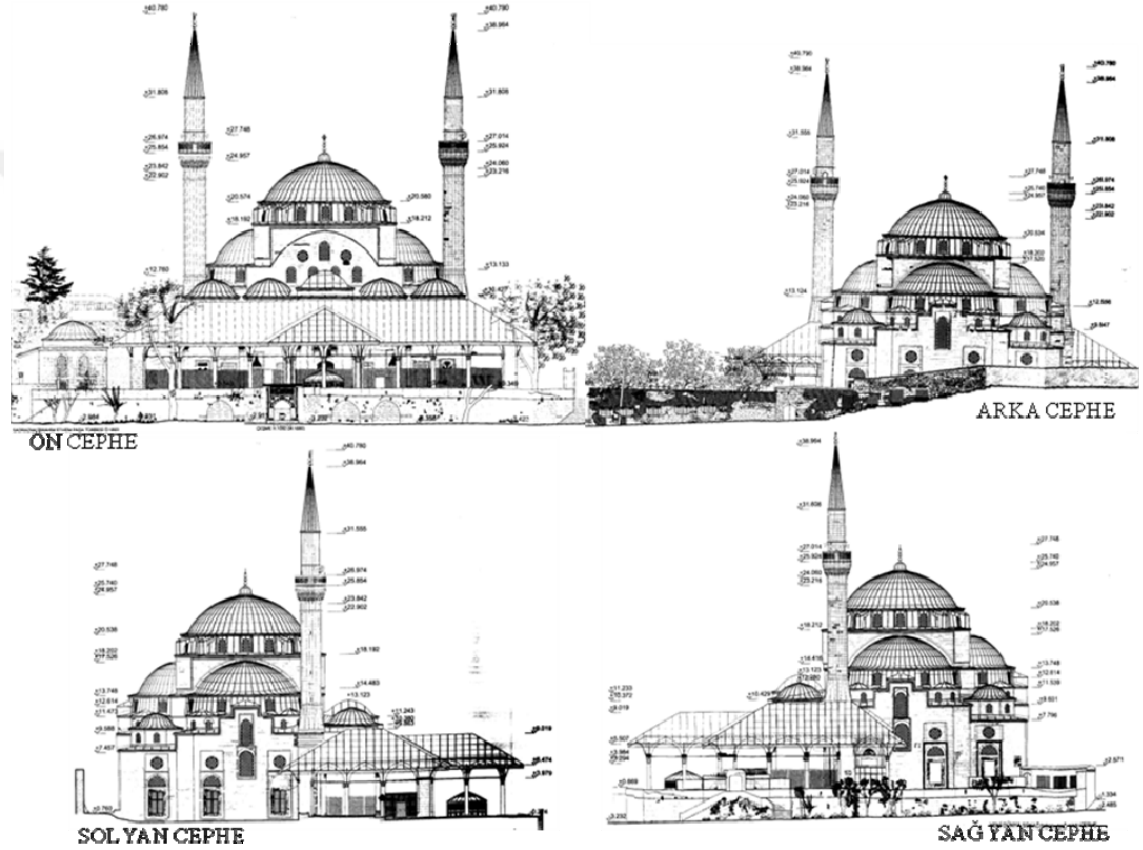
İki yandaki yarım kubbeler, cümle kapısı tarafındaki cami duvarının iç yüzüne, duvarla beraber yapılan ayaklara oturtulmuş ve diğer uçları ile minber üzerindeki yarım kubbe bu tarafa yapılan yığma taş iki sütuna bindirilmiştir (Haskan 2001a). Küçük kubbeler de duvara kısmen gömülmüş yarım fil ayaklarına ve duvarlara oturtulmuştur (Konyalı, 1976).

Dikdörtgenden konkelere geçişte sade yarı kubbeler kullanılmış ve istalaktitler dizilmiştir (Gurlitt, 1999). Alt yapı ile kubbeler arasında Şehzade Camii'ndeki gibi orta

kubbede pandantif, yarım kubbelerde mukarnas süslü tromplar kullanılmıştır (Kuban, 1994).

Orta kubbe kasmağında on altı, yarım kubbelerde dörder, eksedralarda (çeyrek kubbe) üçer pencere açılarak içerisi sakin bir ışıkla aydınlatılmıştır (Aslanapa, 2004).

Cephe Özellikleri

Çizim 4.8 Mihrimah Sultan Camii Cepheleri (Anıtlar Kurulu Arşivi, 2008)

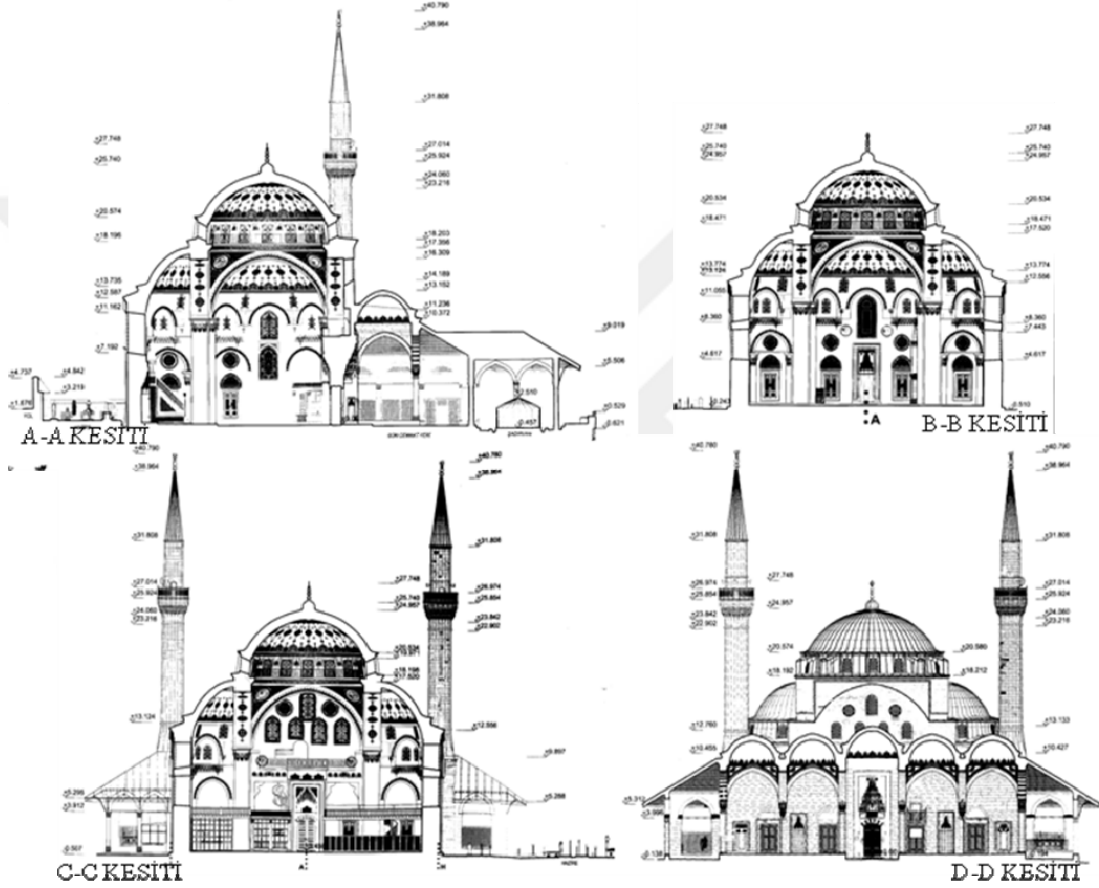
Yarım kubbe ve köşe kubbelerinin bulunmadığı son cemaat yeri kubbelerinden yukarıya yükselen taş cephe, keskin köşeleri ve dışarıya akseden kemer profili ile sert ve kapalı bir etki yaratır. Bu etki, son cemaat yerinin çevresinde orta eksenli çıkıntılı saçak ile taş duvar yüzeyinde altta beş yuvarlak pencere, üstte iki yuvarlak pencere arasında bir sivri kemerli pencere ve bunların geometrik alçı şebekeleri ile yumuşatılmak istenmiştir (Aslanapa, 2004, Günay, 2002).

Yapının mihrap cephesi, yarım kubbe, eksedralar, küçük kubbeler, kemerli ve yuvarlak üst pencereler ve kademeli duvarı ile hareketlendirilmiştir (Günay, 2002).

Cami, kesme küfeki taşından yapılmıştır (Aslanapa, 2004).

İç Tezyinat

İç mekândaki başlıkları istalaktitli iki filayağı, Sinan'ın başka yapılarında olmayan dört yapraklı gonca biçiminde tasarlanmıştır (Kuban, 1994).

Çizim 4.9 Mihrimah Sultan Camii Kesitleri (Anıtlar Kurulu Arşivi, 2008)

Klasik dönem özelliklerini taşıyan mihrap mermerden ve istalaktitlidir (Kuban, 1994, Konyalı, 1976).

Som mermerden yapılan minberin şebekelerinde on üçer şalı yıldızlar ve hendesi şekiller vardır. Minberin basamaklarının altları zambak şeklinde oyulmuştur. Külâh, kırmızı ince somaki mermer sütunlar üzerindedir (Konyalı, 1976).

Giriş kapısının olduğu duvarda, girişe göre solda üç mermer sütunun taşıdığı müezzin ve kandil mahfiller ve sağda beş sütuna oturtulan hünkâr mahfili bulunmaktadır (Haskan 2001a).

Ahşap kakma tekniğiyle ve iyi bir işçilikle yapılmış kürsü ve fildişi, sedef ve abanoz ile kakmalı pencere kapakları ve kapıları vardır (Kuban, 1994).

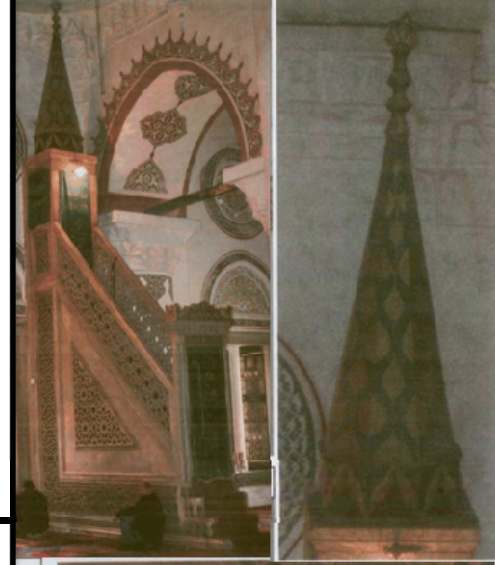
Serenleri rumi ve kıvrık dallardan oyma süslemeli kapı kanatları kündekari (parçalı) teknikte, geometrik yıldız ve altıgenlerden meydana gelmiş, sedef kakmalarla renklendirilmiştir (Aslanapa, 2004). Beş şualı fildişi yıldızların ortalarına fırçanın ve kalemin bile zor yapabileceği altışar şualı yıldızlar işlenmiştir. İki büyük şaheser göbeği vardır. Kapının kanatlarına fildişi ile (kelime-i tevhid) işlenmiştir (Konyalı, 1976).

Mihrimah Sultan Cami sağ kanat pencere kapakları

Mihrimah Sultan Cami giriş kapısı

Mermer Minber

Resim 4.16 Mihrimah Sultan Camii iç tezyinatlar

Mihrabın yakınındaki ağaç işçiliğinin güzel eserlerinden olan vaaz kürsüsünde yer yer fildişi, sedef kakmalarla zenginleştirilmiş geometrik geçmeler vardır (Aslanapa, 2004).

Bezemesel program, kalan özgün öğeleriyle çağını yansıtır (Kuban, 1994). Kubbedeki yazı ve süslemeler özgündür (Aslanapa, 2004). Kalem işi bezemeler, 15.yy figürleri

olmasına karşın düzgün nitelikleri çok bozulmuştur. Konyalı, (1976) mahfilin alt tavanının yüksek bir tezhip işi ile kaplı olduğunu fakat üstlerine yağlı boya çekilerek mahvedildiğini söyler. Bugün taş mahfilin alt tavanına muhdes bir pasalı tavan yapılmıştır.

Şadırvan

Külliyede ikisi özgün, biri sonradan eklenmiş üç çeşme, bir şadırvan ve biri imarette, diğeri sübyan mektebi tarafındaki kapının yanındaki helâlarda olmak üzere iki su haznesi bulunmaktadır (Orman, 2005).

Orman (2005) bu birimlere, Bağlarbaşı ve İcadiye sırtlarındaki menbalardan suyolları tesis edilerek su getirildiğini söyler. Ona göre, biri bugünkü Cumhuriyet caddesini, diğeri Sultantepe'nin kuzey sırtları ve Paşalimanı caddesini takip ederek külliyeye ulaşan bu suyollarından bir tanesi sonraki bir tarihte, muhtemelen Mihrimah Sultan Çeşmesi'nin eklendiği 1092 (1681) yılında tesis edilmiş olabilir.

Bu birimlerden Şadırvan, etrafı kesme taş korkuluklu geniş avlusunun ortasında ve caminin tak kapısının karşısında bulunmaktadır (Haskan 2001a).

Baklavalı başlıklı beş ayrı ve üç de son cemaat yeri ile ortak kullanılan sütunlar üstünde yükselen kurşun kaplı bir saçak, şadırvanı örtmektedir (Konyalı, 1976). Saçağın cami tarafı son cemaat yerinin geniş saçağı ile birleştirilmiştir (Haskan 2001a).

Sütunların kaidelerinde uğur sayılan servi kabartmaları yapılmıştır (Konyalı, 1976).

Denize uzanan bir köşk altındaki bu mermer şadırvan, yirmi yüzlü ve musluklu som mermerden olup üst kısımları şebekelidir. Şebekelerin göbeklerinde altışar şualı küçük yıldızlar görülür. Bu şebekelerin üstünde firdolayı zambak kabartmalı bir kuşak dolaşmaktadır (Konyalı, 1976).

Çeşme ve Su Haznesi

Külliyedeki iki özgün çeşme bulunmaktadır. İlki deniz tarafındaki duvarda şadırvanın hemen önünde ve birbirine eşit beş kemerden oluşan sıra çeşmedir. Ancak bu çeşmenin iki bölümü 1092 (1681H) yılında iptal edilmiş, duvar yüzeyinden taşırılan bir hazne ile birlikte döneminin özelliklerini taşıyan bir çeşme haline dönüştürülmüştür. Özgün çeşmelerden diğeri ise sübyan mektebinin altında bulunmaktadır. Geniş bir kemerle

sokağa açılan, çapraz tonozlarla örtülü bir eyvan içine alınan çeşme suyu kesildikten sonra dükkâna dönüştürülmüştür. Ayna taşı üzerinde yer aldığı bilinen Sultan II. Mahmud'a ait 1831 tarihli tuğra kaybolmuştur. Vaktiyle Bülbülderesi'nde yer alan ve III. Ahmet'in üçüncü kadını olan Şermi Râbia Kadın tarafından yaptırılan çeşmenin 1728-29 (1141H) tarihli inşa kitabesi sonradan buraya getirilerek ayna taşı üzerine konmuştur (Orman, 2005).

Külliyenin sübyan mektebi tarafındaki kapısının yanındaki eski abdesthane tarafında, bir yanında "hacı İsmail Efendi'nin pederi Raşid Ağa'nın ve Ayşe Sıddıka'nın ruhuna Fatiha 1281", diğer yanında da "feshane kapı çuhadarı el-hac-Rağıb Ağa'nın ruhu için" yazılı olan bir su teknesi vardır (Konyalı, 1976).

Türbe

Cami ile medrese arasında, külliye sonradan eklenen kesme taştan yapılmış iki türbe mevcuttur.

Güneydeki mermer kitabesi olan türbenin önünde, dört mermer sütun üzerine ahşap saçaklı revak vardır. Son cemaat yerine bakan güney tarafındaki ortada daha geniş ve yüksek, yanlarda daha dar üç pencereci cephesi demir şebekelerle ziyaret için açılmıştır (Aslanapa, 2004).

Daha sonra yaptırılan (Haskan 2001a) kuzeydeki ise önünde iki sütun üzerine biri kare, biri dikdörtgen iki beşik tonozlu revakı ile sade bir yapıdır, içinde üslupta süslemeli iki erkek ve iki kadına ait dört mermer mezar vardır (Aslanapa, 2004).

Türbelerin kime ait oldukları konusunda kaynaklarda farklı bilgiler bulunmaktadır.

Konyalı, Rüstem Paşa'nın Mihrimah Sultan'dan olan iki büyük oğlunun buradaki türbede gömülü olduğunu söyler. Bunu doğrulayıcı olarak Süreyya Bey, Mihrimah Sultan'ı yazarken "Rüstem Paşa'ya tezvic olunup ondan evladı olmuştur. Kızı Aişe Hanım Sultan olup yirmişer, otuzar yaşına kadar yaşamış, iki oğlu oldu ki, Üsküdar'da camisinde gömülüdürler." demiştir (Konyalı, 1976).

Oktay'a göre 6 lahitli güneydeki türbe, Trablus fatihi ve Beşiktaş'taki camiyi yaptıran Kapudan Derya Sinan Paşa'nın (ölümü 961-1554), kuzeydeki de kesin olmamakla beraber Mihrimah Sultan ve Rüstem Paşa'nın akrabalarındadır (Aslanapa, 2004).

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nde (Orman, 2005), bu türbelere ilişkin; deniz tarafındakinin bunu doğrulayacak bilgi olmamasına karşın Mihrimah Sultanın çocuklarına mal edildiği, ancak bazı kaynaklarda da Sinâneddin Yûsuf Türbesi olarak tanıtıldığı, arkadaki ikinci türbenin ise 1893 yılında vefat eden Sadrazam İbrahim Edhem Paşa'ya ait olup ailesinden üç kişi ile burada gömülü olduğu bilgisi verilmektedir.

Haskan ve Kuban, öndeki yeni türbenin Sadrazam İbrahim Edhem Paşa'nın (ö. 1893) olduğu konusunda hemfikirlerdir. Ancak Kuban'ın Mihrimah Sultan'ın iki oğlunun (Kuban, 1994) dediği bu arkadaki türbe için Haskan, "halkın Kaya Sultan Türbesi dediği ve içinde dört lahdin bulunduğu bir türbe" ifadesini kullanmıştır (Haskan 2001a).

*Hazire**

Avlunun Selman Ağa Sokağı'na açılan kemerli kapısının sağ tarafında caminin solu ve kible tarafındaki alan hazîredir. Burada klasik dönemden kalan değerli mezar taşları ve sandukalar vardır. Çağalazade ailesine ait çok sayıda mezar bu hazirededir (Kuban, 1994). Buradaki en eski tarihli mezar 961 'de(1554) vefat eden Rüstem Paşa'nın kardeşi Kaptanıderyâ Sinan Paşa'ya aittir. Diğer mezarların büyük çoğunluğu da bu aileye mensup kişilerin kabirleridir (Konyalı, 1976, Kuban, 1994, Orman, 2005).

*Osman Bey'in Kabir Sandukası***

Son cemaat yerinin güneybatı bölümünde caminin sağ tarafındaki kapısının solunda revak altında, oldukça az rastlanan bir uygulama olarak Rüstem Paşa'nın başka bir

---

* Mihrimah Sultan Haziresinde gömülü olanlar listesi için bakınız Abideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi, İ. H. Konyalı (Konyalı, 1976).

** Urfi destarlı baş taşında "Okuyalım ruhu için Fatiha" yazılıdır. Ayak taşındaki şair Hükmi'nin iki tarih beytinde yeni harflerle şöyle yazmaktadır:

"Mir-i pakizce nesep hazreti Osman Bey'in Mürg-i ruhu idicek bağ-ı cihana tayran Eyleyüb sıdk ile ruhuna dualar Hükmi Didi tarih (cinan ola makamı Osman)" 984

Son mısradaki parantez içine aldığımız cümleler Ebced hesabına vurulunca 984 rakamları çıkar. Bu altına da rakamlarla yazılmıştır. Osman Bey, 984 H. 1576-77 M. yılında ölmüştür. Bu dört mısraı nesir halinde bugünkü dilimize şöyle çevirebiliriz:

"Temiz soylu Osman Bey hazretlerinin ruh kuşu Cennetler bağına uçunca Hükmi sıdk ile dualar iderek şu tarihi söyledi Osman'ın yeri Cennetler ola!..."

Sicill-i Osmani sahibi bu Osman Bey hakkında şunları yazıyor.

"Sadr-ı esbak Rüstam Paşa mahdumudur. 984 de ölmüştür. Mihr-i mah Sultan Camiinde gömülüdür.

Sultan zade olmayıp ancak sultandan dahi Rüstem Paşa'nın büyük iki oğlu olup mezkur camide gömülüdürler. Taşlarda isimleri yazılmamıştır". (Konyalı, 1976.)

karısından olan ve 984/1576-77'de ölen oğlu Osman Bey'in sandukası bulunmaktadır (Konyalı, 1976).

Parmaklık içine alınmış mermer mezarın sol pehlesinde bir hançer kabartması işlenmiştir. Kesin bir kaynak olmasa da genellikle öldürülenlerin kabir taşları ve sandukalarına hançer kazılmaktadır (Konyalı, 1976).

Medrese

Cami ile aynı bahçe içinde caminin kuzey yönündeki medrese 1550'de (Konyalı, 1977) Mihrimah Sultan tarafından Mimar Sinan'a yaptırılmış olup muntazam kesme taştan inşa edilmiştir.

On altı hücreli medresede hücreler revaklı avlunun iki geniş kenarında yedişer ve derslik kısmının iki yanında birer adet olmak üzere yerleştirilmiştir. Doğu revakının tam ortasında kare planlı kubbeli derslane bulunur. Girişin bulunduğu duvarda ise sadece revak kubbelerine yer verilmiştir (Aslanapa, 2004). Sinan'ın birçok medresesinde uyguladığı bir tarafı serbest bırakılmış medrese avlusu düzeninde avlu, dersanesiz duvardaki pencereler vasıtasıyla dış çevre ile bağlanarak, dört tarafı odalarla çevrili olan avlulara göre daha etkili bir mekân vurgusu yaratılmaktadır (Kuban, 1994).

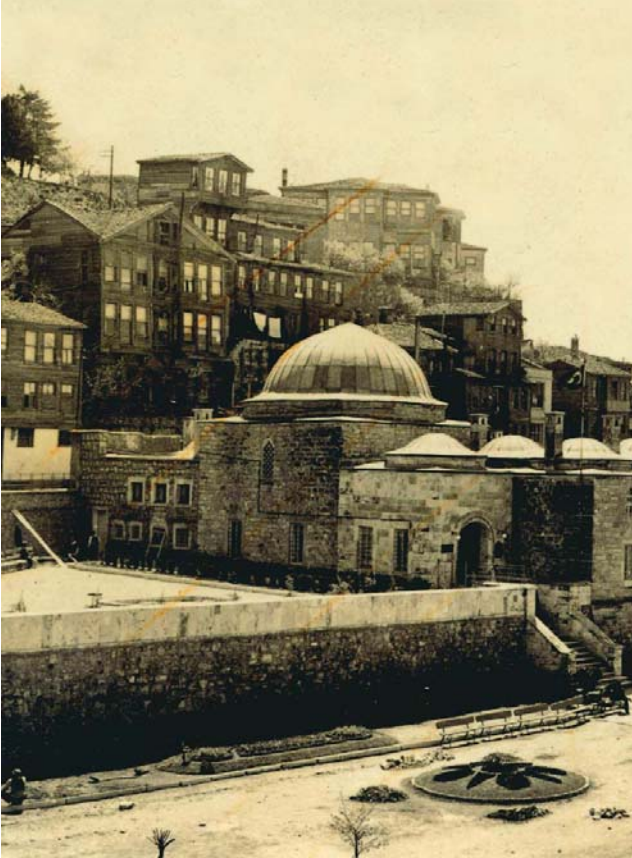

Resim 4.17 1940, Mihrimah Sultan Camii ve Medresesi (Encümen Arşivi, 1940)

Dikdörtgen planlı medresede odaların önlerini 22 sütunun yüklediği 26 kubbeli bir revak örter. Giriş kapısı türbe arasından geçen bir yolla caminin sundurmasına

bağlanmıştır. Cami avlusuna açılan bu yüksek ve muhteşem kapının üzerinde kitabe yoktur. Kapının iki yanına birer mihrapçık yapılmış olup üst kısmı istalâktitlidir. Buradan, ortasında güzel, mermer bir şadırvan olan dikdörtgen şeklindeki medrese avlusuna girilir (Haskan 2001c). Dershanenin iki yanındaki tonozlu dehlizden, medresenin helâlarının bulunduğu arkadaki bahçeye geçilir (Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi, 2000). Bugün medreseye, ana girişinin dışında 1961 yılındaki onarımda meydana getirilen merdivenlerle çıkılan derslik kısmının yanındaki bu dehlizden de girilmektedir. Yine bu tarihte iç düzeninde bazı değişiklikler yanında avlusunun üzeri kapatılarak iç mekân özelliklerini yitiren medrese günümüzde baninin adını taşıyan bir sağlık merkezi olarak kullanılmaktadır (Orman, 2005).

Otuz dokuz kubbesi kurşun ile kaplı olduğundan Kurşunlu Medrese ismiyle de anılan bu yapı set üzerine oturtulmuş olduğu için deniz tarafındaki cephesi çıkmalı taş payandalarla takviye edilmiştir. Eskiden bu taraftaki merdivenli kapıdan mollalar geçerek, bugün mevcut olmayan imarete gidip yemek yerlerdi (Haskan 2001c).

Resim 4.18 Mihrimah Sultan Camii ve Medresesi (Göncüoğlu, 2008)

Medreseleri, türbeleri ve tekkeleri kapatan kanun yürürlüğe girdikten sonra yüz üstü bırakılan bu medrese, esrarkeşlerin barınağı ve çöplük haline gelmiş, yer yer kubbeleri çökmeğe başlamıştır(Konyalı, 1977). 1933 yılında Postane olarak kullanılan yapı (Anıtlar Kurulu Arşivi, 1933), bundan sonra 1936 yıllarında Üsküdar Süt ve Mekteb Çocukları İctimaî Hıfzısıhha Bakımevi olarak kullanılmış, 1975 yılında da Ruh Hastalıkları Dispanseri haline getirilmiştir. Şimdi özel bir tıp merkezi olarak faaliyet göstermektedir.

Sübyan mektebi

Resim 4.19 1938, Mihrimah Sultan Sübyan Mektebi (Encümen Arşivi, 1938a)

Cami avlusunun güney duvarı boyunca uzanan sokağın öbür yanında, birbirine bitişik iki tane kare planlı mekândan oluşan sübyan mektebi vardır. Biri pandantif, biri mukarnas tromplu iki kubbeyle örtülü bu mekânlar, yazlık dersane olarak kullanılan kubbeli bir revak ve bununla eş büyüklükteki kışlık dershanedir (Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi, 2000). Mektebin önündeki tek kubbeli yazlık kısmı sonradan örülmüştür. Buradan bir kapı ile asıl kışlık odaya girilir. Tek sağır kubbeli mekânda bu kubbeyi dört köşesinden küçük dört yarım kubbe etekler, burasının altı su mahzenidir. Burası altı pencereden ışık alır (Konyalı, 1977)

Resim 4.20 1938, Mihrimah Sultan Camii ve Sübyan Mektebi (Encümen Arşivi, 1938b)

Resim 4.21 1938, Mihrimah Sultan Sübyan Mektebi (Encümen Arşivi, 1938c-d)

Ağır bir kütleli görünüme sahip sübyan mektebi, meyilli bir arazi üzerine yerleştirildiğinden kışlık dershanesi bir subasman ile yükseltilerek ön kısmında kemerli

açıklık içine alınan bir keme taştan yapılmış bir çeşme oluşturulmuştur (Orman, 2005). Caminin yapıldığı tarihte, sübyan mektebi ile cami arasında kalan merdivenli yol külliye sınırı içinde kalmış olabilir (Kuban, 1994).

Burası bugün çocuk kütüphanesi olarak kullanılmaktadır (Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi, 2000). Çeşmenin bulunduğu eyvan da suyu kesildikten sonra zaman içinde dükkân haline getirilmiştir.

Han (Kervansaray)

İskele meydanında medresenin meydana inen merdivenlerinin karşısında, bugün otobüs duraklarının bulunduğu alanda, kaynaklarda Kurşunlu Han, vakfiyesinde de ‘han’ şeklinde geçen yapının kervansaray olarak tasarlandığı sanılmaktadır (Haskan 2001b, Orman, 2005). Mimar Sinan yapısı olduğu halde Tezkiretû’l Ebniye’de ismi yazılı değildir.

Evliya Çelebi, Üsküdar’da bulunduğunu söylediği on bir kadar misafirhaneden bu kervansaray hakkında;

“... İskele başındaki caminin iki tarafında, deniz kıyısında yüzer ocaklı, yüzer tavla at alır kervansaraydır ki, güya sağlam bir kaledir. Baştanbaşa kurşun ile kaplıdır ki, gelip gidene minnetsiz evdir. Mihrimah Sultan hayratıdır.”

demektedir. (Haskan 2001b)

Büyükçekmece’deki kervansarayın bir eşi olduğu sanılan dikdörtgen şeklindeki bu kervansaray muntazam kesme taştan yapılmıştır. Geniş kemerli kapısından girildiğinde iki yanı, boydan boya birer üzeri ocaklı sed-sofadır. Bu ocak başları, gelen yolcu-misafirlerin çatıya dayak olan direkler arasına ve direklerle duvar arasında bulunan demir bağlantı çubuklarına kilimler ve çarşaf lar asma sı ile odalaştırırlar (Haskan 2001b).

Asya’dan Avrupa’ya geçecek yolcular buraya gelir, Beşiktaş’a Deve Meydanına geçmeden önce bu kervansarayda kalırlar (Konyalı, 1977).

Evliya Çelebi’nin muasırı Eremya Çelebi, (1637-1695)

“Üsküdar sahilinde, ağaçlar içinde görülen büyük cami ile hanlar, Sultan Süleyman tarafından kızı Mihrimah için yaptırılmıştır. Üç tarafında At pazarı, Çarşı-pazar, fırın ve hamam bulunan bu yer bir Şehristan’dır.”

demektedir. Bu açıklamadan Üsküdar Atpazarı'nın daha evvel burada kurulduğu anlaşılmaktadır (Haskan 2001b).

XIX. yüzyılın ikinci yarısına ait fotoğraflarda tepe pencereli çift meyilli çatı ile örtülü olduğu görülen binanın 1920'li yıllarda harap olduğu bilinmektedir (Orman, 2005). 1930'larda temel duvarları bulunan yapı, dinamit kullanılarak sökülmüş, günümüze ulaşamamıştır (Haskan 2001b).

Hanın Sultan III. Selim döneminde (1789-1807) buğday deposu olarak yeniden düzenlendiği sanılmaktadır (Orman, 2005).

Kervansaraylar da aslında Üsküdar'ın meydan olarak ya da daha önce 'Meydanlar' bölümünde bahsedildiği üzere merkez olarak rolüne dair bir şeyler söyler. Bu kervansarayın da, meydanda, tam iskelenin karşısındaki konumuyla meydan işlevlerine uzun yıllar katkıda bulunduğu açıktır.

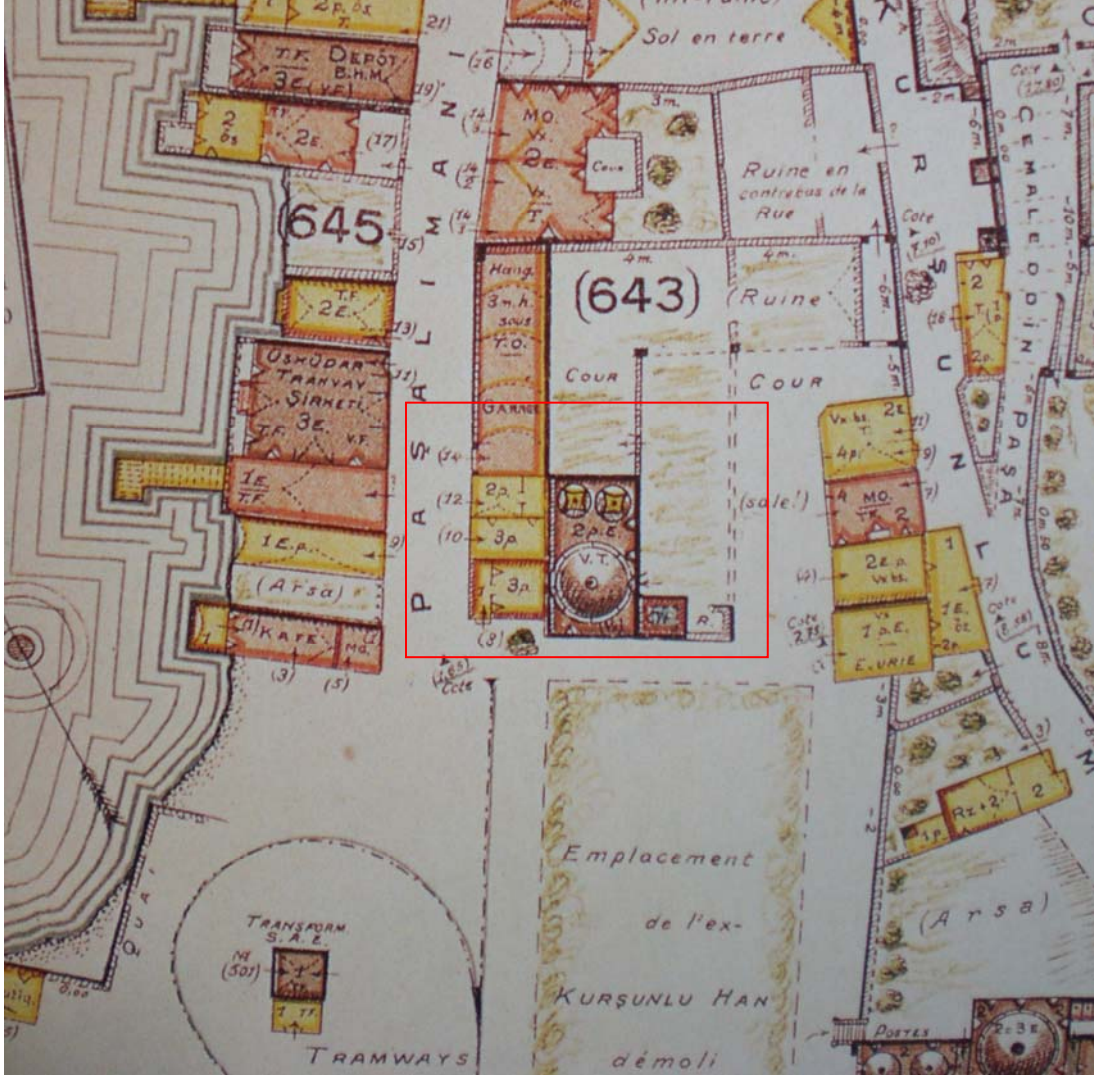
İmaret-Tabhâne

Günümüze ulaşmayan bir diğer yapı olan imaret-tabhânenin izlerine şimdiye kadar rastlanılmamıştır. Konyalı (1976)'ya göre bu yapı, Üsküdar meydanında Mihrimah Medresesinin solunda, kervansaray (han)'ın yanında, kısmen sonra yapılan helâların yerindeydi.

Haskan (2001b) da Konyalı'yı destekler şekilde imaretin Paşalimanı Caddesi ile Kurşunlu Medrese Sokağı'nın birleştiği yerde ve sokağın sağ köşesinde, kervansarayın hemen yanında olduğunu söyler. Bugün bu alanda küçük bir park ve yan tarafında ise umumi hela vardır. Ayrıca encümen arşivindeki belgelerde (Encümen Arşivi, 1933a) imaret yapısının vapur iskelesi karşısında olduğu yazılıdır.

Bunun yanında Kuban (1994)'a göre, yeri tam olarak tespit edilemeyen tabhane odaları ve imaret, cami dış avlusunun ve şadırvanlı köşkün denize karşı konumlarını da dikkate alarak yaptığı yorum neticesinde caminin güneybatısında yerleşmiş olabilir. Apdullah Kuran da yapının bugün III. Ahmet Çeşmesi ile minibüs durakları arasındaki alanda olduğunu ileri sürmektedir (Orman, 2005).

Harita 4.3 1933, Pervititch Haritası (Pervititch, 2001)

Haskan (2001b)'ın anlattığına göre, Pervititch haritalarında görülen kubbeli yapı imaret olup, yapıya helâ tarafındaki bir kapıdan girilmektedir. Kapının önünde ve imaretin yan tarafını da içine alanda, Pervititch haritasında nokta nokta gösterilen duvarı yıkılmış bir avlu vardır. Sol tarafında bir çeşme bulunan kapıdan büyük kubbeli yemekhane mahalline girilir, girişin sağında ise üzerleri çatı fenerli iki küçük kubbe ile örtülmüş iki kısımdan oluşan mutfak ve fonda fırınının bulunduğu kısımlar vardır. Buradan bir kapı ile avluya çıkılır, imaretin arkasında ve cadde üzerinde üç gözden oluşan zahire anbarları vardır.

Mihrimah Sultan, babasının kendisine temlik ettiği Rumeli'deki bazı köyleri; medrese öğrencileri, cami ve hayrat bakıcıları, o bölgenin fakir halkı ve gelen giden yolcular

ücret ödemededen yemek yedikleri bu imarete vakfetmiştir. Evliya Çelebi bu imarettten şöyle bahseder: (Haskan, 2001b)

“Mihrimah Sultan İmareti, ay ve sene, sabah ve akşam, gelene ve gidene, saraylarda oturanlara her gün iki defa birer bakır tepsi ile herkese birer tas buğday çorbası, birer ekmek ve her gece birer mum ve her at başına bir yem sadakası vardır. Üç günden fazla misafir kalana vermezler. Vakf edenin şartı böyledir.”

Kuban (1994), imaretin 1722 yılındaki yangında çevresindeki dükkânlarla birlikte yandığını ve bir daha kullanılmadığını söyler.

Mimar Sinan'ın yapısı olan imaret ile tabhane denilen dinlenme yurdu, 1.12.1933 tarihinde (Encümen Arşivi, 1933a) Üsküdar kaymakamı İzzettin Çağpar tarafından yol genişletmek bahanesiyle yıktırılmıştır. Hatta bu yıkım sebebiyle Konyalı'nın Son Posta gazetesindeki* eleştirisi üzerine binayı izinsiz yıkan İzzettin Çağpar, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk tarafından azledilmiştir (Konyalı,1976).

Hamam

Bu çifte hamam Üsküdar'da, Mihrimah Camii'nin sokak aşırı sağında, köşe başındadır. Eskiden önünde dar bir sokak olan hamamın yüzü ve kapıları Üsküdar Meydanı açılırken meydana çıkmıştır (Konyalı, 1977).

Külliyeye ait olup olmadığı kesin olarak bilinmeyen hamam, bazı kaynaklarda Mihrimah Sultan Hamamı adıyla anılmakta, ancak vakfiyede ve yazma ve basma Tezkiret-ül-Bünyân ve Tezkiret-ül-Ebniyelerde Mimar Sinan'ın yaptığı hamamlar arasında adı geçmemektedir. Kaynaklarda Küçük veya Kulluk Hamamı, Sultan Hamamı, İskele Hamamı isimleriyle anılan yapıdan Evliya Çelebi “İskele Çarşısında Sultan Hamamı” diye bahseder.

Asimetrik düzende küçük boyutlu bu çarşı hamamının hiçbir yerinde tarih ve yaptıranı gösteren bir kitabe izine rastlanılmamıştır.

Fatih Sultan Mehmet burada küçük bir hamam inşa ettirmiştir. Fatih'in, bütün vakıfınının bünyesinde toplandığı bilinen Ayasofya vakıfı muhasebe defterinde Üsküdar'da bir hamamın bulunduğu yazılıdır. Hamam, 1766 (1180H) yılına ait resmi bir Hamam Tahrir Defteri'nde ve tapu senesinde de Ayasofya Camii vakfi olarak

---

* Son posta gazetesi 1930-1960 yılları arası faaliyet göstermiştir.

gösterilmiştir. Kirasına göre küçük olan hamamın kira başlangıcı 1498 (894H) tarihidir. Bu durumda hamamın, Fatih Sultan Mehmet tarafından yaptırılmış, sonra harap olduğundan Mimar Sinan'ca yenilenmiş olduğu düşünülebilir veya bu iki hamam ayrı ayrıdır (URL-1, 2010). Eğer Mihrimah Külliyesi yapılırken burada bir hamam varsa, ayrıca bir hamam yapılmasına lüzum görülmemiş olma ihtimali de yüksektir (Konyalı, 1977).

Hamamın mimarisinin eskiliğini gösterdiğini söyleyen Konyalı (1977), hamam son onarımla market haline dönüşmeden önce kendi işleviyle çalıştığı dönemlerdeki mimarisiyle ilgili bilgi vermektedir. Bu bilgilere göre; eskiden Üsküdar Çarşısı denilen hamamın bulunduğu yer Fahreddin Kerim'in İstanbul Valiliği zamanında (24.10.1949 - 26.11.1957) meydan oluşturmak amacıyla açıldığında hamamın kubbeleri meydandan görülürken, sonra ön duvarlar yükseltilerek kubbeler görünmez hale getirilmiştir. O dönemde hamamın erkekler kısmı sağda, kadınlar kısmı soldadır. Göbek taşı bulunan erkekler bölümünün 13, kadınlarınkinin 9 kurnası vardır. Soyunma yerlerinde daha sonraki devirlerde onarım yapılmıştır.

Bu tarihi eser çarşı yapılacağı gerekçesiyle 14 Ağustos 1991 günü dozerle yıktırılarak 1994 yılında yerine kısmen dış görünüşü dışında aslı ile hiçbir bağlantısı olmayan ve süpermarket olarak kullanılan bugünkü yapı inşa edilmiştir (Orman, 2005).

C. Baysun (1979) bu külliyenin yakınında sultanın kendisine bir saray yaptırdığını yazar. Tarih kitaplarında, Rüstem Paşa'nın, ikinci defa Veziriazam oluncaya kadar (Eylül 1555) Mihrimah Sultan'ın Sultantepe'deki sayfiye sarayında oturduğunu yazılmaktadır (Haskan, 2001b)

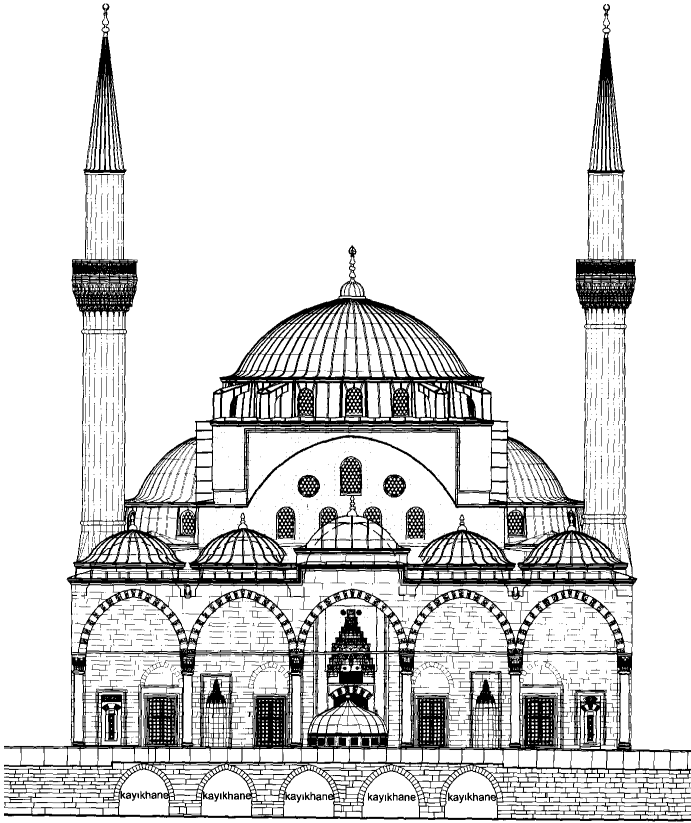
Mihrimah Sultan Camii'nin dinsel yönünün yanında külliye birimlerinin çoğulluğu ve dünyevi işlevleri, sosyalleşmede önemli rol oynamaktadır. Meydanı sınırlayan bu külliye birimleri, meydanı sadece geniş, boş bir alan olmaktan çıkararak; içerdiği fonksiyonları ile beslemekte, meydanı meydan yapan *yaşantının* gerçekleşmesine olanak tanımaktadır.

4.2.1.2.3. Tarihsel Süreçteki Değişimi

Mihrimah Sultan Külliyesi daha önce de belirtildiği gibi ilk yapıldığı zaman cami, medrese, imaret, mektep, han yapılarından oluşmaktadır. Külliyeeye ait bir hamam olup

olmadığı ise kesin olarak bilinmemektedir. Bu yapılardan imaret ve han günümüze ulaşmamıştır.

Mihrimah Sultan Camii'nin, yaptırıldığı sıralarda denize şimdikinden daha yakın olduğu bilinmektedir. Hatta rivayetlere göre açılış merasiminde bulunmak için saltanat kayığı ile gelen Sultan Süleyman, cami merdivenleri önünde karaya ayak basmıştı (Haskan 2001a). Bugün cami avlusunda bulunan 1281 (1864-65) tarihli bir abdest teknesi ile bir binek taşı, saltanat kayığı ile gelen Padişah'ın arabasına binmek için bastığı taş olup, önceleri büyük iskelenin yanındayken sonradan buraya getirilmiştir (Haskan 2001a). İM Mimarlığın* restitüsyon raporundaki mimari oluşum katmanlarını anlatan bir dönem restitüsyon çiziminde set duvarlarının önünde beş adet kayıkhaneye çizilmiş olduğu görülür.

Çizim 4.10 Set duvarı önündeki kayıkhaneler, İM Mimarlık 1548 yılı restitüsyon çizimi (Anıtlar Kurulu, 2008a)

* İM Mimarlık Restorasyon Dekorasyon İnşaat ve Turizm LTD. ŞTİ. 2008 yılında Mihrimah Sultan Camii'nin rölöve, restitüsyon ve restorasyon projelerini çizmiş olup, 06.02.2008 onay tarihli belgeler Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu Arşivinden alınmıştır.

Bugünkü İskele Meydanının son düzenlemesinin Sultan III. Ahmet devrinde 1728 tarihinde yapılmasından önce, 1122 (1710) yılında yaptırılan Yeni Valide Cami hafriyatından çıkan topraklar, Mihrimah Sultan Cami önüne dökülerek denizin bir miktar daha dolmasına sebep olunmuştur. Ayrıca 1970 senesinde ve şimdiki meydan çeşmesinin yanında yapılan bir kanal inşaatında iki metre derinlikte deniz kumu ve istiridye kabukları çıkması da buranın doldurulduğunu göstermektedir (Haskan 2001a).

Resim 4.23 John Frederick Lewis, 1838, sahilde kayıklar, (Arslan, 1992)

Resim 4.24 Thomas Allom, 1839 (Arslan, 1992)

Resim 4.25 Eugene Flandin, 1863 (Arslan, 1992)

Resim 4.26 1940 öncesi, Eski iskele ve solundaki eski itfaiye binası (Ünlü, 2006)

Caminin ilk yapıldığı dönemden olmadığı bilinen türbelerden* kesin olmamakla beraber Kapudan-ı Derya Sinan Paşa'ya ait olduğu söylenen ilki tahmini olarak, Sinan Paşa'nın ölüm yılı olan H. 984 M. 1554 yıllarında avlu sol kanadına eklenmiştir.

Daha sonra 1577 (984H) yılında Sadrazam Rüstem Paşa'nın başka eşinden oğlu Osman Bey'in ölümünden sonra, lahdi cami sağ minaresinin yanına konmuştur. Ve caminin arkasına 16. yy.ın ikinci yarısında Mihrimah'ın eşi Rüstem paşa'nın akrabaları için mezarlar yapılmıştır (Müller-Wiener, 2002).

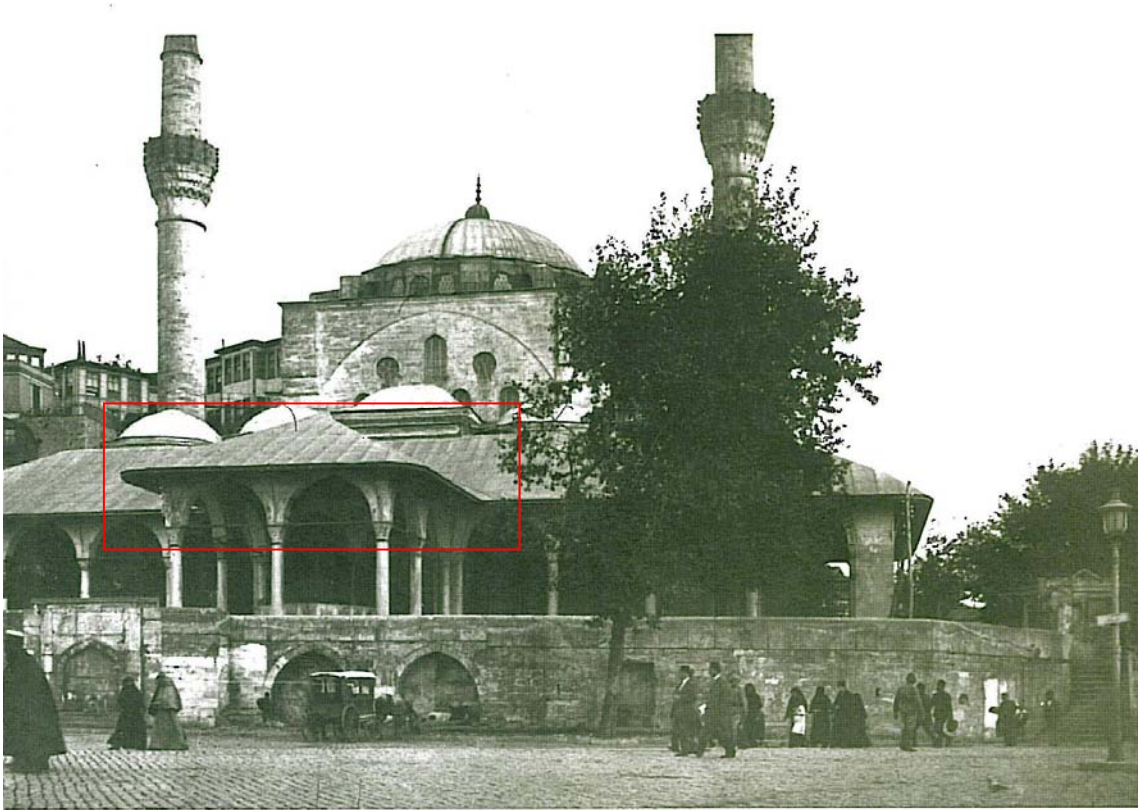
İM Mimarlığa göre caminin ön tarafında son cemaat yerinin uzantısı ve ikinci bir son cemaat yeri konumundaki avluyu örten saçaklı revak bölümü caminin özgün halinde mevcut olmayıp, cami yapımından yaklaşık yirmi yıl sonra camiye eklenmiştir (Anıtlar Kurulu Arşivi, 2008a).

Bu saçığın ikinci devir eki olduğu kanısına rölöve çizimi sırasında yerinde yaptıkları tespitlerle varmışlardır. Rölöve raporunda bulunan; dış sakaf ayaklarının birleştiği bölgelerde farklılık gösteren taş derzleri, hazire tarafındaki son cemaat yerine yakın

* Bkz. Aynı bölümün 'Türbeler' alt başlıklı kısmı

olan 1554 yılında yapıldığı tahmin edilen türbenin sakafı yırtması, dış sakafıta sütun başlıklarının acemice bozuk bir proposyonla gerçekleştirildiği, ahşap çıtakari tavanının son cemaat saçak profiline dönme noktalarını kesmesi gibi tespitler, saçığın ek olduğu fikrini desteklemektedir (Anıtlar Kurulu Arşivi, 2008).

Bunun yanında saçığın eski fotoğraflarında köşelerinin bugünkü sivri halinin aksine yuvarlak döndüğü, sol minareyi saran kısmında sol beden duvarı üzerindeki izinden de anlaşılacağı üzere duvara kadar oturduğu saptanabilmektedir (Anıtlar Kurulu Arşivi, 2008a).

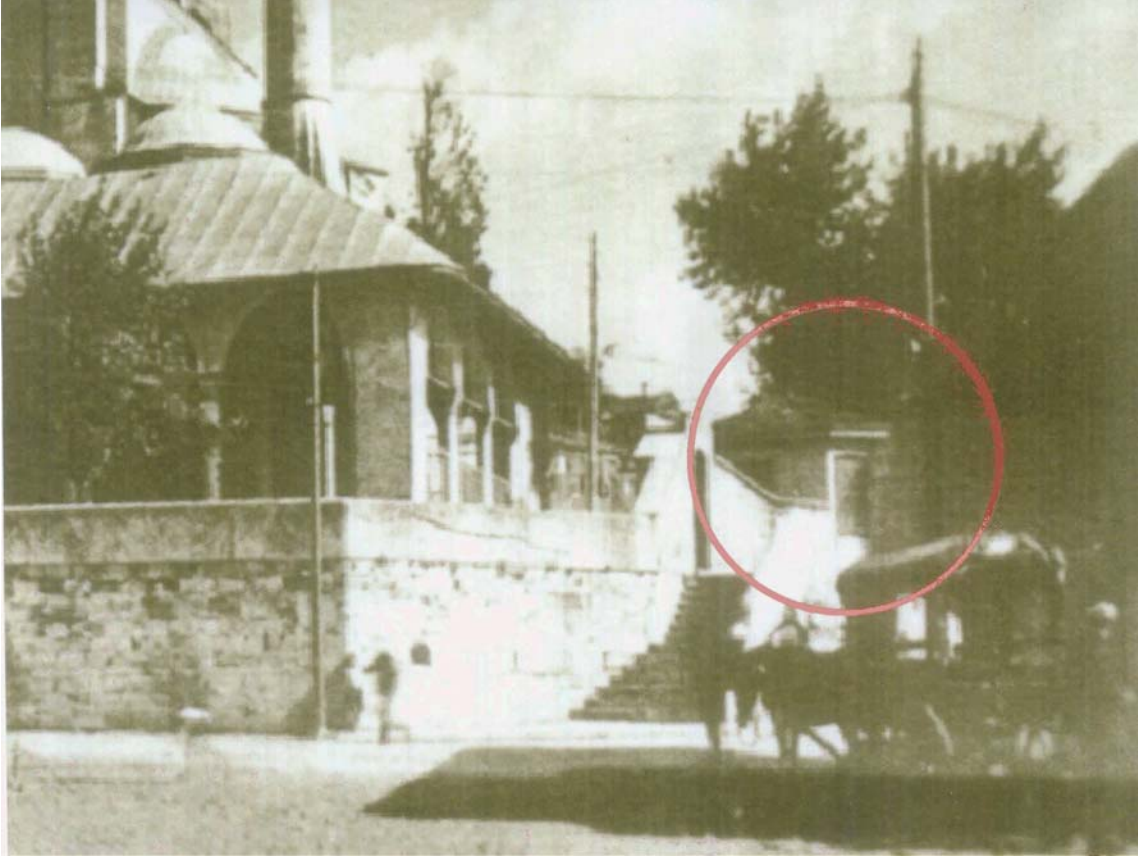
Resim 4.27 Mihrimah Sultan Cami saçak kenarlarının yuvarlak dönüşü (Ünlü, 2006)

1680(1092H) yıllarında IV. Mehmet döneminde (1648-1687) set duvarının önüne bir çeşme yapılmıştır.

1722 (1134H) yılında, civarda çıkan bir yangında, cami yanındaki pazar bölgesinin bazı bölümlerinin yanı sıra, bitişikteki küçük hamam ve külliye'nin imaret-tabhanesi zarar görmüş ve bu tarihten sonra kullanılmaz hale gelmiştir (Müller-Wiener, 2002).

1728 (1141H) yılında III. Ahmet Dönemi (1703-1730)'ndeki doldurulan alana Sultan III. Ahmet meydan çeşmesi yaptırılmıştır (Haskan 2001a). Başmimar Mehmed Ağa tarafından inşa edilen çeşme yapılmasıyla caminin önündeki alan meydan olarak düzenlenmiş ve bu esnada caminin onarımına yönelik alınan önlemler kapsamında minare ve son cemaat yerlerinin çatıları yenilenmiştir (Müller-Wiener, 2002).

1769 (1183H) yılında kargir tek katlı muvakkithane ilavesi yapılmıştır (Anıtlar Kurulu Arşivi, 2008a). 1955-1963 Yılları arasında Üsküdar Meydanı'nın yeniden düzenlenmesi ile Cami'nin 1956 yılında Cumhuriyet Dönemi'nde yapılan ilk onarımı sırasında, yeniden yapılanma gerekçesiyle muvakkithane yıktırılmış ama bir daha yapılmamıştır (Bülbül, 2002).

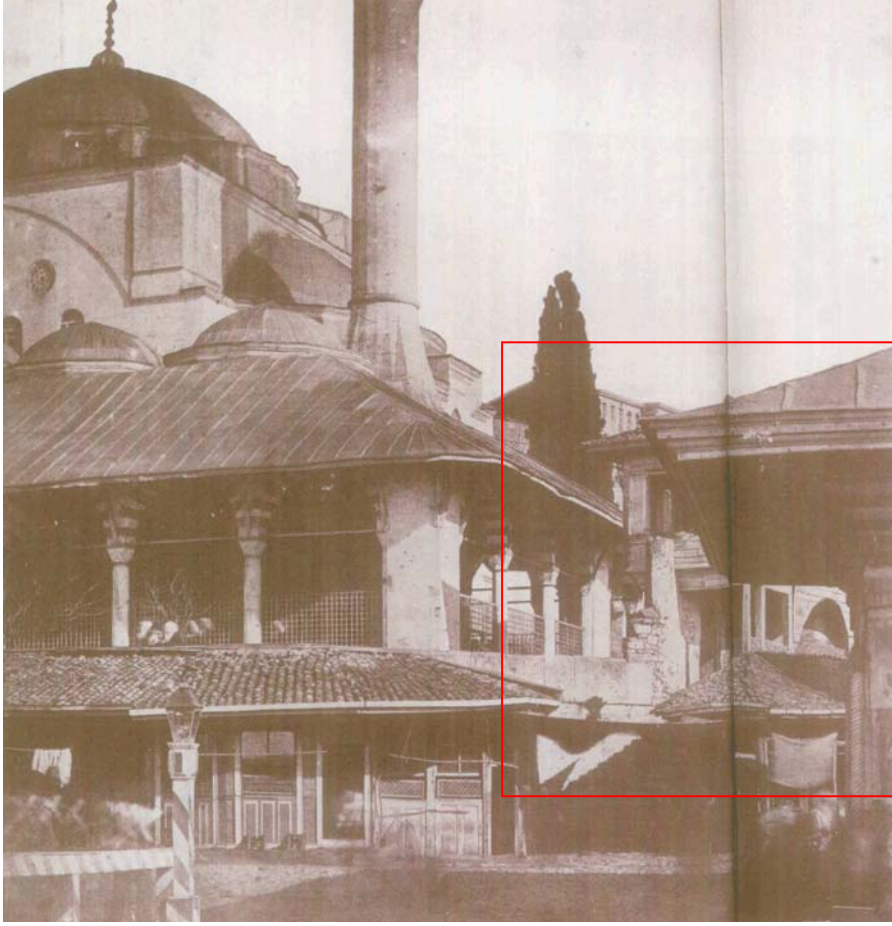
Resim 4.28 Mihrimah Sultan Cami muvakkithanesi (Ünlü, 2006)

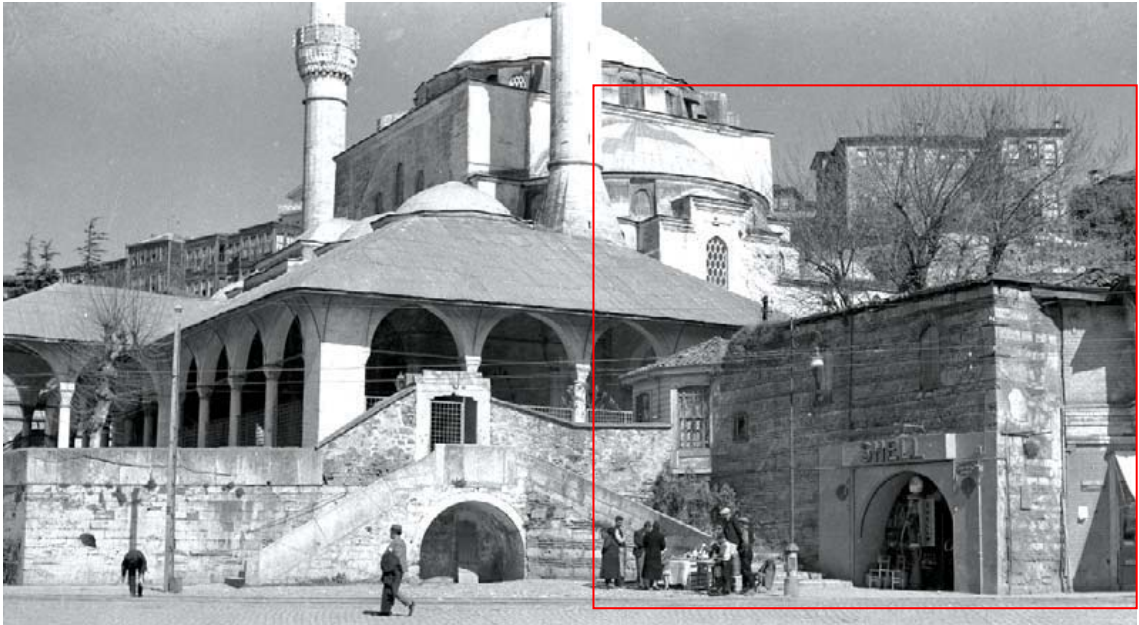

Resim 4.29 Mihrimah Sultan Cami Muvakkithanesi, (Ünlü ve diğ., 2003)

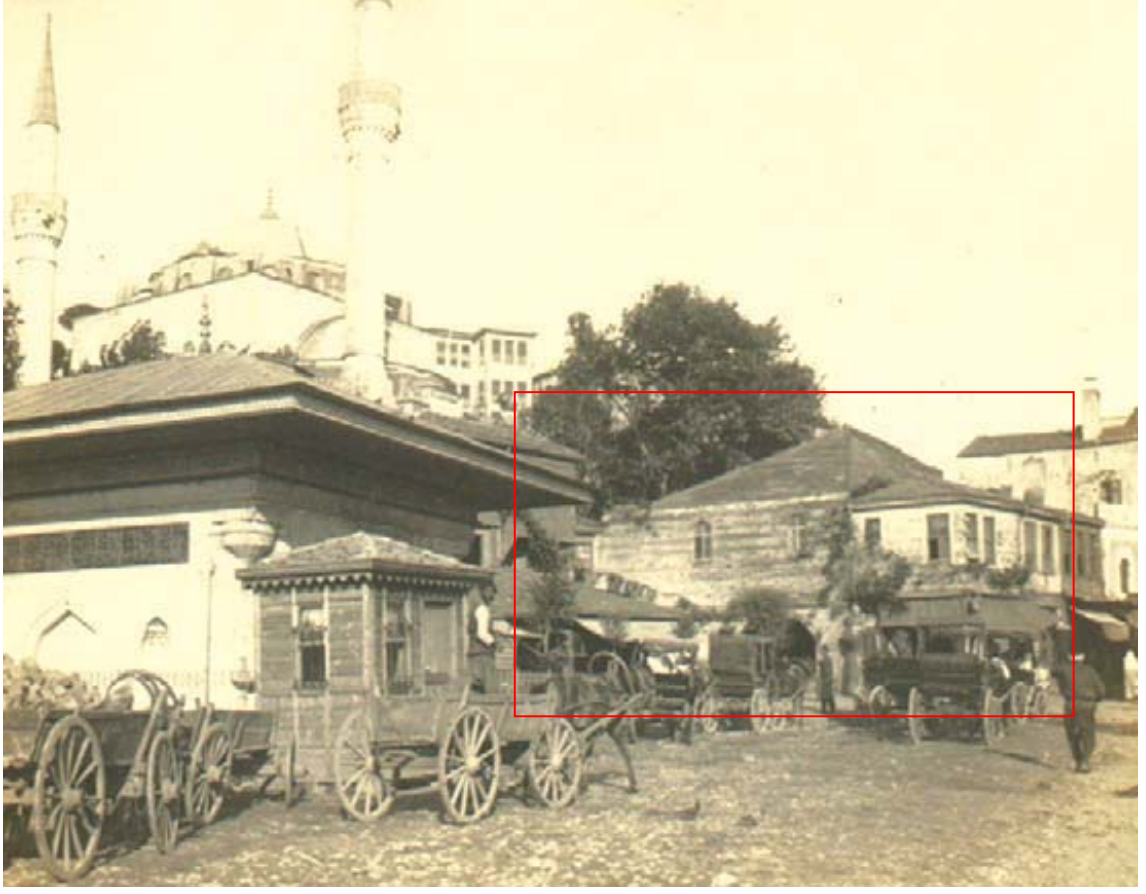
Avlu sağıında almaşık duvarlı bir yapının varlığı hem Pervititch haritasından hem de eski fotoğraflardan tespit edilmektedir. Bu yapı, İM Mimarlık restitüsyon raporuna göre, 1848 tarihinde yapılmış ve 1941 tamirinde kaldırılmış müezzin ve kayyum odalarıdır (Anıtlar Kurulu Arşivi, 2008a).

Resim 4.30 Muvakkithane (Anıtlar Kurulu, 2008a)

Resim 4.31 Almaşık Duvarlı Yapı ve Muvakkithane (Göncüoğlu, 2008).

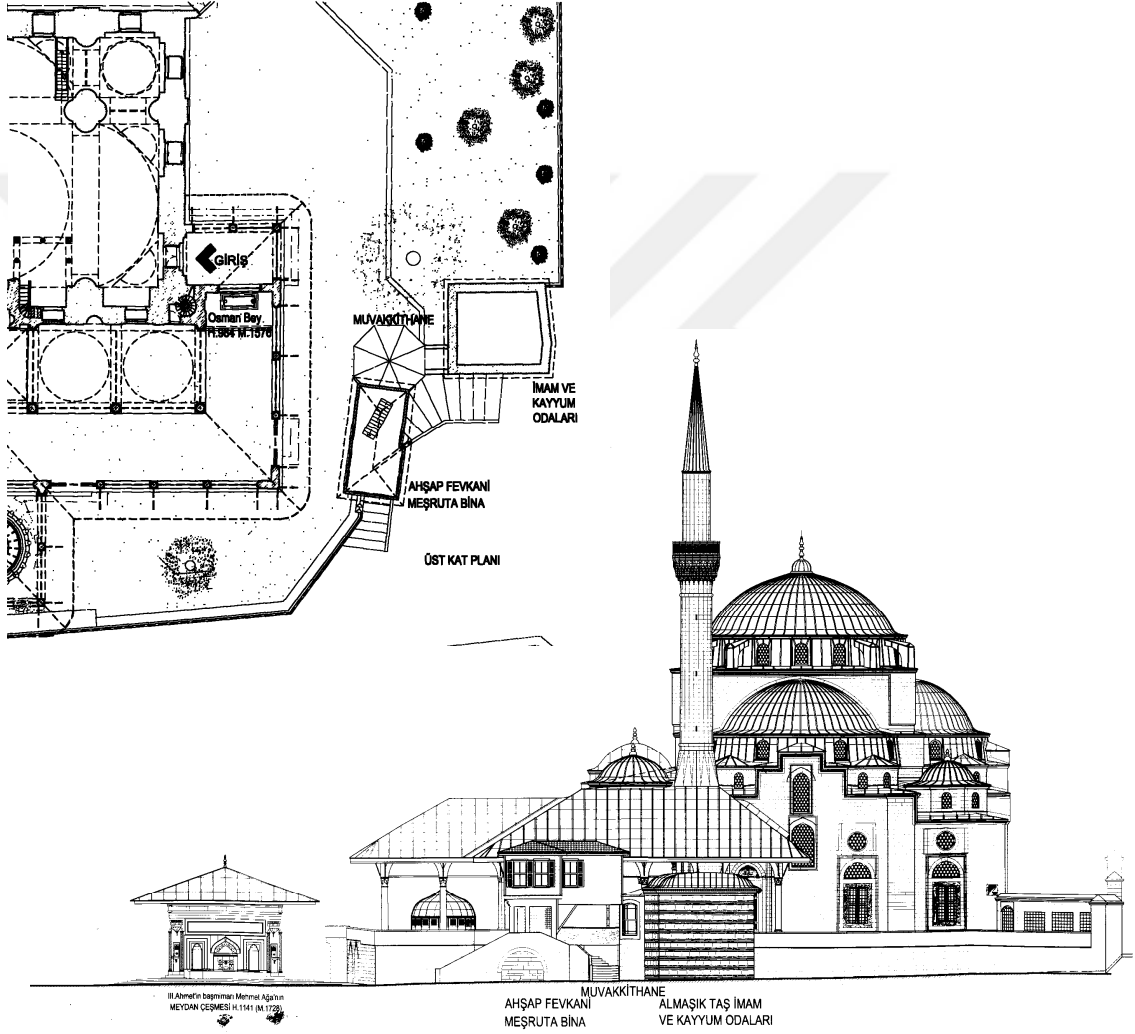
Resim 4.32 Almaşık Duvarlı Yapı (Göncüoğlu, 2008).

Yine eski fotoğraflara bakıldığında avlunun sağında bir de ahşap yapı görülmektedir. İM Mimarlık bu yapının 19.yy sonunda muvakkithaneye bitişik olarak avlu kapısı üzerine fevkani olarak yapıldığını, 1955'te de yangın sonucu yıktırıldığını söylemektedir (Anıtlar Kurulu Arşivi, 2008a).

Konyalı buradaki yapılardan, dört odalı ahşap müezzin ve kayyum meşruta odaları diye bahseder. Ona göre bu yapılar, 1848 (1265H) yılında yanmış bir daha yenilenmemiş, 1955 tarihinde cami tamir edilirken de kaldırılmış ve avlu duvarı da biraz içeri alınmıştır (Konyalı, 1976, Haskan 2001a).

Encümen Arşivlerinde cami müştemilatından olan kargir imam ve müezzin odalarının 1938 tarihinde benzin deposu olarak kullanıldığı, 1955'te de benzin istasyonunda oluşan yangında yandığı ve satışla vakfiyeden çıkarılarak 1956'da yolun genişletilmesi sebebiyle yıktırıldığı yazmaktadır. Ayrıca 1955'teki yangında avludaki ahşap muvakkithanenin kurtarıldığı belirtilmiştir (Encümen Arşivi, 1938, 1955, 1956).

Bazı kaynaklarda, kuzeybatı köşesindeki ve cami ile aynı zeminde fevkani olarak inşa edilmiş ahşap bir hünkâr kasrından bahsedilir. Buradaki alışılmışın dışında farklı bir yönde inşa edilen hünkâr kasrı olması, caminin kuzey ve batı cephelerinin deniz tarafına açılması ve özellikle külliye'nin deniz yoluyla kıyıya bağlantılı oluşuyla açıklanabilir (Bülbül, 2002).

Çizim 4.11 Mihrimah Sultan Külliye Birimleri, plan ve sağ yan görünüş

Resim 4.33 Almasıık Duvarlı Yapı ve ahşap fevkani yapı (Anıtlar Kurulu, 2008a)

Resim 4.34 Ahşap fevkani yapı (Ünlü ve diğ., 2003)

Camideki türbelerden daha sonra yapılanı, yine kesin olmamakla beraber Sadrazam Ethem Paşa (ö.1893)'ya ait olduğu düşünüldüğünden onun ölümünden sonra II. Abdülhamid döneminde (1842-1918) avlu sol kanadında yapıldığı söylenmektedir (Anıtlar Kurulu Arşivi, 2008a).

Son cemaat yerinde sağdaki mükebbirlik caminin yapıldığı dönemden olmayıp sonradan eklenmiştir (Konyalı, 1976).

Minarelerden sağ taraftakinin daha ince ve yüksek olması, devir farklılığı olduğu (Orman, 2005), sol minarenin ikinci etapta yapıldığı ya da bir devir yıkılarak sonra yeniden yapıldığı ihtimalini düşündürmektedir (Anıtlar Kurulu Arşivi, 2008).

Anıtlar kurulundaki İM Mimarlığın yazdığı rölöve raporunda sol minarenin daha kalın, basamak adedinin sağ minarede 99 olmasına karşın burada 100 adet, basamak ölçülerinin ise gayri muntazam olduğu ve bu minarenin sağ minareden tamamen farklı ve biraz acemice yapılmış olduğu bilgisi verilmektedir (Anıtlar Kurulu Arşivi, 2008).

Yakın tarihe kadar hamamın kadınlar kısmının önüne kadar uzanan cami avlu duvarı, meydan tanzim edilirken şimdiki yerine alınmıştır. Bu sayede meydana çıkan hamam eskiden Selman Ağa Sokağı üzerinde idi. Bu sokağın sağ köşesinde, Selman Ağa Camii karşısında, Selman Ağa'nın inşa ettirdiği bir çeşme bulunuyordu (URL-1, 2010).

Bu hamam 1994 yılında yıktırılmış ve içi tamamen değiştirilerek yerine bugün market olarak kullanılan yapı inşa edilmiştir (Orman, 2005).

Üsküdar İskele Meydanı'nın açılmasından önce yapılan gravürlerde caminin deniz tarafına yapışmış ahşap dükkân sıraları görülür. Beşiktaş'tan Üsküdar'a geçen deniz ulaşımının çıktığı yer olarak önemli bir ticari merkez olan Üsküdar İskele başındaki çarşının, 16. yy.da Mihrimah Sultan Hanı'nın buraya yapılmasıyla geliştiği söylenebilir (Kuban, 1994). Vaktiyle hamam da çok işlektir ve önündeki sıra dükkânlarla tam bir çarşı hamamı özelliği taşımaktadır (URL-1, 2010).

Resim 4.35 1980'lerde Üsküdar Meydanı'ndaki dükkânlar (Ünlü ve diğ., 2003)

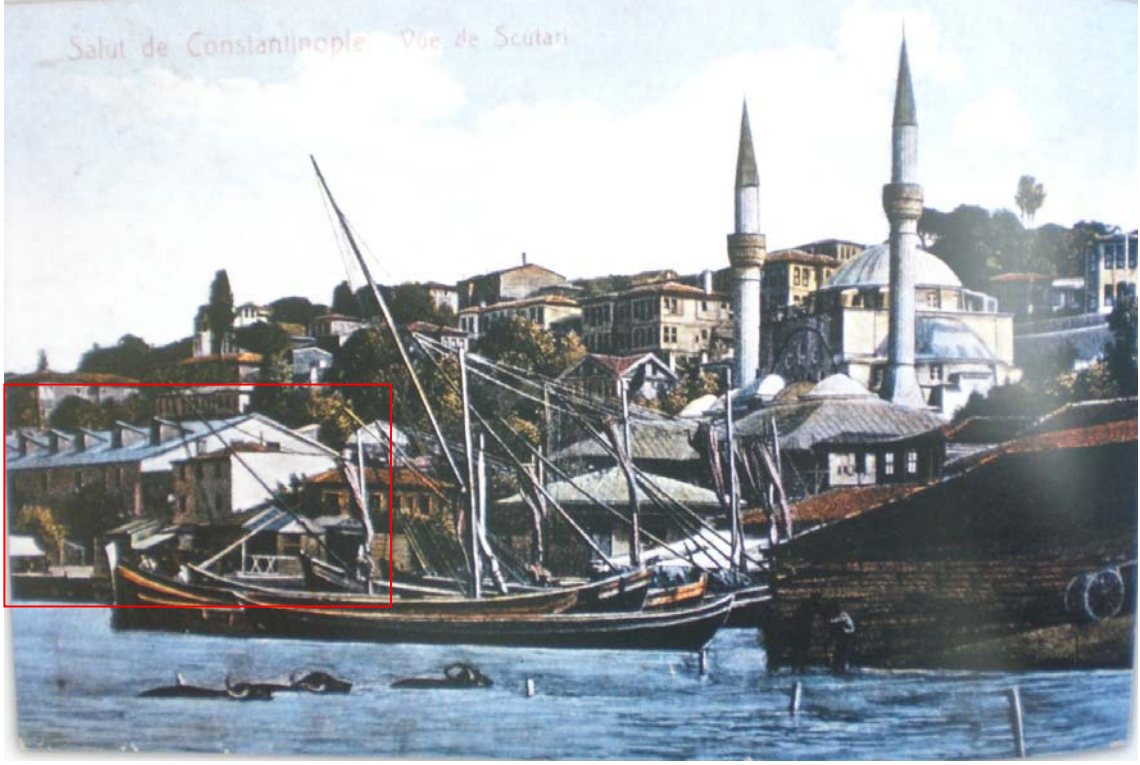
Resim 4.36 Üsküdar Meydan çarşısında yağ ve sirke fıçıları (Göncüoğlu, 2008)

Külliye'nin günümüze ulaşan yapılarından biri olan medrese uzun bir süre kadar özgün işleviyle yaşamıştır. Daha sonra bir dönem postane olarak kullanılan yapı, postanenin taşınmasıyla boş kalmış ve 1961 onarımıyla sağlık merkezi olarak işlevlendirilmiş, bu işleviyle günümüze kadar gelmiştir. Bu onarım sırasında yapının iç düzeninde değişiklikler yapılmış, avlunun üzeri kapatılmıştır. İskele bölümünden girişi sağlamak için de deniz tarafındaki istinat duvarına derslik kısmının yanına çıkan bir merdiven yapılmıştır (Orman, 2005).

Resim 4.37 Mihrimah Sultan Medresesi (Ünlü ve diğ., 2003)

Resim 4.38 Mihrimah Sultan Kervansarayı (Ünlü ve diğ., 2003)

Kurşunlu han olarak bilinen günümüze ulaşmamış yapı, konum olarak medresenin önünde, bugün otobüs duraklarının bulunduğu alanda inşa edilmiştir. İlk yapıldığında kervansaray olarak tasarlandığı düşünülen yapının, Sultan III. Selim döneminde (1789-1807) buğday deposu olarak yeniden düzenlendiği sanılmaktadır (Orman, 2005). Yapı 1920'li yıllarda harap olmuş ve bundan sonra ortadan kalkmıştır. Tam olarak hangi tarihte tamamen ortadan kalktığı kesin olarak bilinmemekle beraber 1930 tarihli Pervititch haritasında Kurşunlu Han yapı olarak, 1933 tarihli Pervititch haritasında ise kontur olarak gösterilmiştir. 1913 tarihli Alman Mavileri'nde de yapı olarak gösterilen han, yem ambarı olarak adlandırılmıştır.

Harita 4.4 Pervititch Haritası, 1930 Mihrimah Sultan Kervansarayı (Pervititch, 2001)

Harita 4.5 1913 tarihli Alman Mavileri haritasında Mihrimah Sultan Külliyesi (Dağdelen, 2006).

Resim 4.39 Mihrimah Sultan Kervansarayı (Encümen Arşivi, 1933b)

Resim 4.40 Mihrimah Sultan Kervansarayı (Ünlü, 2006)

Resim 4.41 1931’de Kervansaray binası yıkılırken (Göncüoğlu, 2008)

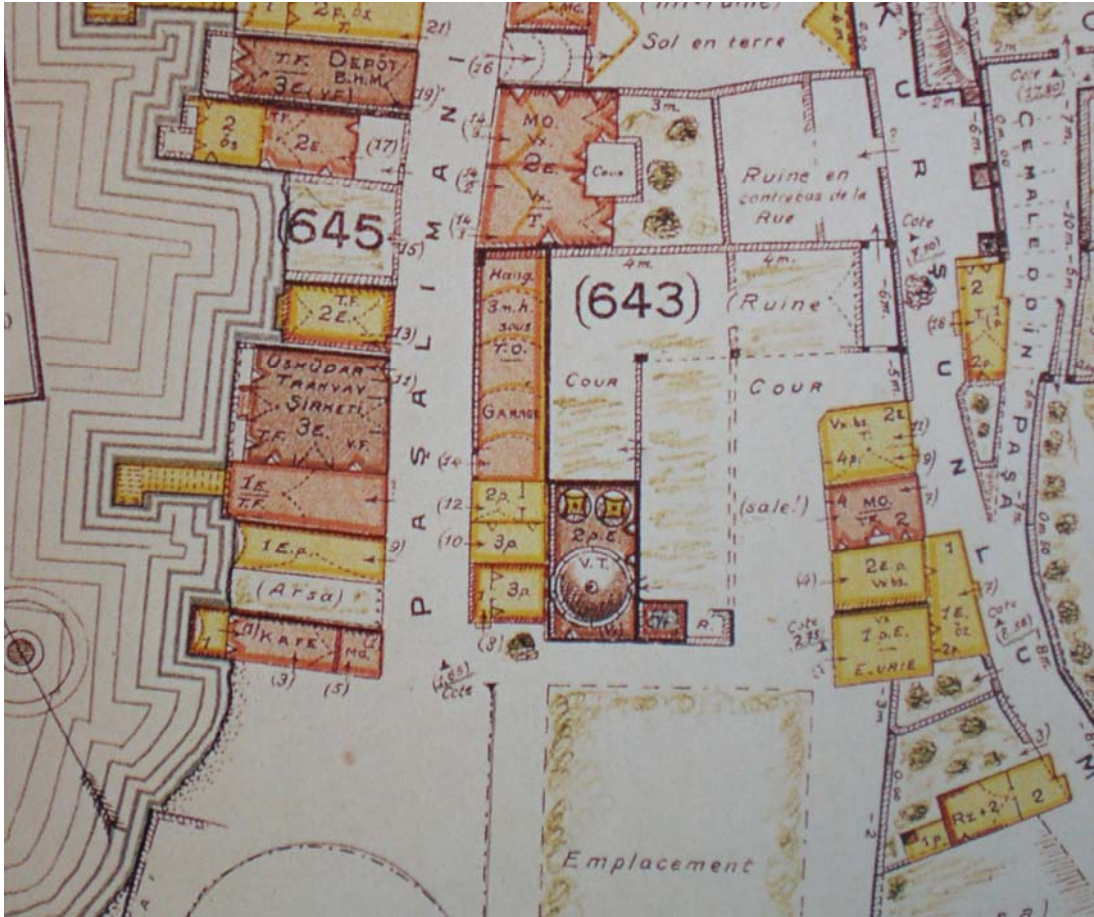
Resim 4.42 1931 yılında Kervansaray binası yıktırılırken (Göncüoğlu, 2008)

Külliyenin günümüze ulaşmayan bir diğer birimi de imaret yapısıdır. Yapıya dair bilinen, 1722 yılındaki yangında çevresindeki dükkânlarla birlikte yandığı ve bir daha kullanılmadığıdır. İmaretin konumu bilinmemekle beraber, yapının mimarisini anlatırken de bahsedildiği gibi çeşitli fikirler vardır. Kuran’a göre III. Ahmet Çeşmesi ile eski minibüs durakları arasındaki alanda bulunan (Orman, 2005) imaret, Konyalı’ya ve

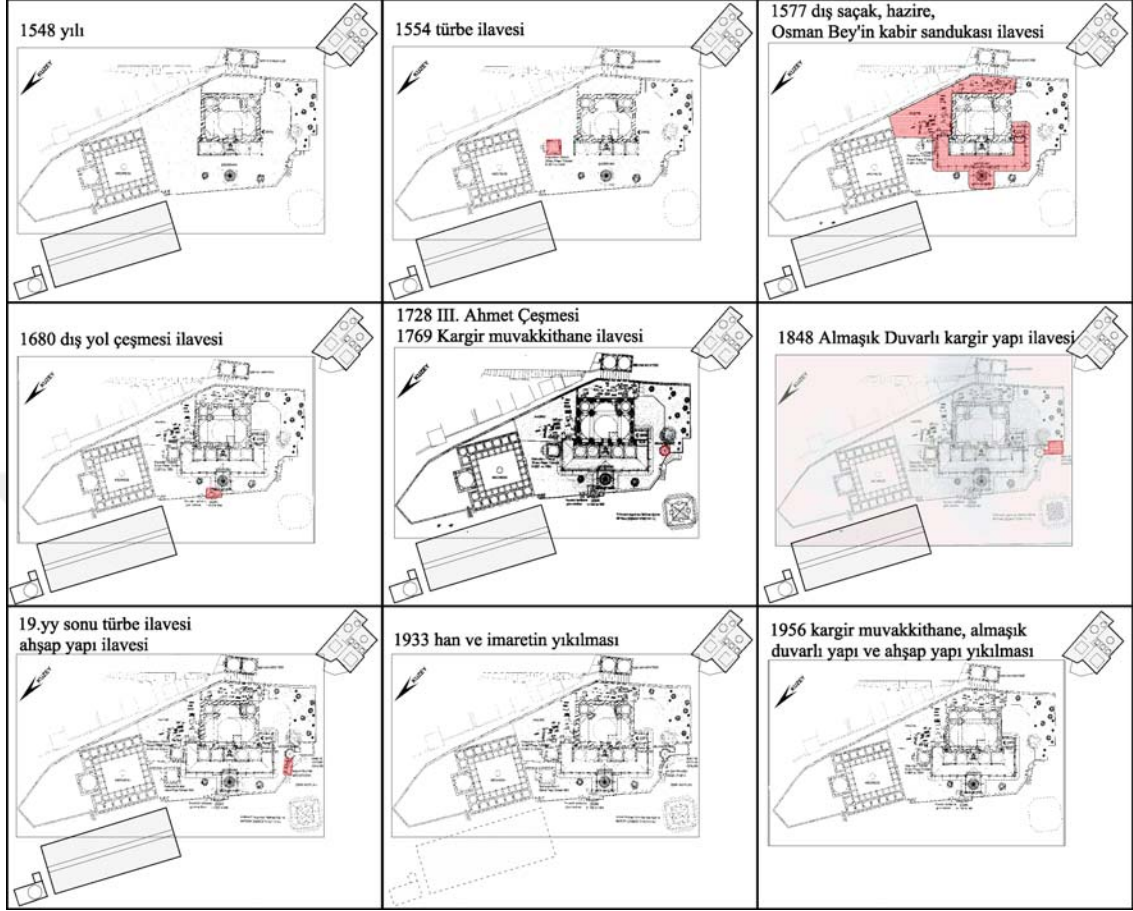

Haskan'a göre medresenin solunda, hanın yanında bir alanda yaklaşık olarak sonradan yapılan helâların yerindedir.

Pervititch paftalarında külliye'nin kuzey ucunda kurşunlu han olarak gösterilen yapının kuzeyinde dikdörtgen planlı, biri büyük, diğer ikisi küçük üç kubbe ile örtülü bir bina görülmektedir. 1933'da yol genişletilirken kaymakam İzzettin Çağpar tarafından yıktırılan bu yapının, plan özelliği açısından bir imaret yapısı olması mümkün görünmektedir (Orman, 2005). Bu yapının değirmen olduğuna dair görüşler (Orman, 2005) olsa da Encümen arşivlerinde 'vapur iskelesi karşısında' olduğu belirtilen Konyalı'nın bahsettiği yapının Pervititch haritasında görülen bu yapı olma olasılığı yüksektir.

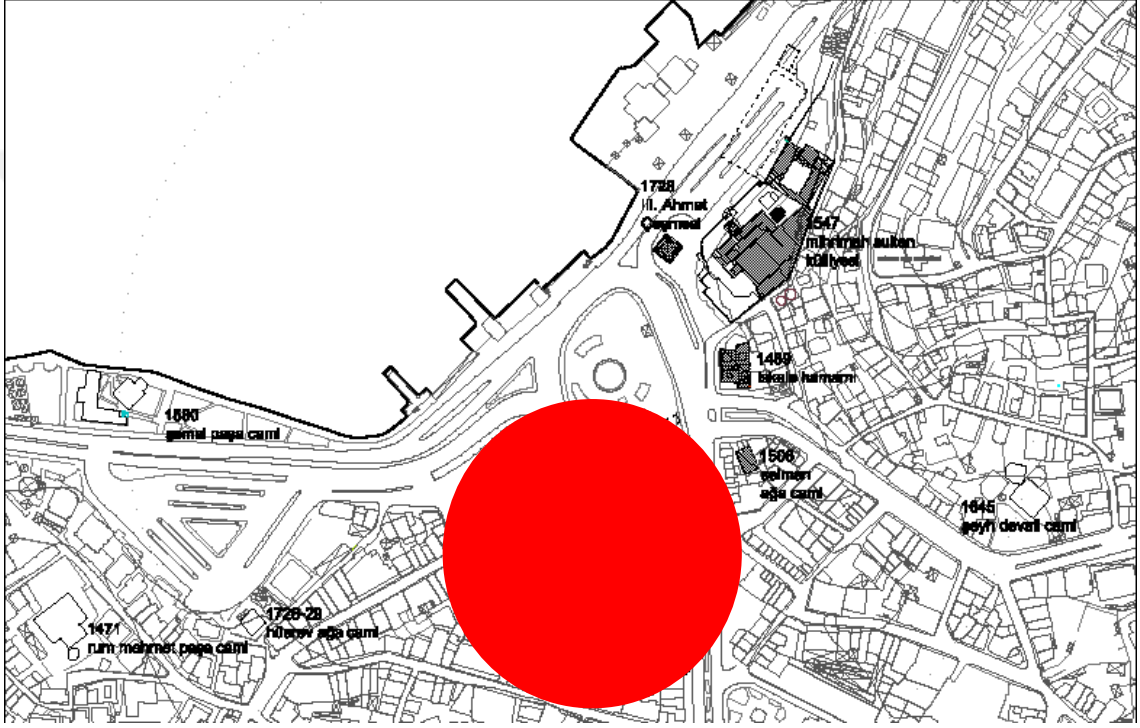
Harita 4.6 1933, Pervititch Haritası (Pervititch, 2001)

Çizim 4.12 Mihrimah Sultan Külliyesi Dönemsel Katmanlar

4.2.1.3. YENİ VALİDE SULTAN KÜLLİYESİ

1710 tarihli Yeni Valide Sultan Külliyesi, meydanın güney sınırını belirlemiş, Mihrimah Sultan Külliyesi'nden sonra meydana getirdiği farklı işlevleri ile hareketlilik sağlamış, meydanın yaşayan kimliğini pekiştirmiş, değişimi ile de meydanı değiştirmiştir.

Çizim 4.13 Yeni Valide Sultan Külliyesi

4.2.1.3.1. Tarihi

Üsküdar'da üç Valide Sultan Camii vardır. Eski Valide Sultan Cami olarak anılan birincisi 991 H. 1583 M. yılında Toptaşı'nda yapılan III. Murad'ın anası Nurbânû Sultan'ındır. İkincisi olan Orta Valide Sultan Cami, Sultan I. Ahmet'in karısı Mahpeyker Kösem Sultan'ın 1050 H. 1640 yılında yaptırdığı camidir. Üçüncüsü olan bu cami de 1122 H. 1710 M. yılında Sultan III. Ahmet'in anası Gülnoş Emetullah Sultan* adına yaptırılmıştır ve yapılaş tarihine göre Yeni Valide Sultan Camii adı ile

* Gülnoş Emetullah Valide Sultan: Hadikat-ül-Cevâmi'nin 'Gülsüm Emetullah', Sicill-i Osmânî'nin 'Gülnüş Emetullah' olarak adlandırdığı Emetullah Sultan, Sultan IV. Mehmed'in Baş Hasekisi, Sultan II. Mustafa ve Sultan III. Ahmed'in annesidir. H. 1106, M. 1694 yılında İkinci Mustafa'nın tahta çıkmasıyla Valide Sultan olmuştur.

anılır (Konyalı, 1976). Mimarı, Lâle Devri baş mimarı Kayserili Mehmet Ağa'dır (Haskan 2001a).

5 Nisan 1940 (1342 H.) tarihinde İstanbul'daki cami ve mescidleri sınıflandıran defterde bu cami birinci sınıf camiler arasında 3 numarada Cedid Valide Cami adı ile yer alır. Hadikat-ül Cevâmi'nin 'Cami-i Valide-i Cedid' şeklinde gösterdiği cami için yine Vakıflar İdaresinin bir defterinde "Vâlide-i Cedid, Üsküdar Cadde-i kebîr Asâr-ı atîkadandır." diye yazar (Konyalı, 1976).

Caminin yapılış tarihiyle ilgili Fındıklı Mehmet Ağa'nın Nusretname adlı eserinde, açılan temele ilk harcın konulma tarihi Şaban'ın 23. Çarşamba günü (7 Kasım 1708), iki buçuk yıl süren inşaatın açılış merasimi tarihi de 15 Muharrem 1123 (4 Mart 1711) olarak yazmaktadır (Haskan 2001a).

Caminin kible Kapısının üstündeki şair Taib*'in ta'lik ile on iki satır halinde ve her satırda dört mısra olmak üzere kırk sekiz mısralı olmak üzere yazdığı manzumeden, caminin inşasına 1708 M. (1120 H.) yılında başladığı ve 1122 H. 1710 M. yılında tamamlandığı anlaşılmaktadır.**

H. 1127, M. 1715 yılında oğlu Sultan Üçüncü Ahmed ile beraber gittiği Edirne'de yetmiş yaşlarında vefat etmiştir. Naşı araba ile İstanbul'a getirilerek Üsküdar'da yaptırdığı bu Yeni Valide Camii'ndeki türbesine gömülmüştür (Konyalı, 1976).

Gülnûş Emetullah Sultan'ın bundan başka, İstanbul'da ve başka yerlerde birçok hayır, irfan ve sosyal yardım müesseseleri de vardır. Bunlar başkadınlığı zamanında yapılan Mekke'de, Haseki İmareti ve müştemilâtı, Galata Perşembe Pazarı'nda, Osmanlı Bankası arkasında, 1958'deki imar hareketi sırasında yıktırılan Yeni Camii, Arap Camii avlusundaki şadırvan, hac yolunda, çeşmeler, köprüler ve sebillerdir (Konyalı, 1976, Haskan 2001a). En büyük eseri, Üsküdar'daki Yeni Valide külliyesidir.

* "Ahmet Tâib Efendi: Caminin uzun kitabesini yazan şair, edib ve tarihçi, Süleymaniye rûznamecisi Osman Efendi'nin oğludur. Müderris olmuş ve Mısır Mollası bulunduğu sırada 2 Ramazan 1136 (25 Mayıs 1724)'de vefat etmiştir. Dilini tutmadığı için Mısır Valisi tarafından zehirlendiği söylenir. Edip ve alim idi. Kendisinden sonra gelen oğulları ve ahfadı Osmanzadeler diye anılmıştır." (Haskan, M. N., *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, Cild 1, Üsküdar Belediyesi Yayınları, İstanbul, s. 388)

** Yeni Valide Camimin bütün Celif yazıları ile, türbenin eteğindeki sülüs celisi, Âyet-el-kürsî, Damad İbrahim Paşanın Dar-ül-hadisinin Celi ve Ta'lik kitabelerini, sebile bitişik olan çeşmenin Ta'lik yazısını, Bursa'lı Hattat Mehmed Efendi yazmıştır. Babası Mustafa Efendi de hattat idi. Kendisi Sülüs ve Celi yazıda, tezhibcilikte üstad idi. Bekârdı. İstanbul'da Nakkaşlar kalhanesinde ve Saka Çeşmesindeki Valide Hanı yakınında bir hücrede otururdu. H. 1153, M. 1740 yılında ölmüştür. Topkapı Sarayında da yazı hocası idi (Konyalı, 1976a syf.388-391).

İmzası 'Ketebe Mehmed Burusevi şeklinde olan kitabe yazarı Mehmed Efendi, Bursalı olup Mustafa Efendi'nin oğludur. Hezarfen ve tezhip ustasıdır. Sülüs ve Nesih hattı, Kürtzâde İbrahim Efendi'den öğrendi ve icazet aldı.

Sonra İstanbul'a geldiğinde meşhur Hattat Osman Efendi'den yazı dersleri aldı ve Saray-ı Hümayun'da hat öğretmeni oldu. Üsküdar'da Valide Sultan Camii celi yazılan ve yanındaki türbenin iç kuşak ayeti onundur. Ayrıca Damat İbrahim Paşa'nın, Şehzade başındaki Dar-ül-hadisinin celi ve ta'lik hatları, sebiline bitişik çeşmenin kemeri içindeki ta'lik kitabesi bunlarıdır.

Yeni Valide Camii, Sultan III. Ahmet'in, Osmanlı İmparatorluğunun kaybettiği kuvvetli ve ihtişamlı devrini tekrar kazanması için batının teknik ve medeniyetiyle, Sinan devrinin mimarisini, çiniciliğini, taş ve ahşap işçiliğini ve güzel sanatların her çeşidini birleştirip kalkındırma çabasının görüldüğü önemli eserlerdendir (Konyalı, 1976). Bir anlamda bu cami, mimari teknikleri dışında bize Üsküdar'ın Batı modernleşmesiyle ilişki içinde meydanın da nasıl dönüştüğüne dair fikir vermektedir.

Üsküdar'da Gülfem Hatun Mahallesi'nde çarşı içindeki Yeni Valide Camii, Hâkimiyet-i Milliye Caddesi, Balaban Caddesi ve İmam Nasır Sokağı ile çevrili geniş bir alanı kaplar. Üsküdar İskele Meydanı'nın güney kenarındaki cami, III. Mehmet devrinin karakteristik bir mimarlık eseridir (Hatipoğlu, 1973).

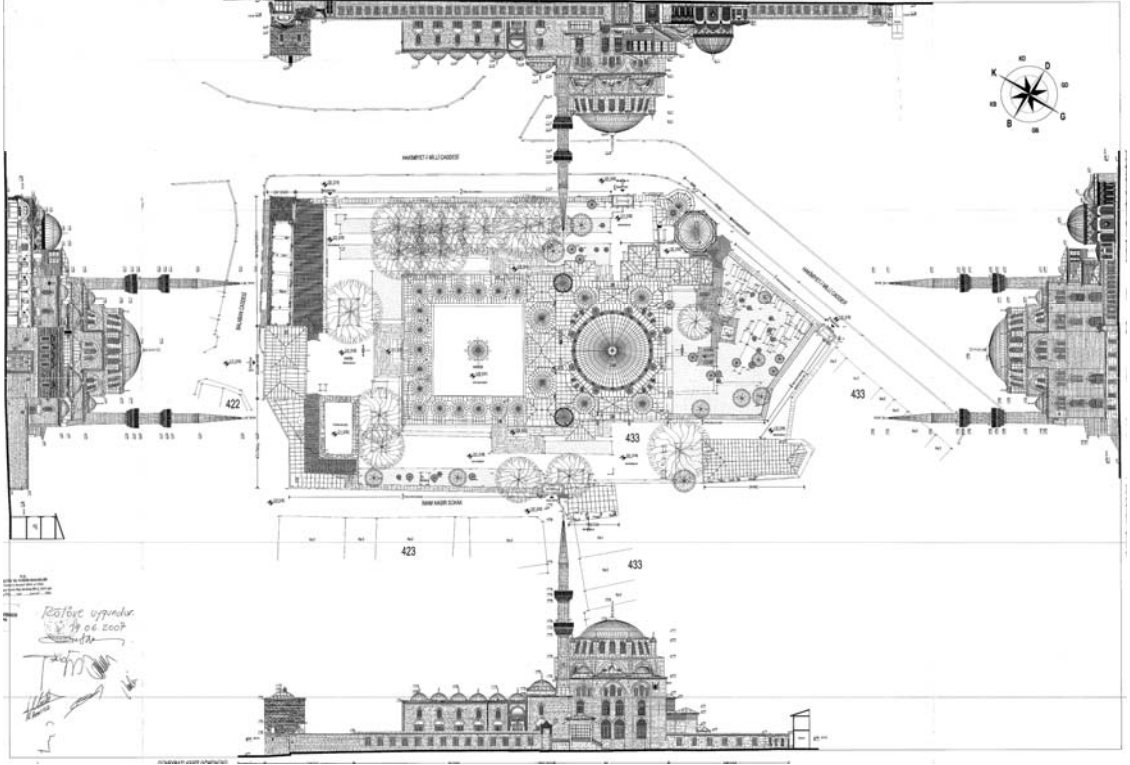
4.2.1.3.2. Mimari Özellikleri

Külliye, cami, hünkâr mahfili, çeşme, sebil, türbe, muvakkithane, mektep, imaret, şadırvan, havuz, su deposu, çarşı, bedesten, meşruta evleri ve mahyacı odasından oluşmaktadır (Konyalı, 1976, Haskan 2001a).

Ayasofya Camii civarında ve Babı Hümayun önündeki muhteşem» Sultan III. Ahmet sebil ve çeşmesinin ta'lik hatları da onundur. Başka yerlerde de yazılmış kitabeleri vardır. Mehmet Efendi, bekâr olduğu zaman Topkapı Sarayı içindeki Nakkaşhane'de ve sonra Saka Çeşmesi'nde, Valide Hanı civarında bir hücrede oturuyordu. 'Mürşid-i hatt' terkinin delâlet ettiği 1153 Rebtyülevvelinde (Haziran 1740) vefat etti (Haskan 2001a).

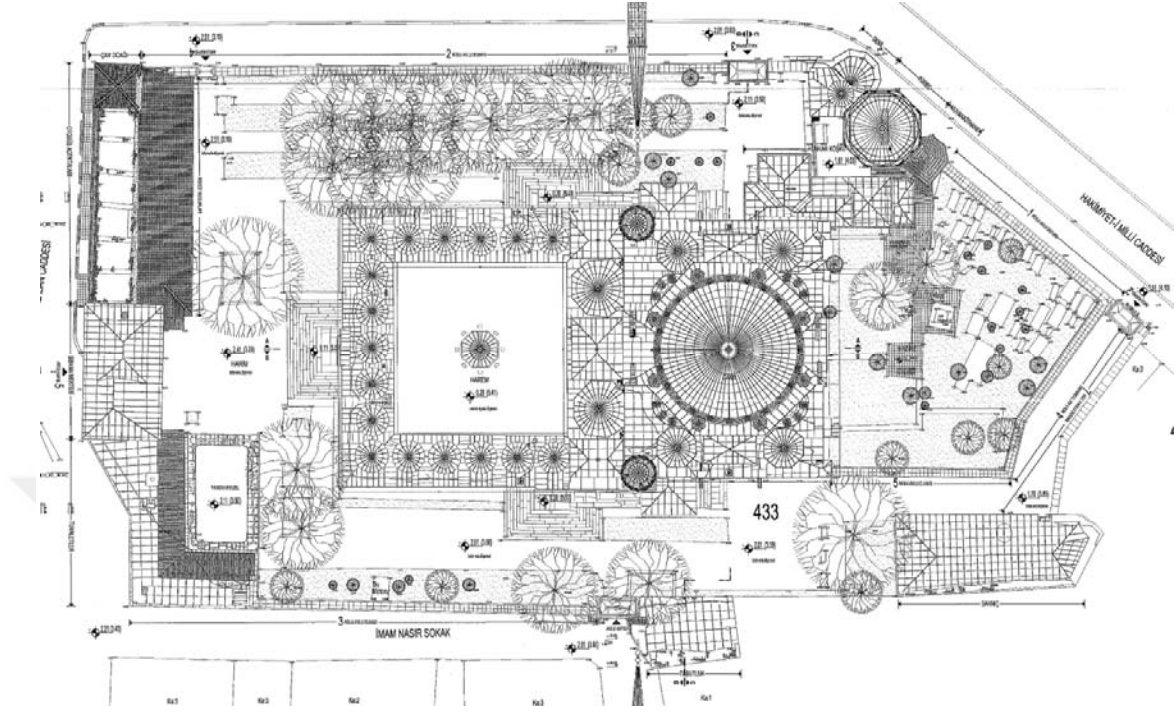

Çizim 4.14 Yeni Valide Sultan Külliyesi Vaziyet planı ve silüetler (Anıtlar Kurulu Arşivi, 2007a)

Resim 4.43 Yeni Valide Cami (URL-1, 2010)

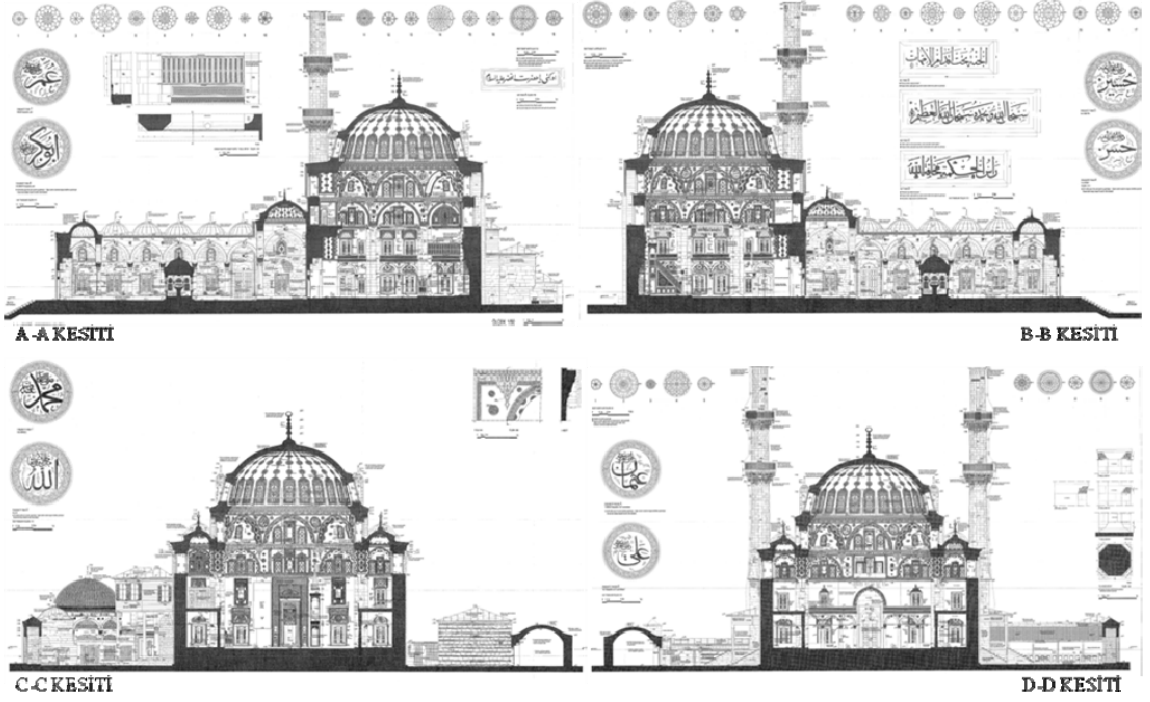

Çizim 4.15 Yeni Valide Sultan Külliyesi çatı planı (Anıtlar Kurulu Arşivi, 2007a)

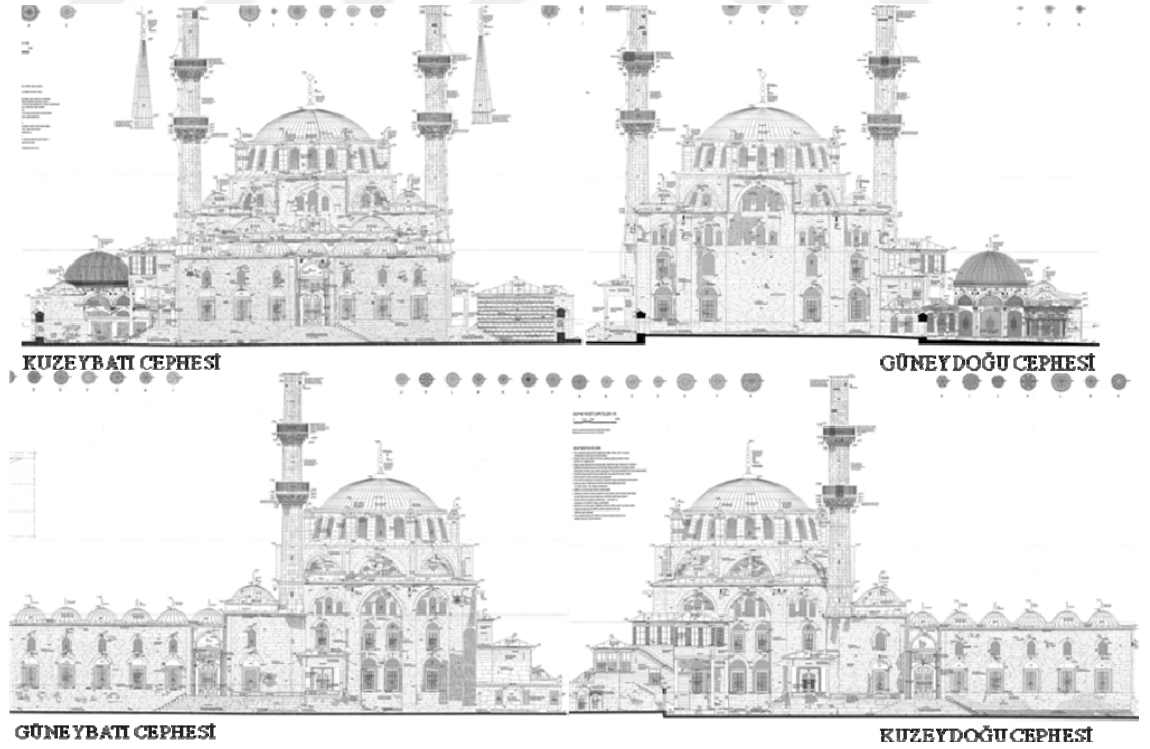
Külliye birimleri cami ortada olmak üzere; doğuda camiye bitişik olan ahşap hünkâr mahfili ve dış avlunun doğu kısmı nihayetinde çeşme, sebil, türbe ve muvakkithane, güneyde hazire, sarnıç, batıda tabutluk, kuzeyde ise yangın havuzu, sübyan mektebi, dükkânlar ve aradan geçen sokakta ayrılan imaret yerleştirilmiştir (Hatipoğlu, 1973).

Cami beş kapılı büyük bir dış avlu içindedir. Hâkimiyet-i Milliye Caddesi'ne açılan çarşı tarafında bulunan kapı 'Çarşı Kapısı', doğuda eski Bit Pazarı kapısının karşısındaki ikinci kapı, 'Bat Pazarı kapısı' veya 'Sebil veya Hünkâr Kapısı', Arasta Çarşısı'na açılan taraftaki 'Arasta veya Bedesten Kapısı', Balaban Caddesi tarafındaki dördüncü kapı, 'Balaban Kapısı, Cümle Kapısı, İmaret Kapısı veya Mektep Kapısı' batıdaki beşinci kapı ise, burada bulunan ve yakın zamana kadar duran bu değirmenin taşlarından, Geredeli Mescidi'nden ve İmam Nasır'ın yaptırmış olduğu bir çeşmeden dolayı 'Uncular Kapısı, Değirmen Kapısı, Mescit Kapısı, İmam Kapısı' isimleriyle anılır (Haskan 2001a).

Çizim 4.16 Yeni Valide Sultan Külliyesi kesitler (Anıtlar Kurulu Arşivi, 2007a)

Çizim 4.17 Yeni Valide Sultan Külliyesi Cepheler (Anıtlar Kurulu Arşivi, 2007a)

Kuzeydeki büyük portal, dıştan dikdörtgen bir çerçeveye alınmış yuvarlak kemerli bir kapı ile tonozlu bir dehlizden meydana gelir ve üst kısmında tuğla ve taşla yapılmış bir sübyan mektebi ile altında mahya odası vardır (Konyalı, 1976). Diğer dört kapı ise üzerleri tonozlu küçük ve daha basittir.

Dış avlu kapılarının üzerinde kitabe yoktur. Kesme taş avlu duvarının üzerinde klâsik topuzlu demir parmaklıklı pencereler bulunmaktadır. Duvarın üzeri, avlu kapılarında olduğu gibi, harpuştalıdır (Haskan 2001a).

Avlunun dışarı açılan bu beş kapısının konumları ve açıldıkları yerler, külliye ve avlunun meydan içindeki konumu da dikkate alınarak incelenmelidir. Geçiş ve yaya ulaşımı bir kenara bırakıldığında ikincil bir meydan olma özelliği taşıyan cami avlusunun meydanla birebir ilişkilmesi açısından avlu kapıları ayrı bir önem taşımaktadır.

Avlu kuzeyde, doğuda ve batıda geniş olup, güneyde hazireyi içine alan duvarla sınırlandırılmış kısımdan sonra dar bir sokak haline gelir. Kuzeydeki büyük portalın sağ tarafında helâlar mevcuttur. İki kapısından biri sonradan kapatılmıştır (Haskan 2001a). Sol tarafında ise bir saçak altında tamir sırasında yapılan 34 musluklu abdest yeri vardır (Hatipoğlu, 1973). Buranın dokuz ahşap sütunun taşıdığı üzeri kiremit örtülü ahşap bir gölgeliği bulunmaktadır.

Yine portalın yanına sonradan büyük yangın su havuzu yapılmıştır. Havuzun, mektep kapısı tarafında bir, diğer yanda iki olmak üzere üç çeşmesi bulunmaktadır. Kemerli olan bu çeşmelerde kitabe yoktur. Havuz kesme taş ve tuğla hatıllı olarak yapılmıştır. Şimdi terk edilmiş harap bir haldedir (Konyalı, 1976, Haskan 2001a).

Avluda Arasta çarşısına açılan kapının sol tarafında Mehmet Ağa'nın 1282 (1865-66) tarihinde yaptırdığı kapağında kitabesi bulunan büyük mermer bir tekne vardır (Konyalı, 1976, Haskan 2001a). Ayrıca son cemaat yerinin sağında da üstündeki kitabeden 1275 H. 1858 M. yılında Züleyha Hanım tarafından yaptırıldığını anladığımız bir su teknesi bulunur (Konyalı, 1976).

Hâkimiyet-i Milliye Caddesi tarafındaki Çarşı kapısının karşısında da kirpi saçaklı, tonoz çatılı büyük bir su deposu mevcuttur. Burada 1121/1709 yılında Ahmet'in annesi Gülnuş Emetullah Sultan adına toplatılan Validebağı'nda Sultan Aziz'in köşkü önünden

çıkan Gülnuş Valide Yeni Camii Suyu depolanmaktadır. Kesme taş ve tuğla hatıllı olarak yapılan bu su deposundan büyük havuza, çeşmelere, abdest musluklarına, şadırvan ve sebile su gitmektedir. Bu haznenin önünde, 1141 (1728-29) tarihli Fatma Sultan ve Hacı Beşir Ağa çeşmelerinin kitabeleri bulunmaktadır (Haskan 2001a).

Kuzeydeki abdest mahallinin arkasında, avlunun dışında Balaban Caddesi üzerinde, imaretin karşısında camiye Arasta Çarşısı ile beraber akar olarak yapılmış yedi dükkân bulunmaktadır. Tonoz çatılı ve çatı örtüsü iki sıra saçakla nihayetlenmiş dükkânlar, vaktiyle kahve, lokanta, demirci vs. olarak kullanılmaktadır. Bugün oldukça harap vaziyette bulunan bu dükkânlarda kullanılan malzeme taş ve tuğladır.

Şadırvan avlusu (iç avlu)

Düz bir sahada ve sel yataklarının ortasında yaptırıldığı için iç avlu ve cami dış avludan daha yüksek seviyede inşa edilmiştir. Bu iç avluya iki yanlarında ve bir de cümle kapısı tarafında olmak üzere üç taraftan onar mermer basamaklı merdivenle çıkılan kapılardan girilir. Bu kapılar mermerden yapılmış olup, yuvarlak kemerli ve kitabelidir. Üzerlerinde Hezarfen Mehmet Efendi'nin* hattı ile yazılmış ayetler bulunmaktadır. Kuzey kapısının da kelime-i şahadet yazılıdır ve sol tarafındaki kapı üzerinde de imzası vardır.

İç avlunun etrafını 14 mermer sütunun taşıdığı 17 kubbeli bir revak ile çevrilmiştir. Sivri kemerli olan revaklar, istalaktitli sütun başlıklarını taşıyan mermer sütunlara dayanmaktadır. Revakların üzerinde yine istalaktit frizi uzanır ve kemer aralarında itinalı şekilde işlenmiş rozetler vardır (Hatipoğlu, 1973). Zemini mermer kaplı olan avlunun her cephesinde alt üst altışar pencere olmak üzere 36 pencere vardır. Bunlar klâsik demir parmaklıklı ve içten tahta kapalıdır. Bu pencereler caminin ve dolayısıyla avlunun meydan ile ilişkilendirilmesi, bir açıdan meydana katkıda bulunarak onu zenginleştirmesi, diğer bir açıdan da ikincil ve daha kapalı bir meydan olarak işlevini yerine getirmesi açısından ayrıca önemlidir.

---

* Hezarfen Mehmed Efendi: Babası Mustafa Efendidir. Yazıların çeşitlerin de, tezhipte, katı'lıkda çok muvaffak olduğu için kendisine hezar-ı fen denilmiştir. Yazı hocası kürdzade İbrahim efendidir. Saray hocası idi. Yeni Valide Camii'nin celi yazıları onundur. 1153 H. 1740 M. yılında ölmüştür. Hat ve Haftâtan Sahife: 143. Tuhfe-i Hattatin Sahife: 456.

Avlunun ortasında mermerden, sekiz yüzlü bir şadırvan yer alır. Her yüzün köşelerinde aralarına pirinç şebekeler yerleştirilmiş mermer sütunlar vardır. Sütunları birbirine bağlayan kemer altına, mermer oyma şebekeler konmuştur. Dört yüzünde, kuşların su içmesi için küçük mermer yalaklar bulunmaktadır. Tepesinde alem bulunan kubbesi, mermer istalaktitli bir kasnağa oturtulmuştur. İstalaktit şekilleri türbe ve çeşmesindeki aynısıdır. Kemerleri arasına, çeşmesindeki gibi, vazoda içinde çiçek kabartmaları yapılmıştır.

Şadırvanın kemerleri ile istalaktitli silme arasında ve her yüzünde iki mısra olmak üzere 1123 (1711) tarihli, Şair Osmanzâde Taip Ahmet Efendi'nin kitabesi yer almaktadır (Haskan 2001a).

Şadırvanın içindeki bir maksem, suyun akışını tanzim etmektedir.

Caminin duvarlarına dört kuş evi yapılmıştır. Cami cephesinin musalla taşı tarafına bakan sağ tarafındaki, üstteki konsollar üzerine dışa taşmalı olarak yapılmış, üç kubbeli ve iki minareli zarif bir taş işçiliği eseridir.

Diğer üçü ise, iç avlunun, Balaban veya Mektep kapısına bakan duvarındadır. Sol taraftaki birincisinin bir benzeridir. Sağ taraftakiler daha basit olup altta duran sadece iki gözden ibarettir (Haskan 2001a).

Son cemaat yeri

İç avludan geçilen son cemaat yerini dört sütunun taşıdığı beş kubbeli bir revak örter. Bu kubbelerin ikisi yuvarlak, ortadaki ile iki yanlardaki daha basıkça beşik kubbedir. Caminin bütün sütun başlıkları istalaktitlidir. Kubbe içleri kalem işi nakışlarla bezenmiştir. Kapının sağ tarafındaki bir kitabede caminin, Vakıflar Müdürlüğü tarafından 1940'ta tamir ettirildiği yazılıdır.

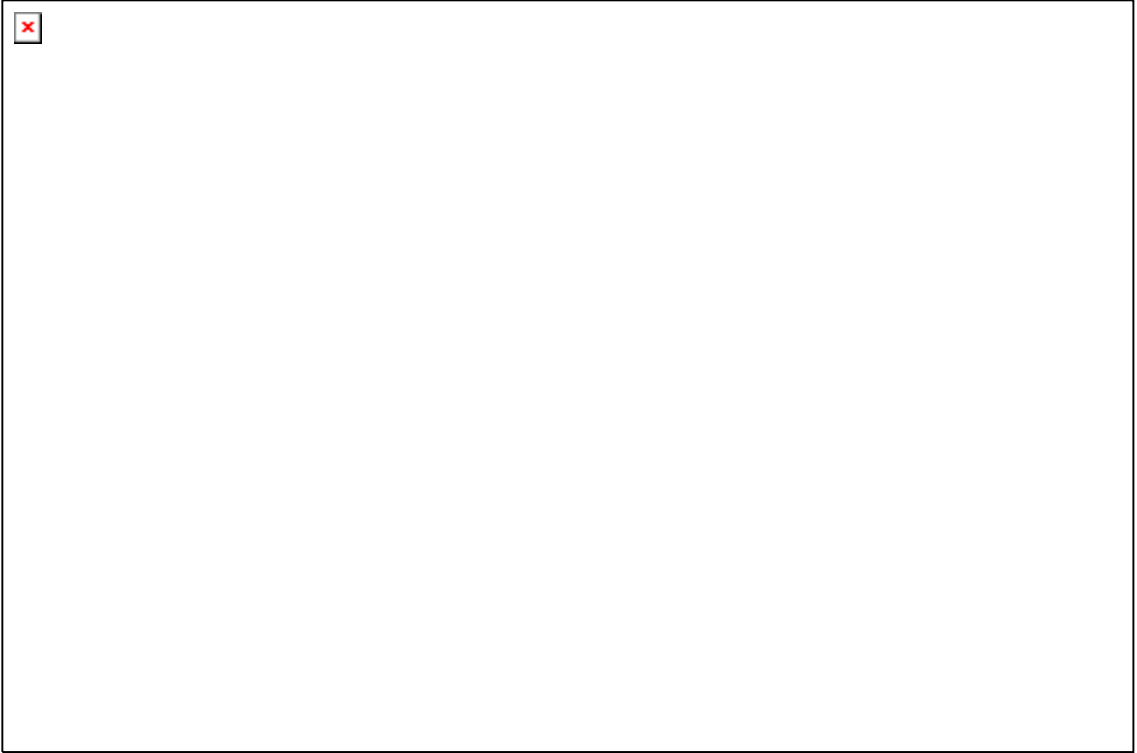
Son cemaat yerinde istalaktitli iki mihrap alt ve üstte dörder pencere ve iki yanda minare kapıları bulunmaktadır. Sağında kesme taş konsollar üzerine oturtulmuş, mermer şebeke korkuluklu bir mükebbirlik vardır.

Caminin sol köşesinde ise küçük bir oda vardır. Kapısının üstünde ta'lik ilk bir kitabe yazılmıştır. Kitabenin altında ve kapı kenarlarında birer iri sümbül nakış vardır (Konyalı, 1976).

Mermer taş işçiliğinin görkemli bir örneği olan caminin cümle kapısının ve yuvarlak kemeri üzerindeki Şair Taib'in kitabesinin etrafını, eşlerine türbe, çeşme, şadırvan ve iç avludaki revaklar üzerinde de rastladığımız istalaktitler sarar. Kapının istalaktitlerinin damla halindeki her süsünün önünde yuvarlak kabartmalar vardır. Bunlarda hiçbiri diğerine benzemeyen yüz on altı defa tekrarlanmış yıldızlı hendesi şekiller ve Mühr-ü Süleymanlar vardır (Konyalı, 1976, Haskan 2001a). Caminin bu cümle kapısından başka merdivenlerle çıkılan ayetli iki yan kapısı daha vardır.

Cami

Cami, klasik devir camilerini yaşatan bir görünüşle kare bir plan üzerine yapılmıştır. Ana sahnin tek ve büyük bir kubbe ile örtülüdür. Kubbeyi 8 paye taşır. Payelerin dördü serbest dördü de ikişer ikişer kuzey ve güney duvarlarına raptedilmiştir. Yanlarda dört yarım kubbe ana kubbeyi desteklemektedir (Şeyhsuvaroglu, 2005).

Çizim 4.18 Yeni Valide Sultan Külliyesi mahfil katı planı (Anıtlar Kurulu Arşivi, 2007a)

Dört fil ayağına üzerinde yükselen kubbe biraz basıktır. Yukarıya doğru daralan yuvarlak kasnağın üzerine oturan kubbe, dışarıdan kasnağın devamı gibi gözükmekte, içerde ise kubbe-kasnak arası kesinti tamamen ortadan kalkmaktadır. Dolayısıyla

kasnak üzerindeki 24 pencere kubbenin alt kesimine açılmış gibi görünmektedir. Kasnaktan kubbeye geçiş pandantiflerle olur (Hatipoğlu, 1973).

Kubbe kasnağının dış kenarına, üzerleri kurşun kaplı ve alemli sekiz ağırlık kulesi yapılmıştır.

Caminin iki yanında kible duvarına kadar uzanan mahfiller, altışar istalaktit başlıklı mermer sütun üzerine oturtulmuştur. Mermer şebeke kenarlı korkuluklu yan mahfillerin üzeri kubbemsi tonozla örtülmüştür. Alt kattaki yan sahınların üzeri ise düz örtü ile örtülüdür (Şeyhsuvaroglu, 2005, Hatipoğlu, 1973).

Hünkâr mahfili doğu galeride, altın yaldızlı parmaklıklarla ayrılmış bir kısımdır. Üst galeriden tahta perde ile ayrılmış olan mahfile, caminin doğu cephesine bitişik olarak yapılmış ahşap Hünkâr kasrından girilir. İçeride, tezyini yaldızlı çerçeve ile çevrili olan ve üstünde bir yazı frizi bulunan mihrap vardır (Hatipoğlu, 1973).

Giriş kısmının üzerinde de müezzin mahfili yer alır.

Cami süslemesinde çini ve mermer kullanılmıştır. Açık yeşil zemin üzerine koyu mavi göbekli çiniler, Tekfur Sarayı'nda yapılmıştır (Şeyhsuvaroglu, 2005).

Kubbenin içinde, kemerlerde ve pencere üzerlerinde yer alan kalem işleri, sonradan orijinaline salık kalınarak yenilenmiştir (Hatipoğlu, 1973).

Mermer mihrap ve minber, Türk taş işçiliğinin güzel örneklerindedir. Bilhassa mihrap üstüne işlenen şekiller dikkat çekicidir.

Mermerden olan mihrap, istalaktitli bir kabartma dekorla sonlanan bir nişten meydana gelir. Mihrabın etrafında geniş bordur çinileri vardır. Mihrabın önünde ikisi büyük dört şamdanı vardır.

Yine mermerden yapılmış olan minber kabartmaları, nakışları, çiçekleri ile hacimli bir eserdir. Kapısının üstünde istalaktit ve rumî dolgulu bir friz bulunur. Taht kısmının üstüne gayet iri bir külâh oturtulmuştur. Korkuluklar mermer şebekelidir. Mihrabın soluna Kâbe-i Munzama örtüsünden bir parça asılmıştır. Mabet Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından mimarîsi ve süsleri asıllarına uygun bir şekilde tamir edilmiştir (Konyalı, 1976).

Caminin pencereleri Tophane'li Ahmet'in yaptığı alçı çerçevesindedir (Konyalı, 1976).

Caminin iki yanında çifte şerefeli iki minaresi vardır. Kesme taştan yapılan minarenin mermer şerefe korkulukları şebekelidir. Şerefe altlarından iri istalaktitler sarkar. Elli metre yüksekliğinde olan minarelerin külahları kurşun kaplı olup üzerlerinde alemleri vardır (Konyalı, 1976, Haskan 2001a).

Camide yapı taşı olarak kullanılan düzgün küfeki kesme taş, genellikle Bakırköy civarındaki tarihi taş ocaklarından çıkarılmıştır. Edirne Bostancıbaşısına gönderilen 1120/1708 tarihli bir hükümden ise taşların bir kısmının Marmara adresinden çıkarılarak cami yapımı için İstanbul'a getirildiğini öğrenilmektedir (Hatipoğlu, 1973).

Tonoz ve kubbelerde tuğla kullanılmış, üzeri kurşunla kaplanmıştır. Kemer, söve, sütun başlığı gibi unsurlarda ise mermer malzeme kullanılmıştır.

Emetullah Valide Sultan Türbesi

Edirne'de vefat etmiş olan Gülnuş Emetullah Sultan'ın cenazesi İstanbul'a getirilerek cami yanındaki türbesine defnedilmiştir.

Bu türbe, Yeni Valide Camii'nin dış avlusunun meydana bakan doğu kısmının sonunda solunda muvakkithane ve sağında sebil olmak üzere ikisinin arasında inşa edilmiştir.

İlâhî rahmetten faydalanmak için türbenin üstü, Bursa'daki Sultan II. Murad'ın türbesi gibi açık olup, demir parmaklıklar ve tellerle kapatılmış bir kafes halindedir.

Türbe, sekiz köşeli ve sekiz mermer sütunludur. Köşelerde, sivri kemerleri taşıyan mermer sütunların başlıkları istalaktitlidir. Türbenin her yüzü iki kısma ayrılmıştır ve iki kısım da tunç şebekelidir (Konyalı, 1976, Hatipoğlu, 1973).

Türbenin kubbe eteğinin içi ve dışı zengin istalaktitler, zambaklar, yapraklar, nebatî ve hendesî şekillerle süslenmiştir.

Türbede sadece Gülnuş Emetullah Sultan'ın iki taşı kapsayan mezarı bulunmaktadır. Türbeye heybet ve ihtişam veren Valide Sultan'ın mezar taşları, devrinin yazı, nakış ve taşçılık işlerinin yüksek eserler olup günümüze kadar gelmişlerdir. Bu taşlarının yukarılarında tavuskuyruğu şeklinde mihrapçıklar, istalaktitler ve kabartmalar vardır. Başucundaki taş 18. yüzyıl mezar taşları üslûbundadır. Mezar taşlarında kırmızı, yeşil, mavi ve altın renkleri, kitabenin zemininde de şarabî rengi kullanılmıştır (Konyalı, 1976)

Hazire

Caminin güneydoğusunda türbe ile Çarşı Kapısı arasında, iç avlu duvarı ile ayrılmış hazire bulunmaktadır. Buradaki mezar taşları; yazıları, nakışları, serpuşları, taçları, duvakları itibarıyla oldukça önemlidir.*

Muvakkithane

Türbenin solunda hazirenin sağında muvakkithane binası vardır. Üç yüzlü ve üç pencere olan bu küçük yapının ahşap çatısı kiremit örtülüdür. Mermer söveli, kemerli kapısı üzerine iki satır halinde bir ayet-i kerime yazılmıştır.

İçeride saatler bulunur, burada namaz vakitleri ayarlanırdı. Üsküdar'ın birçok camileri namaz vakitlerini buradan öğrenirdi (Haskan 2001a).

Sebil (1121/1709)

Türbenin sağ tarafında ise sebil bulunur. Beş pencerelidir. Ortaları rozetli mermer sivri kemerler, istalaktit başlıklı mermer sütunlara otururlar. Sütun araları geometrik motifli tunç şebekelerle kapatılmıştır. Sivri kemer tablası mermerdendir. Üzeri kurşun kaplı kubbelidir, saçak altında Nâim Ağa'nın beş beyitlik kitabe şeridi uzanır. Bâniyesi Gülnuş Emetullah Sultan olan sebil, Mimar Bekir'in mimarlığı zamanında yapılmıştır (Hatipoğlu, 1973).

---

* Yeni Valide Sultan Cami Haziresinde gömülü olanlar:

- 1 — Emetullah Valide Sultan'ın Kethüdası 1135 yılı Cumad-el-ahîre-sinde ölen Hacı Mehmed Paşa,
- 2 — H. 1206 yılında ölen Erzurum Valisi ve Anapa Ser - Askeri Hacı Abdullah Paşa. Bunun kitabesini Mahmud Celal-ed-Din yazmıştır.
- 3 — H. 1145 de ölen Padişah Hazinedarı Destarî Abdullah Ağa,
- 4 — H. 1171 de ölen Birinci Tezkireci Hacı Mehmed,
- 5 — H. 1167 de ölen İstanbul Kadısı İbrahim Efendi,
- 6 — Valide Sultan'ın H. 1150 yılında ölen Baş ağası Ali Ağa,
- 7 — Mihr-işah Sultanın H. 1185 de ölen Üçüncü Kadın Çırağı Memnune Kadın,
- 8 — Enderûni Hümâyûn gedikli zaimlerinden Hasnî Efendinin H. 1242 yılında ölen torunu Üsküdar'lı Hacı Mehmed Es'ad,
- 9 — H. 1186 yılında ölen Büyük Köprü'nün Bina Emîni ve Maliye Tezkirecisi Süleyman Efendi,
- 10 — H. 1193 de ölen Hattat Hacı Osman Efendinin oğlu Selim Mehmed Molla,
- 11 — H. 1193 de ölen İstanbul Gümrüğü Başkâtibi Şile'li Hafız Halil,
- 12 — H. 1207 de ölen Reîs-ül-Küttâb Mehmed Raşid Efendinin anası Ümmü Gülsüm,
- 13 — H. 1192 de ölen Dîvân-ı Hümâyûn Kalemî Kesedarı Cafer,
- 14 — Padişah Yaverlerinden Üsküdar ciheti Kumandanı H. 1321 yılında ölen Ferik Mehmed Lûtfî Paşa,
- 15 — Hassa Ordusu Merkez Birinci Fırka Kumandanı H. 1319 da ölen Miralay (Albay) Mahmud Raci,
- 16 — Teftişi Umûmî Askerî Komisyonu İkinci Başkanı H. 1315 de ölen İsmail Paşa,
- 17 — Reîs-ül-Küttâb Raşid Efendinin oğlu Cafer Beyin H. 1219 de ölen karısı. (Konyalı, 1976. syf.388-391)

Hünkâr Kasrı

Caminin içinde mihrabın sol tarafında bulunan hünkâr mahfiline bağlı olarak caminin güneydoğu köşesinde Balaban Caddesi'ne açılan sebil kapısının karşısında ahşap olarak daha geç bir devirde inşa edilmiş hünkâr kasrı bulunur. Çıkıntı teşkil eden kısmı önden üç ahşap, arkadan iki taş sütun taşımaktadır. Cephede panjurlu 7 pencere vardır. Kasra tahta bir kapı ile girilir. Ahşap bir merdivenle çıkıp dinlenme yerinden geçtikten sonra tekrar merdivenle üst kata çıkılır. Burada ufak bir sofa, sağda bir oda ve bu odadan ayrı bir kapı ile geçilen tuvalet bulunur. Dışarıya çıkıntı teşkil eden bu odanın tam karşısına hünkâr mahfiline açılan kapı gelmektedir. Buradan caminin sol tarafındaki kafesli hünkâr mahfiline geçilir. Kapısının üzerinde bir ayet yazılmıştır. Çok harap durumda olan bu yapı, 1976 tarihinde tamir edilmiştir. (Haskan 2001a).

Resim 4.44 Yeni Valide Sultan Külliyesi Çarşı Kapısı ve ahşap Hünkar Kasrı

Sübyan Mektebi

Dış avlunun kuzeyinde Balaban Caddesi tarafındaki 'Cümle Kapısı, İmaret Kapısı veya Mektep Kapısı' olarak adlandırılan büyük kapının üstünde yer alır. Orta yerde yuvarlak

kemerli bir geçit ile cami avlusuna girilir. Bina müstakil planlıdır. Alt katı tamamen kfeki taşı ile örülmüştür. Mektebe cami avlusundaki yuvarlak kemerli bir kapıdan girilir. Malta taşı ile döşenmiş bir kısımdan sonra ise kemerli ufak bir kapı ile dershaneye girilir. Ahşap merdivenlerle üst kata çıkılır. Dershanede tam karşıda doğu cephede bir ocak vardır. Mektebin avluya sokağa bakan cephelerinde beşer tane mermer söveli demir parmaklıklı pencereler yer alır. şimdi burası özel ikametgh olarak kullanılmaktadır (Hatipoğlu, 1973).

İmaret

Klliyeinin dışında, büyük portalin bulunduğu duvarın karşısındadır. Arada bir sokak vardır. Yapı, Sultan III. Ahmet'in annesi Gülnuş Emetullah Valide Sultan tarafından cami ile beraber 1708-1711 tarihleri arasında inşa ettirilmiştir. Mimarı, Kayserili Mehmet Ağa'dır (Haskan 2001b). Balaban Caddesi'nden girilen L şeklinde avluda sağ koşede bulunan bir heldan sonra uzun bir dehlizden binaya geçilir. Sağda ye solda oldukça büyük salonlar vardır. Soldaki salonda iki ocak ve iki baca bulunmaktadır. Üzerleri beşik çatı ile örtülü iki bölmeli bu kısım şimdi çepçevre belli bir ykseklie kadar mermerle kaplanmış ve tezghlarla çevrilerek ortaya bir de kuzine konmuştur. Sağdaki salon ise iki kubbe ile örtülü ve iki aydınlık fenerli geniş bir kemerle ayrılan iki bölmeden oluşmaktadır. Dehliz biraz genişleyerek devam eder ve binanın dışında bir uzantı teşkil eder. Bu kısmın eskiden malzeme ambarı olarak kullanıldığı sanılmaktadır. Dehlizin nihayetinde bir kapı ve pencere vardır. İmarette kullanılan malzeme taş ve tuğladır. En üstte iki sıra saçak dolaşır (Haskan, 2001b, Hatipoğlu, 1973).

İmaretin avlusunda; imarettten 69 yıl sonra yapılan Sineperver Valide Sultan eşmesi, eskiden imaretle bütün olarak alışan Fodla (ekmek) fırını ve bir dükkân bulunmaktadır. Bugün boş duran fodla fırını birbirine bugün örülerek kapatılmış bir kapı ile bağlı iki mekândan oluşmaktadır. Bu mekânlarda sadece fodla* yapılmakta ve penceresinden halka dağıtılmaktaydı. Orijinalinde meşruta yapı** olarak adı geçen kargir iki katlı yapı, bugün dükkân olarak kullanılmaktadır.

---

* Fodla: pide şeklinde ekmek

** satılmamak koşulu ile birine verilen mülk

Yeni Valide Külliyesi ilk yapıldığı andan itibaren belki bazı anlamları değişmiş olsa da meydana hitap etmekte, özellikle bahsi geçen imaret yapısı başta olmak üzere içerdiği işlevleriyle onu beslemekte, yaşatmakta, gündelik hayatta önemli bir yer edinerek sosyalleşmeyi sağlamaktadır.

Bedesten, Arasta Çarşısı (Bat Pazarı)

Meydanın yaşayan bir yapı haline gelmesi açısından insanların birbirleriyle ilişkilendirildikleri bir mekân olan, ancak maalesef günümüze ulaşamayan Üsküdar Bedesteni olarak anılan arasta çarşısı, Üsküdar Vapur iskelesi civarında, Demokrasi Meydanı denilen yerde ve Hâkimiyet-i Milliye Caddesi ile Balaban Caddesi arasında inşa edilmiştir.

Yeni Valide Cami'nin önünde deniz tarafında, iki kısımdan ibaret olan çarşı, iskeleden gelindiğinde caddenin sağında iki sıra gözden ibaret bir kanattan oluşmaktadır. (Anıtlar Kurulu Arşivi, 1958).

Haskan'a göre (2001c) yapı, Rum Mehmet Paşa vakfından idi ve Paşa, 875 (1470)'te vefat ettiğine göre, bu tarihten evvel, cami ve imaretine gelir getirmesi için yaptırılmıştır.

Konyalı (1977) araba vapur iskelesi yapılırken meydan genişletilmek için yıkılan bu bedestenin, Fatih tarafından yaptırıldığı söylentisi olduğundan bahseder.

Bugün işlevi sadece dini olarak görülen cami yapıları aslında özgün işlevleriyle özellikle ilk yapıldıkları dönemlerde gündelik hayatla, insanlarla ve dolayısıyla meydanla yoğun ilişki içerisinde bulunan birimlerdir.

Çarşının, her iki caddeye açılan muntazam kesme taştan yapılmış, kemerli, kirpi saçaklı kapıları vardı. Hâkimiyet-i Milliye Caddesi'ne açılan kapısına Arasta Kapısı, Yeni Cami tarafındaki kapısına da Balaban veya imaret Kapısı deniliyordu.

Çarşının yaklaşık 50 kadar dükkânı vardı. Dükkânların üzeri beşik bir tonoz ile örtülmüştü ancak Kapalı Çarşı gibi çarşının üzerini örten tonozun bir bölümü yıkılmış bulunuyordu. Hayli kötü durumda olan dükkânlar, yıkılmadan önce eski eşya satan mobilyacılar tarafından kullanılmaktaydı (Haskan 2001c). Harap halde bulunan bedesten 1959 yılında belediye tarafından yıktırılmıştır (Anıtlar Kurulu Arşivi).

Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nden de öğrenildiği gibi Üsküdar'ın diğer Osmanlı-Türk şehirlerine nazaran büyük ve eski bir Bedesteni yoktur. Buna karşılık birçok arastası ve bilhassa, Anadolu kervan yolunun bitimi olduğu için yolcuların ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla yapılmış kervansaray ve aşhaneleri vardı. Anadolu yakasının en önemli iskelesi başında bulunan bu tesislerden maalesef bugün pek bir şey kalmamıştır (Anıtlar Kurulu Arşivi, 1958).

Çeşmeler

Sebil bitişiğinde Valide Sultan Çeşmesi, imaret duvarına bitişik Sineperver Valide Sultan Çeşmesi ve dış avlunun batısında III. Ahmet Çeşmesi olmak üzere külliye de üç çeşme bulunmaktadır.

Emetullah Valide Sultan Çeşmesi (1121/ 1709)

Yeni Valide Camii'nin meydana bakan avlu kapısı yanında ve Yeni Valide Sebili bitişiğindedir. Lale devri mermer işçiliğinin bütün özelliklerini taşıyan bu mermer çeşme, devrinin en güzel eserlerinden biridir. Hatipoğlu (1973, syf. 78) bu çeşmenin bezemelerinden bahsederken şunları söyler:

“Üst kısmında ortada iri bir palmet, yanlarda ise birer yarım palmet bulunur. Ayna taşının üzerine oturtulmuş olan yelpaze veya istiridye biçimindeki kabartma ve oymalar çeşmeye çok güzel bir görünüş vermektedir. Ayna taşının iki yanına, ayaklı kâseler içinde meyveler işlenmiştir, musluğun üst kısmında iki vazo ve naturalist görüşlü çiçekler, iki yanında ise üzüm salkımları ve asma yaprakları vardır. Köşelerde iki tane kabartma madalyon vardır. Bunların üst kısmında ise yedi beyitlik kitabesi konmuştur. Yanlardaki sedlerden başlayarak, kitabenin üstünü ve iki yanı istalaktit friz çevrelemektedir.”

Ta'ib Efendi'ye ait kitabenin tarih beytinden banisi Gülnuş Emetullah Sultan olan çeşmenin 1121/ 1709 yılında yapıldığı anlaşılır.

III. Ahmet Çeşmesi (1122/1710)

Uncular Caddesi'ne açılan avlu kapısının dışında sol tarafında, çok sade görünümlü mermer kaplı olan çeşme, Sultan III. Ahmet tarafından 1122 (1710) tarihinde yapılmıştır (Haskan 2001c).

Sineperver Valide Sultan Çeşmesi (1194/1780)

Kuzeydeki Balaban kapısı karşısında, imaret binasının kapısı yanında köşede Sineperver Valide Sultan Çeşmesi vardır.

Çeşmenin baniyesi I.Abdülhamid'in 'İkinci Kadını' ve IV. Mustafa'nın annesi olmakla bir yıl valide sultanlık yapmış Ayşe Sineperver Valide Sultan olup, bu çeşmeyi 1192/1778 de vefat eden Şehzadesi Ahmet için yaptırmıştır (Hatipoğlu, 1973).

Üç yüzlü ve yüzleri mermer kaplı olan bu çeşmenin her yüzünü ince sütunlar ayırır. Ayna taşının üst kısmında barok kıvrımlı yapraklarla süslü kartuşlar içine alınmış kitabeler vardır, üst kattaki kartuşların içine turalar yerleştirilmiştir. Kırık batlı saçağı ve kurşun kaplı kubbesi vardır (Hatipoğlu, 1973).

4.2.1.3.3. Tarihsel Gelişim

Cedid Valide veya bugünkü ifadesiyle Yeni Valide Camii, Üsküdar'ın eski mahallelerinden Gülfem Hatun mahallesinde, yakın zamana kadar İskele Caddesi denilen oldukça dar ve kıvrımlı bir yol kenarında, doğrudan doğruya çarşının ortasında bedestenin yakınında son devirlere kadar Üsküdar'ın ünlü Cuma pazarının kurulduğu Uncular Sokağına komşu durumunda idi (Hatipoğlu, 1973). Bugün çarşı içinde tamamen meydana çıkarılmış ve etrafındaki binalar yıkılmış olan Yeni Valide Camii III. Mehmed devrinin karakteristik bir mimarlık eseridir.

Resim 4.45 Yeni Valide Sultan Camii genel görünüş (Ünlü ve diğ., 2003)

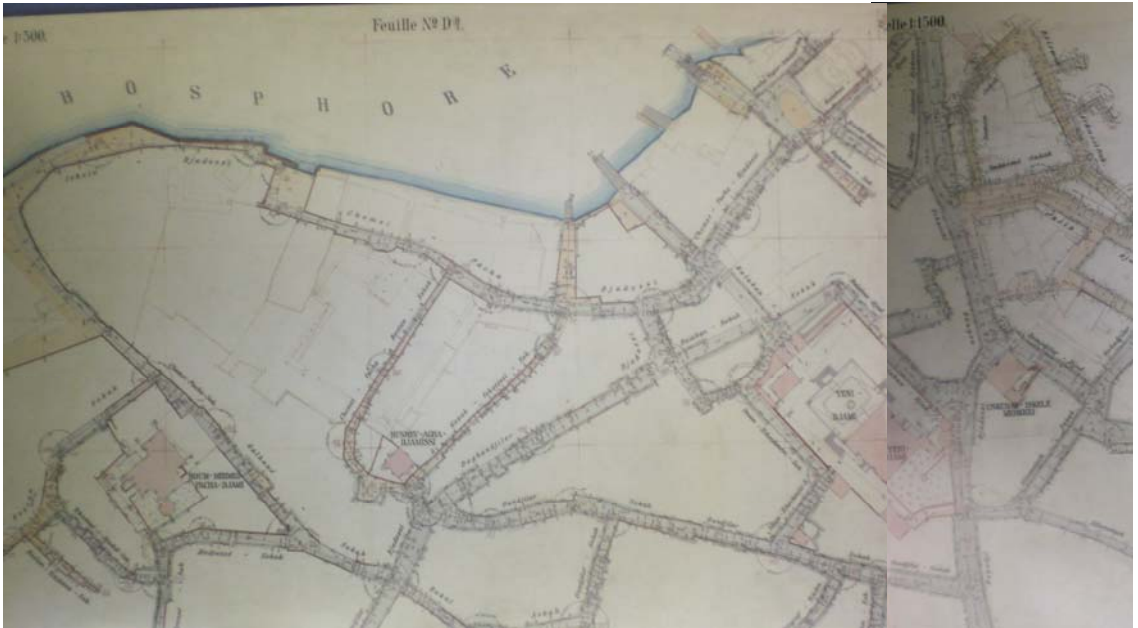
Resim 4.46 Yeni Valide Cami Külliye birimlerinden sebil, türbe, muvakkithane ve hünkâr kasrı (Ünlü ve diğ., 2003)

Caminin, hünkâr mahfiline bağılı olarak caminin güneydoğu köşesinde yapılan ahşap hünkâr kasrı geç bir devirde inşa edilmiş (Hatipoğlu, 1973), çok harap durumda olduğundan 1976 tarihinde tamir edilmiştir (Haskan 2001a).

Uncular Caddesi'ne açılan avlu kapısının dışında sol tarafında, Sultan III. Ahmet tarafından cami ile aynı tarihte (1122 /1710) yapılan çeşmenin karşısında bulunan cami meşrutalarından bugün eser kalmamıştır (Haskan 2001a).

İmaretin bitişiğindeki Sineperver Valide Sultan Çeşmesi, külliyyeye sonradan eklenmiş, 1192/1778'de yaptırılmıştır.

Harita 4.8 Alman Mavileri, 1913 (Dağdelen, 2006)

Cami avlusunun ana kapısından çıkınca, Balaban Caddesinin karşısında bulunan imaret, yapıldığı dönemlerde, imaretle birlikte çalışan fodla (ekmek) fırını, avlu giriş kapısının yanındaki meşrutası ve geniş avlusu ile bütün olarak Cumhuriyet dönemine kadar işlevini sürdürmüştür. Cumhuriyet döneminde 1965 yılına kadar tam olarak ne olduğu hakkında kesin bir bilgi yoktur. 1934 yılı Pervititch haritasında yapı imaret olarak gösterilmektedir, ancak 1930 ve 1959 fotoğraflarında yapı terk edilmiş görünmektedir. 1958 tarihli Semavi Eyice'nin raporuna göre (Anıtlar Kurulu Arşivi, 1958), o yıllarda mozaik kırma atölyesi ve keresteci dükkânı olarak kullanılmaktaydı. 1963 yılında boş olarak duran ve kiraya verilmeyen imaret binası için yapılan başvurular sonucu, 11.10.1964 tarih ve 2591 sayılı kurul kararı (Anıtlar Kurulu Arşivi, 1964) ile

restorasyonu yapılncaya kadar, özgünlüğü bozulmayacak şekilde kiraya verilmesinde sakınca olmadığı kararı alınmıştır. Yine 1965 yılında imar planlama müdürlüğünün başvurusuyla, kurul tarafından imaretin meydan tarafındaki sağır cephesine bir turist danışma bürosu yapılması kararı alınmıştır. Bu durum aslında turizmin de başlı başına meydanın şekillenmesinde önemli bir konu olması açısından ilginçtir. Özellikle de meydanın bugün turistik olmasını sağlayan şeyin tam da tarihi miras, tarihi binalar olduğu göz önüne alınırsa daha da ilginçleşmektedir.

1965-1970 yılları arasında yapı kötü bir restorasyon geçirmiştir. Yaklaşık 1989 yıllarında depo ve satış mağazası (Gima) olarak kullanılmış ve çevresinde büfe, çay ocağı gibi yapı ve eklentiler yapılmıştır. Her ne kadar 04.03.1988 tarih ve 12 sayılı kurul kararı(Anıtlar Kurulu Arşivi, 1988) gereği imaret çevresindeki bu yapı ve büfelerin kaldırılması kararı alınmışsa da uygulanamamıştır. Daha sonra imaretin Üsküdar Meydanına doğru uzayan avlusu yıkılmış ve dış etkenlere açık şekilde terk edilmiştir.

2004 yılında onaylanan rölöve raporuna göre (Anıtlar Kurulu Arşivi, 2004), imaret yapısının orijinal avlusu tahminen 1956 yılındaki meydan düzenlemesi sırasında ya da 1970’li yıllardaki restorasyonu sırasında yok edilmiştir. Mevcuttaki, avluyu çeviren duvarın yapılan malzeme analizleri, duvar kalınlığındaki kesit farkı ve ana yapı ile birleşimdeki detaylar incelendiğinde sonradan inşa edildiği anlaşılmaktadır. Avluyu çeviren diğer duvarlar yapıların beden duvarlarıdır. Ancak bu yapıların ikisi kullanılmadığından eski meşruta yapı da işgaliyet parası ile kullanıldığından son derece harap durumdadır.

1970 yılında yapılan restorasyon sırasında yapıyı çepeçevre dolanan özgün kirpi saçakları kaldırılarak yerine betondan imitasyonu yapılmış, bu da yapının görsel olarak oranlarının bozulmasına sebep olmuştur (Anıtlar Kurulu Arşivi, 2004).

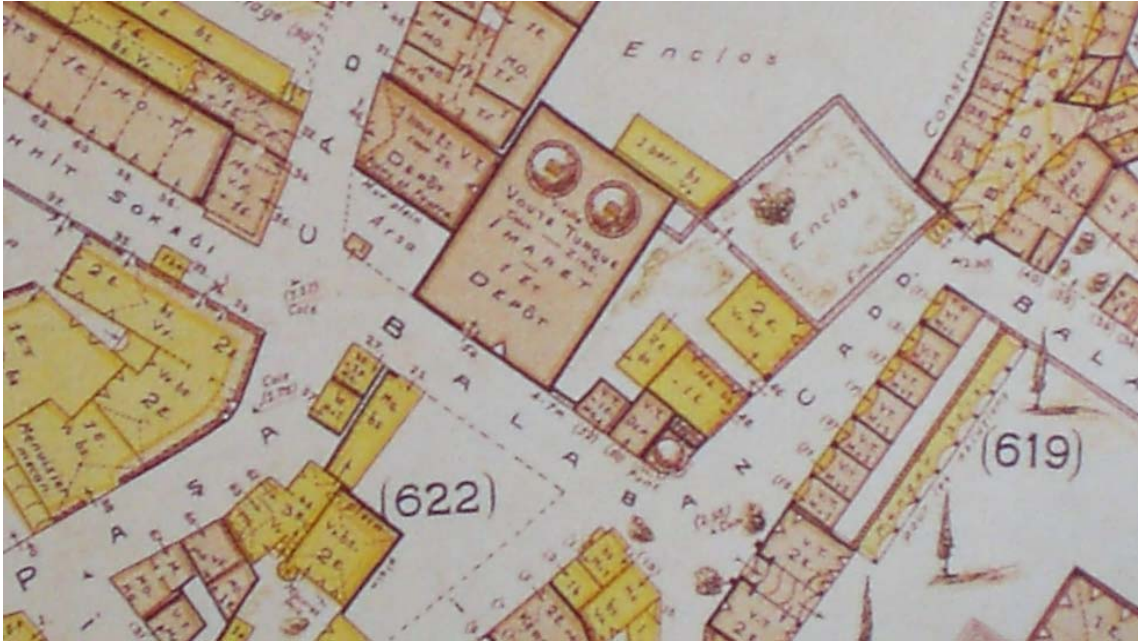
Marmaray BC1 Projesi kapsamında imaret binasının kuzeybatısındaki bölgede yapımı planlanmış olan Üsküdar yeraltı istasyonu nedeniyle imaret binasının hemen önünde planda yaklaşık 32m x 275m ebatlarında ve 30m derinliğinde bir derin kazı yapılmıştır. Kazı nedeniyle İmaret binasında oluşabilecek oturma ve dönme hareketlerine karşı

kazıdan önce yapının ‘geçici’ olarak içten-dıştan desteklenerek paketlenmesi için çalışmalar yapılmıştır (Anıtlar Kurulu Arşivi, 2006).

Yeraltı istasyonu için açılan derin kazıdan önce tespitler için 2007 yılı 18 Ekim tarihinde başlanıp 26 Ekim tarihinde bitirilen, İmaret Binası (Bauer Firmasının temel altını incelemesi kapsamında) sondaj kazı çalışmaları yapılmıştır (Anıtlar Kurulu Arşivi, 2007).

Günümüzde imaret yapısının cephe mimarisi değişmiş durumdadır. Balaban Caddesinde bulunan girişi olmasına rağmen, meydana bakan güney duvarı değiştirilerek, giriş yaptırılmıştır. Ayrıca kuzeybatı yönünde denize bakan duvarda mevcut pencere iptal edilerek kapı açılmıştır. Bu durum işlevi değişen imaret yapısının meydana entegre olmaya çalışmasının bir sonucudur.

İmaretin yanındaki orijinalinde meşruta yapı (satılmamak koşulu ile birine verilen mülk) olarak adı geçen, dükkân olarak kullanılan kargir iki katlı yapı, 1932 Pervititch haritasında tek katlı ahşap olarak görülmektedir.

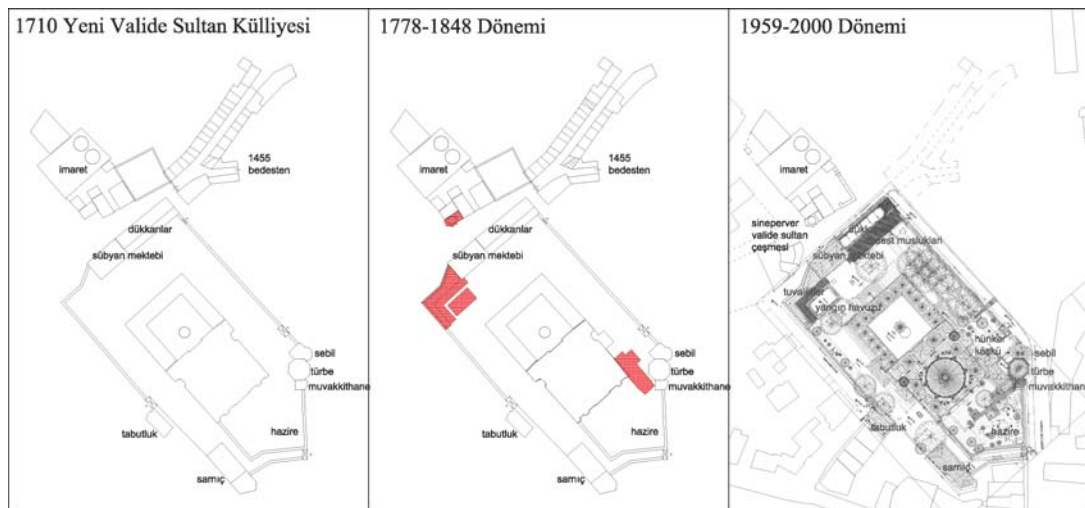

Harita 4.9 Pervititch haritası, 1932

Resim 4.47 Demokras Meydanı (Ünlü, 2006)

Yine Pervititch haritasında detaylı olarak görebildiğimiz bedesten, günümüze ulaşamamıştır. 1958 tarihli Eyice'nin raporundan (Anıtlar Kurulu Arşivi, 1958) hayli harap bir durumda olduğunu anladığımız bedesten için o tarihlerde valilik tarafından yıktırılma kararı alınmıştır. Ancak bahsi geçen rapor doğrultusunda 16.05.1958 yıl ve 911 sayılı kurul kararında (Anıtlar Kurulu Arşivi, 1958) bedestenin korunması gerekli bir kültür varlığı olduğu ve yıkılmaması gerektiği kararı alınmış olmasına rağmen yapı, 1959 tarihinde belediye tarafından yıktırılmıştır.

Çizim 4.19 Yeni Valide Sultan Külliyesi dönemsel katmanlar

Resim 4.48 2010 yılı hava fotoğrafı (URL-2, 2010)

Resim 4.49 1982 yılı hava fotoğrafı (URL-2, 2010)

Resim 4.50 1966 yılı hava fotoğrafı (URL-2, 2010)

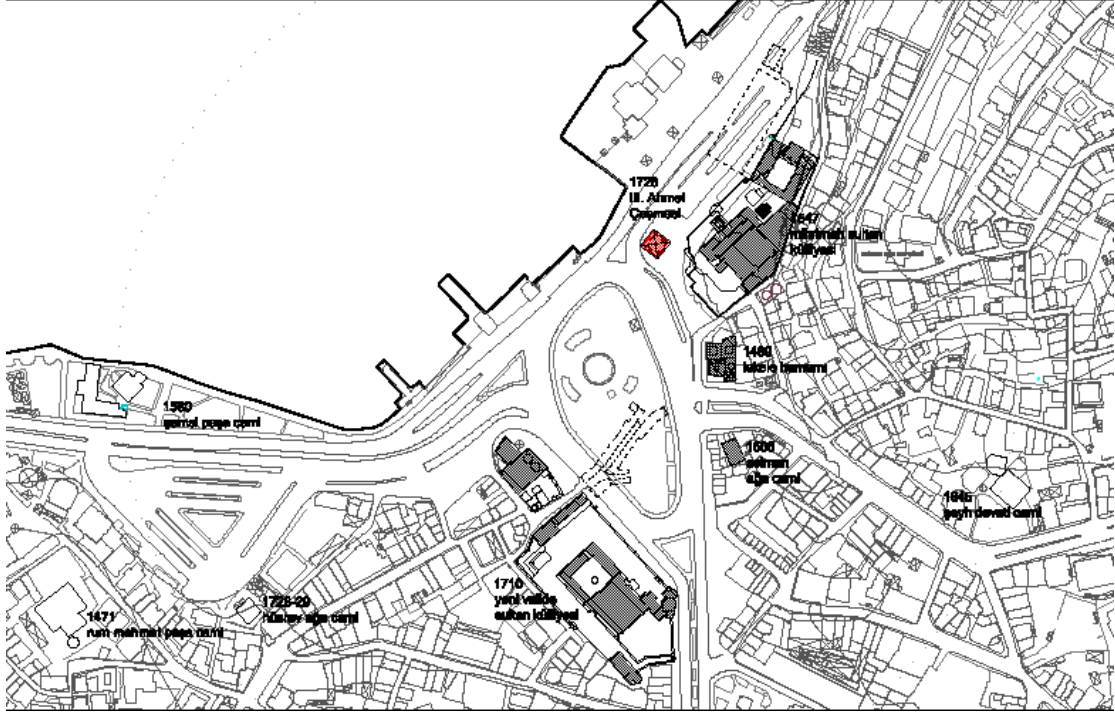

4.2.2. ÇEŞMELER

Üsküdar Meydanı'nın, imajının oluşmasında etkili olan meydan çeşmesi olarak sadece III. Ahmet Çeşmesi vardır. Bu tarih boyunca meydanın ortasında bulunan çeşme geçirdiği değişikliklerle meydanı etkilemiş, değiştirmiştir.

4.2.2.1. SULTAN III. AHMET ÇEŞMESİ

Sultan III. Ahmet Çeşmesi, Üsküdar'da Mihrimah Sultan Camii'nin önündeki İskele Meydanı'nda, Paşa limanı Caddesi'yle Hâkimiyet-i Milliye Caddesinin kesiştiği kavşakta, Konyalı'nın deyimiyle "leb-i derya'da" bulunmaktadır.

Çizim 4.20 III. Ahmet Çeşmesi

4.2.2.1.1. Tarihi

Şerefâbâd Kasrı'nın yapımından kısa bir zaman sonra 1141 (1728-29) tarihinde, Sultan III. Ahmet'in emriyle Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa tarafından sultanın annesi Gülnuş Emetullah Valide Sultan'ın ruhu için yaptırılmıştır (Egemen, 1993, Arslan, 1992).

Halkın ‘Yedikardeşler’den biri dediği bu meydan çeşmesi Hassa Mimarı Kayserili Mehmet Ağa tarafından yapılmıştır. Lâle Devri baş mimarı olan Mehmet Ağa’nın İstanbul’da başka pek çok eserleri vardır. Bu eserinden başka yalnız Üsküdar’da Şehzade Süleyman, Mehmet, Mustafa, Bayezid, Numan, Abdülhamit ve Seyfeddin ile ikinci, üçüncü, dördüncü, beşinci ve altıncı Kadınlar’a ve bir de Şehzade Seyfeddin’in annesi adına 13 çeşme yapmıştır. 1155 (1752)’de vefat ederek Edirnekapı Mezarlığı’na gömülmüştür (Haskan 2001c).

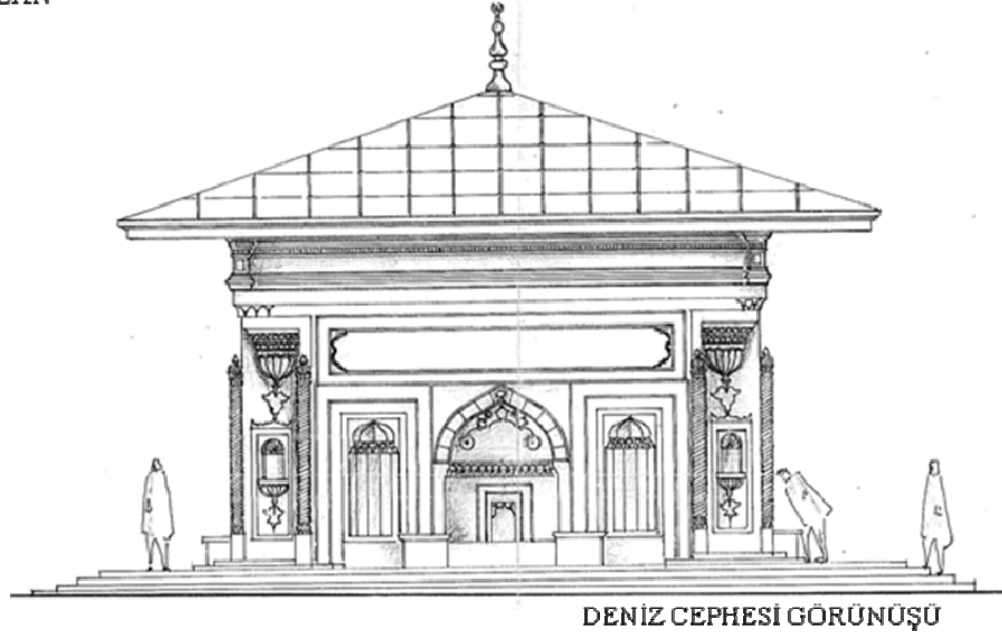
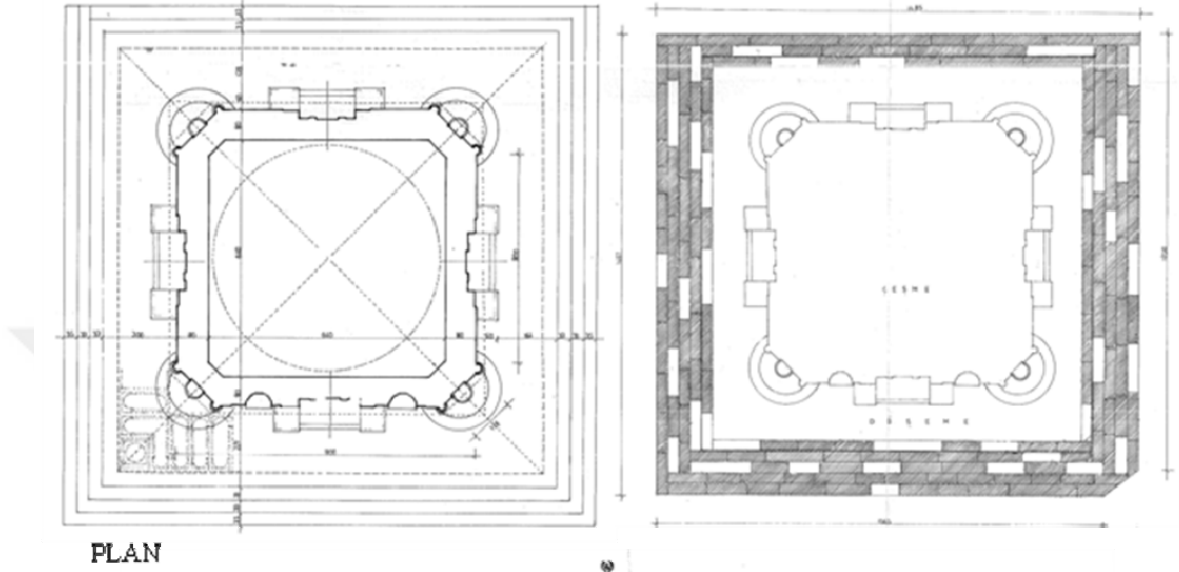
Sultan Ahmet, Osmanlı mimarisini, çiniciliğini, askerliğini her alanda geliştirmek için çini fabrikası açtırmış, batının teknik bilgisinden faydalanarak mimarlar, mühendisler yetiştirmek istemişti. Konumu itibariyle büyük önemi olan, kervanların boğazı geçmek için toplandığı Üsküdar Meydanı, yolcuların konaklama ve gerekli sosyal hizmetleri karşılama amacına yönelik çeşidi yardım kurumları ve vakıflarıyla donatılmıştı (Ödekan, 1993). Bu yenilenme hareketleri sırasında yapılan eserler arasında, daha önce detaylı olarak anlatılan Yeni Valide Sultan Külliyesi’nin yanı sıra, Nevşehirli İbrahim Paşa Kayışdağı’ndan getirttiği su ile yaptırdığı kırk çeşme, sebil, şadırvan ve selsebil ile devrin zenginleri, damadı, şehzadeleri, kızları, saray kadınları ve bütün yakınlarının Üsküdar’da yaptırdıkları çeşmeler önemli yer tutmaktadır. Bu dönemde Üsküdar bir su şehri haline getirilmişti (Konyalı, 1977).

Deniz kenarına yerleştirilen III. Ahmet Meydan Çeşmesi de bu amaçla yapılan yenilenme ve eski ihtişamlı devre dönme hamlesine güzel bir örnek teşkil eden önemli yapılardan biri olup, devrin mimarisini, tezhibini, nakışını, yazısını, şiirini, daha genel bir ifadeyle bütün güzel sanatlarını kendisinde toplamaktadır.

4.2.2.1.2. Mimari Özellikleri

Lâle Devri meydan çeşmelerinin en ünlülerinden olan Üsküdar Sultan III. Ahmet Çeşmesi mermerden dört basamak üzerine oturtulmuş kare plan şemasındadır. Bir meydan çeşmesi olduğundan dört yüzlüdür. Kübik gövde köşelerde pahlanarak birer kuzu çeşmeciği yapılmak suretiyle sekizgen prizmaya dönüştürülmüştür (Haskan 2001c). Bu tabandan başlayan sekizgenlik, kitabelerin başlama noktasına denk gelen yükseklikten yivli ve yarım küre şeklindeki konsol köşe sarkıkları ile kare şekline dönüşmektedir. Geometrik biçimler arasında bu şekilde ilişki kurulması, Selçuklu

türbelerinin anılarını yansıtan bir eğilimi akla getirmektedir (Anıtlar Kurulu Arşivi, 1999).

Çizim 4.21 III. Ahmet Çeşmesi rölöve çizimi (Anıtlar Kurulu Arşivi 1999a)

Tamamen mermerden yapılan yapı, dört cephede, sivri kemerli nişler içine alınmış birer büyük çeşme ve pahlanmış köşelerde zarif selsebil de denen kuzu çeşmeciklerinden oluşmaktadır.

Batı cephesi olan deniz tarafındaki daha süslemeli olan esas cephede çeşmenin iki yanında mukarnas dolgulu birer küçük çeşme nişi şeklinde mihrapçıklar bulunmaktadır.

Bu ön cephede daha sade olan diğer cephelerden farklı olarak ayna taşının iki yanında içlerinde güller bulunan kabartma vazolar, hendesi şekiller, kemer kavsinde de bezemeler bulunmaktadır (Konyalı, 1977).

Cephelerdeki su doldurmağa mahsus çeşmelerin haricinde, köşe pah cephelerine su içmek için çıkıntı yalıklı sebil muslukları konmuştur.

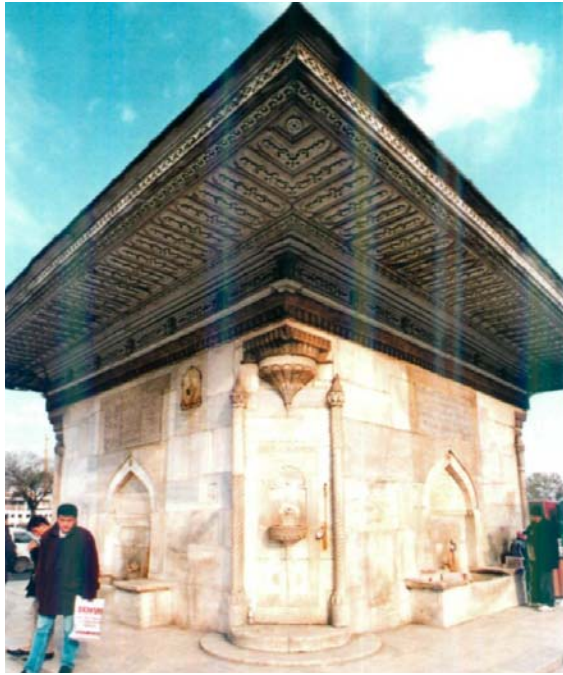
Bu muslukların üstlerinde tavuskuyruğu şeklinde kabartma süsler, ayna taşını çevreleyen motifler ve maşrapalıklar vardır (Konyalı, 1977, Haskan 2001c).

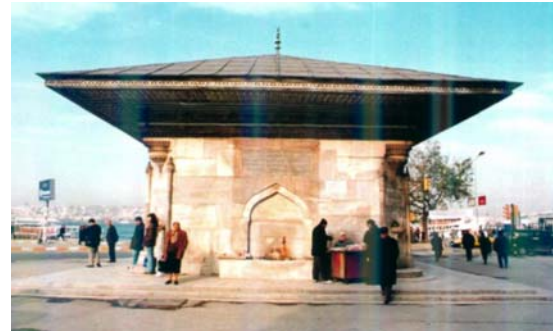
Kuzey Cephesi

Kuzeydoğu Cephesi

Güneydoğu cephesi

Doğu Cephesi

Günev Cehesi

Günevbatı Cehesi

Kuzevbatı Cehesi

Batı Cehesi

Resim 4.51 III. Ahmet Çeşmesi Cepheleri (Anıtlar Kurulu, 1998)

Sekizgen gövdenin köşelerine, bu çeşmeciklerin iki yanlarına gömme halinde işlenmiş sekiz adet burmalı ince sütun yapılmıştır. Vaktiyle başlarında altın yıldızlı hilâller olduğu söylenen (Konyalı, 1977) sütunların kaide ve başlıkları tablalar, silmeler ve birer sıra narin istalaktitten oluşmuştur. Üstlerinde ince uzun, dilim dilim birer külah vardır (Egemen, 1993).

Pahlı yüzeyin üst kısmında burma zarif sütuncukların üst seviyesine yakın başlayan, iri dilimli yivli ve yarım küre şeklindeki konsol köşe sarkıkları bulunur. Kesik kareden tam dört köşeye geçişi sağlayan köşe sarkmalarının üzerinde bulunan iki sıra istalaktit geçişi kuvvetlendirmektedir.

Ahşap saçağın altında mermer, istalaktitli bir korniş çeşmeyi çepeçevre sarar. Yeni Cami çeşme, şadırvan ve türbesi ile Ağa Hamamı karşısındaki İbrahim Paşa Çeşmesi'nde bu kornişin eşleri görülmektedir (Haskan 2001c).

Çeşmenin üzerinde ehram biçimi kurşunla örtülü (Tanışık, 1945) dört yüzlü, ahşap beşik çatı bulunmaktadır. Geniş bir saçak oluşturan çatının saçak altı oyma tekniğiyle bezemelidir (Ödekan, 1993).

Üsküdar Meydan Çeşmesi, Lâle Devri ve sonrasında inşa edilen çeşmelerden bezeme açısından farklılaşmaktadır. Bezeme, bütün cepheleri örtmeden belirli alanlarda yoğunlaşarak diğer bölümler mermer levhalarla kaplanmış bu sayede yalın bir etki oluşturulmuştur (Arslan, 1992).

Dört ana cephelerde ve pahlanan köşelerde; ayna taşı ve kitabe çevrelerinde bitkisel ve klasik tarzdaki süsleme öğeleri kullanılmıştır. Motifler oranları büyütülerek mermer zemin üzerine rölyef olarak işlenmiştir. Saçak altı süslemelerinde dişli kasetler içinde ikiz palmetler, silmelerde rumi motifler işlenmiştir. Saçağın gövde ile birleştiği kısımlarda ise yine kasetler içinde bitkisel bezemeler kullanılmıştır (Anıtlar Kurulu Arşivi, 1999)

Çeşmenin Kuzey, Doğu ve Güney cephelerinde ayna taşını saran kemerlerin yukarısında üçer mısradan altışar satır halinde tertip edilen on sekizer mısralık birer kitabe bulunmaktadır. Bu kitabelerden kuzeye (sol) bakan cephedeki Nedim'e, doğuya (arka) bakan cephedeki Rahmi'ye, güneye (sağ) bakan cephedeki ise Şakir'e aittir (Egemen, 1993).

Denize bakan batı (ön) cephesinde ise Sultan III. Ahmet ile sadr-ı azamı Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın beraber hazırladıkları ve altında Sultan Ahmet'in imzası bulunan, cepheyi baştanbaşa kaplayan iki mısralık kitabe bulunmaktadır. Bu ve diğer cephelerdeki Nedim'in, Rahmi'nin ve Şakir'in tarih manzumelerinden çeşmenin 1141 H. 1728-29 M. yılında yapıldığı anlaşılmaktadır (Konyalı, 1977).

Çeşmenin suyu Sadrazam İbrahim Paşa ile eşi Fatma Sultan tarafından yaptırılmış olan 'İbrahim Paşa Su Yolları' adındaki tesise dâhil bulunan Doğancılar'daki maksemden*

---

* Bu maksem sekiz köşeli prizma teşkil eden bir beden ile üstünde kurşun kaplı bir kubbeden oluşan taştan bir yapıdır. Maksem duvarlarının dış yüzünde metni şair Nedim tarafından yazılmış tek satırlı bir

temin edilmekte idi. Doğancılar Maksemi'nden bu çeşmeyle beraber, altısı III. Ahmet'in beş şehzadesi, beşi III. Ahmet'in hasekileri, üçü III. Ahmet'in kızları Hadice, Fatma ve Esma Sultanlar, ikisi İbrahim Paşa'nın damatları Kaptan Mustafa ve Kethüda Mehmet Paşalar, biri İbrahim Paşa'nın oğlu Genç Mehmet Paşa ve son olarak da III. Ahmet ile Sadrazam İbrahim Paşa sülâleleri dışında bu sudan faydalanan şahıs Darüssade Ağacı Hacı Beşir Ağa adına inşa edilen yirmi dört çeşme su almaktaydı (Egemen, 1993).

4.2.2.1.3. Tarihsel Süreçteki Değişimi

Bir meydan çeşmesi olarak şüphesiz meydanı en çok etkileyen, nirengi noktası oluşturan elemanlardan biri olan Sultan III. Ahmet Çeşmesi, ilk yapıldığı tarihten günümüze kadar olan süreçte geçirdiği değişikliklerle meydanı da değiştirmiş, şekillendirmiştir.

Tarih boyunca çeşitli onarımlar geçiren çeşme hakkında, eski fotoğraflar, arşiv belgeleri, haritalar ve gravürler sayesinde bilgi edinmek mümkündür.

18. yüzyıl sonlarından itibaren İstanbul'a gelen gezginlerin hemen hepsi, seyahatnamelerinde, Boğaz'ın Anadolu yakasında ilk gördükleri yapı olan Üsküdar Meydan Çeşmesi'nden bahsetmiş ancak hiçbiri çeşmenin ayrıntılı anlatımına gitmemişlerdir. Buna karşılık çeşmenin, incelenen dönemdeki durumunu yansıtan çok sayıda gravürü bulunmaktadır (Arslan, 1992).

---

kitabe kuşağı bulunmaktadır. Maksemnin sekiz yüzünden her birine bir beyit sığdırılmıştır. (Egemen, 1993, syf. S. 85-86-87-94).

Harita 4.10 1913, Alman Mavileri (Dağdelen, 2006)

İlk yapıldığı zaman denizin kenarında olan III. Ahmet Çeşmesi, daha sonra 1940'larda yapılan meydan düzenlemesi sırasında meydanı açmak amacıyla sökülerek bugünkü yerine getirilmiştir. Bu taşınma sırasında o yıllarda çok bakımsız ve harap bir şekilde mermer yalıkları, sulukları kırılmış, suyu kesilmiş olan çeşme taşınma sırasında onarılmış ancak haznesi özgün durumundaki kadar sağlam yapılamamıştır (Konyalı, 1977).

Harita 4.11 1933, Pervititch Haritası (Pervititch, 2010)

Çeşme eski resimler ve gravürlerden de görüldüğü gibi deniz seviyesinden pek az yüksekte, cadde kenarında, iskele meydanının orta kısmında, etrafa hâkim bir durumda iken, rıhtımın yapılmasıyla meydan zemininin yükseltilmiş ve çeşme zeminden 90 cm çukurda kalmış ve eski görünüşünü kaybetmiştir.

Resim 4.52 İlk Üsküdar Meydanı düzenlemesinin ardından 1940 yılı (Göncüoğlu, 2008)

14.03.1955 tarih ve 354 sayılı kurul kararı (Anıtlar Kurulu Arşivi, 1995) ile çeşmenin yol kotuna yükseltilmesine karar verilmiş, aynı yıl Sular İdaresi tarafından 1.45 m. yükseltilecek çeşme eski görünüşünü yeniden kazanmıştır. Ancak bu onarımda çeşmeye özgün halinde bulunmayan çeşmeyi çepeçevre saran iki basamaklı merdivenle çıkılan mermerden bir seki eklenmiştir. Ayrıca bunun dışında birçok hasarlı taş, sütun parçaları ve külahları mevcutlarına aynen benzetilmek suretiyle yeniden yontturulup yerlerine konmuştur (Egemen, 1993).

III. Ahmet Çeşmesi, bunun dışında 1986, 1994, 1999 yıllarında da onarımlar geçirmiştir.

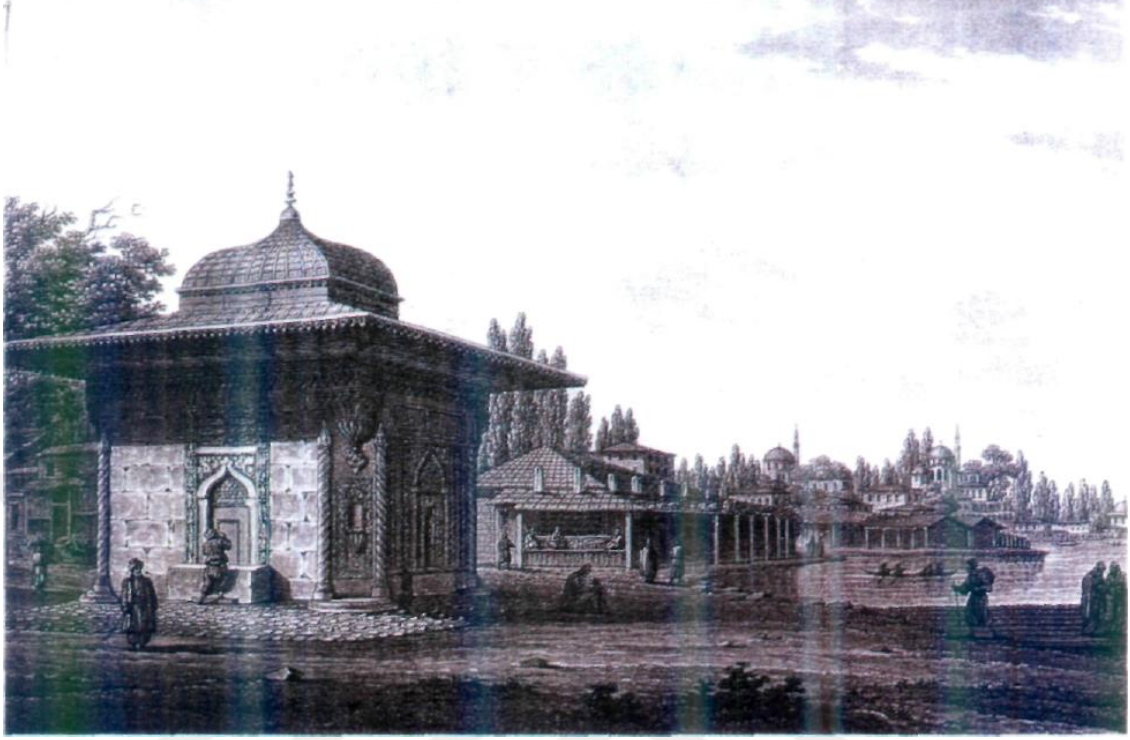

Resim 4.53 III. Ahmet Çeşmesi (Ünlü, 2006)

Çeşmeye ait gravürlere bakıldığında çeşmedeki en önemli değişikliğin çatı kısmında meydana geldiği görülmektedir.

1830-1840 tarihleri arasında yapılan Allom, Barlett, Preault ve Lewis'e ait gravürlerde çatının üstünde tekne tonoz şeklinde bir üst kubbe bulunmaktadır. Daha sonraki dönemlerde, bu fenerin kaldırıldığı, çatının geniş saçaklı ahşap beşik çatı haline geldiği anlaşılmaktadır. 1863 tarihli Flandin'in gravüründe kırma çatısıyla çeşme bugünkü haline benzemektedir (Kayım, 1982). Kaynaklara göre (Egemen, 1993) 1930'larda düz kırma çatılı olan çeşme 1932-1933 yıllarında tamir edilirken eski resimlerde görülen çatıdaki tekne tonoz şeklindeki kubbe yeniden yapılmıştır. Fakat bunun ilk yapıldığı dönemdeki özgün haline ne derece uygun olduğu belirsizdir.

Resim 4.54 Michel François Preault, 18.yy ilk yarısı, III. Ahmet Çeşmesi (Arslan, 1992)

Üsküdar Meydan Çeşmesi'nin bulunabilen en erken tarihli görüntüsü Preault tarafından yapılmış olan gravürdür. Çeşmenin kütleli formunun bütünüyle yansıtıldığı gravürde, sivri kemerli nişleri, konsolları, burmalı sütunlarıyla çeşme, gerçeğe uygun bir şekilde resmedilmiştir. Çeşmenin geniş saçaklı, kafeslenmiş kurşun örtüyle kaplı çatısının üzerinde tekne tonoz şeklindeki kubbe görülmektedir.

Pertusier, M.Preault'un tablosu hakkında şunları yazmıştır (Kayım, 1982 syf. 63):

“Çeşme kendi sınıfının asil sadeliğine bir örnek teşkil eder. Bu yüzden çizilmeyi hak etmiştir. Antik yerdeki bu çeşmenin etrafındaki objeler de onu süslemektedir. Bulduğu yerin güzellikleri ona değer kazandırmaktadır. Bu avantajlar arasında resmin ifade edebileceği her şey muhafaza edilmeye çalışılmıştır. Abide öyle bir perspektif içinde yapılmıştır ki böylelikle sahil kesimi de görülmektedir. Çeşmenin etrafına bir takım elemanlar yerleştirilmiştir ki resim bize İstanbul'un bu semti hakkında bilgi vermektedir.”

Resim 4.55 Henry Bartlett, 1835, III. Ahmet Çeşmesi (Arslan, 1992)

Bartlett'in gerçekleştirdiği gravürde çeşme, çatının harap görünümünün verdiği etkiyle bütünüyle pitoresk bir obje niteliğindedir. Burada da çatı üzerinde tekne tonoz kubbe görülmektedir. Kurşun kaplı çatının saçak kısımlarında dantelalı süslemeler vardır. Çeşmenin genel etkisini yansıtmakla beraber, sanatçı, bezemeler ve oranları gerçekte olduğundan farklı göstermiştir. Çeşme kemeri, gerçekten uzak bir şekilde sanatçının Tophane Çeşmesi gravüründeki gibi Uzak doğu havasındadır (Anıtlar Kurulu Arşivi, 1998).

Resim 4.56 Thomas Allom, 1839 (Arslan, 1992)

Üsküdar Meydan Çeşmesi'ni gösteren üçüncü gravür Allom'a aittir. Çeşme, yine aynı sanatçının gerçekleştirdiği Tophane Çeşmesi gravüründeki gibi yoğun bezemeyle kaplıdır. Kemer ve nişlerin oranları yanlıştır. Çeşmenin üzerinde, Preault ve Bartlett'inkilere benzeyen tonozlu örtü bulunmaktadır.

Resim 4.57 John Frederick Lewis, 1838, III. Ahmet Çeşmesi, Mihrimah Sultan Cami (Arslan, 1992)

Lewis tarafından hazırlanan litografide çeşmenin denize yakınlığı dikkati çekmektedir. Ağır bir görünümü olan çatı üzerinde kubbe bulunmaktadır. Burada çeşmenin oranlarının değişmiş olduğu görülmektedir. Pahlanmış yüzeyler çok geniş ve köşe sebili gibi dışa taşkındır. Sanatçı, çeşmeyi, meydan anlayışı içinde, yaşayan ve aynı zamanda pitoresk bir obje olarak yansıtmıştır.

Resim 4.58 Eugene Flandin, 1863 (Arslan, 1992)

Üsküdar Meydan Çeşmesi'ne son olarak Flandin'in albümünde rastlanmıştır. Bezeme ayrıntıları seçilememekle beraber, çeşmenin oranlarının doğru yerleştirildiği görülmektedir. Deniz cephesinde ortadaki kemerin iki yanında bulunması gereken nişler kontur halinde belli belirsiz çizilmiştir. Kıрма çatılı olarak çizilen gravürden, çatının Abdülmecit döneminde(1839-1861) değişerek bugünkü şeklini aldığı anlaşılmaktadır (Anıtlar Kurulu Arşivi, 1998).

Resim 4.59 Eugene Flandin, 1863 (Ünlü, 2003)

Yapılan bütün bu gravürlerde çatı örtülerinin ve bazı detayların çeşitliliği görülür. Bu durum gravürlerden çeşmenin orijinal durumuna, özellikle çatı konstrüksiyonuna ait kesin bilgiler elde etmeyi güçleştirmektedir. Preault'un litografisinde, çatı tekne tonoz biçiminde, kurşun örtüyle kaplanmış olarak resmedilmiştir. Allom'a ait gravürde de benzer biçimde bir örtü yer almaktadır. Flandin'in gravüründen ise çatının Abdülmecid döneminde değiştirildiği ve şimdiki biçimini aldığı çıkartılabilir. Sonuç olarak bu gravürlerdeki çatı biçimlenişinin ve oranlarının doğruluğu tartışmalıdır.

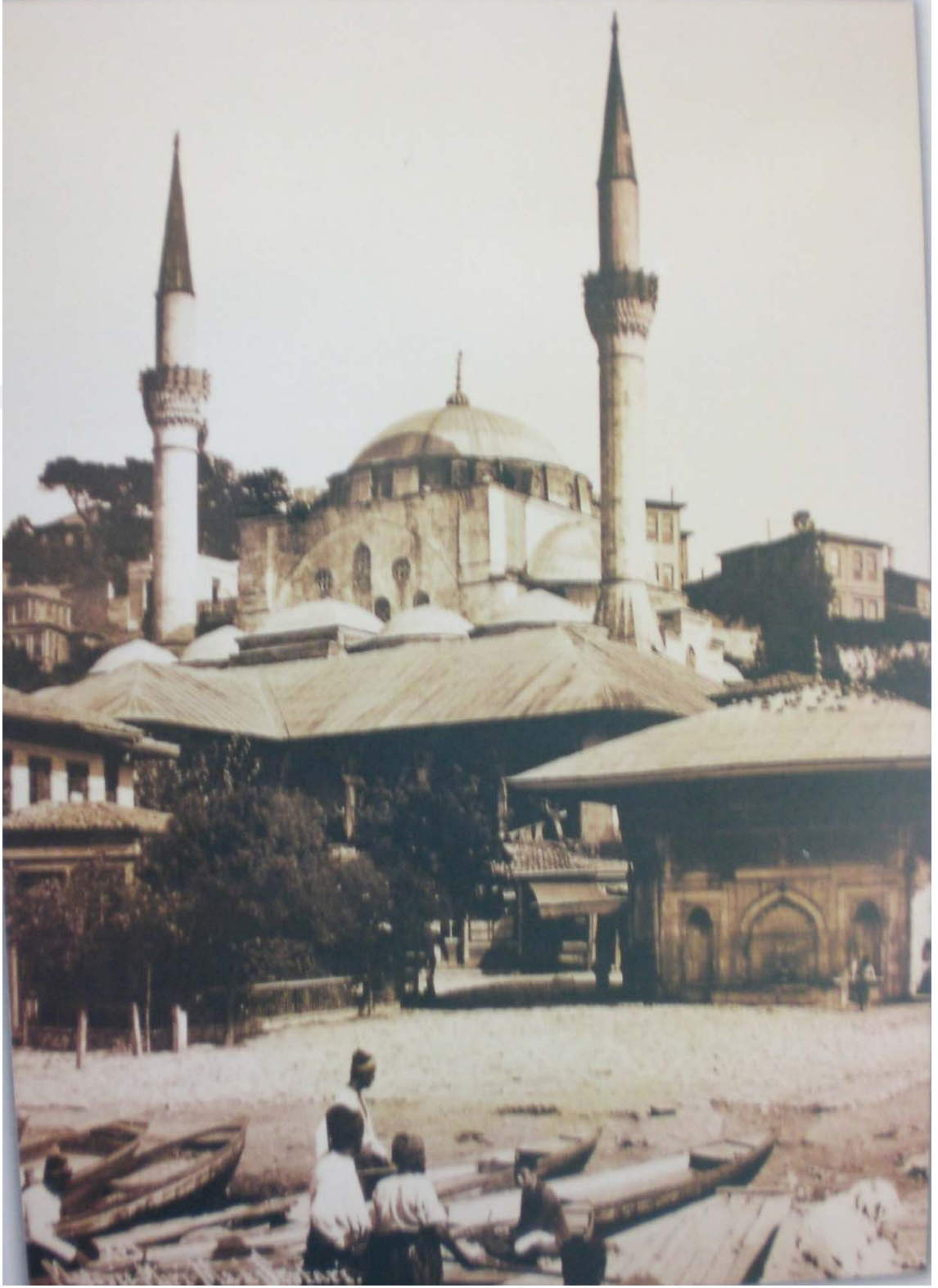

Resim 4.60 III. Ahmet Çeşmesi, deniz cephesi (Anıtlar Kurulu, 2008a)

Resim 4.61 İskele Meydanı 1890lı yılların başı (Göncüoğlu, 2008).

Resim 4.62 III. Ahmet Çeşmesi, deniz cephesi (Ünlü, 2003)

4.2.3. İSKELELER

Üsküdar, konumu itibariyle boğaz trafiğinin çok yoğun olduğu bir bölgededir, bu bakımdan şehri Avrupa yakasına bağlayan Üsküdar iskeleleri Üsküdar Meydanı'nın oluşumunda ve şekillenmesinde önemli bir yer tutmaktadır. İstanbul merkezine yakın oluşu nedeniyle Üsküdar kıyısında 1400'lerden itibaren Osmanlı Türklerinin yerleşmiş olduğu, İstanbul'a geçenleri kontrol ettikleri ve Anadolu ticaret yolunu ellerinde tuttukları önceki bölümlerde detaylı olarak incelenmiştir.*

Evliya Çelebi, Üsküdar'ı toprağı mukaddes bir toprak olan, bütün Anadolu, Arap, Acem, Hind, Sind ülkelerinin geçidi durumunda bir yer olarak belirtiyor. Limanı gayet büyük olarak anlatıyor. Ve ekliyor (Danışman, 1969, syf. 133);

“İstanbul'dan uzaklığı 6 mil olan Üsküdar'a yanaşacak olan kayıklar Karadeniz'in şiddetli akıntısından dolayı evvela Beşiktaş'a sonra Üsküdar'a varırlar. Bu yüzden mesafe 9 mile yükselir. Üsküdar'a geçmek çok zordur. Bilhassa lodos havada çekinmek gerekir.”

Aynı zamanda yabancı kaynaklardan iskelenin, gemilerin sığındığı bir liman olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır (Kayım, 1982).

1565 yılına ait tarihi bir belgede (Şentürk, 1992) İstanbul'la Üsküdar arasında muntazam kayak seferlerinin yapıldığı belirtilmektedir. 16. yüzyılda kayıkla Üsküdar'a dolmuşçuluk da yapılmaktadır.

İskelenin o günde bugünkü kadar kalabalık ve işlek oluşu Üsküdar'ın o devirlerdeki ticari açıdan önemini göstermektedir. Bu durum gravürlerde gösterildiği gibi yazılı kaynaklar tarafından da doğrulanmaktadır (Kayım, 1982).

1837'de Boğaz'da Rus ve İngiliz vapurları yolcu taşımaya başlamıştır. 1851 yılında kurulan Şirket-i Hayriye** ilk vapur seferini 1854 yılında Üsküdar'a yapmıştır (Özkan, 2005). Anadolu yakasının tarihi yarımada ve Pera ile birleşmesi Üsküdar üzerinden gerçekleşmeye başlamış, böylece semtin yerleşim alanı açısından önemi artmıştır.

---

* Bkz. 3.3. Üsküdar'ın Kısa Tarihçesi Bölümü

** Şirket-i Hayriye kurulmasıyla beraber İngiltere'den getirilen 60 beygir gücünde, ahşap tekneli, yandan çarklı, saatte 5-6 mil hız yapabilen vapurların isimleri şunlardır: 1 numaralı Rumeli, 2 numaralı Tarabya, 3 numaralı Göksu, 4 numaralı Beylerbeyi, 5 numaralı Tophane 6 numaralı Beşiktaş.
(www.sirketihayriye.com)

1850'lerde Üsküdar'a günde dört sefer yapan iki gemi bulunmaktaydı. Şirket-i Hayriye'nin 1851'de altı vapurla kurulduğu hatırlanırsa, Üsküdar vapurlarının oldukça yoğun bir kapasiteyi yüklediği söylenebilir (Şentürk, 1992).

Şirket-i Hayriye, 1851'den 1945 yılına kadar Boğaziçi'nde yük ve insan taşımacılığı yapan anonim bir şirkettir. Bu şirket 15.01.1945 gün ve 4517 sayılı kanunla fiilen ortadan kalmış, taşınır ve taşınmaz malları ulaştırma bakanlığı tarafından satın alınarak devlet denizyolları işletmesi genel müdürlüğü şehir hatları müdürlüğüne devredilmiştir (Özemre, 2007). 2004 tarihinde T.D.İ. Anonim Şirketi özelleştirme kapsamında olduğundan, kuruluşa ait Şehir Hatları İşletmesi İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı'na devredilmiş, hala belediyeye bağlı olarak işlevini sürdürmektedir (Anıtlar Kurulu Arşivi, 2004a).

Bugün şehir hatlarının Üsküdar kıyısında ayakta kalan iskeleleri; Kandilli, Vaniköy, Çengelköy, Beylerbeyi, Kuzguncuk, Üsküdar İskeleleri'dir. Salacak İskelesi günümüze ulaşamamıştır, Harem vapur iskelesi ise Harem-Sirkeci araba vapuru iskelesine dönüşmüştür (Özemre, 2007).

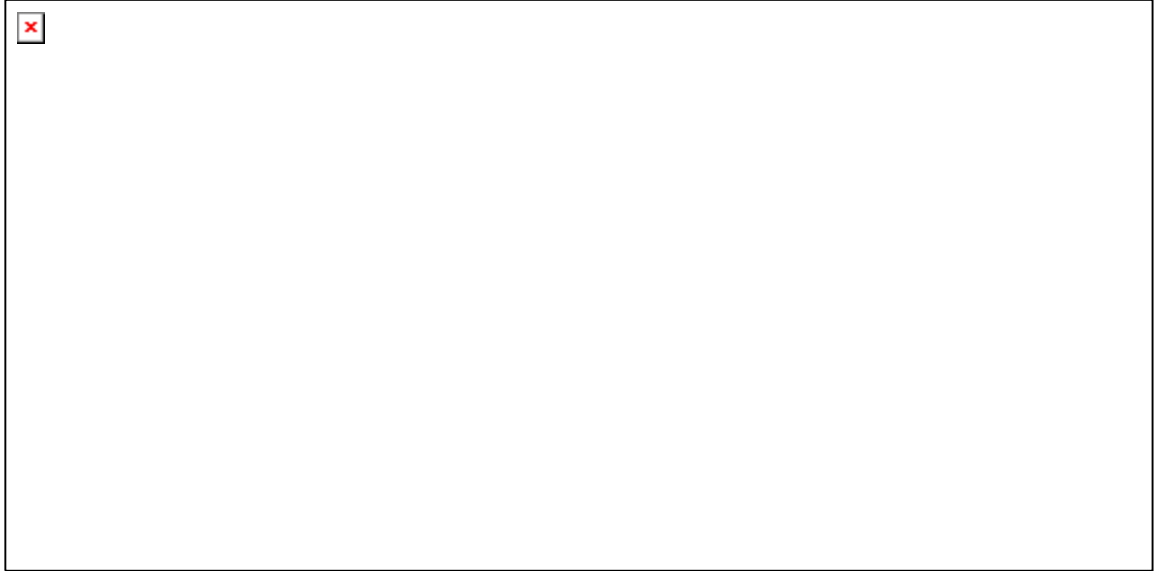
Son yıllarda Üsküdar vapur iskelesinin hemen yanında Paşalimanı'na doğru Üsküdar-Beşiktaş ve Üsküdar-Kabataş arasında işleyen dolmuş motorlarının iskelesi, daha ileride Üsküdar-Eminönü, Üsküdar-Karaköy arası işleyen dolmuş motorları bunlara ilave edilmiştir. (Özemre, 2007).

Üsküdar İskeleleri

Üsküdar sahilinde kuzeyden güneye doğru şu iskeleler vardı: 1) Pasalimanı (Öküz Limanı, Mum iskelesi) 2) Büyük İskele (şimdiki vapur iskelesi) 3) Kayık İskelesi 4) Eski Araba Vapuru iskelesi 5) Çöp İskelesi (Eski Balaban İskelesi) 6) Balaban İskelesi 7) Kavak (gümrük) İskelesi 8) Ayazma veya Sarıtaş İskelesi 9) Taşlıman İskelesi 10) Salacak İskelesi 11) Üsküdar Sarayı veya İnsaniye iskelesi 12) Harem İskelesi 13) Kavak İskelesi 14) Haydarpaşa İskelesi (Haskan, 2001c)

Harita 4.12 1930 tarihli Pervititch haritası (Pervititch, 2001)

Çizim 4.22 Üsküdar Meydanı (Atatürk Kitaplığı Arşivi)

1) *Pasalimanı (Öküzlimanı) İskelesi*: Çok eski bir iskele olan Paşalimanı İskelesi Öküzlimanı adı ile de anılır. Anadolu'dan getirilen büyükbaş hayvanlarının buradan

Beşiktaş'a geçirilmesi sebebiyle bu adı alan iskele, eski bir rivayete göre de, İrmak Tanrısı İnakhos'un kızı ve Olimpos'un baş Tanrısı Zeus'un baştan çıkardığı rahibe İo'nun, Zeus'un karısı Hera'nın kıskançlığından kurtulmak için inek biçimine girip İstanbul Boğazı'nı geçerek burada Anadolu topraklarına ayak basması nedeniyle böyle anılmıştır. Yine bu yüzden Boğaziçi'ne, de İnek Geçidi anlamına gelen Bosfor denmiştir (Haskan, 2001c).

Şarl Tekşiye burasını şöyle anlatır (Konyalı, 1977, syf.526-527):

“Üsküdar burnunun bir adı da Damalis yahut İnek Burnu idi. Bu Damalis ismine bir tarihî kaynak aramak istersek müteaddit asırları geçerek tâ İskender devrine kadar gitmeliyiz. Makedonya'lı Filip, Atina'lı General Şares tarafından müdafaa edilen Bizans'ı muhasara etmiştir. Muhasara esnasında karısı öldüğünden Şares'in yaptığı hizmetlerin bir takdir ve şükran nişanesi olmak üzere Üsküdar Burnunda bir mezar yapmış ve üzerine de bir inek başı bulunan bir de sütun dikmiştir.”

Bu Yunan ananesindeki inek bazı kaynaklarda öküz olmuş ve buraya Öküz limanı denilmiştir. Türkler, burada bir Türk paşası olan Piyâle Paşanın bir sahil sarayı bulunduğu için Paşa Limanı demişlerdir.

Özemre (2007), Paşalimanı'ndaki bu bölgenin Öküz Limanı olarak anılmasının hatalı olduğunu vurgulayarak, Öküz Limanı'nın, Anadolu'dan gelen büyükbaş hayvanların Rumeli yakasına geçirilmek üzere bekletilip mavnalara yükletildikleri Üsküdar Balaban İskelesi ile şimdiki Üsküdar vapur iskelesi arasındaki ufak körfezin ismi olduğunu söyler. Özemre'nin anlattığına göre, 1960'lı yıllara kadar büyükbaş hayvanlar buradaki açık ahırda bekletilip, baytarlarca bir ön muayeneden geçirildikten sonra, mavnalarla Sütlüce/Haliç'deki mezbahaya gönderilmişlerdir. Bundan dolayı buraya öküz limanı denilmiş olması mümkündür. Eski metinlerde bir de Damalis Limanı, Damalis Burnu gibi ibareler de geçmektedir. Damalis eski grekçede öküz demek olduğu gibi Bizanslılar da buraya Damalis, Kızkulesi karşısındaki şimdiki Şemsipaşa (ya da Üsküdar) burnuna da Damalis Burnu ve Kızkulesi'ne de Damalis Kulesi derlerdi. Damalis Atinalı generallerden Hares'in karısıdır. Bir rivayete göre Üsküdar'da ölmüş ve Kızkulesi'ne, başka rivayete göre de Kızkulesi'nin karşısındaki sahile gömülmüştür. Bütün bu yer adlarının bu kadının adından ve mezarının mahalinden geldiği iddia edilmektedir.

Paşalimanı İskelesi ayrıca, yanında bulunan Mumhane'den dolayı Mum İskelesi adıyla da bilinir (Haskan, 2001c).

İran Devleti sefiri Muhibali Han Anadolu'dan İstanbul'a gelerek Öküzlimanı'ndan birbirine bağlanan büyük mavnalar üzerine kalaslar döşenerek meydana getirilen sal vasıtası ile boğazı geçerek Sirkeci civarındaki Vezir İskelesi'ne çıkarılmıştı. (Haskan, 2001c)

Tanker vazifesi yaparak Elmalı Bendinin suyunu adalara taşıyan ufak gemiler buradan kalkardı (Özemre, 2007).

Yerli, yabancı bandıralı gemilere 24 saat su nakil işlemi yapan İstanbul'daki tek su iskelesi olan Paşalimanı İskelesi 1998 yılında tanker çarpması sonucu yıkılmış (Anıtlar Kurulu Arşivi, 1998a), 90'lı yılların sonunda yenilenirken denize doğru uzatılıp büyütülerek bugünkü şeklini almıştır. Devlete ait yolcu ve yük gemilerinin özelleştirilmesinden sonra eski hareketliliğini kaybeden iskele şimdilerde özel sektöre hizmet etmektedir.

2) *Büyük iskele*: Tarihin her devrinde büyük bir iskele olup şimdiki vapur iskelesinin yerinde Mihrimah Sultan Camii'nin karşısındadır. Padişahlar, sadrazamlar, sefere gidenler serdarlar ve Sürre Alayı hep bu iskeleye çıkmışlardır. Bu iskeleye ayak basmamış padişah ve sadrazam yok gibidir.

İstanbul Türkler tarafından fethedildikten sonra Müslümanlar ölümlerini Peygamber Toprağı ve mukaddes kabul edilen Üsküdar'a bu iskeleden getirirlerdi. Üsküdar İskelesi'nden Doğu'nun ticari ve askeri her şeyi Deve Meydanı denilen Beşiktaş'a geçer, oradan Batı'ya giderdi (Konyalı, 1977).

Üsküdar'ın bu büyük iskelesine, eski Üsküdarlılarca Bağdat Yolu'nun başlangıcından dolayı Bağdat İskelesi ve burada bulunan sırt hamallarına da Bağdat iskelesi Hamalları adı verilmişti (Haskan, 2001c).

Konyalı'nın (1977) Öküz limanı olarak andığı iskele meydanının bulunduğu yer, önce Sinan yapısı Mihrimah Külliyesi kurulurken ve daha sonra Yeni Valide Külliyesi yapılırken doldurulmuştur. 1710 tarihine kadar, o zamanlar bir koy olan bugünkü meydanın yanında bulunan iskele, bu tarihte yapılan Yeni Cami'nin temel hafriyatı sırasında çıkan toprakların bu koya dökülmesi neticesinde bugünkü Üsküdar Meydanı elde edilmiş ve iskele şimdiki yerine nakledilmiştir. 1760-61 (1174) yılı içinde bu iskele, Hassa

Baş Mimarı olup Ayazma Camii'nin yapımcısı Mehmet Tahir Ağa tarafından tamir edilmiştir (Haskan, 2001c).

Resim 4.63 Şirket-i Hayriyye tarafından yenilenmeden önce iki katlı iskele binası (Ünlü ve diğ., 2003)

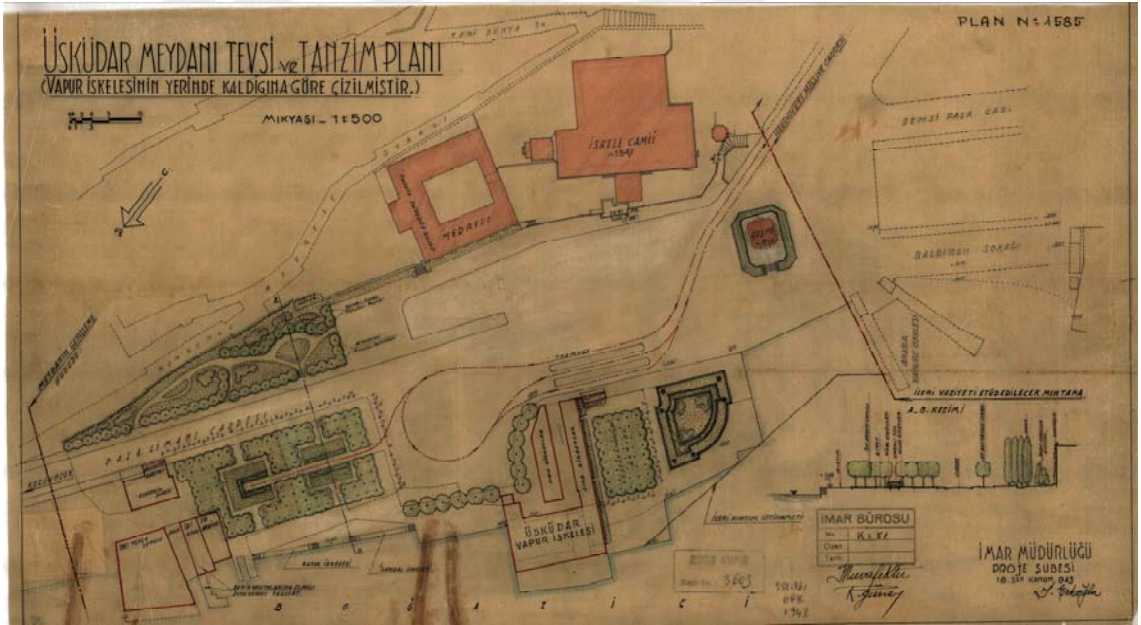
Resim 4.64 Şirket-i Hayriyye tarafından yaptırılan Üsküdar'ın ilk vapur iskelesi, arkada Mihrimah Sultan Külliyesinin kervansarayı da görülmektedir. (Ünlü, 2006)

159 yıl kadar önce kurulan Şirket-i Hayriyye şimdiki iskeleyi denizi biraz doldurarak yaptırmıştır. İki katlı olan iskele, 4. kez 1983 yılında tek katlı olarak yeniden inşa edilmiş, 2663m² tutarındaki alanıyla Boğaziçi'nin en geniş iskelesi olmuştur. Şimdiki konumunun mimarı Prof. Dr. Orhan Şahinler'dir.

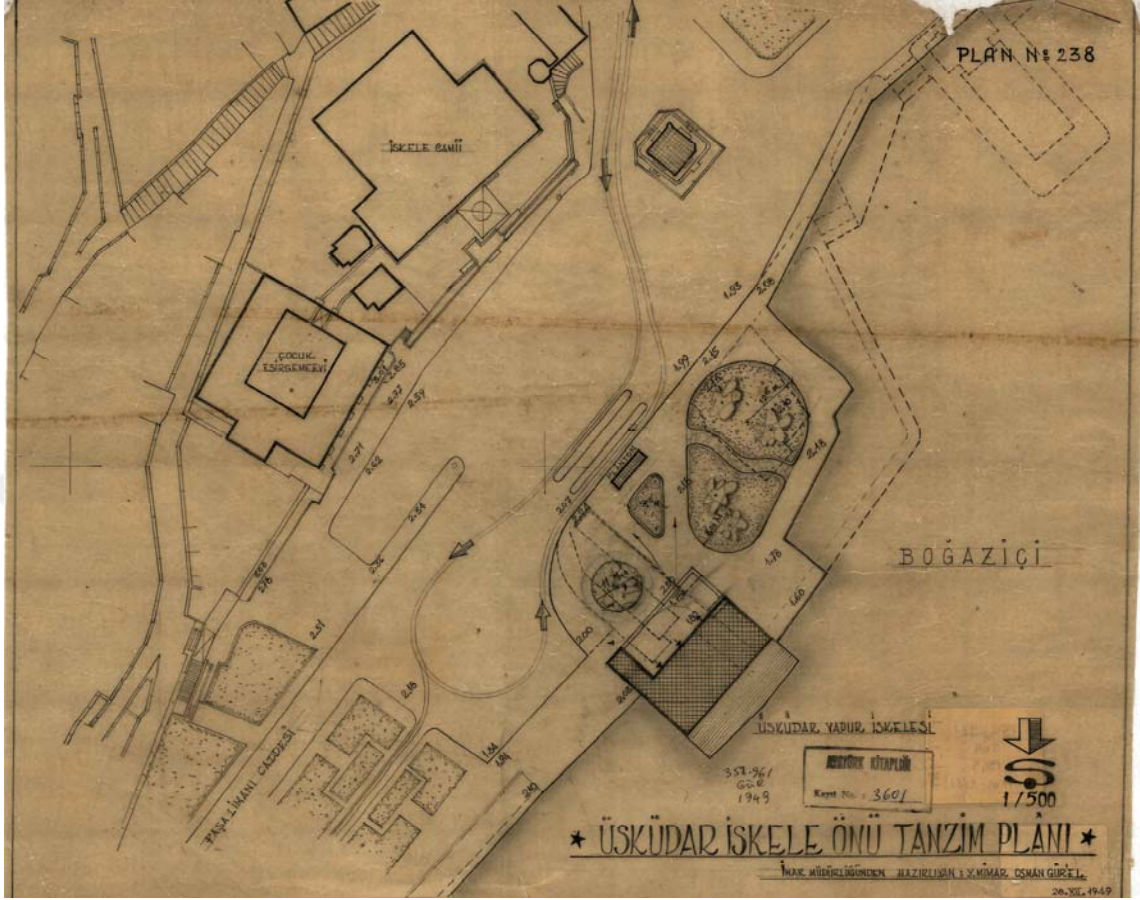

Resim 4.65 1943, İskele Meydanı vapur iskelesi (Ünlü ve diğ., 2003)

Çizim 4.23 1943, Üsküdar Meydanı Tevsi ve Tanzim Planı, İmar Müdürlüğü Proje Şubesi (Atatürk Kitaplığı Arşivi).

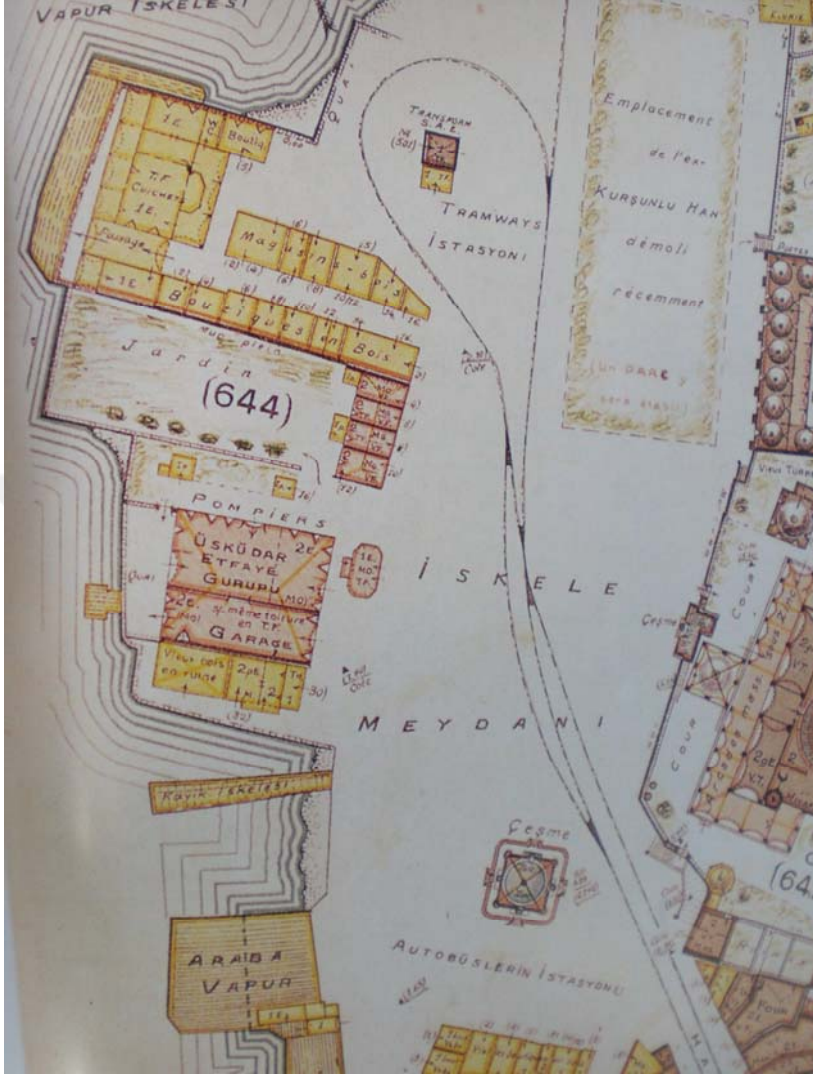

Çizim 4.24 1949, Üsküdar İskele önü Tanzim Planı, İmar Müdürlüğünden hazırlayan: M. Osman Gürel (Atatürk Kitaplığı Arşivi).

Mihrimah Külliyesiyle beraber Sinan'ın yaptırdığı eski rıhtım 15-20 metre kadar içerde kalmıştır. 1976 yılı Ağustos ayında Üsküdar lâğımı açılırken meydana gelen 3. Ahmet Çeşmesi'nin karşısındaki araba vapurunun birinci iskelesinin tam karşısında ortaya çıkan bu eski rıhtım, büyük ve muntazam taşlarla yapılmıştır (Konyalı, 1977).

Kıyısındaki deniz derinliği 8,7 metre ve galata köprüsüne uzaklığı 3400m'dir. Üsküdar iskelesi 3 vapurun yanaşmasına müsaade eden toplam 86 m rıhtım uzunluğuna sahiptir (Özemre, 2007). (s68-69) Köprü'ye uzaklığı 2 mil (3,70 km.) dir. Yaklaşık yüz yıl önce Şirketi Hayriyye vapurlarına cuma ve pazar günleri 7425 diğer günlerde 8270 yolcu verirdi. 913 de yazlık kiracısı vardı. Ortalama günlük geliri 7180 kuruş idi. O tarihte Üsküdar'ın 80.000 kadar nüfusu bulunuyordu (Konyalı, 1977).

Harita 4.13 1933, Pervititch Haritası (Pervititch, 2001)

Gravürlerde çokça resmedilen bu büyük Üsküdar İskelesi, M.Preault'un bir sal'ı andıran basit çizimine karşın aslında o günkü ihtiyaca yetecek büyüklüktedir. Tüm gravürlerden çıkarılan sonuca göre, iskele binası kırık çatılı, ahşap, fazla büyük olmayıp hemen denizin üzerindedir (Kayım, 1982).

Büyük İskele yanında ve 1855 tarihinde bir telgrafhane kurulmuş ve burası 9 Şevval 1314 (Mart 1897) tarihinde de tamir edilmiştir (Haskan, 2001c).

Üsküdar İtfaiye Teşkilatı da, Doğancılar semtinde Çakırcıbaşı Hasan Paşa Cami (Doğancılar Cami)'nin arkasına eski Safveti Paşa Şabani Tekkesi'nin yerine nakledilmeden önce, iskeleye bitişik bir binada bulunmaktaydı (Özemre, 2007).

Resim 4.66 Üsküdar Meydanı ve İtfaiye Teşkilatı binası (Ünlü ve diğ., 2003)

3) *Kayık iskelesi*: Üsküdar ahalisini İstanbul'a bağlayan kayıkların bulunduğu iskeledir. Buradaki kayıkçılar, Şirket-i Hayriye vapurları işletmeye girdikten sonra da uzun yıllar yolcu taşımaya devam etmişlerdir.

Haksan (2001c, syf. 1490), kayık iskelesindeki kayıklar ve seferleri ile ilgili şöyle bir bilgi vermektedir:

“Kayıklar gedik teşkilatına bağlı olup kayık ücretleri devlet tarafından tayin edilirdi. Bir kayık 12 kişiden fazla alamazdı. İstanbul'dan Üsküdar'a geçen iki kişi bir akçe ödemekte idi

Üsküdar kadısına hitaben yazılan 972 (1564-65) tarihli bir hükümde, Kayıkçılar üzerine memur olan Yasakçı Davut'un, Üsküdar ile İstanbul arasında işleyen 40 kayığı intizama soktuğu görülmektedir, İstanbul'un fethinden hemen sonra başlayan ve muntazam seferler için bir de 'pazar kayıkları' vakfedilmişti. Üsküdar ve Kuzguncuk'ta Sultan I. Abdülhamit vakfından pazar kayıkları çalışıyordu. 1826'da Üsküdar Büyük İskelesi ile Balaban İskelesi'nde üç pazar kayığı vardı. Halkın hususi vasıtası ise piyade kayıkları idi.”

Resim 4.67 Üsküdar İskelesi ve kayıklar, Kanaat Lokantası Koleksiyonu (Ünlü ve diğ., 2003)

4) *Eski Araba Vapuru İskelesi (At Kayıkları iskelesi)*: Üsküdar vapur iskelesinden Marmara Denizi yönünde 150m kadar ileride Araba Vapuru İskelesi bulunur (Özemre, 2007).

Bu iskeleye padişah ve serdarların mavnalar içinde getirilen atları çıkarılıyordu. İskelenin önündeki mermer binek taşı 1945'te Mihrimah Sultan Camii avlusuna kaldırılmıştır.

Şirket-i Hayriye'nin genel müdürü Hüseyin Hâki Bey, kendi tasarlayarak mucidi olduğu araba vapuru çizimlerini İngiltere'ye göndermiş, 8000 altın liraya yandan çarklı ilk araba vapurunu yaptırmıştır.

Dünyada o zaman bir eşi daha bulunmayan Suhulet (kolaylık) adını taşıyan bu ilk araba vapuru, üç ay içinde bitirilerek 1286 (1870) tarihinde Üsküdar'dan Kabataş'a seferini yapmıştır (Haskan, 2001c). Bu vapurların sayısı üç yıl içinde dörde çıkmak zorunda kalmıştır.

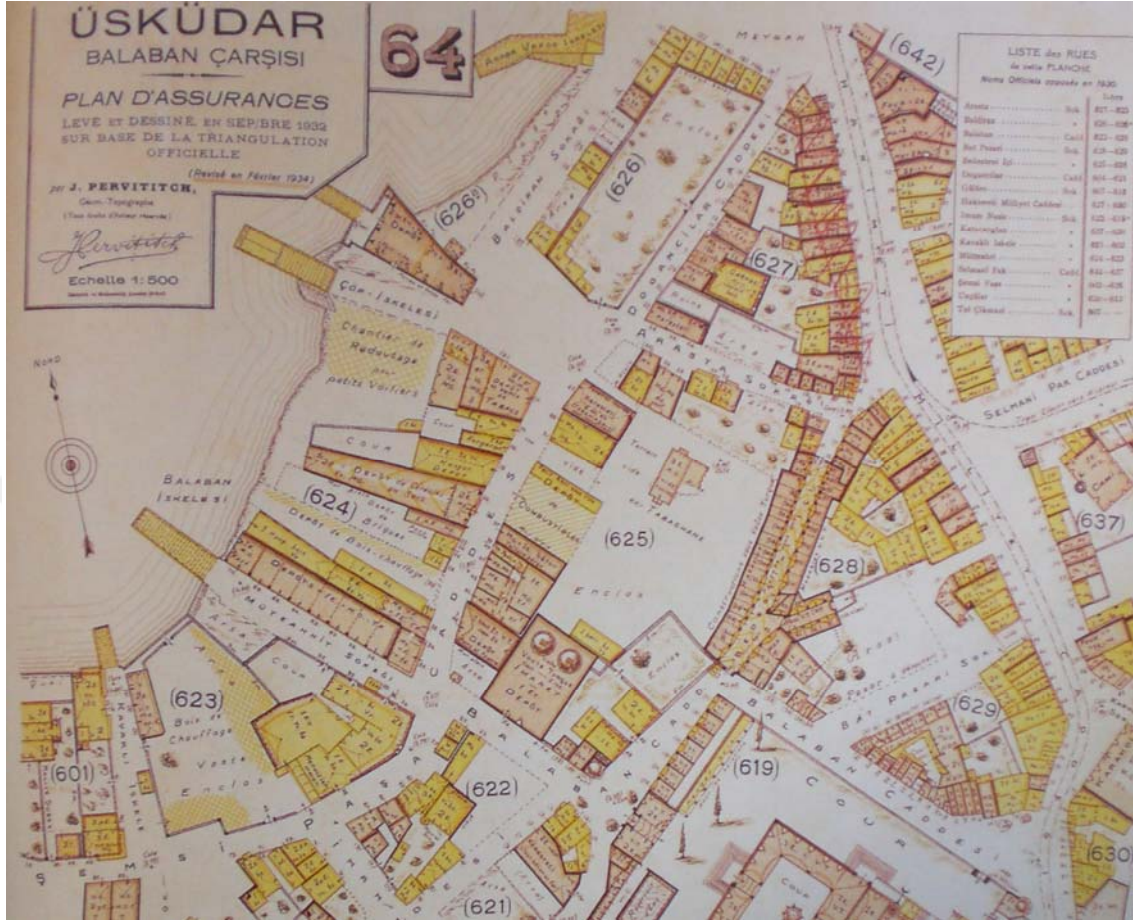

Resim 4.68 İlk araba vapuru 'Suhulet' (1872-1961) Kabataş İskelesinde (URL-1, 2010)

Boğaziçi köprüsünün yapılması ile birlikte 1988 yılında Kabataş-Üsküdar arabalı vapur seferleri kaldırılmıştır. Yakın zamanda Üsküdar Eminönü Sirkeci büyük dolmuş motorların iskelesi olan bu iskele, Marmaray projesi kapsamında iptal edilmiştir (Özemre, 2007). Bugün bu iskele, kitap satış yeri ve kafeterya olarak faaliyet göstermektedir.

5) *Çöp İskelesi (Eski Balaban İskelesi)*: İskele, Üsküdar Araba Vapur İskelesi ile şimdiki Balaban İskelesi arasında ve Araba Vapur İskelesi'nin sol tarafında idi. 1958 tarihinde ortadan kalkmıştır. Haskan'a göre (2001c) Eski Balaban İskelesi budur. Şimdiki Balaban İskelesi, Çöp veya Yemiş İskelesi adıyla bilinirdi.

Harita 4.14 1932 tarihli Pervititch haritası (Pervititch, 2001)

Eski Balaban iskelesi için Eremya Çelebi şunları demiştir (Haskan, 2001c, syf.1491):

“Burası Tophane kadar olmamakla beraber büyük bir iskeledir. Anadolu’nun her yerinden gelen gidenlerle doludur. Eskiden Balaban adı verilen bu semtte müteaddid iskeleler mevcuttur.”

Geniş ahşap çöp iskelesinden, tek atlı arabalarla toplanan Üsküdar çöpleri mavnalara dökülür, çatanalar ile çekilen bu mavnalar Marmara’nın ortasına götürülerek çöpler kürekle denize atılırdı (Çeçener, 2008).

Bu iskelenin civarında 59. Yeniçeri Ortası’nın bekâr odaları vardı. Balaban İskelesi arkasından başlayarak Şemsipaşa Camii yanındaki Debbağhane’ye kadar uzanan bu odalar birer haşarat ve fuhuş yuvası idi. Üsküdar ahalisinin şikâyeti üzerine bu odaların 200 kadarı 3 Recep 1226 (24 Haziran 1811) tarihinde Bostancıbaşı marifetiyle yıktırılmışsa da 1826’da Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılmasından sonra bu bekâr odaları yeniden yapılmış ve Balaban İskelesi ve civarı yine ayak takımının doldurduğu bir semt olmuştur (Haskan, 2001c).

1814 tarihinde bu iskelenin yanında kayıkhaneler ve Odabaşı Ömer'in kahvesi, 1890 tarihlerinde de yine iskelenin yanında, deniz kıyısında dört büyük kahvehane vardı (Haskan, 2001c)

Resim 4.69 Çöp İskelesi (Ünlü ve diğ., 2003)

Çöp iskelesinin hemen yanında iki katlı kargir Sabun İmalathanesi, diğer yanında da devrin en önemli deniz taşıma araçları olan mavnalar ve diğer büyük teknelerin onarımı için kalafathane bulunuyordu. Çöp iskelesi önünden başlayan toprak yaya yolu ile girilen kalafathane en fazla 3-4 tane 40-80 tonluk ahşap teknenin karaya çekileceği boyutlarda idi. Kapalı kısmı yoktu. Tekneler büyük demir bocungartlarla ve insan gücü ile sahile çekilirdi (Çeçener, 2008).

Çöp iskelesi ile Balaban İskelesi arasında kalafathaneden sonra dar, salaş, ahşap kum iskelesi ve biraz daha ilerisinde iki küçük salaş ahşap vardı. Kum iskelesinden kum motorlarının getirdiği mal, hamallar tarafından, dipleri dar konik sepetlerle kumcu Sedat'ın bahçesine taşınırdı kum iskelesinden sonraki ahşap iskeleler ise semtin balıkçı kayıkların bağlandığı iskeleler idi (Çeçener, 2008).

6) Balaban İskelesi (Çöp veya Yemiş İskelesi): Haskan'a (2001c) göre Yeni Cami'nin deniz tarafına açılan kapısı karşısındaki bu iskele Eski Balaban İskelesi dediği Çöp İskelesi'nin 1958 tarihinde ortadan kalmasından sonra 'Balaban İskelesi' ismini almıştır.

Resim 4.70 Balaban İskelesi (Ünlü, 2006)

1930'larda Balaban'daki en önemli motif olan Balaban İskelesi'ne, 'Büyük İskele' veya 'Pazar İskelesi' de denmektedir. Yaklaşık 15 metre uzunluğunda, 3 metre eninde olan bu ahşap iskele 1900'lü yılların başlarında Üsküdar'a gelen ve giden malların boşaltıldığı veya yüklendiği iskeledir. İstanbul'un tek meyve ve sebze hali olan Eminönü-Yemiş'ten alınan meyve ve sebzelerin motorlarla buraya getirilip, buradan atlı arabalarla esnafa iletildiği söylenmektedir (Çeçener, 2008).

Özemre'ye göre (2007) iskelenin yanındaki Anadolu'dan gelen büyükbaş hayvanların ilk veteriner muayenesinin yapıldığı Sütlüce'deki mezbahaya kesime gitmeden bir süre bekletildiği açık hava ahırlarında bulunan hayvanlar buradan mavnalara yüklenerek İstanbul Belediyesi'nin Sütlüce'deki mezbahasına sevk edilirdi (Özemre, 2007). Bu açık hava ahırlarının önünde balıkçıların kayıklarını bağladığı taş rıhtımın bulunuyordu (Çeçener, 2008).

Müteahhit Sokak'ın sonundaki Balaban İskelesi, 1985 yılında Üsküdar'dan Hareme kadar uzanan sahil yolunun inşaatı sırasında yıkılmıştır (Özemre, 2007).

7) *Kavak veya Gümrük iskelesi*: Osmanlılar döneminde gümrük yerlerine kavak, burada hizmet alanlara kavak ağası denirdi. Balaban İskelesi'nden sonra gelen bu Kavak İskele'sinden başka, İstanbul'da kavak adını taşıyan çok yer vardır. Boğaz'da Anadolu

Kavağı, Rumeli Kavağı, Harem ile Haydarpaşa arasında bir, Balaban İskelesi ile şemsi Paşa Camii arasında da bir başka kavak vardır. Anadolu Kavağı Camii'nin mezarlığında birçok kavak ağalarının kabirleri vardır. Üsküdar'da Hüsrev Ağa Camii'nin bulunduğu, řerefábád Sarayı yanında denize kadar yani gümrük yerine kadar inen sokağa da Kavak İskelesi Sokağı denirdi (Konyalı, 1977).

Balaban İskelesinden sonra Kavaklı İskele Sokak'ın sonundaki Kavak İskelesi, 4 metre uzunluğunda 1,5 metre eninde idi. Daha sonraları bir müddet kum iskelesi olarak kullanılmıştı. Deniz yolu ile gelen mallar burada depolanır ve gümrüğu alınırđı. Asıl işlevi odun ve kömür iskelesi olan bu iskeleden yazın Büyük iskelenin dolu olması halinde kavun-karpuz da çıkarılırdı. Odun motorları 100-150 tonluk ahşap yelkenli teknelerdi (eener, 2008).

Kesme taş ve tuğla hatılılı olarak yapılmış gümrük binasından kalan bir duvar bakiyesi hâlâ mevcut olup şemsi Paşa Caddesi ile Kavaklı İskele Sokağı'nın birleştiği yerdedir. Kahve olarak kullanılmaktadır. Yanındaki sokak onun ismini taşımaktadır. (Haskan, 2001c)

Balaban İskelesinden 50 m kadar ileride İnhisarlar İdaresinin büyük ana binasının rıhtımında tütün taşıyan kosterlerin* yanaşmasına yarayan özel bir iskele vardı. Bazen bu iskeleye 3-4 koster birden yanaşırdı (Özemre, 2007).

8) *Ayazma veya Sarıtaş* İskelesi: Ayazma Cami ve Valide Sultan Sarayı ismiyle de anılan Ayazma Sarayı ve bahçesinin önünde bulunan bu iskele, Valide sultanların yaz aylarında saraya gelmek için kullandıkları iskeleydi. Eski gravürlerden bu iskelenin oldukça işlek olduğu, eşya denklerinin sallarla taşındığı görülmektedir (Haskan, 2001c).

---

* Koster: kıyı limanları arasında sefer yapmak üzere inşa edilmiş 300 ila 4000 grostonluk küçük gemi

Resim 4.71 William Henry Barlett, 1835, Salacak sahilinden İstanbul (Ünlü ve diğ., 2003)

9) *Taşlıman İskelesi*: Şimdiki Salacak Plâjı'nın yerinde olan iskelenin arkasında Rüstem Paşa'nın kızı Ayşe Sultan Sarayı'nın bahçesi vardı. İskelenin bu sultana ait olduğu sanılmaktadır (Haskan, 2001c).

10) *Salacak İskelesi*: Üsküdar'ın en eski iskelesidir. İstanbul'un fethi sırasında Toptaşı'nda yapılan top güllerinin bu iskeleden İstanbul'a nakledildiği söylenmektedir. Bizans devrinden kaldığı sanılan bu iskele iri granit taş bloklarından yapılmış olup, zamanla taşlar dağılmıştır (Haskan, 2001c).

Resim 4.72 Salacak İskelesi (Ünlü ve diğ., 2003)

11) *Üsküdar Sarayı İskelesi veya İhsaniye İskelesi*: Kanuni devrinde yapılan bu iskelenin yerinde Bizans devrinde yapılmış bir iskele vardı. Osmanlı Devleti'nin ikinci hükümdarı olan Orhan Gazi'nin Bizans İmparatoru ile görüşmek için bu iskele ile Harem İskelesi'nden birisine çıktığı söylenmektedir. İskelenin kalıntıları yakın zamana kadar duruyordu. Halkın Çiftekayalar dediği bu liman saray iskelesinin korunması için yaptırılmıştı. İskelenin yanına kadar inen saray yolunun pek az bir kısmı bugünde mevcuttur. Zemini taş döşeli olduğu sanılan bu yokuş yolun yanında, bugün de yer yer görülen kesme taştan harpuştalı olarak yapılmış bir korkuluk duvarı vardır (Haskan, 2001c)

Resim 4.73 Eugene Flandin, 1863, Salacak Sahili (Ünlü ve diğ., 2003)

12) *Harem İskelesi*: Üsküdar'ın en eski iskelelerinden biri olan Harem İskelesi, Haskan'ın (2001c) söylediğine göre, Bizans devrinde mevcudiyeti bilinen Haremyun Sarayı'nın iskelesi olarak inşa edilmiştir. Osmanlı zamanında da bu isimle anılan iskele, Kavak Sarayı'nın iskelesi olarak kullanılmıştır. Sultan III. Selim, Selimiye Kışlası'nı yaptırdığı sırada bu iskeleyi de onarmıştır. İlk Defterdar Camii'nin önünde yapılan iskele, daha sonra 1956-58 tarihlerinde denizin doldurulması ile bugünkü yerine taşınmıştır. Kırım Savaşı sırasında da yenilerek uzatılmıştır (Haskan, 2001c).

13) *Kavak İskelesi*: Üsküdar'daki dört gümrük mahalinden ikincisi budur. Bunlardan birincisi Balaban İskelesi civarında, üçüncüsü de Kısıklı mevkiinde ve çeşmenin yanında idi. Kanuni devrinde yapıldığı tahmin edilen iskelede, Naldöken Yolu ile Anadolu'dan gelen malların muayenesi yapılırdı. Kavak Sarayı'na ismini veren bu iskeleden Evliya Çelebi, Seyahatnamesinde bir kaç defa bahsetmektedir (Haskan, 2001c).

14) *Haydarpaşa İskelesi*: Eski Et ve Balık Kurumu binasının bulunduğu yerin hemen önünde bulunan iskelenin Roma ve Bizans devirlerinden beri mevcut olduğu, ordu mensuplarının mavnalarla bu iskeleye gelerek Haydarpaşa Sahrası'ndaki ordugâha dâhil oldukları söylenmektedir (Haskan, 2001c).

4.2.4. YOLLAR, SAHİL SINIRI VE YERLEŞİM

Yollar

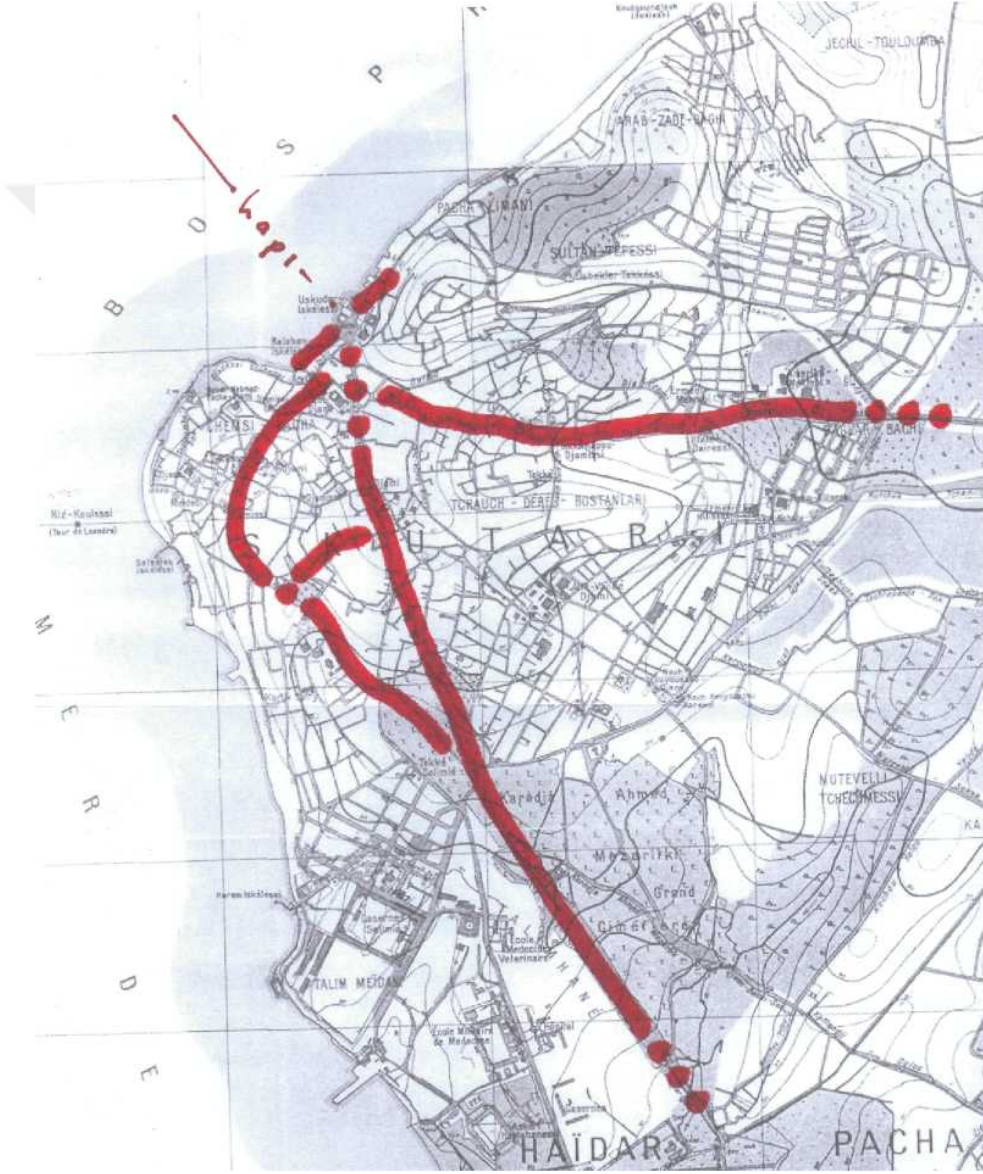
Üsküdar, İstanbul'un, Anadolu'dan gelen yollarının son noktasıdır. Tarih boyunca tarihi yarımada en yakın tarihi banliyö ve liman olması dolayısıyla bölgede yoğun deniz yolculuğu bulunmakta, bu da tarihten günümüze kadar bölgede yerleşik bir trafik durumunun bulunmasına sebep vermektedir.

Üsküdar'ın Anadolu'yu İstanbul'a bağlayan işlevi nedeniyle temel ulaşım omurgaları daima limanda düğümlenmiş, buradan topografyaya uyumlu bir şekilde sürekli ve lineer bir biçimde farklı yönlere dağılmış, böylelikle Üsküdar'ın ve de İstanbul'un diğer kentlerle bağlantısını sağlamıştır. Bu ulaşım akslarının başlıcaları üç adet olup, üçü de limanla ilişkilidir. Birincisi, limandan başlayıp kırılmadan, sürekliliğini Karacaahmet Mezarlığı içinden geçerken de korutan kıyı çizgisine paralel olarak lineer bir şekilde güneye uzanan doğrultu, ikincisi ilk aksa saplandığı nokta aracılığıyla limanla ilişkilenen ve bu noktadan doğuya, kara içlerine doğru lineer olarak uzanan doğrultu, üçüncüsü ise yine limandan başlayıp, önce kıyı çizgisine paralel güneybatıya, sonra Doğancılar Meydanı civarında ani bir şekilde kırılarak güneydoğuya doğru uzanan ve Karacaahmet Mezarlığı içinden geçerek ilk doğrultuya saplanan doğrultudur (Coşkun, 2004). Bunların dışında bahsedilen ikinci doğrultunun kuzey ve güneyinde yer alan eski Bülbüldere ve Çavuşdere'nin oluşturduğu dere yataklarındaki ulaşım doğrultuları da yine limanı kara içlerine bağlayan önemli akslardır.

Bağdat yolu olarak bilinen ilk doğrultu, özellikle kara ticaret kervanları tarafından kullanılmış, Doğu'nun yükte hafif pahada ağır ürünlerinin İstanbul'a taşınmasında aracı olmuştur. Bu doğrultu, Üsküdar'ın ve dolayısıyla İstanbul'un hem Bağdat hem de Tebriz'le bağlantısını sağlamıştır.

İki yanındaki Bülbüldere ve Çavuşdere dere yataklarıyla birlikte ikinci doğrultu, limanın Bağlarbaşı, ve Çamlıca bağlantısını sağlayarak limanı kara içlerine bağlamıştır. Bu aksın Sürre Alayı tarafından kullanıldığı tahmin edilmektedir. Osmanlı hükümdarları her yıl hac döneminde Mekke ve Medine halkına para ve değerli eşya gönderdiği, bunları taşıyan Sürre Alayı kervanlarının Üsküdar

limanından hareket ettiği ve bu kervanlara komuta eden Sürre Emininin Bağlarbaşı-Çamlıca yolu üzerinde Altunizade Camii karşısında bir konakta yolculuğun gereklilikleri tamamlanana kadar konakladığı bilinmektedir. Bu bilgiler bu doğrultunun topraklara yönelmiş Sürre Emni tarafından kullanılmış olabilme olasılığını desteklemektedir.

Harita 4.15 19. yüzyıl sonlarına tarihlenen bu haritada Üsküdar ve Osmanlı Üsküdar'ını tanımlayan temel ulaşım omurgaları gösterilmiştir (Coşkun, 2004).

Üçüncü doğrultu ise büyük olasılıkla, bir bölümü ya da bütünü ilk doğrultuyla beraber, ordunun Doğu'ya yönelik seferlerinde kullanılmıştır. Bu ihtimali kuvvetlendiren bilgi olarak, İstanbul'dan Üsküdar limanına çıkan ordunun,

genellikle bu doğrultunun orta noktasındaki o tarihlerdeki sınırları bugünkü halinden daha geniş olan Doğancılar Meydanı'nda toplanarak sefer hazırlıklarını bu noktada tamamlamaları gösterilebilir (Coşkun, 2004).

Bu tarihsel süreçte Üsküdar'ın gelişmesinde önemli rol oynayan başlıca ulaşım aksları ile ilişkilenen tali yollar, yerleşim alanlarını merkeze bağlama rolünü üstlenerek daha çok Üsküdar'ın yükseltilerine doğru çıkmakta, bir kısmı çıkmaza dönüşmekte, bir kısmı da topografyaya da bağlı bir şekilde kıvrımlanıp kademelenerek merdiven haline dönüşmektedirler.

İstanbul'un dış dünya ile iletişimi arttıkça, Üsküdar'ın da dış dünya ile iletişimi artmakta ve dolayısıyla Üsküdar semti büyümekte, bu büyüme de karşılıklı etkileşim ile iletişimini kuvvetlenmektedir. Özellikle 20. yy.ın başında İstanbul'un dış dünya ile bağlantısı kamu taşımacılığının gelişmesiyle artmış; 1872 yılında Sirkeci-Hadımköy, 1873'te de Bağdat Demiryolu'nun İstanbul-İzmit bölümü tamamlanmıştır. 1904'te Haydarpaşa Limanı, 1909'da Haydarpaşa Garı inşa edilmiştir. 1927 yılında Üsküdar-Kadıköy ve Havalisi Halk Tramvayları Şirketi kurulmuş, bu semtler arasında tramvay seferlerini başlatmış (Özkan, 2005), 1985'de Üsküdar-Harem sahil yolu yapılmıştır.

Üsküdar'ı ulaşım merkezi haline getiren bu kara yollarının yanında Üsküdar Meydanı'ndan Eminönü, Karaköy, Beşiktaş, Kabataş ve Haliç'e kalkan vapur seferleri, sadece Üsküdar'ı karşı kıyıya bağlamakla kalmayıp aynı zamanda bütün Anadolu yakasının Avrupa yakasına geçmesinde önemli rol oynayarak iki yakanın birleşme noktasını oluşturmuştur.

1988 yılında, Üsküdar meydanı İstanbul'la olan yakın ilişkisinin yanı sıra kendi yakasında önemli bir dağıtım merkezi olmuştur. Özellikle Dudullu-Ümraniye yoğun yerleşimi Boğaz'ın her geçen gün artan yoğunluğu, kentleşme, sanayileşme sürecinde daha karmaşık ve yoğun seferlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Günümüzde Üsküdar'ı çevreleyen ana arterler, bu bölgeyi bir taraftan 1.Boğaziçi Köprüsü ile İstanbul'a bağlarken, bir taraftan da Üsküdar İskelesi-Harem Sahil Yolu, E-5 Karayolu ve yeni açılan Gebze Otoyolu sayesinde Anadolu yakasının ana ulaşım akslarıyla da irtibatlandırılır. Ayrıca Fatih Köprüsü'ne sahilden ve Kadıköy'den

yapılan bağlantı yolları da ilçeden geçmektedir. Bunun yanı sıra Ümraniye ve Dudullu nüfusunun İstanbul yakasına gidiş-gelişi de Üsküdar üzerinden yapılmaktadır.

Üsküdar içinden geçen ana arterler de, bölgeye kısmen trafik yükü getirmektedir. Kısıklı Caddesi, Acıbadem Caddesi, Koşuyolu Caddesi, Bağlarbaşı Caddesi, Paşalimanı Caddesi, Nuhkuyu Caddesi, Hâkimiyeti Milliye Caddesi, Tıbbiye Caddesi, Gümüşyolu Caddesi, Selman-ı Pak Caddesi, Alemdağ Caddesi, Tunusbağı Caddesi, Halk Caddesi, Bülbüldere Caddesi, Uncular Caddesi bu ana arterler arasındadır (Şentürk, 1992).

Bunlara ek olarak yapılan vapur seferleri ve bir dönem Üsküdar'a ilave bir ulaşım sorunu olarak araba vapuru her gün yüzlerce insanı karşıya geçmesinde rol oynamakta, bu da Üsküdar'ı ve Üsküdar Meydanı'nı bir merkez olmaktan uzaklaştırarak bir transit geçiş yeri haline getirmektedir. Sürekli ve yönlendirilmiş bir hareket düzeninden çok, durma ve toplanma olanağı sağlayarak, hareketlilikten ziyade toplanma işlevini içermesi gereken meydan, her gün yoğun bir kalabalığın sürekli içinden geçtiği, ama durup içinde yaşamadığı, meydanın özelliklerini taşımaktan çok bir koridor, bir ulaşım aksı merkezi haline dönüşen bir alan olmaktadır.

Sahil Sınırı

Üsküdar sahili yüzyıllardır sürekli doldurularak yer kazanma yoluna gidilmiş bir sahildir. Bu uygulamaların cumhuriyet dönemi sonrası yapılan kısımlarını hatırlıyor olmamızın yanı sıra daha eskilerden Osmanlı, hatta Bizans döneminden itibaren gerek insan eliyle, gerekse doğal olaylar sonucu sahilin sürekli dolduğu ve kıyı şeridinin değişikliğe uğradığını biliyoruz. Yazılı kaynakların da doğruladığı bu bilgiye eski gravür, fotoğraf ve haritaları inceleyerek de ulaşmak mümkündür.

Üsküdar meydanının ilkçağlarda bugünkü gibi olmadığı kesinleşmiş bir gerçektir. Öyle ki Bülbülderesi ve Çavuşderesi'nin getirdiği alüvyonlarla bugünkü meydanın bulunduğu alanı doldurduğu, yazılı kaynaklarda söylendiği gibi haritalar ve topografya verileri incelendiğinde de açıkça ortaya konulmaktadır.

içeride kalmıştır. Hatta Mihrimah Sultan Cami inşa edildiği tarihte denizin cami merdivenlerine kadar geldiği, Sultanların kayıklarla yanaşarak camiyi ziyaret ettikleri söylenmektedir (Özemre, 2007). Büyük iskele yapılmadan evvel burası, Avrupa'ya atladığı meydan özelliklerini kendinde barındırmakta, bugün de aynı rolünü koruyarak bütün Asya'nın deniz yolu ile Beşiktaş İskelesi'nin bulunduğu yerdeki deve meydanına geçişinde rol oynamaktadır (Konyalı, 1977).

Bugünkü İskele Meydanının son düzenlemesi, Sultan III. Ahmet devrinde 1728 tarihinde yapılmıştır. 1851 yılında kurulan Şirket-i Hayriyye şimdiki meydandaki büyük iskeleyi yaparken denizi biraz daha doldurmuştur (Konyalı, 1977).

Ayrıca 1970 senesinde ve şimdiki meydan çeşmesinin yanında yapılan bir kanal inşaatında iki metre derinlikte deniz kumu ve istiridye kabukları çıkması (Haskan, 2001a), 1976 yılı Ağustos ayında da Üsküdar lâğımı açılırken araba vapuru iskelesinin karşısında Mimar Sinan'ın Mihrimah Sultan Külliyesi ile beraber yaptırdığı taş rıhtımın 15-20 metre kadar içerde ortaya çıkması (Konyalı, 1977) buranın doldurulduğunun kanıtıdır.

1953 yılında Haydarpaşa Limanı genişletilmiş, bu sırada inşaatı 1903 yılında bitmiş olan 595 metre uzunluğundaki dalgakıranın 150 metre açığında, 760 metre uzunluğunda ikinci dalgakıran inşa edilmiş ve daha sonraki yıllarda da bunun uzunluğu 900 metreye çıkarılarak lodosun iskeleleri etkilemesi önlenmiştir (Özemre, 2007).

1985 yılında da deniz doldurularak Üsküdar'dan Hareme kadar uzanan bir sahil yolu inşa edilmiş, bu sırada Balaban İskelesi ve o doğrultudaki diğer iskeleler ortadan kalkmıştır (Özemre, 2007).

Yerleşim

İstanbul merkezine yakın oluşu nedeniyle 1400'lerden itibaren Üsküdar kıyısında Osmanlı Türklerinin yerleşmiş olduğu ve İstanbul'a geçenleri kontrol ettikleri ve Anadolu ticaret yolunu ellerinde tuttukları bilinmektedir.

Evliya Çelebi Üsküdar'ı yazarken der ki (Konyalı, 1977, syf.471):

“Üsküdar toprağı mukaddes bir yerdir. Bütün Anadolu, Arap, Acem, Hind, Sind diyarları halkının geçididir. Bu yönden gayet işlek büyük bir şehirdir... Şehirde yetmiş

mahalle İslâm, on bir mahalle Rum ve Ermeni ve bir mahalle Yahudi vardır. Frenk yoktur. Şehrin etrafında kale dahî yoktur.”

Üsküdar, Avrupa'ya geçmek isteyen Asyalıların son, Avrupa'dan Asya'ya geçenlerin, ilk ve tek büyük iskelesi konumundadır. Süveyş Kanalı açılıncaya kadar büyük bir transit merkezi olan Üsküdar, 1869'da kanalın açılmasıyla ticaretinin önemli bir kısmını yitirmiş, Anadolu-Bağdat demiryolu yapıldıktan sonra da uluslararası ticaret merkezliği özelliğini büsbütün kaybederek bu merkez özelliğini Haydarpaşa istasyonuna terk etmiştir (Konyalı, 1977). Ancak çehresi ticaret merkezi kimliğinden, mahalle kimliğine doğru kayarak gelişmesini sürdürmüştür. 1845'ten sonra yazlı kışlı vapur seferinin Üsküdar'a düzenlenmesi gibi, 1858'de Kabataş Üsküdar arasında ilk araba vapurunun çalışmaya başlaması da bölgede yerleşmenin ve nüfusun yoğunlaştığının göstergesidir.

18. yüzyılda meydana gelen yangınlardan özellikle 1873 ve 1921 yangınları yerleşmenin önemli bir bölümünü yok etmişse de genel olarak yangınlar bölge için çok tehdit edici olmamıştır. 1900'lere gelindiğinde Üsküdar, Bağlarbaşı ve Nuh kapısı civarına kadar uzanan yoğun ve kalabalık bir yerleşmedir (Albay, 2006).

Üsküdar'da ulaşımın 'Yollar' başlığında bahsedildiği gibi hızlı ve ivmeli bir şekilde artarak Avrupa ve Anadolu'da her bölgeye bağlantısının gelişmesi sonucu bu bölgeler 19. yüzyılın başında yazlık olarak kullanılan kent dışı mahallerken, artık günümüzde sürekli oturulan ve özellikle sur içi kenti terk eden eski Türk aileleri için gözde yerleşme alanları olmuştur (Özkan, 2005).

Özetle Üsküdar, yerleşik pozisyona geçtiği Bizans döneminde küçük bir kasaba iken, Osmanlı döneminde doğuya ve Kuzeye doğru gelişmiş, Türklerin eline geçtikten sonra da yoğun bir yapım faaliyetine sahne olmuştur (Albay, 2006).

1764, Von Reben, Johann Baptist. Bosphorus Thracicus (Kubilay, 2010).

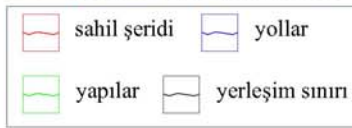
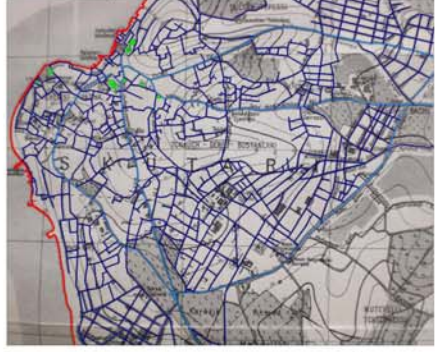
1786, Kauffer, François. Plan De La Ville De Constantinople (Kubilay, 2010).

1908, Harita Heyeti. İstanbul ve Civarı

1913-1919, Üsküdar haritası

1925-1928, Üsküdar planı

1930, Pervittich Sigorta Haritaları

Çizim 4.26 Yollar, Sahil Sınırı, Yerleşimin Bir Arada Tarihsel Gelişimi

‘Dönemler Arası Karşılaştırma’ bölümünde detaylı olarak anlatılacak olan haritaların bazıları alınarak; sahil sınırı, yollar, yapı adaları ve yerleşim merkezinin gelişimini bir arada görmek için bir inceleme yapılmıştır.

Burada sahil sınırı, yollar ve yerleşim faktörlerinin birbirlerini etkilemelerinin yanında, Üsküdar’ı özellikle yoğunluğun toplandığı sahil kısmı olan merkezini nasıl etkilediği, meydan oluşum ve şekillenmesine ne ölçüde katkıda bulunduğu gösterilmek istenmiştir.

4.3. MEYDANI TANIMLAYAN ÖĞELERİN MEYDANA YANSIMALARI VE DEĞİŞİM SÜRECİNE ETKİLERİ

İstanbul’da bütün tepelere birer cami yapma anlayışı hâkimdir. Ancak Üsküdar’da bu durum değişiklik göstermiş, tepelerde nispeten daha küçük camiler konumlanmıştır. Bu camiler anıtsal nitelikten uzak, mahalle kavramının belirleyicisi olan yerleşimlere sahiptirler. Her küçük cami üzerinde bulunduğu yapı adası ile bir bütünlük içindedir. Ayrıca yakın çevredeki sokaklarda mümkün oldukça, eğimden fırsat buldukça, bu küçük ibadet mekânlarının önlerindeki ufak meydanlara yönelirler (Güray, 1997).

Üsküdar’da tepelerdeki bu küçük camilere karşılık meydana kıyı kotunda anıtsal ölçekte vurgulanmış büyük camiler bulunmaktadır. Burada “Pazar yerinin uzağında seçilmiş bir kültür ve ibadet sahasının kamu yapılarıyla imarı” söz konusudur (Güray, 1997).

Bölgenin topografik yapısı da meydana sınırlamak açısından oldukça önemlidir ancak meydana Asya yakasının en büyük iki cami konumundaki Mihrimah Sultan ve Valide Sultan Camii’leri topografyanın eğimine ustaca yerleştirilerek meydana sınırlarını belirlerler.

Bu iki anıtsal ölçekteki yapı, tam merkezde bulunarak semtin merkezini, meydana oluşturmakta, kendini bütünleyen külliye birimleriyle de meydana şekillendirip Üsküdar’ın ihtiyaçlarına cevap vermektedirler. Bunlardan farklı olarak meydanadaki eski cami olan Selman Ağa Cami, küçük bir çarşı içi cami kimliğiyle meydana şekillenmesine, üst sınırının çizilmesine katkıda bulunmaktadır. Yine küçük ölçekteki Şemsi Paşa Camii ise merkezin yoğunluğundan uzakta, belki de ikinci dereceden

merkezin sınırlayıcısı durumundadır. Tam bir meydan çeşmesi özelliğini taşıyan III. Ahmet Çeşmesi ise konumuyla meydanı ve merkezi işaret etmektedir.

Sonuç olarak Üsküdar yerleşiminde önemli yapılar kıyı kotundaki meydanı çevreler şekilde konumlanmış, mahalle ölçeğini belirler nitelikteki nispeten küçük camiler ise semtin hatt-ı bala konturunu çizer biçimde sırtlara yerleşmiştir. İki ana eşyükselti eğrisi arası da, eğime uyan yollarla konut bölgesine ayrılmıştır (Güray, 1997).

Resim 4.74 Üsküdar Meydanı'nın denizden görünümü (Ünlü, 2006)

Meydan, boş bir alan olarak tanımlanamaz, meydanı meydan yapan, sınırlarını çizen, onu oluşturan elemanlarıdır. Üsküdar Meydanı kendisini oluşturan bu elemanlar açısından oldukça zengin sayılabilir. Kentin önemli önceki bölümlerde incelenen önemli düğüm noktaları merkezinde toplanmışsa da sadece kent merkezini değil, aynı zamanda bütün Üsküdar'ı etkilemiş, ona bir imge kazandırmıştır. Lynch, kentsel kurgunun algılanması ile ilgili çalışmasında 'düğüm noktaları'nı (nodes), bir kentin algılanıp anlaşılmasında ve kente bir imge kazandırılmasında en önemli beş öğeden biri olarak tanımlamış, Whyte, bunun da ötesinde, belirgin bir merkeze sahip ve güçlü bütünlüğü olan bir kentin tüm bölgeye bütünlük kazandırabileceğini vurgulamıştır. Alexander ise, benzer bir şekilde her bütünün kendi içinde bir merkezi olması ve kendi etrafında bir merkezler sistemi oluşturması gerektiğini savunmuştur. (Oktay, 2007). Buradaki düşünce ve tartışmalar temelinde, kamusal mekânlar arasında merkez kavramıyla en çok

örtüşen kent bileşenleri olarak meydanların, öncelikle ve geniş bir bağlamda ele alınmaları anlamlı olacaktır. (Oktay, 2007).

Meydanda yerleşmiş, gerek konumları, gerekse de ölçekleri bakımından Üsküdar'ın kapı olma özelliğini vurgulayan, meydanın sınırlarını oluşturan anıtsal yapıların birimleri ile beraber tarih boyunca değişmiş, bir kısmı günümüze kadar ulaşamayıp yıkılmış, bir kısmı yer değiştirmiş, bir kısmı da yerinde ama değişerek günümüze kadar gelmiştir. Bu süreçte bu öğelerin değişiminin her basamağı meydanın da şekillenmesine; bazen anlamını, bazen biçimini, bazen de sınırlarını değiştirmesine sebep olmuştur.

Limanı bütünleyen merkezde, limanın kuzeydoğusunda kalan ve dik bir eğimle denize- limana inen yükseltiyeye dayalı konumlandırılan Mihrimah Sultan Camii'nin anıtsal ölçüdeki boyutlarını da bir başlangıç-bitiş noktasını işaretleme arzusunun yanında, yine liman çevresindeki yaşamın hareketliliği belirlemiştir. (Coşkun, 2004).

Mihrimah Sultan Camii ve medresesi yerinde kalmakla beraber, denizin dolmasıyla deniz kenarı özelliğini kaybetmiş, içeride kalmıştır. Bu esnada yapının avlusuyla meydanı bağlayan merdivenler yapıya eklenmiştir. Külliye çeşme, türbe, mükebbirlik eklenmiş, yine sonradan eklenen muvakkithane ile müezzin ve kayyum odaları, hünkâr kasrı yıkılmıştır. Meydandaki ihtiyaca cevap veren yapılardan olan imaret binası ile, deniz ulaşımının çıktığı önemli ticaret noktasında bulunan kervansaray/han yıkılmıştır.

Külliye ait olduğu sanılan vaktiyle çok işlek olan çarşı hamamı ile medrese binası ise özgün işlevlerini yitirip yeni işlevlere bürünmüşlerdir.

Yine limanı bütünleyen merkezde ancak eğimin ihmal edilecek kadar az olduğu bir noktada konumlandırılan Yeni Valide Cami'sinde de külliye programı, cami, imaret, türbe, sebül, çeşme, şadırvan, muvakkithane, sübyan mektebi, hünkâr mahfili, bedesten, meşruta evleri ve mahyacı odasından oluşmuştur. İmaret, imaret köşesine eklenmiş Barok çeşme ve bedesten dışındaki tüm yapısal öğeler cami avlu duvarları dâhilinde kurgulanmıştır. Avlu duvarlarının cami ekseninde denize bakan kapısı, avlu duvarları dâhilinde kalan kısmı imaret, çeşme ve bedestenle ilişkilendirdiği gibi bütünü de Balaban iskelesiyle ilişkilendirmiştir (Coşkun, 2004).

Yeni Valide Külliyesi doğrudan çarşının ortasındaki konumunu etrafındaki binaların yıkılmasıyla yitirmiş, tamamen meydana çıkmış, değişikliklere uğramıştır. Avlu içindeki hünkâr kasrı, yangın su havuzu, abdest yerleri ile çeşme sonradan eklenmiş, bazı cami meşrutaları yıkılmış, imaret yapısı işlevini yitirmiş, arasta çarşısı tamamen ortadan kaldırılmıştır.

Çarşı içi cami özelliğindeki Selman Ağa Camii'nin etrafı binalarla tamamen sarılmış haldedir, yapılan onarımlar sırasında yıkılarak aynı yerinde tekrar yapılmış, bu esnada özgün halinden uzaklaştığı noktalar olmuştur.

Meydanda deniz kenarında yapılmış olan III. Ahmet Çeşmesi ise denizin dolmasıyla içlerlek kalmış, yeri değiştirilip taşınmış, tekrar tekrar onarımlara uğramış, çatı şekli tamamen değişmiştir.

Üsküdar'la İstanbul arasında başlamış olan vapur seferleri ve karşılıklı etkileşim halinde olan nüfus ve yolların gelişimi de, kıyı mekânında ihtiyaç duyulan donanımlarla kent meydanında bazı değişikliklere neden olmuştur. Bunların başında iskeleler etrafında oluşacak olan kıyı meydanı düzenlemeleri ve kıyı kodunun daimi kullanıcısı haline gelen arabaların mevcut dokuda gerekli kıldığı yıkımla sonuçlanan değişiklikler gelir.

Şimdiye kadar tek tek tarihsel süreçteki değişimlerini incelediğimiz bu öğeler, bir bütün olarak meydanı meydan yapan birimlerdir ve kendi içindeki her değişimleriyle meydanı da değiştirmiş, şekillendirmişlerdir.

4.4. DÖNEMLER ARASI KARŞILAŞTIRMA

Yapıların ve dolayısıyla sınırlayarak oluşturdukları meydanın barındırdığı tüm elemanlarıyla değişimini izleyebilmek, katman katman görebilmek için yazılı kaynakların yanında görsel dokümanlara da ihtiyaç duyulmaktadır.

Geçmişle ilgili bilgi edinmemizi sağlayan belgeler, yazılı kaynaklar tarafından da desteklenen eski harita, gravür ve daha yakın dönemler için de fotoğraflardır.

Bu belgeler, doğru bir analiz sonucunda, tarihsel süreçte olagelmış değişimleri görebilmemize katkıda bulunmaktadır.

Elbette ki doğruluğu kesin olmayan haritalar ve gravürler, çizildiği yılların coğrafi değerlerini, estetik beğenilerini, eldeki olanaklar çerçevesinde bize yansıtan belgelerdir. Fotoğraflar ise bize yapılarla ve tarihle ilgili kesin bilgiler vermekle beraber ne yazık ki çok eski dönemlere kadar gitmemekte, yakın döneme ışık tutmaktadırlar.

Bu tezin kapsamında, gidilebildiği kadar eskiye gidilerek, bulunan haritalar incelenmiş, bu haritaların desteklediği bilgilerle Üsküdar'ın tarihsel süreçteki değişimi ve meydanlaşma süreci gözlemlenmiştir.

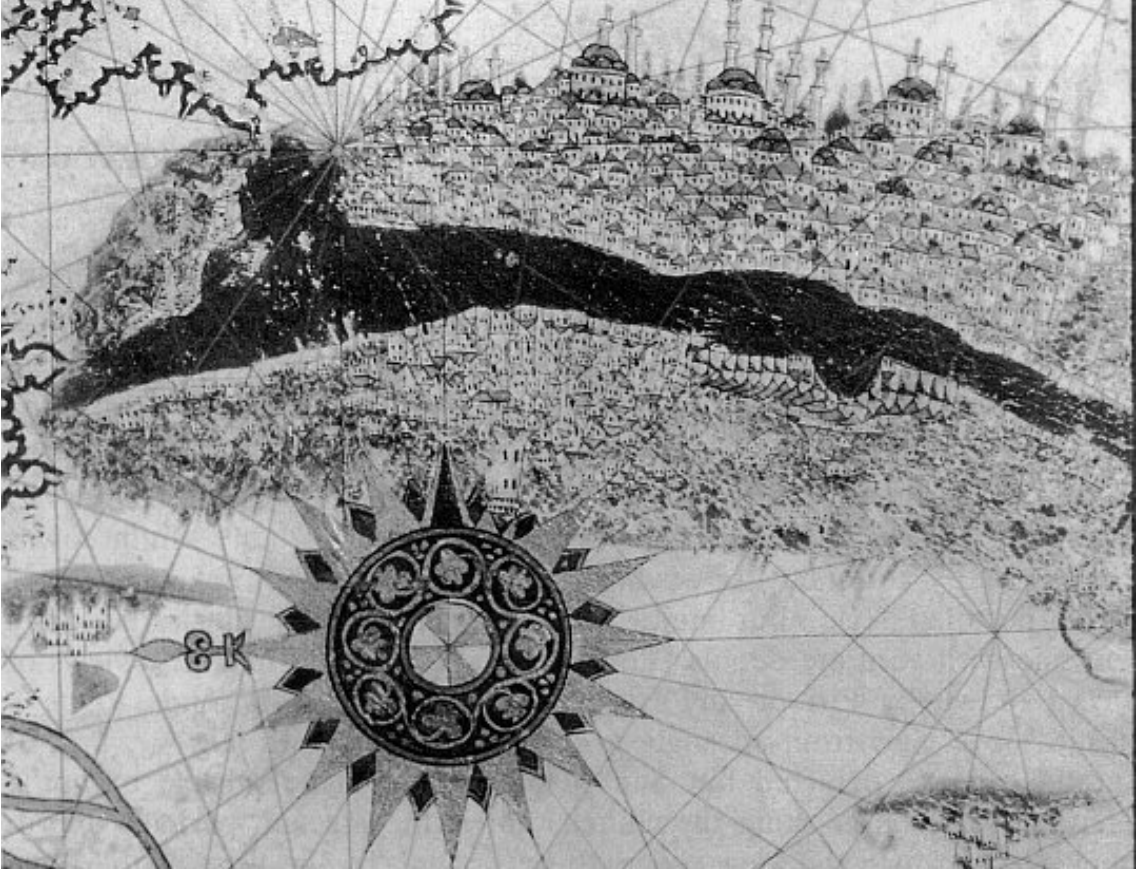
Boğazın Anadolu yakasında sözü edilen tek yerleşim birimi olarak gösterilen Üsküdar'da 4 adet ev çizimi ile küçük çapta sivil yerleşimin resmedildiği haritada kız kulesi de görülmektedir. 1400'lü yıllarda Üsküdar'da söz edilmeye değer bir yerleşim olduğunun göstermesi açısından tarihsel bir önem taşımaktadır.

Harita 4. 17 1544, Münster, Sebastian. Constantinopel Des Griechischen Keyserthumbs Hauptstatt im Lande Thracia Am Meere Gelegen (Kubilay, 2010).

Kuşbakışı harita-panorama ile çizilmiş olan bu harita şeması aslında ilk olarak 1520 yılında Giovanni Andrea di Vavassore tarafından kullanılmış olup, bundan sonra da 19.yy'ın sonuna kadar benzerleri yapılmıştır. Haritanın Üsküdar kıyılarından görüldüğü şekilde resmedilmesi, ilk bölümde detaylı olarak anlatıldığı üzere Üsküdar'ın tarihi yarımadaya yakın, kapı işlevine sahip konumunun önemini göstermektedir. Anadolu

yakası Üsküdar, Kadıköy ve Adalar'ı temsil eden küçük bir yapı adası ile resmedilmiştir. Üsküdar'da kız kulesi ve sivil yerleşim görünmektedir. Haritada dikkati çeken başka bir özellik de çok sayıda gemi olmasıdır. Bu durum İstanbul'un bir liman kenti olduğunu vurguladığı kadar, kentin Anadolu yakasındaki ayağı konumundaki Üsküdar'ın da, çizilen bir geminin yaklaştığı iskele figürü ile o liman kentinin merkezden olmasa da çeperden bir parçası olduğunu da göstermektedir denebilir.

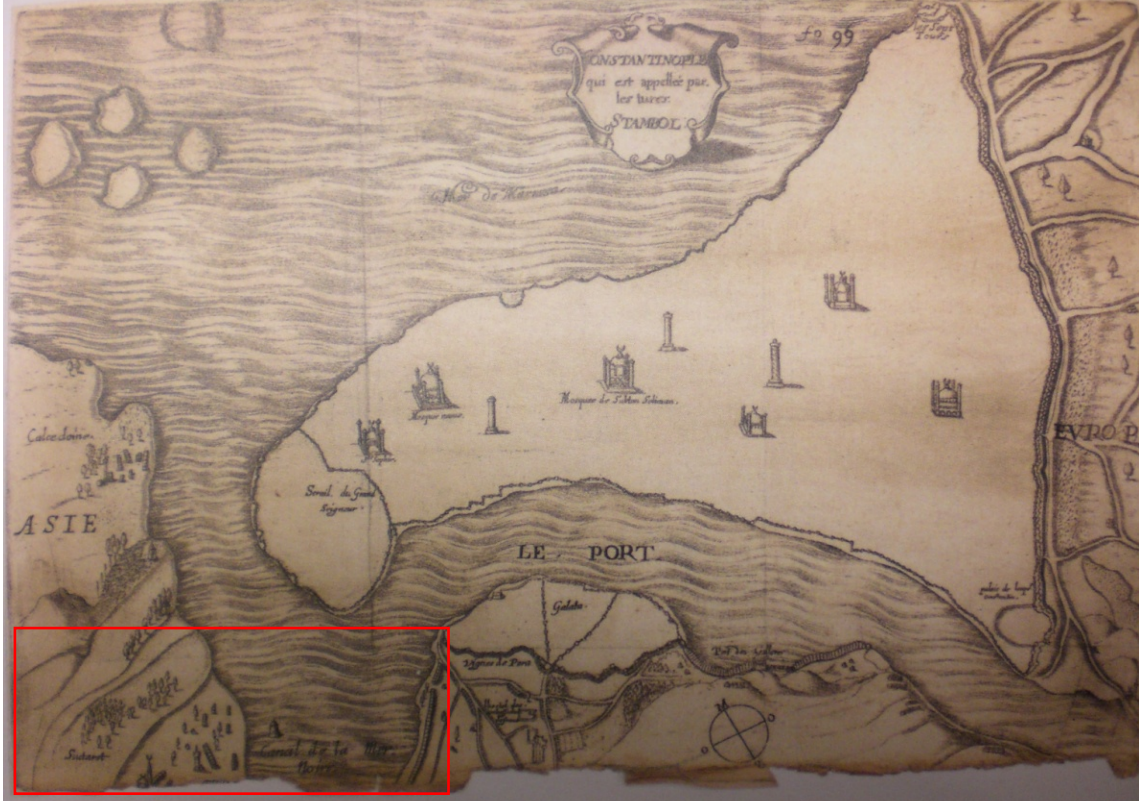

Harita 4.18 1580, Atlas, Walter (URL-3, 2010)

Krokisel olarak çizilen 1580 tarihli bu haritada, Üsküdar'daki yerleşimin yoğunluğu dikkat çekmektedir. Yerleşimin kıyı kesimine adeta yığılmış bir şekilde resmedilmesi, Üsküdar oluşumunda liman ve denizciliğe dair faaliyetlerin rolü olduğunu düşündürmektedir.

Ayrıca dikkat edilmeye değer bir başka nokta da, Avrupa yakasındaki çok sayıda ihtişamlı olarak çizilen camilere karşı, 1580 tarihinde Üsküdar'da Mihrimah Sultan Cami inşa edilmiş olmasına rağmen, Anadolu yakasındaki camilerin çok fazla seçilememesidir.

Harita 4.19 1624, des Hayes, Baron Louis. Constantinople Quiest Appelee Par Les Turcs Stambol, (Kubilay, 2010).

Daha önceki haritalardan farklı olarak Marmara Denizi yönünden değil, Galata-Pera yönünden bakılarak resmedilen bu haritada kent, Suriçi, Pera-Galata ve Üsküdar-Kadıköy olarak üç bölümde gösterilmiş, Adalar'a da yer verilmiştir. Scutari olarak gösterilen kısımda, harita genelinde sadece anıtsal yapıların ele alındığı göz önünde bulundurulursa Mihrimah Sultan Camisi olma ihtimali yüksek olan bir cami yapısı yarım

olarak görünmektedir. Kız kulesinin de çizildiği haritada, bunun dışında tek tük binalar bulunmaktadır.

Harita 4.20 1624, Des Hayer, Baron Louis. Constantinople Quiest Appellee Par Les Turcs Stambol (Kubilay, 2010).

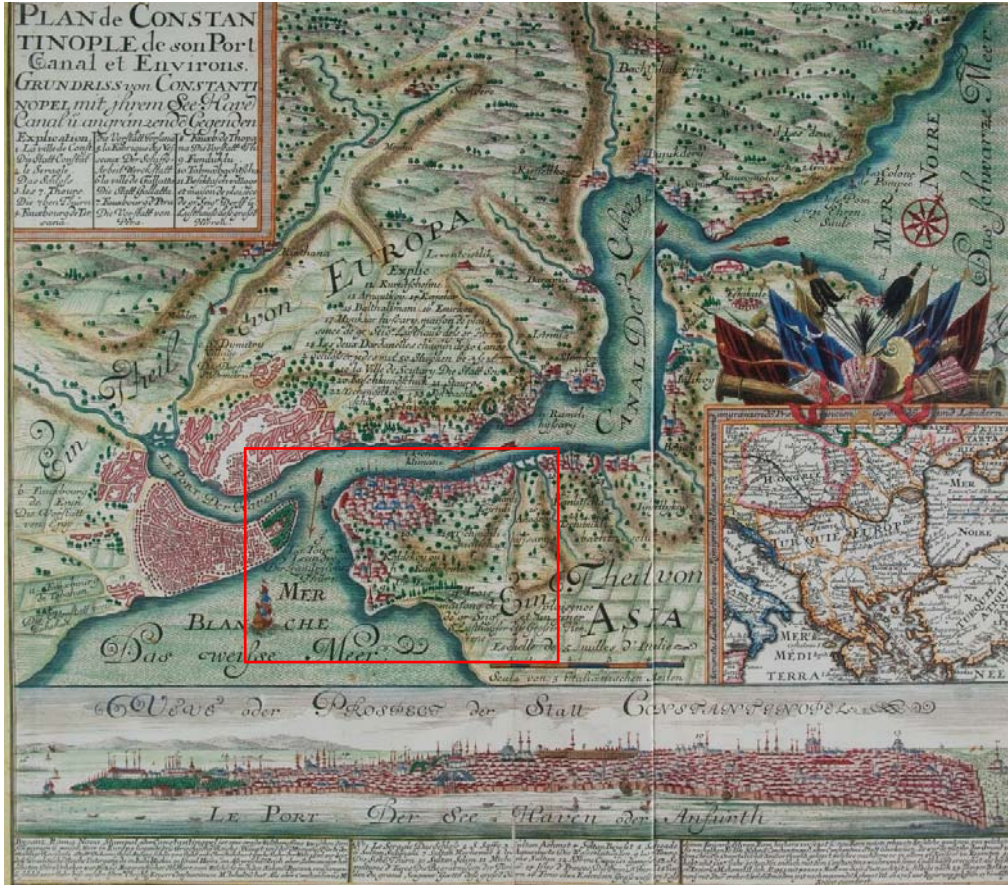

yerini karşındaki Kızkulesi ile Üsküdar Sarayı almıştır. Sahile inen yerleşimde yoğun olarak gösterilmiş yapılar ve iki adet cami görülmektedir.

Harita 4.23 1720, Andelfinger, Johann Jacob. Plan De Constantinople De Son Port Canal Et Environs (Kubilay, 2010).

Boğazı gösteren bu haritada tarihi yarımada ve Pera bölgesi için harita genelindeki yerleşim alanlarından farklı bir gösterim şekli kullanılmıştır. Bu durum, Üsküdar'ın da içinde olduğu bu diğer yerleşimlerin nispeten daha küçük banliyö tarzında yerleşimler olduğunu gösteriyor olabilir. Yine de harita genelinde Üsküdar oldukça yoğun olarak gösterilen yerleşimiyle dikkat çekmektedir.

Daha detaylı olarak çizilen haritada numaralandırma sistemi ile yer belirtilmiştir. Camiler mavi renkle gösterilmiştir. Üsküdar bölgesi yerleşim alanında bir tanesi çift minareli olmak üzere dört cami resmedilmiştir.

Harita 4.24 1730, Homann, Johann Baptist. Accurate Vorstellung Der Orientalisch-Kayserlichen Haupt-Und-Residenz-Stadt Constantinopel (Kubilay, 2010).

1730 tarihli bu haritada, diğerk bazı örneklerde olduğu gibi harita ile panorama karışıklığı bulunmamaktadır. Homann, bu haritada daha önce yayınlanmış farklı örnekleri bir araya getirerek kullanmıştır. Yerleşim yerlerinin pembe renk ile gösterildiği haritada, Üsküdar'ın tarihi yarımada karşısında olması gereken konumu kırılarak daha kuzeye taşınmıştır. İçinden dere akan bir liman olarak görülen Üsküdar'da birkaç kütleli yapı resmedilmiştir.

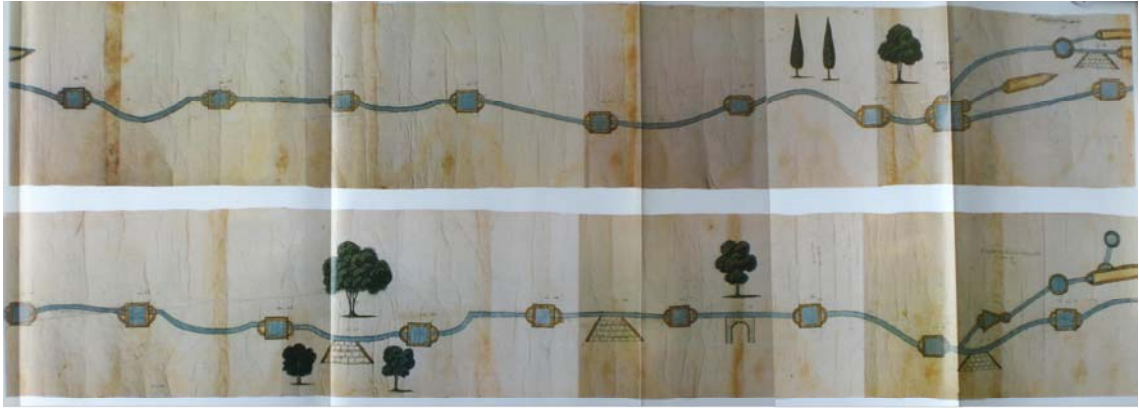

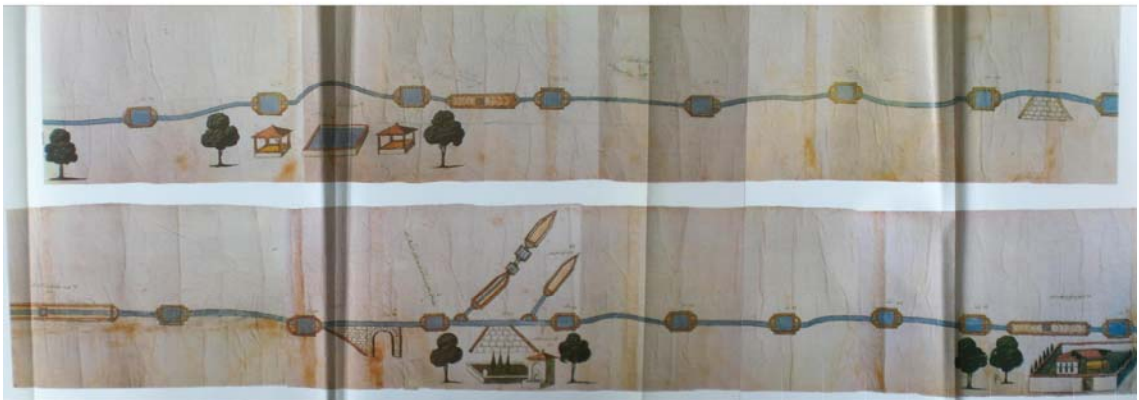
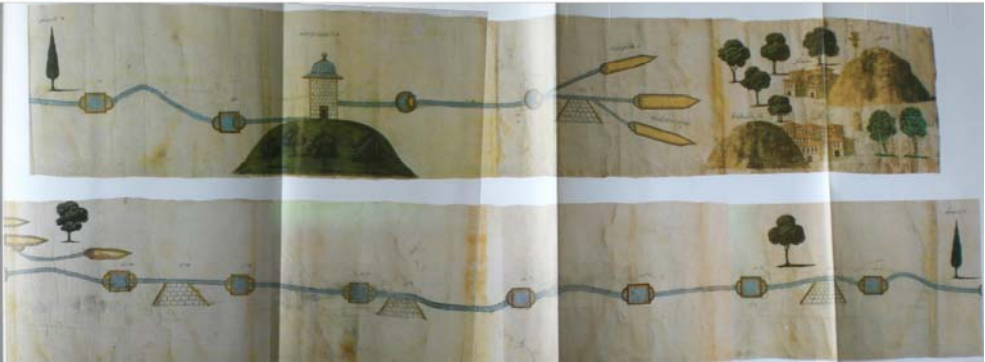

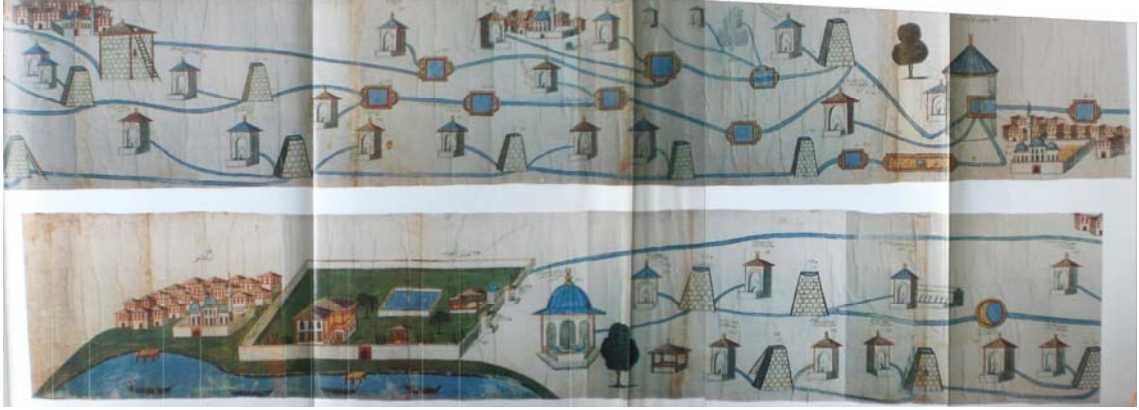
Harita 4.25 1743-45, Pococke, Richard. A Map of the Thracian Bosphorus or Canal of Constantinople (Kubilay, 2010).

Pococke'nin 1733-1736 yılları arasında yaptığı seyahatte aldığı notlar üzerine çizdiği haritada sadece Üsküdar, Pera ve tarihi yarımada'nın burnunun aynı gösterimle çizilmesi, yerleşim yerlerinin bu şekilde boş olarak gösterildiği fikrini vermektedir. Bu gösterim şekline göre harita genelinde Üsküdar'ın en büyük yerleşim alanı olarak gösterilmesi 1745'lerde Üsküdar'da yerleşimin oldukça yoğunlaştığı bilgisini kanıtlar niteliktedir. Üsküdar merkezinin altında ağaçlık bir alan olarak çizilen Kadıköy'e doğru Hayasma ve Kavak Sarayı gösterilmiştir.

Carta No. 1
 Turca İskan Eskiyesi (1742-1743)
 Milano No. 5106
 Bratton, Pope Nicolas Hartman
 Turca 1743
 Başkentli 0,31 x 18 cm
 İstanbul Purluk Mimar Süleyman
 Demirelli 6.84 x 29 cm
 Başkentli 1743

Harita 4.26 1753, İbrahim Paşa Suyolu Haritası (Çeçen, 1991).

Konsept açısından diğerlerinden farklı olan harita, Üsküdar'ın suyollarından Damat İbrahim Paşa tarafından yaptırılan Üsküdar'ın Atık Valide Suyolundan sonra gerek debi ve gerekse uzunluk bakımından, en önemli tesisi olan İbrahim Paşa Suyolunun çeşitli tamir ve değişikliklere uğramadan ilk durumunu göstermektedir. 1753 tarihli olduğu tahmin edilen şematik haritada tarih yoktur, yalnız bazı yerlerinde katmaların yapıldığı tarihler yazılıdır. İşlevsel bir rolü olması açısından ayrıca önemli olan, ölçeksiz ve şematik olarak çizilen harita, menbaından itibaren şehirdeki dağıtım yerlerini verirken, çeşmelere kadar olan bölgedeki ağaçları, mahalleleri, namazgahları da gösterir.

Haritada; menbalar, maslaklar, çeşmeler, kubbeler, şadırvanlar, ızgaralar, katmalar ve civarındaki camiler işaretlenmiştir. Bu haritada günümüze ulaşmamış olan Kavak Sarayı ve Şemsipaşa Camisi'nin yanında Şerefâbâd Kasrının suluboya resimleri de çizilmiştir.

Harita 4.27 1764, Bellin, Jacques Nicolas. Plan De La Ville De Constantinople (Kubilay, 2010).

Haritanın sol tarafı yerleşimleri gösteren numara listesine ayrılmış olsa da Üsküdar semti için numaralama ve açıklama yapılmamıştır. Ancak yine de Üsküdar'da yerleşim yerleri küçük de olsa işaretlenmiştir. Burada gösterim şekli olarak tarihi yarımada ve Pera'dakinden farklı olarak tek tek yapılar olarak gösterilen Üsküdar, Bellin tarafından daha basit bir yerleşim yeri olarak resmedilmiştir.

Harita 4.29 1767, Lotter, Tobias Conrad. A Plan Of Constantinople Places Adjacent And Canal Of The Black Sea (Kubilyay, 2010).

Bu 18. yy haritasında İstanbul kuşbakışı çizilmiştir. Numaralandırma yöntemi ile yer adları haritanın üst ve alt kısmında gösterilmiş, 54 numarasıyla Üsküdar, “Town Scutary” olarak isimlendirilmiştir. Akıllarda soru işareti bırakacak şekilde camilerin çokluğu ile dikkat çeken haritada Üsküdar ve yakın çevresi, üst üste camiler ve binalarıyla oldukça yoğun bir yerleşim alanı olarak resmedilmiştir. Öyle ki harita genelinde en yoğun yer Üsküdar’dır.

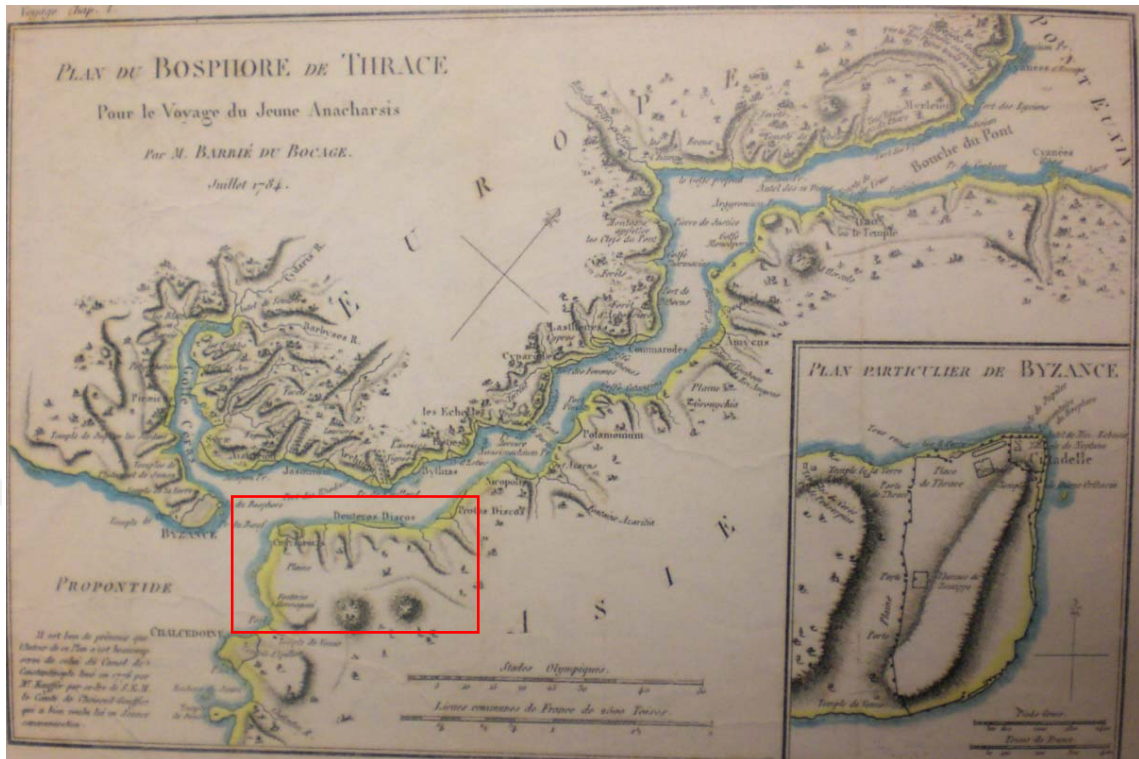
Harita 4.30 1771, Andrews, John. Plan Of The City Constantinople (Kubilay, 2010).

1771 tarihli haritada ilginç olarak Üsküdar'da 49 numara ile belirtilen "St. Euphemia Greek Church" olarak isimlendirilmiş bir kilise görülmektedir. Üsküdar'da gösterilen tek bir yapının oluşu, bu tarihe kadar bulabildiğimiz haritalar içerisinde numaralandırılan ilk yapının bir kilise oluşu ve bu kilisenin diğer haritalarda gösterilmeyişi ilginçtir.

Üsküdar'da, 'Üsküdar'ın Tarihsel Gelişimi' bölümünde bahsi geçen Üsküdar'da Bizans devrinden kalan Khrysopolis ve Philippikos manastırı olarak bilinen, bazı kaynaklara göre tek ve aynı olduğu yazılan ve hiç iz bırakmadan yok olan bir manastır vardır. Bunun dışında kaynaklar bir de Hagia Marina Şapeli ve Manastırı'ndan bahsederler.

Haritada gösterilen kilisenin bu yerleri bilinmeyen manastırlar olma ihtimali ne orandadır bilinmez ama Üsküdar'da ilk defa kilise yapısı gösterilen harita bu açıdan önemlidir.

Harita 4.31 1784, du Bocage, Jean-Denis Barbé. Plan du Bosphore de Thrace pur le Voyage du Jeune Anacharsis (Kubilay, 2010).

Harita 4.32 1786, Kauffer, François. Carte De Constantinople (Kubilay, 2010).

İstanbul'un ilk bilimsel ölçekli planı olan haritada tarihi yarımada ile beraber Üsküdar'ın da çizilmiş olması kentin o tarihlerdeki önemini, büyük bir yerleşim alanı olduğunu göstermektedir. Haritada, Mihrimah Sultan Camisi ve Yeni Valide Camisi net bir şekilde görülmektedir. Sahilde 'Magazine' ve daha güneyde de 'Sultan Serai' resmedilmiştir. Ayrıca bu harita bize 18. yy.da yolların durumu ve sahil kıyı çizgisi ile ilgili bilgi de vermektedir. Başlangıç noktası liman olan yolların düğüm noktalarında camiler bulunmaktadır. Organik dokuda gelişen yollar limanın bulunduğu kıyıdaki kendiliğinden oluşan bir merkez olan meydanda toplanırlar.

Daha sonraki yıllarda bu harita temel alınarak üzerine eklemeler yapılarak hem çiziri hem de başkaları tarafından çeşitli örnekleri yapılmıştır.

Kauffer'in haritasının çeşitli varyasyonları yapılmıştır. Bu çeşitlemelerin bazıları aynı haritanın, muhtemelen farklı amaçlara hizmet için farklı renklendirilmiş, farklı bölümleri vurgulanmış olma ihtimali vardır. Aşağıda bu örneklerin ikisi verilmiştir.

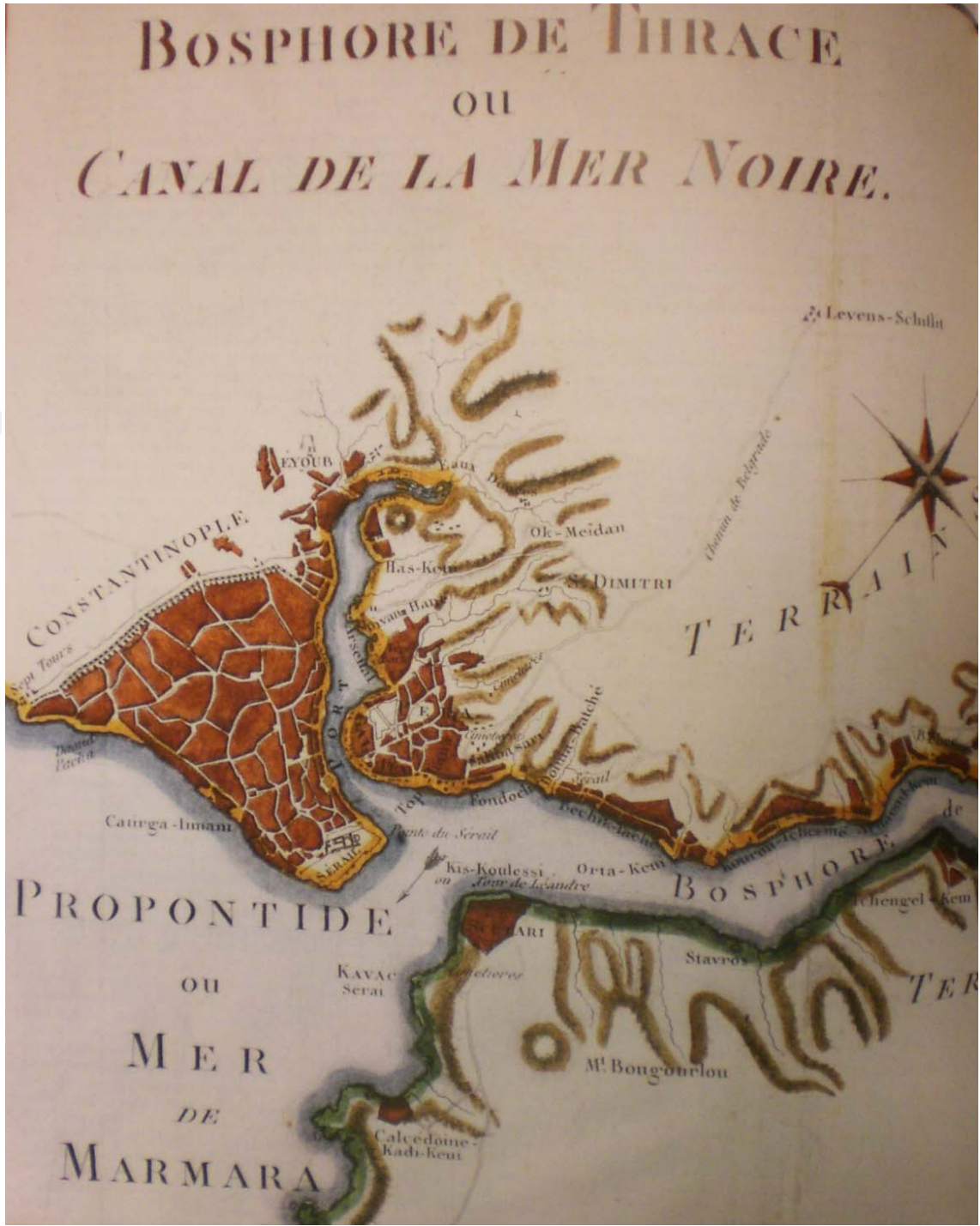
Harita 4.33 1786, Kauffer, François. Plan De La Ville De Constantinople (Ünlü ve diğ., 2003).

Kont Choseiul-Gouffier'in eserinde 1782-1882 yıllarında yayınlanan Kauffer Planı

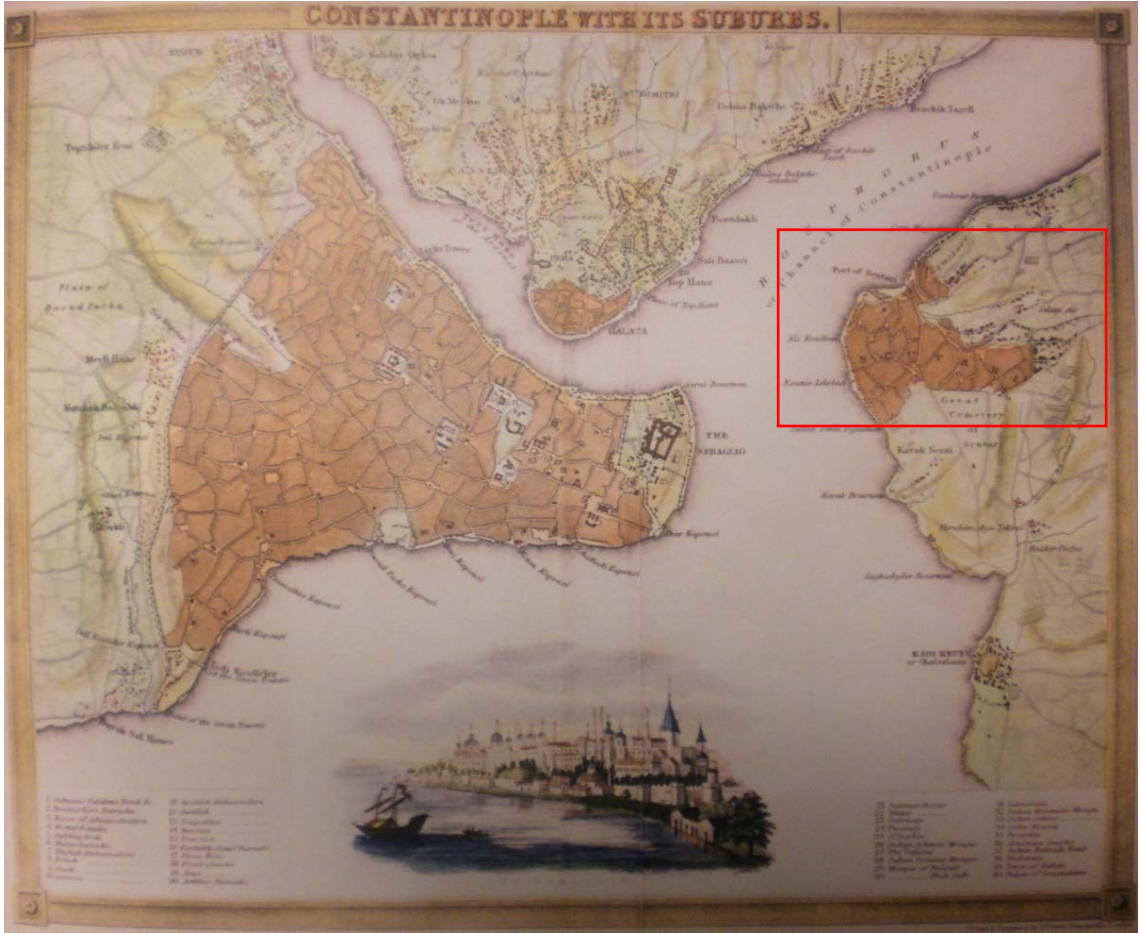
Harita 4.36 1801-1807, Benard, G. Bosphore De Thrace ou Canal De La Mer Noire (Kubilay, 2010).

İlk temalı harita olması bakımından önemli olan haritada Boğaz'ın her iki yakasının arazi özelliği gösterilmiştir. Buna göre Boğaz'ın kuzey kısmı, Anadolu yakasında Anadolu Kavağı, Avrupa yakasında Yenimahalle'ye kadar volkanik bir arazi yapısındadır.

Üsküdar'ın da içinde bulunduğu diğer kısımlar ise yaprak şeklinde kolayca birbirinden ayrılabilen plakalardan oluşan kayaç özelliğini taşımaktadır.

Bu da bize Üsküdar'ın deprem bölgesinde bulunduğunu göstermektedir. Doğal afet olan deprem yıllarca kenti etkilemiştir, ancak konumu ve önemi bakımından vazgeçilmez bir bölgede olan Üsküdar şehir merkezinde yıkılanın yerine sürekli yenisi yapılmış ve bu da semtin ve meydanının katmanlaşmasına sebep olmuştur. Bugün Marmaray kazılarında bu katmanlardan bazıları gün yüzüne çıkmıştır.

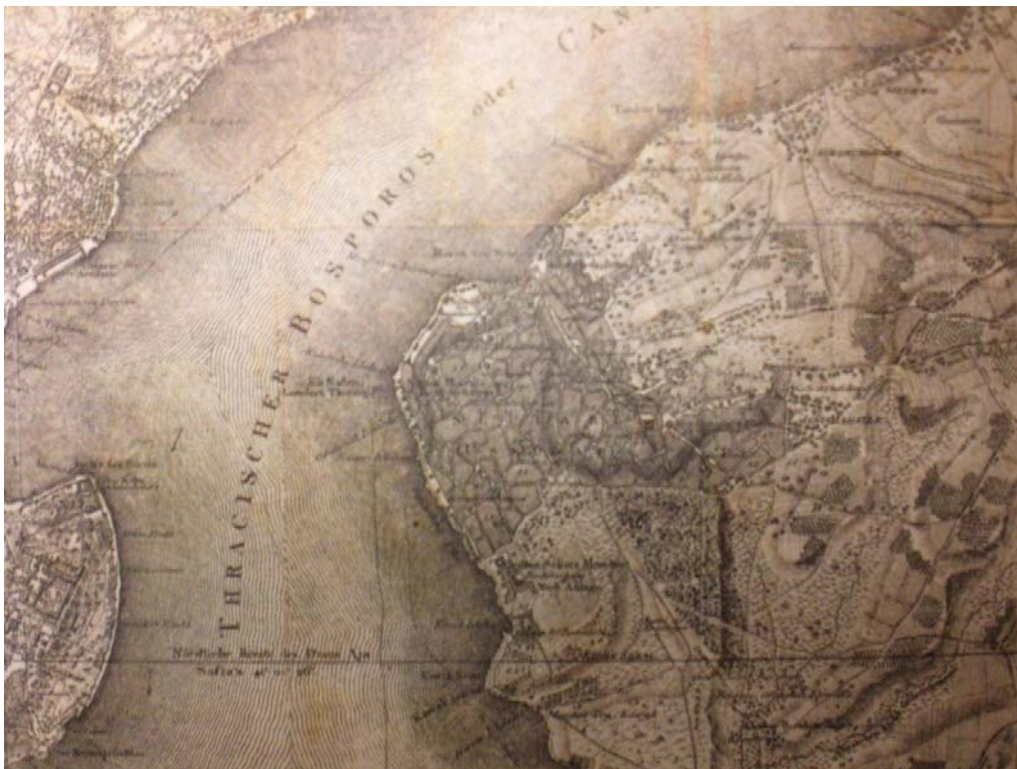
Harita 4.37 1830, Dower, J. Constantinople With Its Suburbs (Kubilay, 2010).

Aynı yüzyılda yapılan diğer örnekleri ile benzer özellikler taşıyan küçük boyutlu haritada, yerleşim yerleri gösterilmiştir. Haritanın isminin 'Banliyöleriyle beraber İstanbul' olması, aynı gösterim şekliyle çizilen tarihi yarımada ve Pera bölgeleriyle beraber, Üsküdar'ın da banliyö değil, 'Constantinople' başlığında şehrin merkezi olarak gösterildiğini, bunların dışında kalan yerleşim yerlerininse banliyö olarak nitelendirildiğini göstermektedir.

Üsküdar'da yerleşim alanı olarak belirlenmiş alanın sınırları verilmiştir. Kauffer haritasındakiyle oldukça benzer olan bu alan, Üsküdar'ın artık sadece bir sahil yerleşimi olmayıp, sınırlarını içerilere doğru genişlettiğini göstermektedir.

Bu Üsküdar yerleşimi olarak belirlenen alanın güney sınırında Kavak Sarayı bulunmaktadır.

Harita 4.38 1831, Kauffer, François. Plan Von Constantinopel (Kubilay, 2010).

Kauffer'in haritasının farklı kullanımı olan bu haritada, ek olarak İstanbul'un mahalleleri işlenmiştir. Üsküdar'ın da aralarında olduğu sur dışında alınan mahallelerin yanı sıra elçilikler de haritaya dâhil edilmiştir.

Harita 4.39 1845, Kauffer, Lechevalier, Barbie du Bocage, Joseph. Plan de Constantinople et de Ses Fachourgs (Kubilay, 2010).

Daha önce bahsedilen Kauffer haritasının farklı kullanımlarından bir diğeri olan bu haritada Kauffer, Lechevalier ve Barbie du Bocage ile beraber çalışmıştır.

Harita 4.40 1838, Fisher. Constantinople And The Bosphorus (Ünlü ve diğ., 2003).

Fisher'in seyahatnamesinde geçtiği yerleri göstermek için kullanılan dekoratif amaçlı haritada Üsküdar'ın yollarını, yollarla sınırlanan yapı adalarını ve yerleşim alanlarını görmek mümkündür. Merkezde limanın gözüktüğü haritada daha güneyde Kavak Sarayı resmedilmiştir.

Bu tarihlerde yapılan hemen hemen bütün haritalarda, artık ölçekli ve dolayısıyla daha doğru bir çalışma yapılmasının da etkisiyle sınırları yaklaşık olarak aynı ve Kauffer'in belirlediği çizgiden çok da şaşmayan ölçülerle, bir anlamda artık standardizasyonu olan çizimler yapılmıştır.

Harita 4.41 1840, Hellert. Constantinople-Stamboul (Kubilay, 2010).

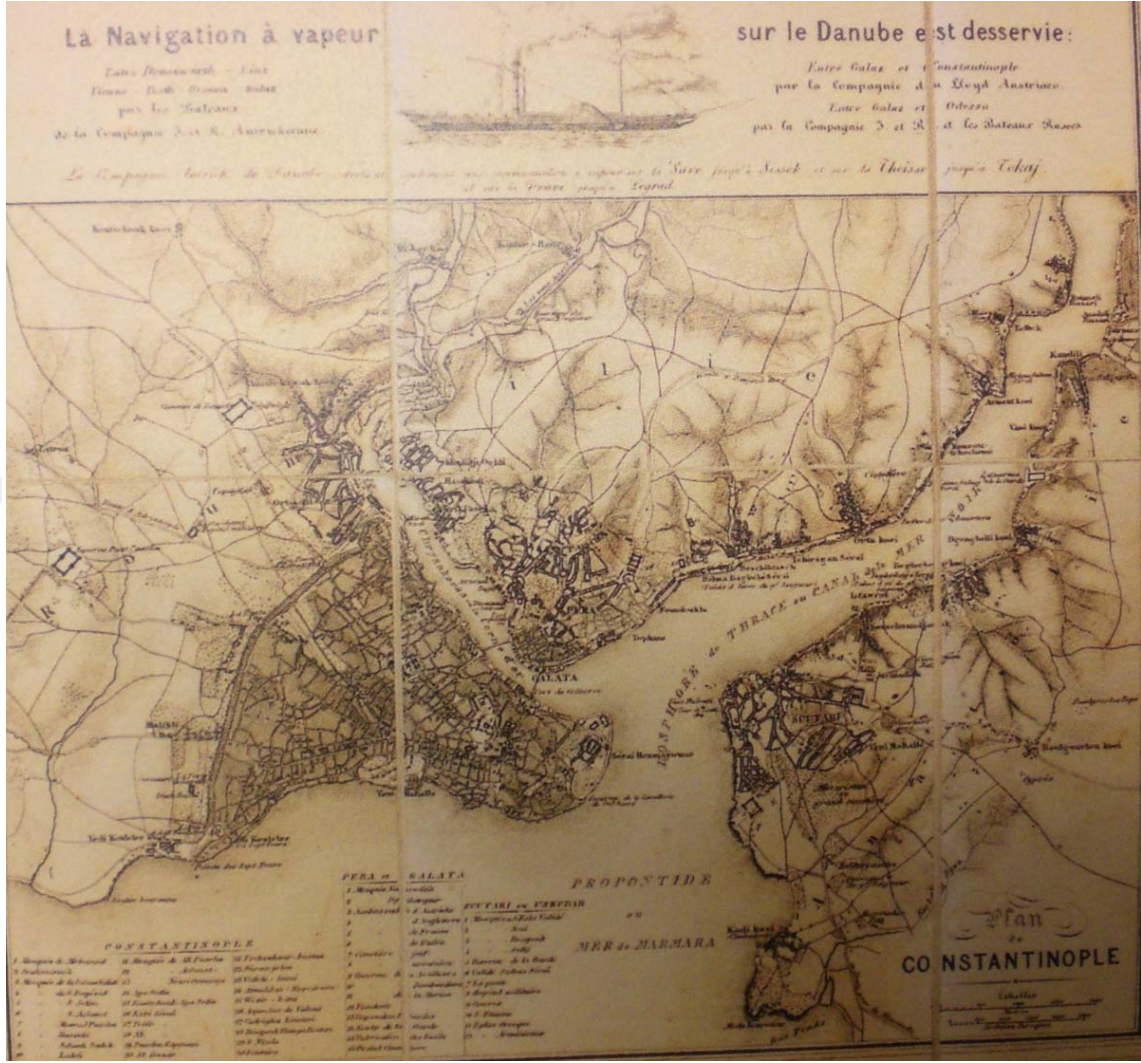
18. yy'da başlayan batılılaşma yönündeki eğilimin plan üzerindeki yansımalarının görüldüğü haritada batılılaşma hareketini temsil eden yapı türleri arasında sayılan kışlalar, mühendishaneler ve Üsküdar'daki basımevi haritada gösterilmiştir. Avrupa yakasında sur dışına taşan yerleşimlerin yanında, Anadolu yakasında sadece Üsküdar resmedilmiştir. Bölgede limanı, Büyük Cami olarak adı geçen Mihrimah Sultan Camisi ile Yeni Valide ve Şemsipaşa Camilerini, daha güneyde Şemsipaşa Camisi'nin yanında da Üsküdar Köşkü'nü görmek mümkündür.

Mihrimah Sultan Camisi'nin önünde iskelesiyle, çeşmesiyle ve cami ve çarşısıyla beslenen makul ölçekli bir meydan göze çarpmaktadır. 18. yy'da modernleşme çerçevesindeki meydan gelişiminin 18. yy'da batılılaşma etkisinin yansıdığı bir haritada kendine yer bulması da tesadüf olmayabilir.

Harita 4.43 1860, et Compaignie, Artaria. Carte Du Cours Du Danube (Kubilya, 2010).

Tuna Nehri üzerinden İstanbul'a aktarmalı olarak yapılacak turistik amaçlı geziler için vapur işletmesi tarafından hazırlanan bir rehber-plandır. Sol alt köşede önemli yapıların numaralanarak verildiği temalı ve ticari amaçlı sektörel bir haritadır.

Harita 4.44 1866, Stolpe, C. Plan De Constantinople (Kubilay, 2010).

İstanbul'un demografik çeşitliliğini gösteren harita, Müslüman, Hıristiyan ve Musevi yerleşim yerlerinin kent içindeki dağılımı verir. Sur içinin detaylı olarak gösterildiği haritada Anadolu yakası Moda Burnu'ndan Beylerbeyi sahiline kadar gösterilmiştir. Müslümanların açık pembe, Hıristiyanların gri, Musevilerin sarı renklerle gösterildiği haritada Üsküdar bölgesi harita geneline göre Müslümanların yoğunlukta olduğu alanlar arasındadır. Her baskıda güncellenip 1880 yılına kadar basılan haritada, her dinin mezarlık ve dini yapıları da gösterilmiştir. Üsküdar'da Büyük Cami olarak adlandırılan Mihrimah Sultan Camisi ile Yeni Cami olarak adlandırılan Yeni Valide Camisi detaylı olarak verilmiştir. Ancak Mihrimah Sultan Camisi'nin külliye birimi olan Kurşunlu Han diğer pek çok haritada olduğu gibi bu haritada da tam ve net olarak görülmemektedir. Bu durumun; han, hamam, medrese gibi külliye birimlerinin olmasına rağmen genel olarak haritalarda camilerin tek olarak çizilmesi geleneğinden kaynaklanıyor olma ihtimali yüksektir.

Selman Ağa Camisi ilk olarak bu kentin topografisi, coğrafyası, yerleşim yerleri, nüfusu, sosyal ve mimari çeşitliliğinin ayrıntılı olarak çizildiği haritada gösterilmiştir.

Merkez bölgesinin sahil kıyı sınırı, iskeleler ve III. Ahmet Meydan Çeşmesi'yle sadece Mihrimah Sultan Cami önünde sınırlanan döneminin Üsküdar Meydanı görülmektedir. Bu küçük semt ölçeğindeki meydan, bir dönem kendisini bir anlamda besleyen dükkânların kaldırılmasıyla Mihrimah Sultan ve Yeni Valide Camileri arasındaki alana doğru büyümüştür. Bir dönem etrafı yollarla çevrili orta göbek oluşturmak için yıkılan iki cami arasındaki yapılar bu haritada görülmektedir.

1866 tarihli Stolpe'nin haritasının bir benzeri olan bu haritada da İstanbul'un sosyal topografisi hakkında bilgi verilir. Üsküdar'ın meydanının 1800'lü yıllardaki durumu hakkında bilgi vermesi açısından önemli olan haritada Mihrimah Sultan Camisi'nin denize olan yakınlığı dikkat çekmektedir.

Harita 4.46 1889, Bradshaw, George. Constantinople (5) (Bradshaw's Continental Railway Guide) (Kubilay, 2010).

Temalı ve haritaların bir diğeri olan bu haritada demiryolu ağı çizilmiştir. Kauffer ve Hellert planı çerçevesinde çizilen haritada siyah renk demiryoluna işaret eder. 19. yy.ın İstanbul'undaki yeni yapı türleri de haritada işaretlenmiştir.

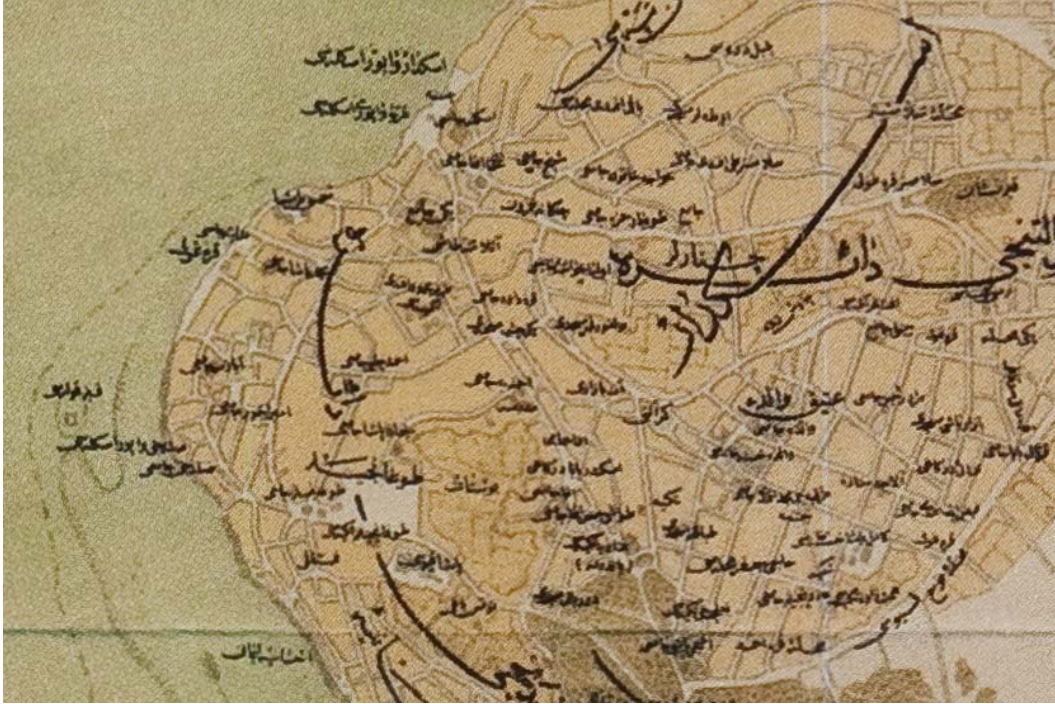
Bu haritanın bir sene sonra çizilen aşağıdaki benzerinde yapı adalarının taranmamıştır. Bu gösterim şekliyle yolların daha çok dikkat çektiği görülmektedir.

Harita 4. 2 1890. Bradshaw, George. Constantinople (5) (Kubilya, 2010).

Harita 4.48 1908, Nazmi Efendi. İstanbul Haritası (Kubilay, 2010).

Haritanın altında, Stolpe'nin 1866 tarihli haritasındaki lejanta benzer bina, cami, kilise, manastır, sinagog, sokak ve caddeler, mezarlıklar, bağ ve bostanların gösterildiği bir

lejantı vardır. Buna göre Üsküdar Meydanı'nı kahverengi lekelerle işaretlenen camileriyle beraber bu haritada görmek mümkündür.

Harita 4.49 1908, Harita Heyeti. İstanbul ve Civarı (Kubilay, 2010).

Marmara Denizi kıyısında Küçükçekmece'den Pendik'e, yukarıda da Karadeniz kıyısına kadar bütün İstanbul'u gösteren bir haritadır. Alt kısımdaki lejantına göre haritada araba yolu, adi yollar, şoseler, tren hattı, telgraf hattı, dereler, binalar, köprüler, suyolları, bataklıklar, izohips eğrileri, kayalıklar, limanlar, deniz fenerleri, yel değirmenleri, su değirmenleri, nirengi noktaları, çeşmeler, kapılar, maden ocakları, orman ve çalılıklar, bahçeler, mezarlıklar gösterilmiştir.

Bu haritayı diğerlerinden ayıran en önemli özellik, izohips eğrilerinin içlerinde ilk defa burada gösterilmeye başlanmasıdır. Bu şekildeki bir gösterimle Üsküdar semtinin merkezini çevreleyen tepeler ve yükseltiler daha net bir şekilde kavranmış, meydanın, yükseltilerin bittiği küçük düzlükteki konumu itibari ile yapısal sınırların dışında, topografik olarak da nasıl sınırlandığı gözler önüne serilmiştir.

Harita 4.50 1913, Alman Mavileri (Dağdelen, 2006).

1913 tarihli Alman Mavileri'nde Üsküdar Meydanı detaylı olarak görülmektedir. Bu harita, 1900'lü yılların başlarında, meydan yaratmak için yıkımların yapıldığı dönemden önce, Üsküdar Meydanı'nın, Yeni Valide Sultan Camii'nin yapıldığı sırada doldurulan, Mihrimah Sultan Camii önündeki alanda, III. Ahmet Çeşmesi'ni kavrar bir nitelikte, iskele önünde yolların kesişmesi ile oluşan bir düğüm noktasından ibaret olduğu bilgisini görsel olarak kanıtlar niteliktedir. Nitekim Yeni Valide Camii'nin kuzeydoğusuna düşen yapı adaları daha sonra yıkılarak meydana katılacak, küçük ama işlevsel olan Üsküdar

Meydanı'nın sınırları büyük oranda genişletilecektir. Bu haritada yapı adaları olarak görülen bu kısmın, haritadaki mevcut meydana oranı net bir şekilde görülmektedir.

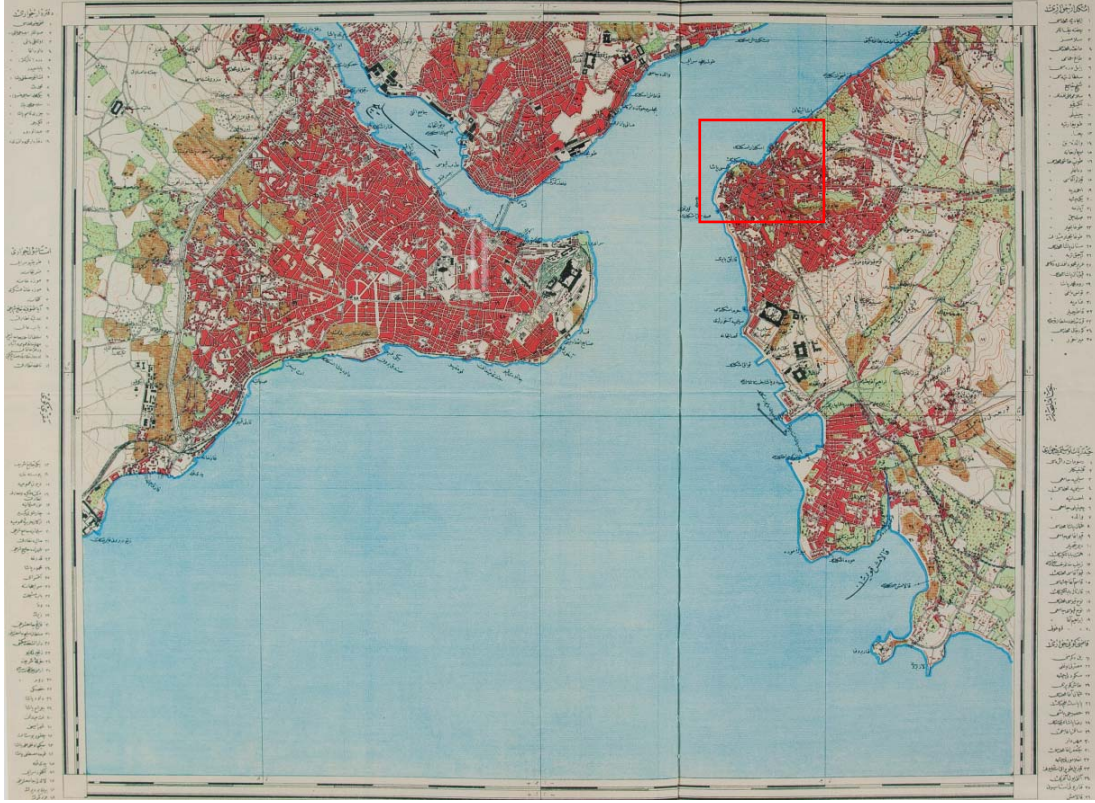

Harita 4.51 1914, Debes, Ernst. Scutari (Kubilay, 2010).

Alman Mavileri ile yakın tarihli bu haritada, Üsküdar'ın merkezde düğümlenen yollarının 20. yy başlarından itibaren nasıl geliştiği dikkati çekmektedir. Meydandaki camiler, iskeleler ve sahil sınırının okunduğu harita, Üsküdar'daki ana yollar ile tali yolları birbirinden ayrı incelemek açısından önemlidir. İlk yolların gösterilmeye başlandığı 1764 tarihli Von Reben ve Johann Baptist haritasından (Harita 4.28) itibaren, 1786 tarihli Kauffer (Harita 4.32), 1850 tarihli Heck, (Harita 4.42), 1890 tarihli Bradshaw (Harita 4.47) ve 1908 tarihli Nazmi Efendi (Harita 4.48) haritaları ile kıyaslandığında, yolların gelişimi gözler önüne serilmektedir.

Harita 4.52 1917, Harita Heyeti. Bilad-ı Selase (Kubilay, 2010).

Yerleşim yoğunluklarının kırmızı taramayla işaretlendiği haritada Üsküdar, Anadolu yakasındaki en yoğun yerleşimin olduğu yer olarak gösterilmiştir. Tramvay yolu haritada net olarak okunabilmektedir. Camilerin siyah renkle gösterildiği haritada Üsküdar meydanındaki Mihrimah Sultan Camii ve III. Ahmet Çeşmesi ile meydanın henüz dış çeperinde olan Yeni Valide Camileri görülmektedir. Ayrıca büyük Üsküdar İskelesi'nin önünde, 1920'li yıllarda yıktırılan Kurşunlu Han olarak da bilinen Mihrimah Sultan Kervansarayı kütleli olarak çizilmiştir.

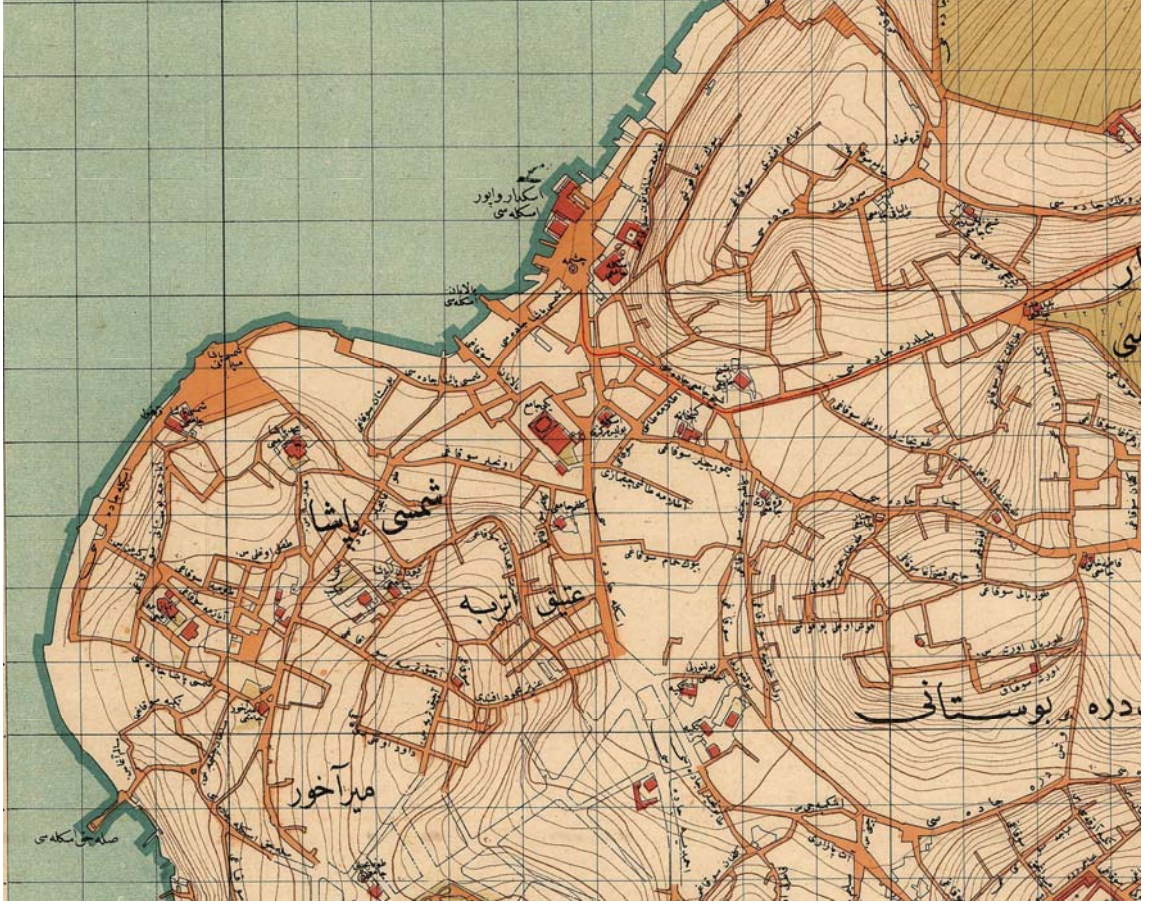
Harita 4.53 1918, Necip Bey. Şehremaneti İstanbul Rehberi (Kubilay, 2010).

1914-1918 yılları arasında İstanbul Şehremaneti Harita Şube Müdürü olarak görev yapan Necip Bey tarafından çizilmiş, tamamı 15 paftadan oluşan haritalardan Üsküdar'ı gösterenidir. Döneminin diğer haritalarıyla benzer bilgiler veren haritada, camiler görünüş olarak gösterilmiştir. Çarşı içi cami özelliğindeki Selman Ağa Camii ise, kırmızı renkle civardaki önemli yapılar statüsünde çizilmiştir.

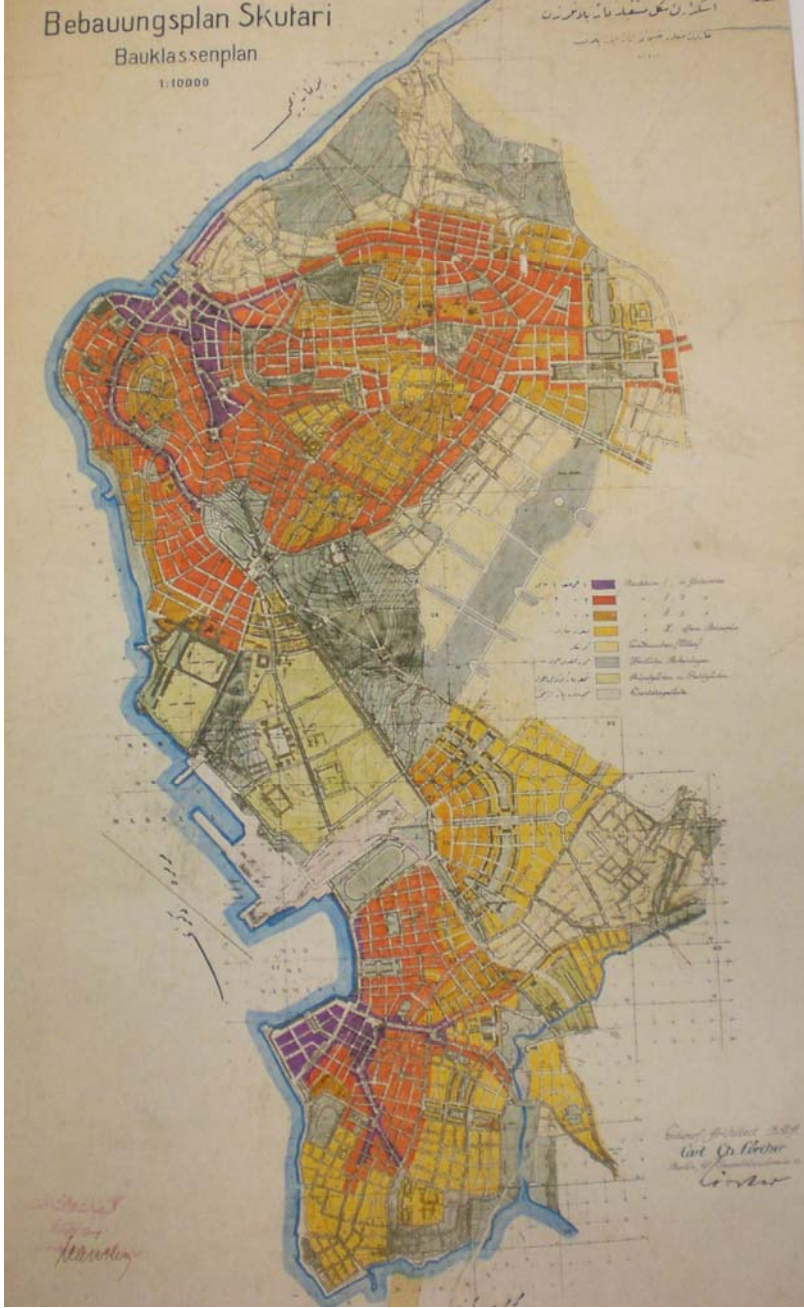

Harita 4.54 1925-1928, Üsküdar Planı (Atatürk Kitaplığı Arşivi)

1925 ile 1928 yılları arasında çizilen bu haritada, Sultantepe'nin eteklerindeki izohips eğrilerinin Mihrimah Sultan Külliyesi'nin bulunduğu bölgede içeri doğru kırılması, bu külliyenin yamaç kesilerek yapıldığı bilgisini kanıtlar niteliktedir. Külliyenin önündeki düzlük alanın da doldurulmuş olduğu bu eğrilere bakılarak anlaşılabilir. Bu haritadaki sınırlarıyla Üsküdar Meydanı, Yeni Valide Sultan Camisi yapılırken doldurulan bu düzlük alanda bulunmaktadır.

Ayrıca yine buradaki izohips eğrilerinin bize anlattığı bir bilgi olarak, tepelerin arasındaki vadilerden zamanında akan Bülbüldere ve Çavuşdere'nin getirdiği alüvyonlarla doldurduğu bilinen, sonrasında meydanla birleştirilecek olan düz alan kesin sınırlarıyla olmasa da yaklaşık olarak tahmin edilebilmektedir.

Yolların ve önemli yapıların işaretlendiği haritada, 1920'li yıllarda yıktırıldığı bilinen Mihrimah Sultan Kervansarayı çizilmemiş, konumlandığı alan meydana dâhil edilmiştir.

Harita 4.55 1926-1928, Carl Lörcher, Üsküdar-Kadıköy imar planı. Kat yükseklikleri (Kayra, 1990)

Üsküdar'ın 'şekl-i müstakbeline' yani gelecekteki biçimine ait planlarından olan imar planını gösteren bu haritalar, üç adet yapılmış olup bu birincisinde kat yükseklikleri planlanmıştır. Mor renk dört katlı binaların yapılacağı bölgeyi işaret ederken, tek evler turuncu, köşkler sarı, parklar ve bahçeler yeşildir. Demiryolu arazisi ise beyaz bırakılmıştır. Bu plana göre Üsküdar Meydanı dört katlı yoğun bina bölgesi olarak planlanmıştır.

Harita 4.56 1926-1928, Carl Lörcher, Üsküdar-Kadıköy imar planı. Yollar, caddeler (Kayra, 1990)

Aynı imar planı haritalarından yollar ve caddeleri gösteren bu ikincisinde, sol üst köşesindeki lejanttan birinci derecede caddelerin kırmızı, ikinci derecedeki caddelerin sarı olarak renklendirildiği belirtilmektedir. Buna göre Üsküdar Meydanı'nda toplanan 'Yollar' bölümünde bahsedilen üç ana aks öngörülmüştür.

Harita 4.57 1926-1928, Carl Lörcher, Üsküdar-Kadıköy imar planı. Yeşil alanlar (Kayra, 1990)

Yeşil alanların planlandığı, bu üçüncü imar planı haritasında ise, büyük yeşil alanlara yer verildiği görülmektedir. Ancak günümüzde maalesef bu imar planındaki gibi yoğun yeşil alanlar bulunmamaktadır. Yine de İstanbul geneline göre Üsküdar, Fethi Paşa Korusu ve Çamlıca tepelerindeki ormanlık alanlarıyla nispeten daha yeşil dokuya sahip semtlerimizdendir.

Haritaların Genel Değerlendirmesi

Bu bölümde Üsküdar'ın yazı ile anlatılan tarihsel gelişim ve katmanlaşma süreci, haritaların üzerinde adım adım izlenmeye çalışılmıştır. Bunun için bilinen ilk İstanbul haritası olan 1422 tarihli Bundelmonte'nin haritasından, 1930 tarihli Pervititch haritasına kadarki haritalar İstanbul genelinde, Üsküdar özelinde incelenmiştir.

Tarihsel kitaplar önemlidir ancak, bazı noktalarda bazı bilgilerin görsel dokümanlarla desteklenmesi gerekmektedir. Kimi zaman iki bilgi kaynağı arasında çelişkiler olsa da¹ genel olarak haritalar bize yazılı kaynakları doğrular nitelikte bilgiler vermiştir.

Harita analizleri yapılırken incelenen haritalarda nelerin var olduğu kadar, nelerin olmadığı, nelere yer verilmediği de dikkate alınması gereken bir konu olarak düşünülmüştür.

Çoğunluğu yabancı kaynaklı olan haritalarda gözlemlenen genel değişiklikler, ilk dönemde seyahatlerde alınan notlarla yapılan haritalar çoğunlukta, zamanla ticari kaygı ile hazırlanmış dekoratif haritalara ağırlık verilmesi, 18. yy modernleşme sürecinden sonra da çeşitli kullanım amaçları doğrultusunda farklı konseptlerle hazırlanmış haritaların sayısının artmasıdır.

1786 tarihli ilk ölçekli plan olan Kauffer'in haritası, İstanbul haritalarında bir kırılma noktası oluşturmuş, bundan sonraki tarihlerde yapılan haritaların çoğunda, artık ölçekli ve dolayısıyla daha gerçeğe yakın olmalarının da etkisiyle, farklılıklar gittikçe azalmış, daha standart çizimler yapılmıştır.

Haritaların incelenmesinde dikkati çeken başka bir nokta da kopya haritaların sayıca çokluğudur. Çoğu ticari amaçlar güdülen, eski dönem haritaları, belli bir zaman sonra üzerinde eklemeler yapılarak, bir anlamda güncellenerek, kimi zaman kendi çizeri, kimi zaman da bir başkası tarafından tekrar çizilmiştir.

---

¹ Tarih sıralaması ile baktığımızda, Kadıköy zaman içerisinde gelişirken, bazı haritalarda bu durum ters yöne gitmiştir. 1767 tarihli Lotter'in haritasında (Harita 4.29) Kadıköy, önceki haritalara kıyasla çok daha küçük bir yerleşim olarak verilmiştir. Ayrıca bazı haritalarda gösterilen binalar, benzer tarihli bir diğer haritada gösterilmemiş olabilmektedir.

18. yy modernleşme etkisi ile gelişen harita standardizasyonu ile, ilk dönemdeki bu kopya haritalarda eklemelerle oluşan farklılıklar varken, sonrasındaki daha bilimsel bir özellik kazanan haritalar birbirinin aynısı olmak zorunda kalmıştır.

Genel olarak haritalarda önceki bölümlerde detaylı olarak anlatıldığı gibi gerek coğrafi konumu ve tarihi yarımada yakınlığı, gerekse de hem Avrupa ve İstanbul'u Anadolu'ya bağlayan, hem de Anadolu'yu Avrupa'ya bağlayan kapı olma işlevi ile vazgeçilmez bir pozisyonda olan Üsküdar, ilk haritadan itibaren İstanbul haritalarına girmekte, önemli bir yerleşim merkezi olarak gösterilmektedir. Hatta ilk dönem haritalarında sadece Üsküdar gösterilirken, bir dönem sonra Anadolu yakası yerleşimlerine Kadıköy de eklenmeye başlanmıştır. 1690-1696 tarihli Coronelli'nin haritasından (Harita 4.21) sonra da Üsküdar'la beraber diğer Anadolu yakası yerleşimleri olan boğaz köyleri de küçük yerleşimler olarak da olsa gösterilmeye başlanmıştır.

Haritaların bütününe bakıldığında, Üsküdar'daki yerleşimin adım adım nasıl geliştiği, bir kıyı semti olan Üsküdar'ın nasıl iç kesimlere kadar yayılıp geliştiği gözler önüne serilmektedir. İlk haritalarda sadece merkez yoğunken, kıyıya adeta yapışık bir liman kentiyken, zamanla yerleşim alanı içerilere doğru yayılmıştır. İlk haritada gemi olması Üsküdar'ın liman yerleşimi olmasını göstermesi açısından önemlidir. Zamanla bu özellik, ağırlığını yitirmiş dolayısıyla kullanımların ve ticari faaliyetlerin yerleşimi deniz kenarı ile sınırlandıran etkileri azalmıştır. Ancak yine de yerleşimin doğduğu yer olan kıyı kesimi, bölgenin merkezini oluşturmaktadır. Bu merkez, Üsküdar Meydanı'nın altyapısını oluşturmuştur.

Yerleşimin gelişimi ile paralel ve geri beslemeli olarak gelişen yollar, haritalardan okunmaktadır. Haritaları, yollara dikkat ederek incelediğimizde, Üsküdar'da ana aksların eskiden beri mevcut olan doğrultular olup çok değişmediği, ancak zamanla bu ana akslara yeni ana yolların eklendiği ve bu ana yolları birbirine bağlayan çok sayıda tali yolların yapıldığı görülmektedir.

Her ne kadar ölçeksiz çizilen ilk haritalardan edinilen bilginin sağlıklılığı tartışılır olsa da, 18. yy haritaları ile beraber bakıldığında sahil kıyı çizgisinin deniz yönünde ilerlediği, denizin doldurulma süreci hakkında bilgi edinmek mümkün olmaktadır.

5. GÜNÜMÜZDE ÜSKÜDAR MEYDANI

Üsküdar, yüzyıllardan beri çeşitli uygarlıklara yerleşim alanı olmuştur. Ancak sahil ve meydanında bu uygarlıkların gravürlerde kalan tarihi kent dokusundan günümüze çok az iz kalmıştır.

1930'larda Hâkimiyet-i Milliye, daha sonra İskele Meydanı, sonraki düzenlemeyle de Demokrasi Meydanı adı verilen Üsküdar Meydanı günümüzde maalesef yoğun bir araç trafiği ile kuşatılmış bir göbek, çok az yeşili ve kalitesiz beton kaplama taşlarıyla bir beton ada görünümüne ulaşmış, çok canlı ve yoğun bir ticaret bölgesi tarafından sarılmıştır (Albay, 2006).

Kent meydanları, kentte yaşayanların buluşma, sosyalleşme mekânlarıdır. İstanbul'un birçok meydanı gibi Üsküdar Meydanı da 1950 sonrası çarpık yapılaşmaya kurban gitmiş, oluşturulduğu dönemdeki özelliğini kaybetmiştir. Bu dönemde yoğun göç alan bölgeler içinde bulunan Üsküdar'da, aniden artan nüfus ve sanayileşmenin doğurduğu hızlı kentleşme sonucu özgün dokuya, tarihi yerleşim alanlarına özen gösterilmeden yapılan imar planlarıyla hatta çoğu zaman da hiçbir plana bağlı kalmadan yapılan inşaatlarla özellikle merkez bölgesinde çarpık bir doku ortaya çıkmıştır (Beyatlı, 1987).

Bölgenin yaşamsal stratejik konumu dolayısıyla oluşan yoğun kara-deniz trafiği, çevre yolu ve harem feribotuna da bağlanan boğaz sahil yolu tarihi dokunun yıllardır bozulmasına sebep olmuştur.

Günümüzde Üsküdar Meydanı, çoğu diğer örnekte olduğu gibi sadece araç trafiğini kolaylaştırmakta kentin toplumsal yaşamının merkezi olamamaktadır. Meydanın geçmişten bugüne dek taşıdığı anlam ve barındırdığı önemli tarihsel yapılara karşın, bugün kentin günlük yaşamından soyutlandığı görülmektedir. Geçmişteki kullanımıyla Üsküdar yaşamının önemli bir parçası olan meydanın bugün kentin kalbi olma özelliğini yitirdiği ve genelde ticari işlevlerin ağırlık kazandığı görülmektedir (Oktay, 2007).

Ayrıca, yaya kullanımını için ayrılmış kentsel mekânlar, pek çok kentimizde olduğu gibi Üsküdar'da da oldukça azdır. Motorlu araçların yoğun kullanımını ve bu açıdan gereken ulaşım ve otopark sorunlarının düzensiz geçici yöntemlerle çözülmeye çalışılması, binaların çevresinden bağımsız olarak ele alınması zihniyeti sonucu parsel düzeyinde düşünülen uygulamalar ile nüfus artışı ve düzensiz kentleşmenin yaşanması gibi nedenlerden dolayı, kentlerimizde yaya etkinlikleri için zemin oluşturacak kentsel mekânlar azalmış ve hatta kaybolmuştur. Olan tek tük kentsel mekânlar da niteliksiz halde olup meydan gereklerini karşılayamamaktadır. Bu durum pek çok insanın alışveriş merkezlerinin kapalı ortak mekânlarında zaman geçirmeyi tercih etmesine neden olmuştur. Ancak meydanlar, insanların birbirleriyle olduğu kadar kentsel çevreleriyle, yaşadıkları kentle de ilişki kurmalarını yaratan mekânlardır. Alışveriş merkezlerindeki kapalı yaya mekânlarında insanlar birbirleri ile iletişim kurabilse de, farklı mimari stilde düzenlenmiş çevreleri algılayamamakta, yaşadıkları kentle ilişki kuramamaktadır. Bu da insanları yaşadıkları kentten soyutlamakta, içinde buldukları çevreyi benimsemelerine engel teşkil etmekte, içinde vakit geçirdikleri mekânların tarihi dokularıyla ilişki kurmalarını zorlaştırmaktadır. Kentini, meydanını benimsemeyen, onunla yaşamayan bir toplum oluşmakta, bu zihniyetle belediyeler kurulmakta, kentsel imar uygulamaları yapılmaktadır. Bunun sonucunda da daha niteliksiz, hiçbir ihtiyaca cevap vermeyen meydanlar oluşmakta, bu birbirini doğuran durum sürüp gitmektedir.

Günümüzde tarihi meydanların bu tur değişikliklere uğraması ve alışveriş merkezlerinin alternatif kamusal mekânlar olarak ortaya çıkmasına dair tartışmalar genelde bu mekânların işlevi ya da işlevsizliği üzerinden gider. Meydanlarda olması gereken özellikler de daha çok insanların birbirleriyle ya da buldukları mekândaki mimari yapılarla ilişkileri çerçevesinde ele alınmaktadır. Oysa aynı ölçüde dikkat edilmesi gereken bir başka nokta, insanların buldukları mekânın ve o mekânı oluşturan öğelerin *tarihiyle* nasıl ilişkilendikleridir. Nihayetinde İstanbul gibi eski ve tarihi mirası zengin şehirlerdeki bütün meydanlar gibi Üsküdar Meydanı da, oluşturulduğu andan itibaren farklı aktörlerin, mücadelelerin ve yapılanmaların sahnesi olmuş, her dönemin eserlerini ve sosyallik algılarını katman katman bugüne taşımışlardır.

Üsküdar'ın meydanını sınırlayan, bahsedilen bu '*tarih*'i oluşturan yerleşim alanındaki yapılar; ekonomik, politik nedenler, bilgi ve kültür eksikliği, nüfus büyümesi, hatalı planlama kararları ve tarihi değerleri korumakla görevli kurumların ilgisizliği sonucunda yok olmaktadır.

Üsküdar gibi, yüzyıllar boyunca çeşitli uygarlıklara yerleşim alanı olmuş bir kentin tarihi yerleşim alanında, korumaya yönelik planlar yapılması gerekir. Üsküdar'ın yapısına uygun olmayan bir planlama anlayışı ve imar planları ile, tek yapı ölçeğinde alınan kurul kararlarının birleşiminden oluşan uygulamalar sonucu, Üsküdar kenti ve kent merkezini oluşturan Üsküdar Meydanı karmaşık bir görünüme bürünmekte, yavaş yavaş tarihini yitirmektedir. (Şentürk, 1992)

Bu sorunları giderebilmek ve kentlerimizde yaşam kalitesini arttırabilmek için çok önemli olan yaya kullanımlı kentsel mekânların oluşturulmasına son yıllarda önem verilmeye başlanmıştır (Şahin, 2007). Bugün Üsküdar Meydanı'ndaki yoğunluğa dahil olan Marmaray Tüp Geçit Projesi çerçevesinde düşünülen Üsküdar Meydanı tasarımı buna bir örnektir.

2004'den beri meydana, bir yandan altta tünel inşaatı yapılırken, bir yandan tünellerin üstünde arkeolojik kazılar yapılmakta, tarihi doku gün yüzüne çıkarılmaya çalışılmaktadır. Geleceğe yönelik projede tarih yüzünü göstermiştir.

Resim 5.1 Üsküdar Meydanı'nın günümüzdeki durumu (Marmaray Projesi Kazı Ekibi Arşivi)

Bu kazının bir sosyalleşme mekânı olan meydandaki etkileri göz ardı edilemez. Her ne kadar insanlar kazının ve inşaatın dışında tutulmaya çalışılsa da, bir yerde de bununla olumlu-olumsuz ilişkilendirilmeye zorlanmaktadırlar. Kazı süresince geçici düzenlemeler kapsamında yollar kapatılmış, toplu taşıyla ulaşım sınırlandırılmış, otobüs durak yerleri değiştirilmiştir. İnsanları olumsuz yönde etkileyen bu uygulamalara ek olarak yöre esnafı, bölgedeki ekonomik durumun durgunluğunu bu kazılara bağlamaktadır.

Kazıların tamamlanmasına az bir zaman kalan şu günlerde Üsküdar Meydanı'nın düzenlenmesi için bir proje hazırlanmaktadır. Daha önce 1987'de "İstanbul Üsküdar Meydanı Ve Çevresi Düzenlenmesi Proje Yarışması" yapılmış, ancak ödül alan proje uygulanmamıştı (Albay, 2006). Bugün birçok projede olduğu gibi, Üsküdarlılarca paylaşılmadan tasarlanan, Üsküdar Meydanı ve çevresini kötü yapılaşmadan arındırmayı hedeflediği söylenen projede Üsküdar Meydanı bir transfer merkezi kapsamında düşünülmektedir. Bu projede; meydanın daha çok yaya kullanımına açılması için trafiğin tamamen yerin altına alınıp, bugün katlı otopark bulunan bölgede, bir yer altı otoparkı yapılması, yaya alanları düzenlenmesi, Üsküdar- Ümraniye Metro Hattı ve Marmaray Hattı'nın Üsküdar İstasyonu'nda yaya entegrasyonu sağlanması amacıyla yer altı meydanı oluşturulması, Hâkimiyeti Milliye Caddesi'nin yayalaştırılması, Üsküdar'ın mevcut dokusu ile uyumlu olarak tasarlanan ticaret alanları yapılması öngörülmektedir (URL-2, 2010).

Özel proje alanı kapsamında, Üsküdar Meydanı'na yaya olarak geçişi sağlayan üç farklı noktada Şemsi Paşa Cami, Yeni Valide Cami ve Mihrimah Sultan Cami ile çevrelenen alanlarda aynı karakterde üç adet karşılama meydanı tasarlanmıştır.

Yeni Valide Cami önünde yer alan karşılama meydanı, Üsküdar meydanına merdivenle bağlanacağı noktada, meydanda yer alan eski dokuyu canlandıracak 'Nostalji Sokağı' tasarlanmıştır (URL-2, 2010).

Resim 5.2 Üsküdar Meydan Projesi, 2010 (URL-4, 2010).

Diğer bir önemli karar olarak, Üsküdar Belediyesi ve katlı otoparkının kaldırılmasıyla oluşan bölgede, Üsküdar'daki ticari faaliyetleri güçlendirecek ve devamlılığını sağlayacak bir çarşı tasarlanmaktadır. Bu kapsamda ana sirkülasyon aksı ile bağlantılı kendi içerisinde meydan ve oturma alanlarına sahip bir bölge tasarlanmıştır. Kara Davut Cami ve Mimar Sinan Çarşısı önünde, söz konusu tescilli kültür varlıkları ile sınırlanan bölge, ana sirkülasyon aksı ile bağlantılı ancak kendi içerisinde meydan ve oturma alanlarına sahip olarak tasarlanmıştır (URL-2, 2010).

Resim 5.3 Üsküdar Meydan Projesi, 2010 (URL-4, 2010).

Umarız ki bu Üsküdarlılarca paylaşılmadan tasarlanan, Üsküdar Meydanı ve çevresini kötü yapılaşmadan arındırmayı hedefleyen proje, Üsküdar Meydanı'nı nitelikli, yaya kullanımlı, meydanla ilişkilenen, insanların yaşam kalitesini arttıran bir merkez haline getirir ve bunu yaparken de vaat ettiği gibi meydanı oluşturan anıtsal ve sivil yapılara, meydan elemanlarına gereken önemi veren, meydanı ve insanları bu yapılardan koparmayan bir anlayış sergiler.

6. DEĞERLENDİRME

Yapılan çalışma ile, Üsküdar Meydanı'nın oluşma ve değişme süreci, meydanı tanımlayan öğelerin tek tek incelenmesi sonucunda külliyelerin değişiminin meydan üzerinde etkileri anlatılmaya çalışılmıştır. Bu süreci daha net bir şekilde görebilmek amacıyla dönemsel katmanları oluşturan kronolojik bir değerlendirme yapılmıştır.

Meydanın farklı dönemlerdeki durumu, meydanı tanımlayan çeşme, cami ve külliyelerin yapılmasıyla ne şekil aldığı, yine meydanı tanımlayan bu birimlerin yıkılıp yer değiştirmesiyle nasıl etkilendiği, yerleşimin, yolların, sahil sınırının gelişimi yapılan bu çalışma ile daha net bir şekilde okunup, anlaşılacaktır.

Burada, yazılı olarak anlatılan meydanın tarihsel süreçteki değişiminin analitik bir sentezini oluşturmak amaçlanmıştır.

Bu sentezde ilk olarak 50-100 yıllık zaman dilimleriyle bir kronolojik düzen oluşturulmuş, her bir dönem şeffaf kağıtlara çizilerek katmanlaşmanın ve değişimin daha anlaşılabilir olmasına çalışılmıştır. Bunlardan sonra tek tek incelenen dönemlerin hepsini içeren genel bir çizim konarak, ayrı ayrı incelenen dönemlerin bir arada görülebilmesi sağlanmıştır.

Çizim 27

40 hepsi

7. SONUÇ

Bu çalışmada, tarihi dokudaki meydanlara örnek teşkil eden Üsküdar Meydanı'nın, oluşma süreci ve bu süreci etkileyen faktörler çerçevesinde geçmişten günümüze kadar geçirdiği evreler incelenmiş, sorunları tespit edilmiştir.

Araştırma kapsamında yapılan bütün çalışmalar değerlendirildiğinde, 'meydan' kavramının, Üsküdar'da ne ölçüde somutlaştığı ortaya çıkmaktadır.

İstanbul'daki kent yaşamının önemi bir parçası olan Üsküdar'ın kamusal mekânları kentin kalbi olma özelliğini yitirmiş ve merkezde ticari işlev ağırlık kazanmıştır. Özellikle 1960'lardan bu yana tarih-doğa-yapı dengesini giderek yapılaşma yönünde yitiren Üsküdar Meydanı, binalardan ve yollardan arta kalan anlamsız bir boşluk olarak görülmekte, onu çevreleyen kavşaklarıyla sadece araç trafiğini kolaylaştırmakta, yaya kullanımı için ayrılan kentsel mekânların azlığı sebebiyle sosyalleşme mekânı ve toplumsal yaşamın merkezi olma özelliğini kaybetmektedir.

Beşinci bölüm olan 'Günümüz Üsküdar Meydanı' bölümünde detaylı olarak anlatılan bu sorunların başlıca nedenleri; artan nüfus ve sanayileşmenin doğurduğu hızlı ve düzensiz kentleşme, eski yerleşim bölgelerine gerekli özen gösterilmeden yetersiz imar planlarıyla yeni inşaatların yapılması, binaların çevresinden bağımsız olarak düşünülerek tek parsel ölçeğinde çözüm üretilmeye çalışılması ve tarihi bölgelerde koruma bilincinin tam oluşmamasıdır.

Kent meydanları ile ilgili bu sorunlar sadece Üsküdar'a özel olmayıp, ilk kez 20. yüzyılın ilk yarısında gündeme gelen tartışmaların bir yansımasıdır. Bu çerçevede en öne çıkan konu; modernist uygulamalar kapsamında binalar tasarlanırken dış mekânların dikkate alınmaması yaklaşımının neden olduğu fiziksel ve toplumsal çevre sorunlarıdır. 20. yy modernleşme süreci sonrasında, binalar dışında kentsel yaşamın doğasını biçimlendirip değiştiren çeşitli eş zamanlı etkenler söz konusu olmaya başlamıştır. Ulaşım sisteminde

temel değişiklikler, motorlu araç kullanımının artması ve destekleyici alt yapının oluşturulması, uluslararası ekonomik ve siyasi değişimler, yapay havalandırmayı da içeren tüm teknolojik bulgular ve bunların neden olduğu ilgi değişimleri gibi etkenler, kentsel yaşama yansımıştır.

Tarihsel süreç içinde bu sorunlar Üsküdar kent merkezini karmaşık ve düzensiz bir şekilde sokmuştur. Bölgesel çözümler zaman zaman sorunları çözmüş gibi görünse de, uzun vadeli plan yapılmadığı için bir süre sonra ortaya çıkan yeni sorunlar kent merkezlerini alt üst etmektedir. Sosyal araştırmaları içerecek bir grup çalışması olmadan ve kapsamlı bir plan hazırlanmadan önerilecek çözümler hiçbir zaman beklenen ideal çözümü veremeyecektir.

Ülkemiz açısından günümüzde yavaş yavaş yok olan tarihi merkezlerin korunması ve bunların sağlıklı bir şekilde gelecek kuşaklara aktarılması zaman kaybedilmeden ele alınması gereken bir konudur. Geleneksel strüktürünü bir ölçüde olsun korumaya çalışan Üsküdar da korunması gerekli yerleşim odaklarından biridir.

Tarihi kent merkezlerini koruyup, sağlıklı bir şekilde gelecek kuşaklara aktarırken gerekli özen gösterilerek bilimsel araştırma ve çalışmalar yapılmalıdır.

Bu amaçla yapılan bu çalışmada Üsküdar örneği üzerinden araştırılan ve incelenen konular; meydanın temel elemanları olan tarihsel eserlerin ayıklanarak ortaya çıkarılması, bu eserlerin bakım ve onarımına özen gösterilmesi, kent merkezi ve yakınındaki açık alanların ve dış mekânların kentsel imaj ve bu imajı kavrayabilme boyutu, yeni inşa edilmiş olan yapıların bu imaja etkisi ve bu yapıların özelliği, bulunduğu çevreye verdiği sosyal veya toplumsal hizmet niteliğidir.

Oktay (2007), meydanların çağdaş kente ve kullanıcılarına yeniden kazandırılması için dünya kentlerine, özellikle Türkiye'ye dair yapılan genel tartışma ve değerlendirmeler ışığında, kenti yönetenlerin ve tasarımcıların izlemesi gereken bazı stratejiler olması gerektiğini söylemiştir. Ona göre, bu stratejilerin şu öğeleri içermesi gerekmektedir:

- Meydan, kimlik ve yer duygusunun yaratılabilmesi için, fiziksel olarak iyi tanımlanmış olmalıdır.

- Meydan, geçmişle bağlantılar kurmanın kentsel sürdürülebilirliğe katkısı dikkate alınarak, tarihî, toplumsal, kültürel ve estetik karakterle desteklenmelidir.
- Büyük ölçekli bir kentsel tasarım çalışmasında, meydanın gücü kendisine bağlantılı sosyal mekânların sürekliliği ile desteklenmelidir.
- Meydan kapsamında işlevsel çeşitlilik desteklenmeli, mekânın haftanın tüm günlerinde ve gece-gündüz canlı kalması sağlanmalıdır; bu çerçevede, tüm yaş grupları ve farklılaşan ilgi gruplarına yönelik kullanım olanağı sağlanmalıdır.
- Binalar kamusal mekânla dostça bir ilişkide olmalı ve önyüzlerindeki kamusal işlevler aracılığıyla dış mekândaki yaşama katkıda bulunmalıdır.
- Görsel hoşnutluk, düzen ve zıtlıklar oluşturmalı, meydan içindeki sanat öğeleri mekânın bir parçası olarak en başından tasarlanmalıdır. Bu kapsamda, kamusal sanat ürünlerinin 'yer ruhu'nun ve aidiyet duygusunun oluşmasına nasıl katkıda bulunacağı konusu sanatçı ile işbirliği içinde irdelenmelidir".

Bu maddelere ek olarak, kullanıcı değerlendirmelerinin ve beklentilerinin öğrenilmesi de nitelikli mekânlar oluşturmak için potansiyel sağlayabilir.

Bu ilkeler çerçevesinde Üsküdar Meydanı incelendiğinde bazı maddelerin özellikle önemli olduğu görülmektedir.

Konumu ve özellikleri bakımından özellikli olan Üsküdar Meydanı, tarihin içinde hatta tam göbeğinde bulunması sebebiyle ikinci maddede belirtilen geçmişle bağlantı kurma açısından verimli bir örnek teşkil eder. Bu nedenle burada meydan tasarımı yapılırken geçmişini göz ardı etmeyen, tarihi değerlerin meydanın kimliğini belirleyen en önemli elemanları olduğu unutmayan bir anlayışla hareket etmek gerekmektedir. Bu sayede meydan, insanlara yer duygusu ve aidiyet hissi verebilir. Bu aidiyet duygusu, meydanın sadece içerdiği binalarıyla ve elemanlarıyla değil, aynı zamanda içindeki yaşanmışlık ve tarihiyle de var olduğunu hissettirdiği müddetçe var olur.

Kentlerin ana meydanlarının önerilen ilkeler doğrultusunda tasarlanması ya da iyileştirilmesi kentsel tasarım restorasyon ilkeleri doğrultusunda gerçekleştiği müddetçe toplumsal bütünleşmeye katkıda bulunacaktır. Bu şekilde bir çalışmayla kent mekânları,

özellikle meydanlar, kentsel yaşamda olması gerektiği gibi etkin bir rol oynayabileceklerdir.

Kentsel çevre niteliği söz konusu olduğunda ilk anımsanması gereken, kentin insanlar için var olduğudur. İnsanların iletişim ve etkinliklerine zemin oluşturma bağlamında, kentsel kamu mekânları bu işlevlerin gerçekleşmesini sağlayan en önemli araçlardır. Kentin toplumsal bütünlüğü ve kent yaşamının canlanması, kısmen, yapısal biçimin dış mekânlarla ilişkisine ve bu mekânların aşama düzenine (hiyerarşi), çeşitliliğine ve özelliklerine bağlıdır. Bu basitçe bir nicelik ya da boyut sorunu olmayıp, mekânların niteliklerinin, psikoloji ve simgeselliklerinin karmaşık bir yorumudur. Kamusal mekânlar kent halkının adeta aynası olup, yerel kültürü ve yaşanan zamanı yansıtır, yerel halkın sosyal ve ekonomik durumlarıyla ilgili ipucu verirler.

Üsküdar Meydanı da, Üsküdar semti için bu derece önemli olan, kentin imajını oluşturan ve semtin kalbi olma özelliğine sahip bir kamusal mekândır. Meydana hak ettiği değeri vermek, kent yaşamının canlandığı bir işlevselliği ve güçlü bir kent kimliği oluşturmaya hedef alınarak bütüncül bir kentsel biçim ve estetiğin kazandırılması gerekmektedir. Bu yapılırken insanların yaşadıkları kentle ve o kentin tarihiyle olan ilişkileri doğrultusunda meydanların tasarlanmalarına özellikle dikkat edilmelidir.

Nitelikli yaşanılır bir Üsküdar Meydanı oluşturmak için de Üsküdar'ı tarihinden, yüzyıllardır barındırdığı medeniyetlerinden, o medeniyetlerden miras kalan tarihi yapılarından, dokusundan ayrı düşünmeden, onlarla bütüncül bir tasarım yaratmak gerekir. Bu da meydana içindeki tüm yapılarıyla bir bütün olarak düşünüp restorasyon perspektifinden bakmakla mümkündür.

Tarihi bir dokuya sahip Üsküdar Meydanı aynı zamanda tek yapı özelliği de göstermekte, içinde barındırdığı hiçbir öge birbirinden ayrılmadan 'meydan' olmaktadır. Bu bağlamda burası, tarihi çevre statüsünde değerlendirmenin yetmediği, onunla beraber yenileme koruma perspektifinde de ele alınması gereken özel bir yapı statüsündedir.

Bir başka açıdan bakıldığında, meydan öğelerinden ayrı düşünülemez gibi bu öğeler de meydandan bağımsız ele alınamazlar. Önceki bölümlerde ayrı ayrı incelenen meydan elemanları olan camiler, külliye, çeşme vs.nin tek tek restorasyonunun yanı sıra

bunların bir bütün olarak 'meydan' adı altında bütüncül restorasyonu da gerçekleştirmelidir. Restorasyon ve koruma çalışmalarını yaparken bu perspektiften bakmak, bu yaklaşımla çalışmak önemlidir.

Bu koruma anlayışıyla yapılacak mantıklı ve makul bir koruma imar planı ve Koruma Kurulu'nun titiz ve bağımsız kararları sonucunda meydandaki tarihi yapıların bir kısmının gelecek kuşaklara aktarılması mümkün olacaktır.

Bu çalışmanın göstermiş olduğu nokta, Üsküdar'ın varlığının öncelikle İstanbul'la ilişkili coğrafi konumu ve konumunu destekleyen topografik özelliklerine dayanmış olmasıdır. Bu durum, Üsküdar'ı tanımlayan toprakların üzerinde yerleşenden bağımsız bir biçimde önemli kılmıştır. Ancak, başlangıç için esas oluşturan bu önemi mutlak nitelikler, sonraki aşamalarda başka bir önemi mutlak faktörle kombine olarak, Üsküdar'ın biçimsel ifadesini tanımlamış, değiştirip dönüştürmüştür. Bu faktör tarihtir, tarihle yoğrularak günümüze kadar gelen eserlerdir.

Bu eserlerden en yoğun ve baskın olan dini yapılar, sadece ibadet amaçlı değil, meydana gereksinim duyduğu işlevsel-yapısal öğeyi sağlamak üzere eklenmiş bütünler olarak, çoklukla da fiziksel varlıkları aracılığıyla çeşitli imaları somutlaştıracak biçimde kurgulanmış ve konumlandırılmış, bu şekilde meydan oluşumuna katkıda bulunmuşlardır.

Çeşitli uygarlıklara yüzyıllardır ev sahipliği yapan Üsküdar'ın tarihi dokusunu oluşturan dini ve sivil yapılar, kışla, Kız Kulesi, günümüze kadar ulaşabilmiş olan tarihi kalıntılar gibi meydan elemanları; artık tarihe karışmış bir teknolojinin olduğu kadar, çeşitli tarihsel biçimlerin birleşiminden oluşan bir sergi niteliği taşımalarıyla da ilginçtirler. Tarih boyunca bu sergi, hep aynı kalmamış, eklemeler ve yok olmalarla değişerek, her dönemde farklı bir kimliğe bürünmüştür.

Üsküdar Meydanı, bu şekilde değişime açık elemanlardan oluşurlar. Nitekim bu meydanı oluşturan elemanların tarihsel süreçte değişimleri tezin önceki bölümlerinde ayrıntılı olarak incelenmiştir. Ancak meydanın en önemli özelliklerinden birisi, kendini oluşturan elemanlardan daha dirençli olması, zamana ayak uydurması, değişim karşısında kimlik değiştirerek varlığını sürdürebilmesidir. O zaman bu direnci mümkün kılan faktör, meydanı oluşturan yapısal öğelerin sağlamlığından çok, onların değişen zamana ve

koşullara ayak uydurarak yapısal varlıklarını sürdürmesidir denebilir. Bu durum, koruma ve yenilemenin modern yaşama, teknik, bilimsel koşullara ne denli uyularak yapıldığıyla yakından ilgilidir.

Bu konuyla ilintili olarak ikinci bölüm olan ‘meydanlar’ bölümünde analizi yapılan bazı sorular sorulmuştur. Tezin bütününe baktıktan sonra bu soruları tekrar gözden geçirmek yararlı olacaktır.

Meydan, değişen dinamik bir mekânsal öge olarak canlılığını ve devamlılığını değişebilirliğinden alıyorsa, bu değişen-dönüşen meydanın tarihle olan bağı koparmadan yenilenmesi mümkün müdür? Ve eğer mümkünse hangi koşullarda ve ne şekilde gerçekleşebilir? Bu gibi durumlarda, meydanın zamanla beraber değişimi ile meydanı oluşturan yapıların aynı zamana karşı gösterdikleri direnç arasında nasıl bir denge sağlanmalıdır?

Aslında tezin bütününde anlatılmaya çalışılan düşünce bu soruları da içermektedir. Meydanda buldukları konum ve işlevleriyle, meydanın yapı taşlarını oluşturan, tarihsel değerleri olan yapıların korunması ve yenilenmesi, bu yapıların direkt ilişki içerisinde bulunduğu meydanın da korunması ve yenilenmesiyle doğrudan ilintilidir. Meydanlar ve onları oluşturan yapılar bir bütünlük içerisinde tarihi bugüne taşımaktadır. Yapıların statüğünün meydanın dinamiğiyle birleşmesiyle oluşan bu tezat kültür, yaşayan meydan, insanlara geçmişten ve tarihi değerlerden kopmadan, bugünün yaşanabilmesi açısından yol göstermektedir.

Bu tezin sınırları ve eldeki veriler yukarıdaki soruların hepsine net ve genel geçer bir yanıt verilmesini mümkün kılmıyor. Ancak belki de şu aşamada önemli olan, soruların cevaplarından ziyade (restorasyon, koruma ve yenileme alanlarındaki) araştırmacıları yönlendirdikleri doğrultular, bakış açıları ve tartışma konularıdır. Bu araştırma, yüksek lisans tezi kapsamında, meydan sorunları için çözüme yönelik bir çerçeve sunmakta, aynı zamanda da doktora tezi gibi daha kapsamlı çalışmalar bünyesinde yapılabilecek, somut ve genel geçer çözüm önerilerinin tarihsel bir perspektiften konuşulabileceği bir zemin oluşturmaktadır.

Sonuç olarak; Üsküdar Meydanı'nın bünyesinde barındırdığı yapılarında ortaya çıkan tarih, meydanların yeniden yapılanması her söz konusu olduğunda dikkate alınmaz ve dışarıda bırakılırsa, Üsküdar Meydanı gibi pek çok mekân, orayı dolduran ve farklı kimlik, sınıf ve topluluklardan kişilerle sosyalleşen insanlardan soyutlanma ve unutulma tehlikesiyle karşı karşıya kalacaktır. Tam da bu noktada meydanların restorasyon ve tarihi koruma ve inceleme perspektifinden gözden geçirilmesi, ve kentsel tasarım uğraşı içine sadece meydanları oluşturan eserlerin değil, o öğelerin bütünü oluşturan meydanların sosyal, ve mimari tarihlerinin de dahil edilmesi gerekmektedir. Ancak bu tür bir ilişki içinde meydanlar, kendileriyle ilişkilenen insanlar için olduğu kadar konumlandıkları kentlerin bütünü için de geçmişten geleceğe uzanan açılan bir kapı işlevi görür.

KAYNAKLAR

- Albay, N.**, 2006. Üsküdar Haydarpaşa Arası Kıyı Düzenlemesinin Rekreatif Açısından Değerlendirilmesi, *Yüksek Lisans Tezi*, Bahçeşehir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi**, 2000. Cild.16, 'Mihrimah Sultan Külliyesi', Ana Yayıncılık AŞ. İstanbul. s.71
- Anıtlar Kurulu Arşivi**, 1958. 16.05.1958 tarihli Dr. Semavi Eyice Raporu, *Yeni Valide Camii*, İstanbul.
- Anıtlar Kurulu Arşivi**, 1964. 11.10.1964 tarih ve 2591 sayılı kurul kararı, *Yeni Valide Camii*, İstanbul.
- Anıtlar Kurulu Arşivi**, 1964a. 08.12.1964 onay tarihli rölöve çizimi, *Selman Ağa Camii*, İstanbul.
- Anıtlar Kurulu Arşivi**, 1965. 20.03.1965 tarih ve 2743 sayılı kurul kararı, *Selman Ağa Camii*, İstanbul.
- Anıtlar Kurulu Arşivi**, 1988. 04.03.1988 tarih ve 12 sayılı kurul kararı, *Yeni Valide Camii*, İstanbul.
- Anıtlar Kurulu Arşivi**, 1995. 14.03.1955 tarih ve 354 sayılı kurul kararı, *III. Ahmet Çeşmesi* İstanbul.
- Anıtlar Kurulu Arşivi**, 1998. 09.12.1998 onay tarihli Ada Sanat'ın hazırladığı Rölöve, Restitüsyon, Restorasyon Raporu, *III. Ahmet Çeşmesi*, İstanbul.
- Anıtlar Kurulu Arşivi**, 1998a. 24.11.1998 tarihli belge, *İskele*, İstanbul.
- Anıtlar Kurulu Arşivi**, 1999. 11.02.1999 onay tarihli Restitüsyon Raporu, *III. Ahmet Çeşmesi*, İstanbul.
- Anıtlar Kurulu Arşivi**, 1999a. 08.02.1999 onay tarihli Ada Sanat'ın hazırladığı Rölöve, Restitüsyon, Restorasyon Projeleri, *III. Ahmet Çeşmesi*, İstanbul.
- Anıtlar Kurulu Arşivi**, 2004. 16.12.2004 / 001563 tarih ve onay no'lu Hanart Mimarlık'ın hazırladığı Yeni Valide Cami İmaret Rölöve Raporu, İstanbul.
- Anıtlar Kurulu Arşivi**, 2004a. 4.10.2004 tarihli dilekçe, *Üsküdar İskelesi*, İstanbul.
- Anıtlar Kurulu Arşivi**, 2006. 12.09.06 tarih ve 03927 onay no'lu Üsküdar Valide Sultan İmaret Ambar Bölümü Geçici Destekleme Projesi, Taisei-Gama Nurool Joint Venture Marmaray Project - Contract BC1, İstanbul.

- Anıtlar Kurulu Arşivi**, 2007. 08.11.2007 tarih ve 1787 onay no'lu Marmaray Projesi 37. Ara Rapor, Dr.Şehrazat Karagöz, *Yeni Valide Camii*, İstanbul.
- Anıtlar Kurulu Arşivi**, 2007a. 19.06.2007 onay tarihli rölöve çizimi, *Yeni Valide Camii*, İstanbul.
- Anıtlar Kurulu Arşivi**, 2008. İM Mimarlık Rölöve Raporu, *Mihrimah Sultan Camii*, İstanbul.
- Anıtlar Kurulu Arşivi**, 2008a. İM Mimarlık Restitüsyon Raporu, *Mihrimah Sultan Camii*, İstanbul.
- Anıtlar Kurulu Arşivi**, 2008b. İM Mimarlık Restorasyon Raporu, *Mihrimah Sultan Camii*, İstanbul.
- Arslan, N.**, 1992. Gravür ve Seyahatnamelerde İstanbul (18.Yüzyıl sonu ve 19.Yüzyıl), İst. Büyükşehir Bel. Kül. Daire Bşk. Yayınları, İstanbul.
- Aslanapa, O.**, 2004. Osmanlı Devri Mimarisi, İnkılap Kitabevi, İstanbul. s. 214-220
- Atatürk Kitaplığı Arşivi**
- Baysun, M. C.**, 1979. İslam Ansiklopedisi, 8. Cild, *'Mihrimah Sultan'* Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Belge, M. ve Aral, F.**, 1985. Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Beyatlı, T.**, 1987. Tarihi Kent Merkezlerinin Değişimi Üsküdar Örneğinde İncelemeler, *Yüksek Lisans Tezi*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Bülbül, A. H.**, 2002. Üsküdar Taşınmaz Kültür Varlıklarındaki Onarımların Cami Yapılarında Saptanması, *Yüksek Lisans Tezi*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Carbognano, C. C.**, 1993. 18.yy Sonunda İstanbul, Eren Yayıncılık, İstanbul.
- Coşkun, N.**, 2004. Yaşayan Organik Kent Bir Örnek:Üsküdar, *Yüksek Lisans Tezi*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Çeçen, M. K.**, 1991. İstanbul Vakıf Sularından Üsküdar Suları, İSKİ Yayınları, İstanbul.
- Çeçener, B.**, 2008. Üsküdar Anıları, Kaknüs Yayınları, İstanbul.
- Dağdelen, İ.**, 2006. Alman Mavileri 1913-1914 1. Dünya Savaşı Öncesi İstanbul Haritaları Cild 1, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul.
- Danışman Z.**, 1969. Evliya Çelebi Seyahatnamesi II., Zuhuri Danışman Yayınevi, İstanbul. s. 133
- Dostoğlu, N. T.**, 2007. Dosya: Kentler Ve Meydanları, *Mimarlık 334*
- Egemen, A.**, 1993. İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri, Arıtan Yayınevi, İstanbul. sf. S. 85-86-87-94
- Encümen Arşivi**, 1933. 28.03.1933 tarihli rapor, *Mihrimah Sultan Camii*, İstanbul.

- Encümen Arşivi**, 1933a. 1933 tarihli belge, *Mihrimah Sultan Camii*, İstanbul.
- Encümen Arşivi**, 1933b. 1933 tarihli 986 no'lu fotoğraf, *Mihrimah Sultan Camii*, İstanbul.
- Encümen Arşivi**, 1938. 26.05.1938 tarihli rapor, *Mihrimah Sultan Camii*, İstanbul.
- Encümen Arşivi**, 1938a. 22.09.1938 tarihli 2608 no'lu fotoğraf, *Mihrimah Sultan Camii*, İstanbul.
- Encümen Arşivi**, 1938b. 22.09.1938 tarihli 2588 no'lu fotoğraf, *Mihrimah Sultan Camii*, İstanbul.
- Encümen Arşivi**, 1938c. 22.09.1938 tarihli 2606 no'lu fotoğraf, *Mihrimah Sultan Camii*, İstanbul.
- Encümen Arşivi**, 1938d. 22.09.1938 tarihli 2607 no'lu fotoğraf, *Mihrimah Sultan Camii*, İstanbul.
- Encümen Arşivi**, 1940. 19.04.1940 tarihli 3487 no'lu fotoğraf, *Mihrimah Sultan Camii*, İstanbul.
- Encümen Arşivi**, 17617 dosya, 119 karar no'lu belge, *Mihrimah Sultan Camii*, İstanbul.
- Encümen Arşivi**, 1955. 08.11.1955 tarihli rapor, *Mihrimah Sultan Camii*, İstanbul.
- Encümen Arşivi**, 1956. 24.02.1956 tarihli rapor, *Mihrimah Sultan Camii*, İstanbul.
- Eyüce, Ö.**, 2000. Dosya:Meydanlar, Kentler, Binalar, İnsanlar, Olaylar ve Meydanlar, Ege Mimarlık, 2-34, Nisan, 12.
- Gençel, Z.**, 2000. Dosya:Meydanlar, Geleneksel Türk Kentinde Meydan Kavramı, Ege Mimarlık, 2-34, Nisan, 22.
- Göncüoğlu, S. F.**, 2008. Bir Modernleşme ve Tarihî Yıkımın Hikâyesi; Üsküdar Meydanı, VI. Üsküdar Sempozyumu, syf. 517-540, İstanbul.
- Gurlitt, C.**, 1999. İstanbul'un Mimari Sanatı, Enformasyon ve Dökümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara, s.80
- Günay, R.**, 2002. Mimar Sinan ve Eserleri, Yapı Endüstri Merkezi Yayınları. İstanbul, s.44-45
- Güray, H.**, 1997. Topografyanın Yerleşim Ve Planlamaya Etkileri Üsküdar Örneği, *Yüksek Lisans Tezi*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Haskan, M. N.**, 2001a. Yüzyıllar Boyunca Üsküdar, Cilt I, Üsküdar Belediyesi Yayınları, İstanbul.
- Haskan, M. N.**, 2001b. Yüzyıllar Boyunca Üsküdar, Cilt II, Üsküdar Belediyesi Yayınları, İstanbul.
- Haskan, M. N.**, 2001c. Yüzyıllar Boyunca Üsküdar, Cilt III, Üsküdar Belediyesi Yayınları, İstanbul.

- Hatipoğlu, A.**, 1973. Üsküdar Tarihi Abideleri, *Mezuniyet Tezi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İstanbul.
- Kaçar, M.**, 2005. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cild 30, '*Mihrimah Sultan*', Türkiye Diyanet Vakfı Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, İstanbul.
- Karagöz, Ş.**, 2006. Marmaray Projesi Üsküdar Meydanı Aç-Kapa İstasyonu Arkeolojik Kurtarma Kazıları, *15. Müze çalışmaları ve kurtarma kazıları sempozyumu 24-26 nisan*, s.137-166
- Kayalar, J.**, 2006. Kent Ve Meydan Olgusu, yeniden canlandırma sürecinde karşılaştırmalı bir irdeleme (Trafalgar Meydanı ve Eminönü Meydanı), *Yüksek Lisans Tezi*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Kayım, N.**, 1982. Yabancı Kaynaklara Göre 18.-19. yy.da Üsküdar, *Mezuniyet Tezi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, İstanbul.
- Kayra, C.**, 1990. Eski İstanbul'un eski Haritaları, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul.
- Konyalı, İ. H.**, 1976. Abideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi Cilt I, Yeşilay Cemiyeti Yayınları, İstanbul.
- Konyalı, İ. H.**, 1977. Abideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi Cilt II, Yeşilay Cemiyeti Yayınları, İstanbul.
- Kuban, D.**, 1994. Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi Cilt 5, '*Mihrimah Sultan Külliyesi*', Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, s.456-457
- Kuban, D.**, 2000. İstanbul Bir Kent Tarihi, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Kubilay, A. Y.**, 2010. İstanbul Haritaları 1422-1922, Denizler Kitabevi, İstanbul.
- Kömürçiyen. E. Ç.**, 1988. İstanbul Tarihi 17. Asırda İstanbul, Eren Yayıncılık, İstanbul. s.48
- Müller-Wiener, W.**, 2002. İstanbul'un Tarihsel Topografyası, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- Oktay, D.**, 2007. Dosya: Kentler Ve Meydanları, Kentsel Kimlik Ve Canlılık Bağlamında Meydanlar: Kuzey Kıbrıs'ta Bir Meydana Bakış, *Mimarlık 334*.
- Orman, İ.**, 2005. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cild 30, '*Mihrimah Sultan Külliyesi*', Türkiye Diyanet Vakfı Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, İstanbul.
- Ödekan, A.**, 1993. Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi Cild 1, '*Ahmet III Çeşmesi*' Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı'nın Ortak Yayını, İstanbul.
- Önder, S. ve Aklanoğlu, F.**, 2002. Kentsel Açık Mekan Olarak Meydanların İrdelenmesi, *Selçuk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 16(29), 96-98.
- Özemre, A. Y.**, 2007. Hasretini Çektiğim Üsküdar, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul.

- Özkan, D.**, 2005. Üsküdar Şevket Kurukahveci Evi Restorasyon Projesi, *Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Pervititch, J.**, 2001. Sigorta Haritalarında İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Sakaoğlu, N.**, 1994. Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi Cild 5, 'Mihrimah Sultan' Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı'nın Ortak Yayını, İstanbul.
- Sala, İ.**, 2009. Geçmişten Günümüze Meydan Tasarımında Yönetimsel Farklılığın Etkileri, Tiran örneği, *Yüksek Lisans Tezi*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Serdaroğlu, Ü., Sinemoğlu, N., İşözer, E.**, 1986. Üsküdar Kentsel Tasarım Proje Yarışması, Taç Vakfı Mimarlık Bürosu, İstanbul.
- Şahin, E.**, 2007. Dosya: Kentler Ve Meydanları, Meydanlarda Kullanıcı Beklentilerini Belirlemeye Yönelik Bir İnceleme: Bursa Orhangazi Meydanı, *Mimarlık 334*
- Şeyhsuvaroglu, H. Y.**, 2005. Asırlar Boyunca İstanbul, Cumhuriyet Gazetesi Yayınları, İstanbul
- Şentürk, G.**, 1992. Sivil Mimari Değerlerin Planlamaya Etkileri ve Üsküdar Örneği Üzerine Bir İnceleme, *Yüksek Lisans Tezi*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Tanışık, İ. H.**, 1945. İstanbul Çeşmeleri İkinci Cilt : Beyoğlu Ve Üsküdar Cihetleri, Maarif Matbaası, İstanbul.
- Tayşi, E.**, 2006. İstanbul Tarihi Yarımada Meydanlarının Oluşumunu Etkileyen Çevresel Faktörler ve Meydanların Mimari Kurgusu, *Yüksek Lisans Tezi*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Tümer, G.**, 2007. Dosya: Kentler Ve Meydanları, İnsanlar, Kentler ve Meydanlar, *Mimarlık 334*
- Ünlü, S.**, 2006. Bir Ulu Rüya'yı Görenler Şehri, Kaknüs Yayınları, İstanbul.
- Ünlü, S., Kahraman, K., Yeşildal, A., ve Güngör, C.**, 2003. Souvenir of Üsküdar Hatırası, Üsküdar Yayınları, İstanbul.
- Yeşilkaya, N.**, 2007. Dosya: Kentler Ve Meydanları, 19. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul Beyazıt Meydanı ve Kentsel Mekâna Yönelik Tasarım İzleri: Aks, Arkad, Yapı Yüzü, *Mimarlık 334*
- Zengel, R.**, 2007. Dosya: Kentler Ve Meydanları, "Dönüştürülmüş" Bir Meydan: İzmir Konak Meydanı'na Analitik Bir Yaklaşım, *Mimarlık 334*
- URL-1**, www.uskudar-bld.gov.tr, Üsküdar. 27 Nisan 2010
- URL-2**, <http://www.ibb.gov.tr>, Kentsel Dönüşüm ve Meydanlar. 27 Nisan 2010
- URL-3**, www.ifea-istanbul.net, Institut Francais D'etudes Anatoliennes. 27 Nisan 2010
- URL-4**, www.uskudar34.com, Üsküdar Meydan Projesi, 27 Nisan 2010
- URL-5**, www.arkitera.com, Tarihe Tanıklık Etmiş Meydanlar, 27 Nisan 2010

ÖZGEÇMİŞ

11.10.1983 yılında Doğubeyazıt'ta doğdu. Orta öğrenimini İstanbul Kadir Has Süper Lisesi'nde 2001 yılında tamamladı. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü'nde 2001 yılında başladığı lisans eğitiminden 2006 yılında mezun oldu. 2007 yılında Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Restorasyon Ana Bilim Dalı'nda Koruma Ve Yenileme Programı'na başvurarak yüksek lisans eğitimine başladı.

Mesleki Çalışmalar

- 2003, Rusya Anadyr Hospital Proje Revizyonu, büro stajı (30 gün) (AE Mimarlık)
- 2004, Toplu Konut İnşaatı, şantiye stajı (30 gün) (Ağaoğlu İnşaat)
- 2006, Elbistan Ulu Cami Rölöve ve Restorasyon Projesi Çizimi
  - Kilis Mevlevihane Rölöve Projesi Çizimi
  - Kilis Paşa Hamamı Rölöve Projesi Çizimi (Sıdika Bebekoğlu Mimarlık)
- 2006-2007, Avrupa Birliği Kilis Kültür Envanter Projesi
- 2007, Süleymaniye Kentsel Dönüşüm Projesi kapsamında Sivil Mimarlık Öğelerinin Rölöve, Restitüsyon, Restorasyon Projeleri Çizimi (Şahma Atalar Ltd. Şti.)
- 2007, İç Mekân Düzenleme Proje Ve Uygulaması (Şahma Atalar Ltd. Şti.)
- 2007-2008, Üsküdar Marmaray Tüp Geçit Kazı Çalışması (Polat İnşaat)
- 2008-..., Pertevniyal Valide Sultan Camii Restorasyonu (şantiye) (Bil-Sa İnşaat)